

კ ა დ მ ო ს ი

ჰუმანიტარულ კვლევათა ჟურნალი

15.2023

K A D M O S

A Journal of the Humanities

15.2023

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ILIA STATE UNIVERSITY

თბილისი 2023 Tbilisi

რედაქტორი
ნინო დობორჯგინიძე

Editor-in-Chief
Nino Doborjginidze

სარედაქციო კოლეგია

ნინო აბაკელია
სიმონე არნჰოლდი
ვინფრიდ ბოდერი †
ლუიჯი მაგაროტო
თინათინ მარგალიტაძე
თამარ მახარობლიძე
დონალდ რეიფილდი
ლარს ტრაპ-იენსენი
გურამ ყიფიანი
ნინო ჭიჭინაძე
პიუს ტენ ჰაკენი

Editorial Board
Nino Abakelia
Simone Arnhold
Winfried Boeder †
Luigi Magarotto
Tinatin Margalitadze
Tamar Makharoblidze
Donald Rayfield
Lars Trap-Yensen
Guram Kipiani
Nina Chichinadze
Pius ten Hacken

ასოცირებული რედაქტორი
ელენე ტატიშვილი

Associate Editor
Elene Tatishvili

ყდაზე: სამადლოს ელინისტური ხანის პითოსის მოხატულობის ფრაგმენტი
(საქართველოს ეროვნული მუზეუმი)

On the cover: a fragment of a decorated Hellenistic pithos from Samadlo
(The Georgian National Museum)

© 2023, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

© 2023, Ilia State University

ISSN 1987-8788 ბეჭდური

ISSN 2449-3147 ელექტრონული

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
ქაქუცა ჩოლოყაშვილის 3/5, თბილისი, 0162, საქართველო
ILIA STATE UNIVERSITY PRESS
3/5 Cholokashvili Ave, Tbilisi, 0162, Georgia

ჟურნალი „კადმოსი“ გამოიცემა ყოველწლიურად. 2012 წლიდან „კადმოსი“ ინდექსირებულია EBSCO-ს მონაცემთა ბაზებში, 2023 წლიდან კი – ERIH PLUS-ში. 2022 წლიდან ჟურნალი არის Crossref-ის წევრი.

Kadmos is published annually. The journal has been indexed in EBSCO databases since 2012, and in ERIH PLUS since 2023. Since 2022, *Kadmos* has been a member of Crossref.

სარჩევი

სტატიები / Articles

- ნინო გალდავაძე** – სამართლიანის პრინციპი როგორც თანასწორად თანაარსებობა სახელმწიფოში: როგორ განახორციელებს ადამიანი თავის თავს.....8
- Nino Galdavadze** – The Principle of Justice as the Premise of Equal Coexistence within a State, or One’s Path towards Self-Actualization ...26
- Nino Galdavadze** – Appendix: Miniatures by Nikolo Mitsishvili (English translation by Mzia Lapiashvili)40
- ეკა კვირკველია, თამარ კალხიტაშვილი** – მათეს სახარების ანოტირებული პარალელური ციფრული გამოცემა56
- Eka Kvirkevelia, Tamar Kalkhitashvili** – An Annotated Parallel Digital Edition of the Gospel of Matthew77
- გრიგოლ ფერაძე** – ერეკლე II-ის კავკასიური პოლიტიკა 1760-იან წლებში (იოსებ [ჰოვსეფ] ემინის თხზულების მიხედვით)97
- Grigol Pheradze** – Heraclius II’s Caucasian Policy in the 1760s (according to the autobiographical memoir of Joseph [Hovsep] Emin)132

თვალსაზრისი / Opinions

- მერაბ ლალანიძე** – ალექსანდრე ქუთათელის “გვალვა”: რელიგია, რევოლუცია და ძალაუფლება აპოკალიფსურ მოლოდინთა გარემოში161
- Merab Ghaghanidze** – *The Drought* by Aleksandre Kutateli: Religion, Revolution and Power in the Arena of Apocalyptic Expectations
- ირაკლი რობაკიძე** – მითოსური პარადიგმები გრ. რობაკიძის რომანში „ქალღმერთის ძახილი“180
- Irakli Robakidze** – Mythic Paradigms in Grigol Robakidze’s Novel *The Cry of the Goddess*
- ირმა ყარაულაშვილი** – „ესე ამბავი სპარსული“ და ვაჭართა წრე ვეფხისტყაოსანში190
- Irma Karaulashvili** – ‘An Ancient Persian Tale, Retold in the Georgian Tongue,’ and the Circle of Merchants in *The Knight in the Panther’s Skin*

აბსტრაქტები / Abstracts.....219

კვლევის ანგარიში / Research Reports

რუსუდან გერსამია, ირინა ლობჯანიძე, თამუნა სხულუხია, ნინო წულაია – მეგრული ენის დოკუმენტირება: სამეგრელოში ლინგვისტური ექსპედიციების ანგარიში (2022-2023)224

Rusudan Gersamia, Irina Lobzhanidze, Tamuna Skhulukhia, Nino Tsulaia – Documentation of Megrelian: A Report on Linguistic Expeditions to Samegrelo (2022-2023)

ირინა ლობჯანიძე, ერეკლე მალრაძე, სვეტლანა ბერიკაშვილი, ანზორ გოზალიშვილი, თამარ ჯალაღონია – ქართული ენის უნივერსალური სინტაქსური ანოტირების პრინციპები.....236

Irina Lobzhanidze, Erekle Maghradze, Svetlana Berikashvili, Anzor Gozalishvili, Tamar Jalaghonia – Universal Syntactic Annotation Guidelines for Georgian

აბსტრაქტები / Abstracts.....243

კონფერენციის მიმოხილვა / Conference Review

თინათინ მარგალიტაძე – პირველი საერთაშორისო კონფერენცია ლექსიკოგრაფიაში ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტში.....245

Tinatini Margalitadze – First International Conference on Lexicography at Iliia State University

Pius ten Hacken – Conference Report: International Conference *Lexicography in the XXI Century*, Tbilisi 10-12 November 2023248

პიუს ტენ ჰაკენი – კონფერენციის ანგარიში: საერთაშორისო კონფერენცია „ლექსიკოგრაფია 21-ე საუკუნეში“, თბილისი, 10-12 ნოემბერი, 2023

თამარ მახარობლიძე, ლეა ნეში – „სამხრეთ კავკასიური ცარცის წრე 3“ (SCCC-3).....250

Tamar Makharoblidze, Léa Nash – *South Caucasian Chalk Circle 3 (SCCC-3)*

აბსტრაქტები / Abstracts.....254

რეცენზია / Book Review

შუქია აფრიდონიძე – მიმართვის ფორმები ახალ ქართულში:
სტრუქტურა და ფუნქციონირება 257

Shukia Apridonidze – The Structure and Functioning of Forms of Address
in Modern Georgian

აბსტრაქტი / Abstract.....264

უცხოური ქართველოლოგია / Kartvelian Studies Abroad

ბერნარ უტიე – შუშანიკის მარტვილობა. ჰიპოთეზა სახარებათა
ქართული თარგმანის თარიღის შესახებ (ფრანგულიდან
თარგმნა ცისანა ბიბილეიშვილმა)266

Bernard Outtier – Le martyre de Šušanik. Une hypothèse au sujet de la
date des traductions géorgiennes des Evangiles (Georgian translation
by Tsisana Bibileishvili)

ნეკროლოგი / Obituary

ვინფრიდ ბოედერი (1937-2023)270

აბსტრაქტი / Abstract.....274

ჩვენი ავტორები / Contributors.....275

ნინო გალდავაძე

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო

nino_galdavadze@iliauni.edu.ge

სამართლიანის პრინციპი როგორც თანასწორად თანაარსებობა სახელმწიფოში: როგორ განხორციელებს ადამიანი თავის თავს ნიკოლო მიწიშვილის რვა მინიატიურის მიხედვით

საკვანძო სიტყვები: სამართლიანობა, სახელმწიფო, უსამართლო სახელმწიფო, ადამიანი, მე, „ადამიანი“, სხვა, თანაარსებობა, თვითგანადგურება, აბსურდული ყოფ[ნ]ა, თავის თავის უარყოფა, სიმულაციური რეალობა, შებრუნებული მნიშვნელობები

*სამართლიანობა? – სამართლიანობას მოიპოვებ
სხვა სამყაროში, ამ სამყაროში კი გაქვს კანონი.*

– უილიამ გედისი ¹

შესავალი სიტყვა

პლატონი თავის ერთ დიალოგში *პოლიტიკოსი* წერს, რომ ადამიანებს [როგორც ადამიანებს] თანაარსებობა შეუძლიათ ერთადერთ სივრცეში – სახელმწიფოში; და ეს თანაარსებობა შესაძლებელია მხოლოდ თანასწორად თანაარსებობის შემთხვევაში.² ე.ი. ადამიანი რომ ადამიანად განხორციელდეს, იგი უნდა იყოს მყოფი და, იმავდროულად, უნდა იყოს თანამყოფი: ე.ი. მყოფობისთვის მას უნდა ჰქონდეს შესაბამისი საარსებო სივრცე [სახელმწიფო]; და თანამყოფობისთვის მას უნდა ჰყავდეს შესაბამისი ობიექტი [ადამიანი, მეორე, **სხვა**]. მყოფობას და თანამყოფობას, ე.ი. იმ მთავარ პრინციპებს, რომლითაც ადამიანი ხდება ადამიანი, სჭირდება იმგვარი საარსებო სივრცე, რომელსაც ვუწოდებთ სახელმწიფოს, უფრო კონკრეტულად კი – სამართლიან სახელმწიფოს. და რა ხდება, როცა საარსებო სივრცე არასამართლიან

1 “Justice? - You get justice in the next world, in this world you have the law”. ეს არის ციტატა უილიამ გედისის ნოველიდან *A Frolic Of His Own* (New York, London, Toronto, Sydney: Simon & Schuster, 1994), 13.

2 პლატონი, *პოლიტიკოსი*, რედ. ირინე დარჩია, მთარგმნ. მაია შუხოშვილი (თბილისი: ლოგოსი, 2014), [267e], [275a], [293d], [297b], [307d]-[308a], [309b], [311c].

ნია? მასში [ამგვარ სივრცეში] ადამიანს ხელიდან გაუსხლტება თავის თავის ადამიანად განხორციელების შესაძლებლობა და იგი დეკონსტრუირდება:³ ე.ი. დაკარგავს თავის მე-ს, გაუცხოვდება თავის მე-სთან, გაექცევა თავის მე-ს. თუმცა, გაქცევა აუცილებლობით გულისხმობს რალაცაში გაქცევას. ეს რალაცა არის ალტერნატიული საარსებო სივრცე, რომელსაც ადამიანი [მე] თავისთვის შე[ი]ქმნის, რათა განახორციელოს თავის თავი, გახდეს ადამიანი და კვლავ მოიშინაუროს მე, რომელიც მას გაუუცხოვდა შეუსაბამო [არასამართლიან] სივრცეში მყოფობის შედეგად.

მთავარი კითხვებია: რას ნიშნავს და როგორაა შესაძლებელი მყოფობა და თანამყოფობა? რატომაა აუცილებელი მყოფობა და თანამყოფობა? რას ვგულისხმობთ ცნებაში – სამართლიანი სახელმწიფო? როგორ გამოიყურება არასამართლიანი სახელმწიფოს ალტერნატიული საარსებო სივრცე, რომლის შემოქმედიც დეკონსტრუირებული მე-ა? საერთოდ, რატომ დეკონსტრუირდება მე და ვინ არის ეს [ამგვარი] მე?

კვლევის ძირითადი სამუშაო ბაზაა ნიკოლო მიწიშვილის⁴ რვა, 1910-იან წლებში შექმნილი მინიატიურა, რომელთა ფარგლებში გამოვკვეთთ რამდენიმე მნიშვნელოვან მეტაფორას; ხოლო თეორიულ ნაწილში გამოვიყენებთ პლატონის, მაკიაველის, კაფკას, ორუელის, ნიცშეს, ფრიშის, კამიუს და სხვათა ფილოსოფიურ პრინციპებს, რომელთა დახმარებით განვმარტავთ ლიტერატურულ მეტაფორებს და ვუპასუხებთ კვლევის ძირითად კითხვებსა და საბოლოო მიზანს. ამ უკანასკნელს წარმოადგენს მიწიშვილის მინიატიურების როგორც პირველადი, ბაზისური მასალის ფარგლებში, სტატიისთვის აქტუალური საკითხების ანალიზი და იმის ჩვენება, თუ როგორ ჩანს ზემოხსენებულ მინიატიურებში მეტაფორები, რომლებიც უსამართლო სახელმწიფოს და მასში მყოფ თავისუფლებაშეზღუდულ [არა]ადამიანს გამოხატავენ. აქვეა აღსანიშნი, რომ სტატიის ფარგლებში განვითარებული მცირე კვლევა არ მოიაზრებს თავის პირველად მიზნად კონკრეტული ავტორის ტექსტების პოპულარიზაციასა თუ თავად ავტორის, შედარებით, ფართო წრეებისათვის გაცნობას.

3 დეკონსტრუქციის ცნების ქვეშ, უშუალოდ ამ ტექსტის კონტექსტში, ვგულისხმობთ დაშლას, დანაწევრებას, ე.ი. მე-ს დეკონსტრუქცია გულისხმობს მე-ს, როგორც პირველადი [მთლიანი] სახით მოცემული კონსტრუქციის, დაშლას.

4 ვინ არის ნიკოლო მიწიშვილი? ქართველი პოეტი, მწერალი და პუბლიცისტი. მისი ნამდვილი სახელი და გვარია ნიკოლოზ სირბილაძე (1896-1937); მისი ტექსტები 1912 წლიდან ქვეყნდებოდა სხვადასხვა ჟურნალ-გაზეთებში; რედაქტორული საქმიანობა დაიწყო 1917 წლიდან; „ცისფერყანწელთა“ წევრი გახდა 1918 წლიდან; საზღვარგარეთ მოღვაწეობდა 1922-1926 წლებში; პატიმრობა მიუსაჯეს და დახვრეტის განაჩენი გამოუტანეს 1937 წელს. იხ. ნიკოლო მიწიშვილი, *საქართველოს ბიოგრაფიული ლექსიკონი*, საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა. <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000905/ 22.09.2023>).

საით მივდივართ ანუ ბრმად-სიარული როგორც სტატიკურობის დაძლევის სურვილი

პირველი მეტაფორა: ბრმად-სიარულის პრინციპი, რომელიც ნიკოლო მიწიშვილის მინიატიურაში საით მივდივართ გააზრებულია როგორც ადამიანის მორჩილებაში მყოფად არსებობა. ადამიანი, ბრმად-მყოფი და ბრმად-მოსიარულე, შესაძლებელია, იყოს მხოლოდ ისეთ საარსებო სივრცეში [სახელმწიფოში], რომელიც აბსურდისა და დაუსრულებელი განმეორებების სივრცეა. ამგვარ სივრცეში [სახელმწიფოში] ადამიანი გზააბნეული და მიზან-გარეშე მყოფი არსებაა, სიბნელეში მოძრავი.

მინიატიურა მოგვითხრობს ადამიანების შესახებ, რომლებიც მიცურავენ წყვდიადში, უმისამართოდ. მიცურავენ წინააღმდეგობაში, სადაც ქარი, სიბნელე და ტალღები ისე ებრძვიან ნავში მსხდომებს, როგორც სახელმწიფო – ადამიანს. და ამ ცურვაში ადამიანები ამბობენ: „წყვდიადს ვტოვებთ და წყვდიადში ვეხვევით.“⁵ მიწიშვილის აღნიშნული მინიატიურა და მასში ჩამოყალიბებული ბრმად-სიარულის მეტაფორა, ერთი მხრივ, აღწერს ისეთ სახელმწიფოს, რომელიც ცნობიერებას აბრმავებს და იმორჩილებს, მეორე მხრივ კი, ავითარებს პრინციპს, რომელიც თავის თავში მოიაზრებს მოძრაობას [სიარულს] როგორც ჩაკეტილი საარსებო სივრცის გადალახვის საშუალებას.

როგორც პლატონი თავის *სახელმწიფოში* წერს, ადამიანი მიჯაჭვული ანუ ბორკილებდადებული პატიმარია იქ, სადაც მისი საარსებო სივრცე არა სამართლიანი სახელმწიფო [თავისუფლების განხორციელებისთვის, ადამიანად გახდომისთვის შესაბამისი სივრცე], არამედ გამოქვაბულია.⁶ მიწიშვილის სახელმწიფოც გამოქვაბულს ჰგავს, გამოქვაბულში კი თანასწორობა შეუძლებელია: თუ არსებობს მიჯაჭვული, ე.ი. არსებობს მიმჯაჭველი და მათ შორის უეჭველად ასიმეტრიული დამოკიდებულებაა. გამოქვაბულში ისინი ვერ შეძლებენ ისეთ თანასწორობას, რაც მათი ადამიანად გახდომისა და თავისუფლად-მყოფობის ფუნდამენტური საფუძველი იქნებოდა. ამდენად, არსებობს მიჯაჭვული, რომელსაც მიმჯაჭველი განუსაზღვრავს ფიქრს, ამ ფიქრის შინაარსსა და საზღვრებს: ლანდები ნამდვილ საგნებად აღიქმება,⁷ ხოლო გამოქვაბულის მიღმა არსებული სივრცის როგორც ნამდვილად არსებულის მოაზრება შეუძლებლობაა. პლატონი ამ მოცემუ-

5 ნიკოლო მიწიშვილი, „საით მივდივართ“, *ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, რედ. ზვიად კვარაცხელია (თბილისი: ინტელექტი, 2010), 162.

6 პლატონი, *სახელმწიფო*, მსოფლიო ლიტერატურის ბიბლიოთეკა. ანტიკური მწერლობა 14, მთარგმნ. ბაჩანა ბრეგვაძე (თბილისი: ბაკურ სულაკაური, 2013), 265.

7 იქვე, 266.

ლობის გადალახვის მთავარ იარაღად მიიჩნევს ბორკილების ახსნას,⁸ ანუ უძრაობის გადალახვას მოძრაობით. მიწიშვილთანაც, სინათლის პოვნა სიბნელეში ბრმად-მოძრავი ადამიანისთვის კვლავ-მოძრაობაა, შეუჩერებლად და მუდმივად. უმთავრესი პრინციპია, გადაილახოს სტატიკურად-მყოფობა. მოძრაობა როგორც გადარჩენა – ამგვარად შეიძლება ფორმულირდეს სიბნელის დაძლევისა და გამოქვაბულიდან გამოსვლის პრინციპი. მოძრაობას როგორც სტატიკურობისა და ჩაკეტილი, მკაცრად შემოსაზღვრული სივრცის გადალახვის პრინციპს ავითარებს თავის ტექსტში *შრომა-გასწორების კოლონიაში* ფრანც კაფკა. მასთან მნიშვნელოვანი პერსონაჟია მოგზაური როგორც სიბნელისა და პროგრესული იდეების შემომტანი იმ სახელმწიფო სისტემაში, რომელიც კაფკას აღწერილი აქვს როგორც კოლონია.⁹ კოლონია თავისი არსით, ფაქტობრივად, პლატონისეული გამოქვაბულის იდენტური სივრცეა, რომელიც გამოხატავს მკაცრად არასამართლიანი სახელმწიფოს მოდელს, რომელშიც ადამიანებს რწმენითი ცნობიერება აქვთ და სრულად არიან განსაზღვრულები ტრადიციებით/წარმოდგენებით.¹⁰ კაფკასთან, გარდა კოლონიის მეტაფორისა, საყურადღებოა მოგზაურის მეტაფორაც: მოგზაური თავისი შინაარსით გულისხმობს მუდმივად მოსიარულე ადამიანს, ე.ი. იმას, ვინც თავისი სტატუსით [არსით] ვერ იქნება სტატიკურად-მყოფი, არამედ იგი სულ მოძრაობს, მოგზაურობს. კაფკას მოგზაური გადარჩენა მაშინ, როდესაც მისი გადაწყვეტილება განისაზღვრება კოლონიიდან წასვლით, გაქცევით.¹¹ მოგზაური თავისი პრინციპით გამოხატავს სტატიკურობის გადალახვას, რაც იმას ნიშნავს, რომ იგი დაძლევეს ამ მოხუფულ სივრცეს [კოლონიას] და გათავისუფლდება როგორც პლატონის მიჯაჭვული, რომელიც მხოლოდ გამოქვაბულიდან გასვლის შემდგომ მოახერხებს სინამდვილესთან პირისპირ დადგომას.¹²

8 იქვე, 266-267.

9 ფრანც კაფკა, „შრომა-გასწორების კოლონიაში“, *რჩეული მოთხრობები*, მთარგმნ. მზია გალდავაძე (თბილისი: პეგასი, 2013), 128.

10 იქვე, 148.

11 იქვე, 148-149.

12 პლატონი, *სახელმწიფო*, 266-268.

მე ვარ „ადამიანი“ ანუ ადამიანი როგორც არა-ადამიანური ადამიანი [ადამიანი ბრჭყალებით]

მეორე მეტაფორა: „ადამიანი“, ე.ი. ბრჭყალებში ადამიანი, ანუ ადამიანი ბრჭყალებით.¹³ მიწიშვილი თავის მინიატიურაში მე ვარ „ადამიანი“ აღწერს ადამიანს ბრჭყალებით, ანუ ისეთ ადამიანს, რომელიც მოჩვენებითი/გადატანითი მნიშვნელობით მყოფობს. მისი ნამდვილი/პირდაპირი მნიშვნელობით ადამიანად გახდომა გულისხმობს მისი არსებობის განმსაზღვრელი ცნებისთვის ადამიანი ბრჭყალების ჩამოცილებას. აღნიშნული ბრჭყალები ადამიანის ცნებას მიემაგრება იქ, სადაც ადამიანის, როგორც ადამიანის, არსებობა განსაზღვრულია საარსებო სივრცის მიერ. თუ ეს სივრცე გამოქვაბულია/კოლონიაა, ადამიანი კი მიჯაჭვული და ბრმაა, იგი ვერ შეძლებს ამ მოცემულობაში თავის თავის ადამიანად განხორციელებას და მისი არსება სავსებით სამართლიანად იქნება განსაზღვრული როგორც „ადამიანი“, ე.ი. ადამიანი ბრჭყალებით. აღნიშნული ბრჭყალები ჩამოსცილდება ადამიანის ცნებას და ეს უკანასკნელი თავისი ნამდვილი მნიშვნელობით წარმოგვიდგება იმ სივრცეში, რომელშიც ადამიანი შეძლებს თავისუფლად-მყოფად ყოფნას.

მინიატიურა მოგვითხრობს იმგვარი ადამიანის შესახებ, რომელიც მრავალსახიანი: ხან მხეცია, ხან – მგრძობიარე; ხან თავისუფალია, ხან – ჯალათი; ხან პატრიოტი ან მოაზროვნე; ზოგჯერ – მეფეც.¹⁴ მიწიშვილის ეს მრავალსახიანი ადამიანი მაკიაველისეულ კენტავრს¹⁵ ჰგავს, მისი არსება განსაზღვრულია სიტუაციურად, ხდომილებებით და არა იდეურად/არსობრივად. მრავალსახიანობა ეფუძნება უსამართლო სივრცეში მყოფობას და ამ პროცესის შედეგია კენტავრი-ადამიანი, როგორც ასეთი. სისტემა აიძულებს ადამიანს, იყოს არა ის, ვინც იგი არის, არამედ ის, ვინც სისტემას სურს, რომ იყოს. ამ თეორიის ლოგიკურობას აჩვენებს ორუელის 1984, რომელშიც აღწერილია ხდომილებათა/სიტუაციათა მიხედვით მოქმედი და [შესაბამისად] განსაზღვრული ადამიანი, რომელსაც არ გააჩნია თავისი მყარი განსა-

13 ადამიანი ბრჭყალებით – ამ ცნებაში იგულისხმება გრაფიკული ნიშნით [ბრჭყალებით] ადამიანი. როგორც კი ადამიანის ცნებას მიემაგრება ბრჭყალები, აღნიშნული ცნება სრულად მეტაფორიკის ფუნქციას შეიძენს და ადამიანი გარდაიქმნება გადატანითი მნიშვნელობით ადამიანად, ე.ი. ინსტანციად, რომელიც არათავისუფალი და მიჯაჭვულია. გრაფიკული ნიშანი [ბრჭყალები] გაიგება როგორც პლატონისეული ბორკილები, რომლებიც ისევე წაართმევენ ადამიანის ცნებას თავის პირველად/პირდაპირ მნიშვნელობას, როგორც – ბრჭყალები.

14 ნიკოლო მიწიშვილი, „მე ვარ ადამიანი“, *ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 166, 167, 169, 170, 171.

15 ნიკოლო მაკიაველი, მთავარი, *შესავალი თანამედროვე აზროვნებაში* 1, მთარგმნ. ბაჩანა ბრეგვაძე (თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2017), 154.

ზღვრულობა, რადგან სახელმწიფო სისტემა არ აძლევს მას ამ თავისუფლებას.¹⁶ შეზღუდული აქვს აზროვნებისა და მოქმედების სივრცე, განსაზღვრული აქვს აზროვნებისა და მოქმედების ფორმა. იგი არის ის, ვინც უნდა (ამ უნდა-ს განსაზღვრავს სახელმწიფო) იყოს.

საკითხი ბრჭყალებიანი ადამიანისა, ე.ი. „ადამიანისა“ პასუხობს ნიცშესეულ ეგზისტენციალურ პრობლემას ადამიანის ადამიანურად ყოფნის შესახებ: ადამიანი უნდა იყოს ადამიანური ადამიანი,¹⁷ ანუ ადამიანი ბრჭყალების გარეშე. იგი უნდა არსებობდეს არა გადატანითი (მეტაფორული), არამედ თავისი არსობრივი/ნამდვილი მნიშვნელობით, ამის გარანტი კი ის საარსებო სივრცე [სამართლიანი სახელმწიფო] უნდა იყოს, რომელშიც საერთოდ შესაძლებელია ადამიანის გაადამიანურება, ანუ მისი ადამიანად გახდომა და იმად ყოფნა, ვინც ის არის ნამდვილად.

პეპელა ანუ თვითგანადგურება როგორც არასამართლიანი სახელმწიფოსგან გაქცევა

მესამე მეტაფორა: თვითგანადგურებისკენ ლტოლვის პრინციპი, რომელიც ნიკოლო მიწიშვილის მინიატიურაში პეპელა გააზრებულია როგორც არასამართლიანი საარსებო სივრცისგან თავის დაღწევის სურვილი. მიწიშვილის პეპელა იმგვარი ადამიანის განსახიერებაა, რომელმაც გაიაზრა სახელმწიფოში ყოფნის აბსურდულობა, კუთვნილ ადგილს ვერ პოულობს როგორც ადამიანი და მყოფობს როგორც „ადამიანი“. ერთადერთი გამოსავალი არის თავისივე ბუნების წინააღმდეგ წასვლა, ანუ თვითგანადგურება. მიწიშვილი წერს, რომ „ინათა სანთელმა და გაჩნდა პეპელაც“¹⁸ ის სანთლის შუქისკენ მიისწრაფვის,¹⁹ მას სიცოცხლე სურს, როგორც ყველა ცოცხალ ორგანიზმს, და მისი ლტოლვა ცეცხლისკენ შეუსაბამოა მის სიცოცხლის წყურვილთან. თვითგადარჩენის ინსტინქტი დაეჯახება თვითგანადგურების სურვილს და თვითგანადგურების სურვილი დაძლევს თვითგადარჩენის ინსტინქტს. მხოლოდ ასე მოახერხებს პეპელა ცოცხლად ყოფნის ციკლის დარღვევას. ადამიანის ცოცხლად-ყოფნა იმავდროულად გულისხმობს ცოცხლად-ყოფნას იქ, სადაც საარსებო სივრცე ცოცხლად-ყოფნის პროცესში ადამიანს თვით[ადამიანად]-განხორციელების

16 ჯორჯ ორუელი, 1984, 50 წიგნი, რომელიც უნდა წაიკითხო, სანამ ცოცხალი ხარ, წიგნი 23, მთარგმნ. დავით აკრიანი, (თბილისი: პალიტრა L, 2011), 5.

17 ფრიდრიხ ნიცშე, „Ecce Homo: როგორ ხდება ადამიანი ის, რაც ის არის“, რჩეული თხზულებები 1, მთარგმნ. გიორგი თავაძე (თბილისი: ნეკერი, 2011) 17-20, 30, 50, 75, 78-79.

18 ნიკოლო მიწიშვილი, „პეპელა“, ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი, 180.

19 იქვე, 180-181.

შესაძლებლობას მისცემს. თუ ეს შესაძლებლობა მას წაერთმევა, იგი იძულებული გახდება, წავიდეს თავისი ბუნების წინააღმდეგ და გაინადგუროს თავი, რადგან ცოცხლად-ყოფნა და თვით-განხორციელება აუცილებლობით საჭიროებს საარსებო სივრცეს, რომელშიც ეს ორი თანადროული პროცესი უნდა შედგეს. თუ საარსებო სივრცე შეუსაბამოა ე.ი. არასამართლიანია აღნიშნული პროცესების განხორციელებისთვის, ადამიანისთვის რჩება სამი გზა:

1. დარჩენა. შეგუება.
2. გაქცევა. დაძლევა.
3. თვითგანადგურება. მე-ს მოკვდინება.

ამ მოცემულობით მნიშვნელოვანია, რომ ადამიანი ზემოთ აღნიშნული გზების არჩევისას მოქმედებს როგორც ორი ინსტანცია – გონებრივი და სხეულებრივი: ა) პირველი გზა აჩვენებს, რომ ადამიანი სხეულებრივადაც დარჩა არასამართლიან საარსებო სივრცეში და გონებრივადაც შეეგუა სისტემას. ჯორჯ ორუელი,²⁰ ფრანც კაფკა²¹ და ენტონი ბერჯესი²² თავიანთი ტექსტების მთავარი პერსონაჟების მაგალითებზე აჩვენებენ ამ თეორიის პრაქტიკულ განხორციელებას: როგორ ამარცხებს სახელმწიფო ინდივიდს და რამდენად უარყოფითია ამ დამარცხების შინაარსი, რომელიც სისტემის მიერ დამორჩილებულ, ექსპერიმენტის მსხვერპლ ინდივიდს აღწერს; ბ) მეორე გზა აჩვენებს, რომ ადამიანი სისტემიდან გონებრივად გაიქცა, თუმცა, სხეულებრივად მასში დარჩა. ლიტერატურული პერსონაჟი შტილერი²³ სწორედ ამ თეორიის პრაქტიკულ განსხეულებას წარმოადგენს; გ) მესამე გზა კი აჩვენებს, რომ ადამიანმა, როგორც სხეულებრივმა და როგორც გონებრივმა ერთად, დატოვა/გადალახა სისტემა. სწორედ ამ მესამე პრინციპის ჩვენებაა მიწიშვილის *პეპელა*. თითქოს, ადამიანი თავის არცერთ ნაწილს არ დატოვებს იმ საარსებო სივრცეში, რომელიც მას ზღუდავს, იმორჩილებს და ართმევს თვითგანხორციელების შესაძლებლობას. სისტემის ზეწოლა ადამიანის ფიქრზე, სიტყვაზე, ხედვაზე იმდენად დიდია, რომ იგი მოქმედებს არა როგორც ადამიანი, არამედ როგორც „ადამიანი“, ე.ი. როგორც *პეპელა*, თავისი არსების განმსაზღვრელი, ფუნდამენტური ინსტინქტი **თვითგადარჩენა** რომ დაძლია და თვითგანადგურების მოდუსში გადაინაცვლა.

20 ორუელი, 1984.

21 კაფკა, *შრომა-გასწორების კოლონიაში*.

22 ენტონი ბერჯესი, *მექანიკური ფორთოხალი*, მთარგმნ. გია ჭუმბურიძე (თბილისი: ლოგოს პრესი, 2003).

23 მაქს ფრიში, *შტილერი*, მთარგმნ. მაია ფანჯიკიძე (თბილისი: ბაკურ სულაკაური, 2018).

ისინი ცხოვრებას ქმნიან ანუ სახელმწიფოს მიზან-გარეშე შენება როგორც აბსურდული ყოფ[ნ]ის შექმნა

მეოთხე მეტაფორა: სახელმწიფოს მიზან-გარეშე შენების პრინციპი, რომელიც ნიკოლო მიწიშვილის მინიატიურაში ისინი ცხოვრებას ქმნიან გააზრებულია როგორც აბსურდული ყოფ[ნ]ის ქმნადობის პროცესი. კვლავ-შენება და კვლავ-ნგრევა როგორც აბსურდულ სივრცეში ყოფნა აქ მთავარი საკითხებია. უნდა განისაზღვროს, არსობრივად, რას წარმოადგენს სახელმწიფო სივრცე.

მინიატიურა მოგვითხრობს, რომ „ქალაქს აშენებდნენ ისინი“,²⁴ რომლებიც მოგვიანებით, თავისი ნამოქმედართ უკმაყოფილონი, კვლავ შლიდნენ, ანადგურებდნენ და ანგრევდნენ იმას, რაც ოდესღაც ააგეს უდიდესი რუდუნებით. ამ ნგრევაში არის მიზეზი ახლიდან დაწყების და სწორედ ამიტომ, ადამიანები აშენებენ ლამაზ ტაძარს და მერე ანგრევენ მას,²⁵ „აშენებენ იმისათვის, რომ ბოლოს გაანადგურონ“²⁶ და ამით ქმნიან ცხოვრებას. აღნიშნულ მინიატიურაში ცნება **ცხოვრება** გააზრებულია როგორც სახელმწიფოს მეტაფორა; აღწერილია მუდმივი ნგრევისა და შენების (ადამიანის მიერ არამიზანმიმართული ქმედების) პროცესი. ამ პროცესში, როგორც არამიზანმიმართულ ქმედებაში, ადამიანი არის „ადამიანი“, ანუ სიზიფე. სიზიფეს მითი აჩვენებს „ადამიანის“ მიზან-გარეშე მოქმედების/ქცევის კლასიკურ მოდელს:²⁷ არამიზანმიმართული ქცევის მოდულში მუდმივად ყოფნა – ეს აბსურდია. ამ აბსურდს სჭირდება სივრცე, რომელშიც შესაძლებელია აბსურდის როგორც შედეგის მიღწევისთვის შესაბამისი (მიზან-გარეშე) ქმედება, რომელიც, ქმედების მსგავსად, თავადაც მიზან-გარეშეა; ისეთია, არასამართლიანი სახელმწიფო რომ ვუწოდებთ.

ამ მოცემულობით, გვაქვს სამი განზომილება: **სივრცე**, **სუბიექტი** და **ქმედება**. **სივრცე**, რომელიც აუცილებელია ყოფნისთვის; **სუბიექტი**, რომელიც უნდა მყოფობდეს, რათა მყოფობის პრინციპი განხორციელდეს საარსებო სივრცეში და სივრცემ თავის თავი განახორციელოს როგორც მოცემულობამ, რომელშიც შესაძლებელია სუბიექტის მყოფობა; და **ქმედება**, რომელიც სუბიექტის მყოფობას ახორციელებს, რადგან მყოფობა შეუძლებელი იქნებოდა ქმედების გარეშე. ასე გამოიყვანება ფორმულა სახელად – **სახელმწიფო**. ე.ი. სახელმწიფო ნიშნავს: მყოფი და იმავდროულად ქმედად-მყოფი სუბიექტი საარსებო სი-

24 ნიკოლო მიწიშვილი, „ისინი ცხოვრებას ქმნიან“, *ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 184.

25 იქვე, 186-187.

26 იქვე, 190.

27 ალბერ კამიუ, *სიზიფის მითი*, მთარგმნ. მარინა ბალავაძე (თბილისი: აგორა, 2013), 189-195.

ვრცეში, სადაც ეს სუბიექტი მყოფობს და იმავდროულად ქმედებს. ეს სამი მოცემულობა თანადროულია და ერთმანეთს ემთხვევა, რადგან როგორც არის საარსებო სივრცე, იმგვარია მოქმედი სუბიექტიც და მისი ქმედებაც; და, იმავდროულად, მოქმედი სუბიექტისა და ქმედების როგორც განსაზღვრავს საარსებო სივრცის რაობას. მოცემულობა I: იქ, სადაც ადამიანი არის „ადამიანი“, ე.ი. სიზიფეს მსგავსი არსება [სიზიფე-ადამიანი], მისი ქმედებაც და სამოქმედო სივრცეც გადატანით მნიშვნელობს. ფორმულა: „ადამიანი“ მიზან-გარეშე ქმედებს არასამართლიან სივრცეში. მოცემულობა II: იქ, სადაც ადამიანი არის ადამიანი, ე.ი. თვით-განხორციელებული მე, მისი ქმედებაც და სამოქმედო სივრცეც პირდაპირ მნიშვნელობს. ფორმულა: ადამიანი მიზანმიმართულად ქმედებს სამართლიან სახელმწიფოში.

ყოველივე წარმავალი ანუ მარტოდ-დარჩენა როგორც თავის თავის უარყოფა

მეხუთე მეტაფორა: მე-ს მარტოდ-დარჩენის პრინციპი, რომელიც მიწიშვილის მინიატიურაში ყოველივე წარმავალი გააზრებულია როგორც ინდივიდის მიერ თავის თავის უარყოფის ანდა თავის თავისგან გაქცევის პროცესი. უმთავრესი საკითხია მარტოდ-დარჩენა როგორც არასამართლიან სივრცეში ყოფნის შედეგი და თვით-უარყოფა როგორც გაქცევა [იზოლირება] საზოგადოებისგან. ამ თეორიების ახსნისთვის მინიატიურა საჭირო შინაარსობრივ კონტექსტს გვიხსნის: ეს არის ამბავი ადამიანზე, რომელმაც დიდება და სხვა სიკეთეები დაკარგა და დარჩა მარტოდ – [გაუცხოვდა], ერთ, ძველ დროს ღარიბი, უცნობი მწერალი, რომელმაც წარმატებას მიაღწია, ახალმა დრომ ძველ დროში დააბრუნა.²⁸

მნიშვნელოვანია საზოგადოებისგან იზოლირების, ანუ მეორე ადამიანთან უ-თანასწორად ყოფნის გააზრების საკითხი, რომლის პრინციპი უკვე დევს პლატონის თეორიაში, რომლის მიხედვით, უსამართლობის შედეგად (რადგან ეს უკანასკნელი ადამიანის ბუნებისთვის უჩვეულოა), ინდივიდს საკუთარ თავთან გაუცხოება ეწყება,²⁹ მსგავსად მაქს ფრიშის *შტილერისა*, რომელიც აჩვენებს სწორედ განმარტოვებული, თავის თავის უარყოფი ინდივიდის იმიჯს.³⁰

მარტოდ-მყოფობა ინდივიდის მე-ს ისეთივე დამანაწევრებელი³¹

28 ნიკოლო მიწიშვილი, „ყოველივე წარმავალი“, 198-201.

29 პლატონი, *სახელმწიფო*, 62-63.

30 ფრიში, *შტილერი*, 9.

31 დამანაწევრებელში იგულისხმება რაღაც, რაც მთლიანობას დაშლის, მის დეკონსტრუქციას გამოიწვევს.

მიზეზია, როგორც პეპლის ლტოლვა – თვით-განადგურებისკენ. მარტოდ-მყოფობის გადაწყვეტილების განხორციელება მე-სთვის შესაძლებელია თავისივე მე-ს უარყოფით. და რადგან, შედეგის თვალსაზრისით, შეუძლებელია, უარი თქვა იმაზე, რაც ხარ (ეს ხარ გულისხმობს: რითაც ხარ განსაზღვრული შენივე მე-ს მიერ), ეს აბსურდი (ანუ მე-ს ამგვარი გადაწყვეტილება) მე-ს თრგუნავს იმდენად, რომ მე უკმაყოფილო ხდება თავისივე მე-ს მიმართ, სჯის მას, მისივე არსის (მისი ყოფნისა და მისი ფორმის) უარყოფისთვის, უარყოფით. მე-ს თვით-უარყოფა და მისი სიმულაციაში გადასვლა როგორც შედეგი რომ არ დადგეს, მე-მ უნდა დაძლიოს გაუცხოება თავის თავის მიმართ და ამას მხოლოდ იმ სივრცეში მოახერხებს, სადაც მე იქნება თანა-მყოფი [სხვა-სთან, მეორე მე-სთან] და არა - მარტოდ-მყოფი.

სიზმარი ანუ როგორ გარდაიქმნება მონა [სახელმწიფოდან] შემოქმედად [სიზმარში]

მეექვსე მეტაფორა: როგორ გარდაიქმნება ადამიანი მონა-ადამიანიდან შემოქმედ-ადამიანამდე, ე.ი. რა პროცესს გაივლის ცნობიერება, რომ თავისი თავი ამოიყვანოს მონის ცნობიერებიდან და გარდაქმნას იგი შემოქმედ ცნობიერებად.

მინიატიურა სიზმარი მოგვითხრობს მძინარე ადამიანის თავგადასავალს, სიზმარში რომ უდაბნოში მარტოდ-მოსიარულედ გარდაი-სახა და ადამიანზე სხვა ადამიანების ძალადობის კოშმარული ამბები ნახა.³² მინიატიურაში მნიშვნელოვანია იმის გააზრება, თუ რამდენად მჭიდრო ბმაშია სივრცე სუბიექტთან და ის, რომ ეს ორი მოცემულობა ყოველთვის ერთმანეთს განსაზღვრავს: სივრცე იმგვარია, როგორც მასში არსებული სუბიექტი და სუბიექტი იმგვარია, როგორც მის გარშემო არსებული სივრცე. სუბიექტი არის ადამიანი (ე.ი. მოქალაქე სახელმწიფოში), ხოლო სივრცე არის სახელმწიფო (ე.ი. ადამიანად-ყოფნის აუცილებელი მოცემულობა ადამიანისთვის). მინიატიურა რამდენიმე საკითხის მიმართულებით არის საინტერესო და ეს საკითხები ზემოთ ხსენებულ პრინციპს ხსნის. ერთ-ერთია სიზმრის როგორც არსებობისთვის ალტერნატიული სივრცის გააზრება. აღწერილია შემდეგი პროცესი: როგორ გარბის ადამიანი სახელმწიფოდან. კოშმარული სიზმარი, რომელიც ჭეშმარიტ ლტოლვეებს გამოხატავს, ფუნდამენტური მეტაფორაა მუდმივად-გაქცევის პრინციპის ჩვენებისთვის. სწორედ სიზმარია ის სივრცე, რომელშიც ადამიანი თავად ხდება შემოქმედი, რადგან ამ შემოქმედებითობის თავისუფლება (ანუ

32 ნიკოლო მიწიშვილი, „სიზმარი“, ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი, 206-207.

თავისუფლება) არ აქვს სახელმწიფოში. ამდენად, თვით-იძულების წესით, იმ სივრცის სიმულაციას აკეთებს, რომელშიც შეძლებდა თავის თავის განხორციელებას და ადამიანად [შემოქმედად] გახდომას. ამ პროცესის სასურველ შედეგად ქცევის განხორციელების ჟინი იმდენად დიდია, რომ ის ხშირად ადამიანში გამოგონილი სამყაროებისადმი ლტოლვის ინსტინქტად ჩამოყალიბების საფუძველი ხდება. უმბერტო ეკოს ლოგიკა იგივე პრინციპით ვითარდება „რობოტების ქალაქში“;³³ რომელიც აღწერს სიმულაციური სამყაროებისადმი (დისნეილენდი, მადამ ტიუსოს მუზეუმი და სხვ.) ადამიანის ლტოლვას და ასაბუთებს ამ ლტოლვის ფარულ მიზეზებს: არსებული [რეალური] რეალობა არ არის საკმარისი, რადგან სასურველი [წარმოსახვითი] რეალობა არსებულ რეალობაზე დიდია; რეალური რეალობა ვიწროა და მე-სთვის ის არ არის საკმარისი სივრცე თავის თავის განხორციელების, ამდენად, მე სიმულაციით აფართოებს სივრცის მოცულობას და ცდილობს მიზნის მიღწევას. იგი შემოქმედი ხდება იმ მომენტში, როგორც კი იღებს გადაწყვეტილებას, შექმნას რეალური სახელმწიფოს სიმულაცია. ამ სივრცეს მე ალაგებს თავისივე პრინციპებით და იწყებს თავის სიმულაციასთან ადაპტირებას: ა) თავის თავის განხორციელება სიმულაციურ რეალობაში; ბ) იმავდროულად, უარის თქმა საკუთარ მე-ზე, ე.ი. თვით-უარყოფა. სიმულაციაში არსებობა ნიშნავს მარტოდ-დარჩენას, რადგან სამყაროს შემოქმედი თავისივე ნამოქმედარში მარტოა. სიმულაციის პრინციპი: შესაქმესგან³⁴ განსხვავებით, შემოქმედმა (მე-მ) სიმულაციური სამყარო თავისივე მე-სთვის შე[ი]ქმნა და, ამდენად, ყოველი მე, რომელიც სიმულაციაში ცხოვრების გადაწყვეტილებას მიიღებს, სამყაროს მხოლოდ თავისი პრინციპების მიხედვით ააგებს და ამ პრინციპებში ყოველი ინდივიდი იქნება მარტო, როგორც ერთადერთი, რომელმაც შექმნა სიმულაცია და როგორც ერთადერთი, რომლისთვისაც შე[ი]ქმნა სიმულაცია.

შემოქმედობის [ლმერთობის] სურვილი მე-ში იმდენად დიდია, რამდენადაც დიდია სახელმწიფოს მიერ განხორციელებული კონტროლი ადამიანზე, შესაბამისად, შემოქმედებითობის სურვილი წარმოჩინდება როგორც პროტესტი სისტემის მხრიდან კონტროლზე და უარის თქმა ამგვარი სისტემის მორჩილებაზე. გიგესის მითი როგორც ამბავი არის ერთგვარი თეორია იმის ახსნისთვის, რამდენად მძლავრი მაპროვოცირებელია უსამართლო სახელმწიფო იმ იძულების, რომელიც ადამიანის სახელმწიფოდან გაქცევას და მის თვით-იზოლაციას გულისხმობს: გიგესის მითის მიხედვით, სასურველი სამართლიანო-

33 უმბერტო ეკო, „რობოტების ქალაქი“, პოლილოგი 4, მთარგმნ. ბელა წიფურია (1994).

34 დაბ. 1:1-31.

ბის ძიება ხორციელდება სახელმწიფოს მიღმა [სიზმარში];³⁵ შვიდი მძინარე ყრმის მითი აჩვენებს, რომ გამოქვაბულში დაძინება და გარე სამყაროსგან იზოლირება არის ერთადერთი მეთოდი გადარჩენის;³⁶ ზღაპარი რიპ ვან ვინკლებზე გვიყვება ერთი მონადირის შესახებ, რომელიც იძინებს, რათა სიზმარში გაექცეს აუტანელ ყოველდღიურობას.³⁷ და ყველა ასეთი, სიმულაციაში (წარმოსახვით რეალობაში) გადასული პერსონაჟი მარტოდ-მყოფი მე-ა, მარტოდ-მყოფობა კი ლოგიკურად განსაზღვრული შედეგია იმ პრინციპის გათვალისწინებით, რომელიც გულისხმობს მე-ს მიერ სიმულაციის შექმნას კვლავ მე-სთვის და არა – სხვისთვის; მხოლოდ მე-ს წესებით და არა – სხვისი: მე-ს მიერ შექმნილ სიმულაციაში არსებობს ერთადერთი შემოქმედი და ერთადერთი მოქალაქე – მე-ს მე.

მდუმარება ანუ ჩუმად-ყოფნა როგორც მეორესთან/სხვა-სთან [არათანასწორთან] დიალოგის შეუძლებლობა

მეშვიდე მეტაფორა: დიალოგი როგორც თანასწორთა ურთიერთობის პრინციპი და მდუმარება როგორც არათანასწორთა თანაყოფნა, ე.ი. დიალოგი როგორც ამავე დიალოგის მონაწილეთა კომუნიკაციის მთავარი ბმა, რომელიც უზრუნველყოფს მათ თანასწორად-მყოფობას და მდუმარება როგორც მეორესთან ყოფნით გამოწვეული გაუცხოება, რომელიც შედეგია უთანასწორად-მყოფობის გაცნობიერების და ამით გამოწვეული უკმაყოფილების.

მინიატიურა მოგვითხრობს ადამიანის მიერ მეგობრის [თანასწორის] ძიების ამბავს და აღგვიწერს მეგობრის პოვნისა და მასთან დიალოგის შეუძლებლობის საკითხებზე მე-ს მწუხარებას.³⁸ აქ მნიშვნელოვანია მდუმარების ორი შინაარსი: ა) მდუმარება [სიჩუმე] როგორც დიალოგის ალტერნატივა; ბ) მდუმარება როგორც თვითნაალიზი – წინაპირობა დიალოგისთვის. მდუმარება როგორც დიალოგის ალტერნატივა მე-ს მიერ გამოყენებულია იქ, სადაც მისი საარსებო სივრცე ვერ ქმნის თანასწორობისთვის აუცილებელ ელემენტებს: აზრისა და ქმედების თავისუფლება, თანამყოფობისა და თვით-განხორციელების შესაძლებლობა. გამოქვაბულში სწორედ ამგვარი ქცევით ხასიათდებიან მიჯაჭვულები, რომლებსაც, როგორც მიჯაჭვულებს, გარდა

35 პლატონი, *სახელმწიფო*, 54-55.

36 გამოქვაბული, *ყურანი*, მთარგმნ. გიორგი ლობჯინიძე (თბილისი: კავკასიური სახლი, 2006), 223-227.

37 ფრიში, *შტილერი*, 83-89.

38 ნიკოლო მიწიშვილი, „მდუმარება“, *ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 222-223.

ქმედების შეზღუდვისა, აქვთ დიალოგის შეზღუდვაც.³⁹ მე გაიაზრებს ამ მოცემულობას და მდუმარებას გამოიყენებს როგორც მეთოდს თვითნაღიზისთვის, რათა დაიწყოს დიალოგი მეორესთან. ეს არის მე-ს ცდა, დაძლიოს სიჩუმე როგორც მარტოდ-მყოფობა და დაიწყოს დიალოგი მეორესთან, რათა განახორციელოს თანა-მყოფობა. ამისათვის, მე-მ უნდა გარდაქმნას ჩუმად-მყოფთა საარსებო სივრცე (სიჩუმის პრინციპზე დაფუძნებული სახელმწიფო) დიალოგისთვის შესაძლებელ საარსებო სივრცედ. კაფკას კოლონია სწორედ ჩუმად-მყოფთა სახელმწიფოა, რომელშიც მოგზაურის მიერ გაცნობიერდება ამ ჩუმად-მყოფობის დაუძლეველობა, რაც მიზეზი ხდება კოლონიიდან მოგზაურის გაქცევის.⁴⁰ მოძრაობა სახელდება მთავარ პრინციპად ჩუმად-მყოფობის (მდუმარების) საწინააღმდეგოდ; მოძრაობით გადაილანება არასამართლიანი საარსებო სივრცე (კოლონია); და მოძრაობაში იქნება შესაძლებელი დიალოგი.

მელანქოლია ე.ი. მორჩილი საზოგადოება როგორც რწმენაში-მყოფი და არა – ცოდნაში-მყოფი, ანუ შებრუნებული მნიშვნელობების პრობლემა

მერვე მეტაფორა: „დაფარული აზრი“ როგორც თანამყოფთა ურთიერთობის პრინციპი საზოგადოებაში და საზოგადოება როგორც სივრცე არაგულწრფელობის, თამაშის, მეტაფორების, უცოდინარობის, სახეების (როლების).

დაფარული აზრის ცნებაში იგულისხმება ის მოცემულობა, რომელიც საგნისა თუ მოვლენის პრაქტიკული გამოსახულების მიღმა ძევს. ანუ დაფარული აზრი საგნის იდეაა, რომელიც სახელმწიფოში არ ჩანს და ადამიანებისათვის ის მიუწვდომელია. მეტიც, ადამიანებს ლტოლვაც არ აქვთ ამ დაფარულის გახსნისკენ, არამედ მოსწონთ ეს დაფარულობა, მათთვის საკმარისია როლები⁴¹ და უინტერესოა როლების დაფარული შინაარსები. მნიშვნელოვანია, რა ჩანს და უმნიშვნელოა – რა არის. აღნიშნული ფორმულა მუშაობს თამაშის პრინციპზე დაფუძნებულ [არასამართლიან] სახელმწიფოში, რომელსაც აღწერს მინიატიურა *მელანქოლია*. მთავარი პერსონაჟი გაოცებულია იმით, რომ საზოგადოებისთვის ყველაფერს შებრუნებული მნიშვნელობები აქვს.

39 პლატონი, *სახელმწიფო*, 265-266.

40 კაფკა, *შრომა-გასწორების კოლონიაში*, 148-149.

41 როლის ცნებაში იგულისხმება ის გარეგანი მოცემულობა, რომლითაც შეფუთულია შინაგანი ანუ რაც მის შინაგან არსს წარმოადგენს. როლი არის ინდივიდის ის მხარე, რომელიც სახელმწიფოში ხილულია. როლით განსაზღვრული ინდივიდი არის საჯაროობაში მყოფი/ჩავარდნილი [საჯარო მე] და ის შინაგანი მე-ს ოპოზიციას წარმოადგენს.

მათ რეალობაში ნორმალური გიჟია, მცოდნე – „დურაკი“... „ნიუტონის კანონი“, რომელსაც მთავარი პერსონაჟი სანაპიროზე მოსეირნე თანამოსაუბრეებთან განიხილავს, ისეთივე უცხო და უინტერესო თემაა, როგორც ბუნება, სამყარო, „დაფარული აზრის“ ძიება და სხვ.⁴² „ნიუტონის კანონი“ მინიატიურაში გააზრებულია როგორც მეტაფორა არცოდნის, ე.ი. რწმენის. მიწიშვილის ინდივიდუალისტ პერსონაჟს ორუელისეული პრობლემები ექმნება იქ, სადაც რწმენით შეპყრობილი მოქალაქეები ქმნიან თამაშის პრინციპზე დაფუძნებულ სახელმწიფოს და სადაც $2x2=5$ ⁴³; სადაც „თავისუფლება მონობაა“.⁴⁴ ამგვარ საარსებო სივრცეში ადამიანები ჰგვანან კარლო კაჭარავასეულ მძინარე ქალს (იხ. სურათი 1), რომელსაც სძინავს მაშინ, როცა სწამს და სწამს მაშინ, როცა სძინავს.

სურათი 1: კარლო კაჭარავა, ფრაგმენტი ნახატიდან *მძინარე, მწამს* (1992), <https://bit.ly/3b0sisG> (22.09.2023)

კაჭარავას ფერწერული ტილო ჰყვება მჯდომარე, სტატიკურად მყოფი, მძინარე, თავის თავით მოცული და [თვით]კმარი, უფუნქციო, რწმენით შეპყრობილი ქალის ამბავს, რომელმაც უნდა გამოიღვიძოს, რომ მორწმუნე ინსტანციისგან გარდაიქმნას მცოდნე ინსტანციად.

42 ნიკოლო მიწიშვილი, „მელანქოლია“, *ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 243, 238-239.

43 ორუელი, 1984, 263.

44 იქვე, 263.

მხოლოდ ცოდნის, მოძრაობის მოდუსში შეძლებს კაჭარავას მძინარე ქალი ისეთ მოქალაქედ ყოფნას, რომელსაც შეუძლია არასამართლიანი სახელმწიფო სისტემის დანგრევა და იმგვარის აშენება, რომელშიც ადამიანები აღარ დაიძინებენ (ე.ი. არ იქნებიან რწმენის მოდუსში მყოფნი) და შექმნიან სამართლიან სივრცეს, რომელშიც ექნებათ შესაძლებლობა, იყვნენ ბედნიერები⁴⁵ ანუ იყვნენ ისინი, ვინც ისინი ნამდვილად არიან. სახელმწიფოში ადამიანები გამოიღვიძებენ მხოლოდ მაშინ, როცა დაძლევენ რწმენის მოდუსს და გადაინაცვლებენ ცოდნის მოდუსში.

დაბოლოს [დასკვნა]

სახელმწიფოში, რომელიც იმართება კაფკასეული კოლონიის პრინციპით,⁴⁶ ანდაც, ჰგავს ფრიშისეულ შვეიცარიას,⁴⁷ ადამიანისთვის არ არის შესაძლებელი თვითგანხორციელება ანუ იმად ყოფნა, ვინც ის არის ნამდვილად. აღნიშნული შეუძლებლობის ადამიანის მიერ გაცნობიერება გამოიწვევს პროტესტს, პირველ რიგში, იმ სივრცისადმი, რომელიც ადამიანს არ აძლევს თავის თავად ყოფნის საშუალებას (ასეთ სივრცეს ჩვენ არასამართლიანი სახელმწიფო ვუწოდებთ), და, მეორე რიგში – საკუთარი თავისადმი, მე-სადმი, რომელიც იმდენად სუსტი აღმოჩნდა სისტემასთან ბრძოლაში, რომ თავისი მთავარი მიზნის მიღწევის (თვითგანხორციელების და ამის საფუძველზე ბედნიერად-მყოფობის) ნაცვლად დეკონსტრუირდა ანუ დაიშალა, დანაწევრდა, ე.ი. მარტოდ-მყოფად იქცა თავისივე შექმნილ სიმულაციაში ანუ მეტად დაშორდა რეალობას (მეორე ადამიანს და სახელმწიფოს). სახელმწიფოსთან ადამიანის დაშორება განპირობებულია სახელმწიფოს მიერ არასამართლიანი კანონებით სისტემის მართვით ანუ იმით, რომ სახე-

45 ბედნიერად მყოფობაში ვგულისხმობთ ადამიანის მცოდნედ-ყოფნას, ანუ ცოდნის მოდუსში ყოფნას. ცოდნა როგორც ბედნიერების საფუძველი, ანუ ცოდნა როგორც მოცემულობა, რომელსაც ადამიანი დააშენებს თავის ბედნიერებას; ცოდნა როგორც მიზეზი ადამიანის ბედნიერად (კმაყოფილად) ყოფნისთვის. პლატონის უტოპიური სახელმწიფო მოდელის კონსტრუქციის ძირითადი შემკვრელი მასალა სწორედ ცოდნაა (იხ. პლატონი, *სახელმწიფო*), ხოლო უმაღლესი მიზანი, რომელსაც ამ კონსტრუქციის აგებით და ამუშავებით უნდა მიაღწიოს საზოგადოებამ – სიკეთის იდეა. ე.ი. ცოდნით როგორც იარაღით ადამიანი ქმნის სიკეთეს ანუ აღწევს დასახულ მიზანს – განახორციელებს სიკეთის იდეას. ეს სიკეთე არის ბედნიერად (კმაყოფილად) ყოფნა, როცა ადამიანი მიმართულია არა თვითგანადგურებისკენ, არამედ თვითგანხორციელებისკენ; არა სიმულაციების შექმნისკენ, არამედ – სამართლიანი საარსებო სივრცის აგებისკენ, რომელშიც შესაძლებელია ადამიანის ადამიანად განხორციელება. ეს არის მიზეზი ბედნიერად ყოფნის, და ეს არის შედეგი სიკეთის იდეის (როგორც უმაღლესი მიზნის) განხორციელების.

46 კაფკა, *შრომა-გასწორების კოლონიაში*, 112, 118-119, 120, 133, 147.

47 ფრიში, *შტილერი*, 76, 98-99, 300.

ლმწიფო არასამართლიანია; მეორე ადამიანთან ადამიანის დაშორებას კი იწვევს ამ ორი ინსტანციის სხვადასხვა მდგომარეობებში ყოფნა, ანუ არათანასწორად ყოფნა. თუ მე-ს ღვიძავს, ხოლო სხვა-ს სძინავს, ისინი არ არიან თანასწორნი; თუ მე-მ იცის, ხოლო სხვა-ს სწამს, მათ კვლავ არ შეუძლიათ ერთმანეთთან თანასწორად-ყოფნა. მოძრაობით, სიმულაციებისაკენ და თვით-განადგურებისკენ ლტოლვის დაძლევიტ, დიალოგით, ღვიძილის მდგომარეობაში ყოფნით, ცოდნით მე შეძლებს თვითგანხორციელებას და ისეთი სამართლიანი საარსებო სივრცის შექმნას, რომელშიც მე გახდება მე, ანუ გარდაიქმნება თავის თავად, ე.ი. გახდება ის, ვინც ის ნამდვილად არის. მაგრამ სად განხორციელდება ეს? რომელ სივრცეში შეძლებს მე ამ პროცესის წარმართვას? როგორ გაიაზრებს და დაასაბუთებს მე თავისი სამოქმედო და საარსებო სივრცის როგორობას? როგორ განსაზღვრავს იგი, ნამდვილია ეს სახელმწიფო თუ – სიმულაცია? იქნებ, მე თავის თავს კვლავ და მხოლოდ სიმულაციაში განახორციელებს, რადგან მას სხვაგვარად არ ძალუძს, რადგან ნამდვილი სახელმწიფო მე-სთვის ყოველთვის უსამართლო იქნება, ვინაიდან ნამდვილ სახელმწიფოს ბევრი შემოქმედი ჰყავს და ეს ნიშნავს, რომ ბევრის ნამოქმედარ სივრცეში თანასწორობა შეუძლებელია, ე.ი. ეს სივრცე ვერ იქნება სამართლიანი. სიმულაციაში კი მე მართა როგორც შემოქმედი, ამდენად, იქ მას შეუძლია იყოს თავის თავის თანასწორი და სამართლიან სივრცეში მყოფი. მხოლოდ, სიმულაციაში მე მართა და ეს სიმართლვე როგორც მისი ბუნებისთვის უცხო სხეული მე-ს ყოველთვის აიძულებს სხვა-სთან კვლავ-დაბრუნებას და თავისი შექმნილი სიმულაციის კვლავ-დატოვებას.

სტატიის დასკვნითი ნაწილი, ერთი მხრივ, აჩვენებს, მხოლოდ არასამართლიანი სახელმწიფოს მოდელებსა და მათში მყოფი დეკონსტრუირებული მე-ს სახე-ხატს, მეორე მხრივ კი, მიანიშნებს კვლევის უმთავრეს შეზღუდვაზე, რომელიც მხოლოდ არასამართლიანი სახელმწიფოს მოდელთა ფარგლებში, კვლევის ძირითადი საკითხის ანალიზს გულისხმობს. კვლევისთვის მნიშვნელოვანი სივრცის ე.ი. არასამართლიანი სახელმწიფოს მოდელის საპირისპირო მოცემულობას, მის აღწერასა და ანალიზს კი ვერსად ვხვდებით. რატომ? ამგვარი ფორმატი კვლევის ერთ ძირითად ვარაუდს ეფუძნება: სტატიაში განხილული ლიტერატურული ტექსტები და მათი შესაბამისი ფილოსოფიური თეორიები უკვე გულისხმობენ თავის თავში სამართლიანი სახელმწიფოსა და, შესაბამისად, მათში არსებული თავისთავად-მყოფი მე-ს პრაქტიკული არსებობის შეუძლებლობას.

დამოწმებანი

- ბერჯესი, ენტონი. *მექანიკური ფორთოხალი*, მთარგმნ. გია ჭუმბურიძე. თბილისი: ლოგოს პრესი, 2003.
- გამოქვაბული. *ყურანი*, მთარგმნ. გიორგი ლობჯანიძე. 223-227. თბილისი: კავკასიური სახლი, 2006.
- ეკო, უმბერტო. „რობოტების ქალაქი“, მთარგმნ. ბელა წიფურია. *პოლილოგი* 4 (1994), 243-249.
- კამიუ, ალბერ. *სიზიფის მითი*, მთარგმნ. მარინა ბალავაძე. თბილისი: აგორა, 2013.
- კავკა, ფრანც. „შრომა-გასწორების კოლონიაში“. *კრებულში რჩეული მოთხრობები*, მთარგმნ. მზია გალდავაძე. 112-149. თბილისი: პეგასი, 2013.
- კაჭარავა, კარლო. ფრაგმენტი ნახატიდან *მძინავს, მწამს*. 1992. <https://bit.ly/3b0sisG> (22.09.2023).
- მაკიაველი, ნიკოლო. მთავარი. *კრებულში შესავალი თანამედროვე აზროვნებაში 1*, მთარგმნ. ბაჩანა ბრეგვაძე, 110-179. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2017.
- მიწიშვილი, ნიკოლო. *ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, რედ. ზვიად კვარაცხელია. თბილისი: ინტელექტი, 2010.
- „ისინი ცხოვრებას ქმნიან“. *კრებულში: მიწიშვილი, ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 184-190.
- „მდუმარება“. *კრებულში: მიწიშვილი, ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 222-225.
- „მელანქოლია“. *კრებულში: მიწიშვილი, ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 226-245.
- „მე ვარ ‘ადამიანი‘“. *კრებულში: მიწიშვილი, ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 166-173.
- „პეპელა“. *კრებულში: მიწიშვილი, ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 180-183.
- „საით მივდივართ“. *კრებულში: მიწიშვილი, ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 159-162.
- „სიზმარი“. *კრებულში: მიწიშვილი, ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 204-212.
- „ყოველივე წარმავალია“. *კრებულში: მიწიშვილი, ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 195-203.
- ნიცშე, ფრიდრიხ. „Ecce Homo: როგორ ხდება ადამიანი ის, რაც ის არის“. *კრებულში რჩეული თხზულებები 1*, მთარგმნ. გიორგი თავაძე. თბილისი: ნეკერი, 2011.

ორუელი, ჯორჯ. 1984. 50 წიგნი, რომელიც უნდა წაიკითხო, სანამ ცოცხალი ხარ, წიგნი 23, მთარგმნ. დავით აკრიანი. თბილისი: პალიტრა L, 2011.

პლატონი. *პოლიტიკოსი*, რედ. ირინე დარჩია, მთარგმნ. მაია შუხოშვილი. თბილისი: ლოგოსი, 2014.

----. *სახელმწიფო*. მსოფლიო ლიტერატურის ბიბლიოთეკა. ანტიკური მწერლობა 14, მთარგმნ. ბაჩანა ბრეგვაძე. თბილისი: ბაკურ სულაკაური, 2013.

ფრიში, მაქს. *შტილერი*, მთარგმნ. მაია ფანჯიკიძე. თბილისი: ბაკურ სულაკაური, 2018.

Gaddis, William. *A Frolic of His Own*. New York, London, Toronto, Sydney: Simon & Schuster, 1994.

ARTICLES

Nino Galdavadze

Ilia State University, Georgia

nino_galdavadze@iliauni.edu.ge

The Principle of Justice as the Premise of Equal Coexistence within a State, or One's Path towards Self-Actualization

Based on eight miniatures by Nikolo Mitsishvili

Keywords: justice, state, unjust state, human, self, “human”, other, coexistence, self-destruction, absurd state of being, self-negation, simulated reality, reverse meaning

Justice? – You get justice in the next world; in this world you have the law.

William Gaddis¹

Introduction

In one of his dialogues, the *Statesman*, Plato notes that the only space where humans can coexist [as humans] is the state, and that this coexistence is made feasible through equality, i.e. that self-actualization may be attained through existence and concurrent, equal coexistence² – one must have an essential space [the state] to exist and an object [human, **another**] to coexist with. Therefore, existence and coexistence, the key principles of being human, require a space for being, which we call the state, or, to be more precise, the just state. And what happens when this space for being is unjust? Here [in such a space], one is bound to be deprived of an opportunity for self-actualization and end up being deconstructed,³ i.e. lose the **self**, estrange the **self**, down-

1 William Gaddis, *A Frolic of His Own* (New York, London, Toronto, Sydney: Simon & Schuster, 1994), 13.

2 Plato, “Statesman,” *Plato in Twelve Volumes*, Vol. 12, transl. Harold N. Fowler (Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd, 1921), [267e]; [275a]; [293d]; [297b]; [307d]-[308a]; [309b]; [311c]. <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:tlg,0059,008:307b&lang=original> (15.09.2023).

3 In this specific case, the concept of deconstruction means breakdown, disintegration, i.e. deconstruction of **self**; for the collapse, disintegration of the initial intact construct of **self**.

right flee the **self**. However, every escape entails a **direction** of some sort—an alternative space, which one [**self**] will construct on their own, for themselves, in order to self-actualize, become human and reunite with the true **self**, estranged through existence in an inadequate [unjust] space.

Key questions to consider are: What does it mean to exist and what makes existence and coexistence possible? Why is existence and coexistence crucial? What does the concept of a just state entail? What does an alternative space for existence, created by the deconstructed **self**, look like? Why does the deconstruction of **self** take place and who is this **self**?

This research is based primarily on Nikolo Mitsishvili⁴'s eight miniatures from the 1910s, which will serve as a foundation for several important metaphors to be considered. In order to explicate literary metaphors and answer key research questions, the theoretical part of this work will draw upon the philosophical principles of, among others, Plato, Machiavelli, Kafka, Orwell, Nietzsche, Frisch and Camus. The goal is to analyze pertinent aspects of Mitsishvili's miniatures, the groundwork of this article, and to demonstrate how the author portrays an unjust state and a confined [non]human through his metaphors. It should also be noted that the premise of research undertaken for this article is not to elevate a particular author.

Where Do We Go from Here? Blind walking as an inherent desire to overpower the static state

The first metaphor: the principle of blind walking, considered as a state of submission in Nikolo Mitsishvili's *Where Do We Go from Here?*. Humans may be blinded or blind walking only in a space [state] of absurdity and permanent repetition. In such spaces [states], one is astray and aimless, locomoting in the dark.

The miniature tells the story of humans adrift in the murk. They are sailing against the wind, in utter darkness and beaten by waves—adversaries, such as the state itself. And, as they sail, these characters say, “We leave the murk only to find equal darkness⁵” Mitsishvili's miniature and the blind walking metaphor describe the kind of state that deprives one of consciousness, and

4 Who is Nikolo Mitsishvili? Georgian poet, writer and publicist. His real name is Nikoloz Sirbiladze (1896-1937). His texts were published in a variety of journals and papers from 1912 onwards. His editorial work commenced in 1917. He joined the *Blue Horn* society in 1918, and lived abroad between 1922 and 1926. He was imprisoned and executed in 1937. Ref. National Parliamentary Library of Georgia, Nikolo Mitsishvili, *Biographical Dictionary of Georgia*, <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000905/> (22.09.2023).

5 Nikolo Mitsishvili, “Where Do We Go from Here?,” *Hadji Murat's Severed Head*, ed. Zviad Kvaratskhelia (Tbilisi: Intelekti, 2010), 162.

annihilates, simultaneously advancing the principle of motion [walking] as means of escaping a confined space for being.

As argued by Plato in his *Republic*, in a space other than a just state [an adequate space to exercise freedom and become human], humans are but chained prisoners in a cave⁶. Mitsishvili's state, too, resembles the cave, in which equality is impossible to attain: If there is a prisoner, then there must be one who imprisons him, and that is certainly a distorted relationship in itself. In this cave, they shall never establish the kind of equality that can serve as a foundation for becoming human and exercising true freedom. As a result, the one who confines directs the thoughts of the confined, determining their content and boundaries: Shadows are perceived as real objects⁷, while the actual space beyond the cave is no longer perceptible. For Plato, in order to overcome this state of being, one must be unchained⁸, or, in other words, overcome motionlessness through motion. Mitsishvili, too, deems the redemption of permanent, infinite motion to be the sole path out of the dark into the light. The ability to overcome the static state of being is the vital principle here. The act of defeating the dark and escaping the cave may also be framed as survival through motion.

Franz Kafka also elaborates on the principle of escaping a confined space in his *In the Penal Colony*. Here, the protagonist is a traveler that introduces novel and progressive ideas into the state system, which Kafka describes as a colony⁹. The colony is essentially a kind of space that is identical to Plato's cave, representing an unjust state in which human consciousness is based solely on faith, and their traditions/attitudes are predefined¹⁰. Apart from the colony metaphor, Kafka also illustrates that of the traveler: A traveler is a human in permanent motion, i.e. the kind that may never be static per se, as he is constantly in motion, peripatetic. Kafka's traveler may only survive by deciding to leave the colony—by fleeing¹¹. The traveler essentially stands for transcendence over the static state of being, who will escape this confinement [the colony] and free himself from the chains, just like Plato's prisoner who only manages to face reality after breaking out of the cave¹².

6 Plato, "Republic," *Plato in Twelve Volumes*, Vols. 5 & 6, transl. Paul Shorey (Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd, 1969), [514a]-[514b].

7 Ibid., [515c].

8 Ibid., [515c]-[516b].

9 Franz Kafka, *In the Penal Colony*, transl. Ian Johnston (Global Grey ebooks, 2019), 12. <https://www.globalgreyebooks.com/ebooks1/franz-kafka/in-the-penal-colony/in-the-penal-colony.pdf> (14.09.2023).

10 Kafka, *In the Penal Colony*, 27.

11 Ibid., 27-28.

12 Plato, "Republic," [515d]-[516b].

***I Am “Human”*: The inhuman [quote-unquote human] kind of human**

The second metaphor: “Human,” i.e. quote-unquote human, or human with quotation marks¹³. In his miniature, *I Am “Human”*, Mitsishvili describes the kind of human that exists only figuratively, fictitiously. It is only through the elimination of these quotation marks that becoming genuinely, literally human is possible. These quotation marks become inseparable from the concept of being human in a space which predefines his existence. If this space is a cave/colony, while the human is chained and blind, he may never self-actualize as truly human, and his existence may be legitimately described as being “human,” i.e. human with quotation marks. The concept of being human can be rid of the stated quotation marks, and this human may emerge in the genuine sense of the notion, only in the kind of space that allows him to exist freely, without confinement.

The miniature portrays a human with many faces—both sensitive and predatory; both free and a Jack Ketch; a patriot and a thinker; or perhaps even a king at times¹⁴. This multifaceted human resembles the Machiavellian centaur¹⁵, with his being defined according to its setting and incidence, rather than profoundly and superlatively. This multiplicity of faces stems from existence in an unjust space, and the half-human centaur is essentially its by-product. The system forces humans to be who it wants them to be, rather than who they really are. Logic of this theory is proven further in *1984* by George Orwell, who essentially describes a human that acts and is thus defined according to incidence/setting, rid of clarity and fixed definition, as the state does not allow him the freedom to do so¹⁶. His thoughts and actions are limited—both in terms of their form and margin. He is who he **should** (this **should** is defined by the state) be.

The concept of being human with quotation marks, i.e. “human,” can also be traced back to Nietzsche’s existential question of being human: Humans should be human¹⁷, which entails being rid of the quotation marks. They must

13 The concept of *human with quotation marks* means a human with the graphic symbol (quotation marks). Once quotation marks are attached to a concept, it acquires a metaphoric function and *human* transforms into a figurative *human*, i.e. an unfree and subjugated being. This graphic symbol of quotation marks is perceived as being like Platonic chains, which, like these very quotation marks, deprive humans of their initial/literal meaning.

14 Nikolo Mitsishvili, “I am ‘Human’”, *Hadji Murat’s Severed Head*, 166; 167; 169; 170; 171.

15 Niccolò Machiavelli, *The Prince*, transl. Rufus Goodwin (Boston: Dante University Press, 2003), 96.

16 George Orwell, *1984* (UK: Penguin Books Ltd, 2016), 3-4.

17 Friedrich Nietzsche, “Ecce Homo: How to Become What You Are,” *Oxford World’s Classics*, transl. Duncan Large (Oxford: Oxford University Press, 2007), 3-6; 13-14; 31-33; 55; 58-59.

exist in a literal/genuine sense of the term, rather than figuratively (metaphorically), and what guarantees this form of existence is the very space [just state] that allows them to become human and be as they truly are.

Moth: Self-destruction as a means of escape from an unjust state

The third metaphor: The principle of instinctual self-destruction, perceived as an inherent desire to escape an unjust space in Nikolo Mitsishvili's *Moth*. The Moth represents the kind of human that manages to recognize the absurdity of his current state and fails to find his place, therefore continuing to exist as "human," as a result going against his nature, i.e. self-destruction appears to be the only solution. "There was light and with it came the Moth¹⁸," says Mitsishvili. The Moth is inherently driven towards the light¹⁹—like all living beings, it, too, desires to live, and this attraction to fire is unfitting for its thirst for life. As this instinct of self-preservation collides with that of self-destruction, the latter prevails. This is precisely how the Moth manages to break the cycle of being alive. For humans, being alive entails thriving in a sort of space that provides room for self-actualization [as a human]. Once deprived of an opportunity to do so, humans will be forced to go against their nature and inflict self-harm, destruction; as being alive and the very act of self-actualization require a space in which these concurrent processes can take place. If a space for being is inadequate, i.e. unjust for the stated processes, humans are forced to take one of the following three routes:

1. To stay. To adapt.
2. To escape. To overpower.
3. Self-destruction. Death of the **self**.

Here, it is important to note that while pondering these routes, humans act as two separate instances—cognitive and corporeal. The first route establishes that the human has chosen to remain in its current space corporeally, adapting to the system cognitively as well as physically. George Orwell²⁰, Franz Kafka²¹ and Anthony Burgess²² confirm this theory through the actions of their protagonists, demonstrating defeat of an individual by the state and shedding light on the very scale of this downfall—of a victim of an experiment and the

18 Nikolo Mitsishvili, "Moth," *Hadji Murat's Severed Head*, 180.

19 Ibid., 180-181.

20 Orwell, *1984*.

21 Kafka, *In the Penal Colony*.

22 Anthony Burgess, *A Clockwork Orange* (New York, London: WW Norton & Co, 2019).

overbearing system. The second route establishes that the human has managed to escape the system on a cognitive level, but his body remains. Stiller²³ is a very literary character that represents this theory. And, finally, the third route establishes that the human has left the system in both cognitive and corporeal forms. Mitsishvili's *Moth* is precisely this third case, portraying the kind of human that refuses to leave any of its forms in this confined and overbearing space which deprives him of an opportunity for self-actualization. The influence of the system on his thought, word and vision is so unbearable that he is forced to act as "human", rather than human, i.e. a Moth, which beats the fundamental instinct of self-preservation, therefore shifting into self-destruction mode.

Building a Life: Creating an absurd state of being by constructing a state without purpose

The fourth metaphor: The principle of constructing a state without purpose, perceived as creation of an absurd state of being in *Building a Life* by Nikolo Mitsishvili. Re-construction and re-destruction as an absurd state of being are the central theme of this miniature. What must be defined is the very essence of state space.

The miniature tells the story of "those building a city²⁴," later dissatisfied and forced to disassemble, destroy and abolish what they constructed with utmost care and caution. This act of destruction implies a reason for starting over, and that is precisely why humans build an exquisite temple, only to destroy it after²⁵. "They build it in order to demolish it eventually"²⁶ and that is how they create life. In this miniature, the concept of **life** is a metaphor of a state that represents the infinite process of destruction and building (a purposeless action on the part of a human). Throughout this process, a human is "human," i.e. Sisyphus. The myth of Sisyphus portrays the classic model of purposeless "human" action/behavior²⁷—the absurdity of a constant state of purposelessness. This absurdity requires space that allows essential (purposeless) actions required to attain absurdity as its result, as purposeless as the action itself—precisely what we have designated as the unjust state.

23 Max Frisch, *Stiller* (Berlin: Suhrkamp, 2010).

24 Nikolo Mitsishvili, "Building a Life," *Hadji Murat's Severed Head*, 184.

25 Ibid., 186-187.

26 Ibid., 190.

27 Albert Camus, "The Myth of Sisyphus," transl. Justin O'Brien, *Penguin Modern Classics* (England: Penguin Books, 1975).

This scheme has three dimensions: **space**, **subject** and **action**. The **space** is imperative to being; the **subject** exists for the principle of existence in a space for being to be feasible and for this space to self-actualize as a given, the one in which the subject may be; the **action** facilitates the existence of the subject, who would not exist without action. This is precisely how the formula of the **state** is derived: As a space for the being of a subject that exists and is capable of taking action. These three elements are concurrent and coincidental, as both the subject and their action take after the space in which they exist. And, simultaneously, the very nature of the subject and their action define the space. The first scheme: in a space where a human is “human,” i.e. a creature that resembles Sisyphus [human-Sisyphus], both their action and area of action gain figurative meaning. The formula: “Humans” act without purpose in an unjust space. The second scheme: In a space where a human is human, i.e. the self-actualized **self**, both their action and area of action have literal meaning. The formula: Humans act with purpose in a just state.

Nothing Lasts: Self-isolation as form of self-negation

The fifth metaphor: The principle of self-isolation, perceived as self-neglect or an act of self-escape in Mitsishvili’s *Building a Life*. The central theme of this miniature is self-isolation as a by-product of existence in an unjust space, and self-negation as a form of escape [isolation] from society. In order to explicate these theories, the miniature portrays a pertinent context: This is the story of a human that loses fame, among other gifts, and ends up alone; this is the story of an [estranged] writer, once poor and nameless, who achieves success only to be thrown back into the past through the present.²⁸

The topic of being cast out, experiencing a state of inequality relative to another, is equally important. It is also considered by Plato in his theory, which portrays the self-estrangement of an individual as a by-product of injustice (as the latter is unusual for human nature)²⁹—essentially similar to *Stiller* by Max Frisch, who also portrays the image of an ostracized, self-negating individual³⁰.

Exclusion is as much a cause of an individual’s **self**-ramification³¹ as the month’s yearning for self-destruction. The **self** can follow through on its decision to self-isolate only through the negation of **self**. And, as it is essentially

28 Nikolo Mitsishvili, “Building a Life,” *Hadji Murat’s Severed Head*, 198-201.

29 Plato, “Republic,” [361b]-[361d]; [382e].

30 Frisch, *Stiller*, 9.

31 A cause of ramification means something that serves as a cause for disintegration and deconstruction.

impossible to negate what you **are** (this concept of **being** means what is essentially defined by your true **self**) result-wise, this absurdity (which is this specific decision of the **self**) suppresses the **self** to an extent at which it is dissatisfied with its very **self**, punishing it for the very negation of its idea (of its being and its form) through self-denial. In order for the **self** not to have to face the very consequences of self-negation and transference into a simulation of sorts, the **self** must overpower this state of self-estrangement—which is feasible only in the kind of space in which the **self** has the capacity to co-exist [with **another**, with a second **self**], rather than have to stand alone.

A Dream: Transfiguration of a slave [from a state] into a creator [in a dream]

The sixth metaphor: Transfiguration of a human-slave into a human-creator, i.e. the path of consciousness from the state of slavery into that of a creator.

A Dream miniature is the story of the adventure of a sleeping human who experiences complete transfiguration on his solitary walk through the desert in his dream, where he observes the violent nightmares of others³². It is important to consider the tight connection between the space and the subject, and the fact that these two realities are always mutually determined: The space resembles the subject within, and the subject is just like the space that surrounds it. The subject is a human (i.e. a citizen of a state), while the space is the state (i.e. the essential determinant of being human). The miniature features several peculiar aspects, which essentially aim to elaborate the above-mentioned principle. One of these aspects is the consideration of a dream as an alternative space for being. The miniature depicts the escape of an individual from the state. The nightmare, which essentially portrays one's true aspirations, is a fundamental metaphor that serves the purpose of revealing the principle of permanent escape. The dream is the very space in which a human becomes a creator, as the state does not allow him the freedom to do so. Therefore, one forces oneself to create a simulation of space in which one is capable of self-actualization and becoming human [a creator]. The very urge to produce desirable results in this process is so strong that it often becomes the very foundation of one's instinctual longing for imaginary worlds. *The City of Robots*³³ by Umberto Eco essentially follows the same logic, depicting human longing for

32 Nikolo Mitsishvili, "Dream," *Hadji Murat's Severed Head*, 206-207.

33 Umberto Eco, "Travels in Hyperreality: City of Robots," Transl. William Weaver, *Travels in Hyperreality. Essays* (San Diego, New York, London: A Helen and Kurt Wolff Book; Harcourt Brace Jovanovich, 1986), 39-48.

simulated worlds (Disneyland, Madame Tussaud's Museum, etc.) and substantiating its hidden causes: Existing [actual] reality is no longer enough, as the desirable [imaginary] reality is much larger; actual reality is limited and thus insufficient for the **self** to actualize, which is why the latter enhances this space in an attempt to achieve its goals. As soon as it makes the decision to create a simulation of an imaginary state, it becomes a creator. The **self** arranges this space in accordance with its principles and initiates the process of adaptation to this simulation: a) Self-actualization in a simulated reality; b) Simultaneous negation of **self**, i.e. **self**-negation. Existence in a simulation means self-isolation, as a creator is always alone in its creation. Principle of simulation: Unlike Genesis³⁴, this simulated universe has been created by the creator (the **self**) for himself, which is why every **self** that decides to live in this simulation will construct its universe in accordance with its own principles, as a result of which an individual will always face these principles alone—as the sole creator and recipient of this simulation.

A **self**'s desire to become a creator [god] is as strong as the very control exercised by the state upon an individual. Therefore, this desire to create emerges as a form of protest against state control and a refusal to be subject to its system. The myth of Gyges is a theory of sorts that aims to elucidate the extent to which a state coerces an individual into escape and self-isolation. According to the myth of Gyges, the search for justice takes place beyond the state (in a dream)³⁵. The myth of the seven sleepers establishes sleep and isolation from the surrounding world as the only means of survival³⁶, while the tale of Rip Van Winkle tells a story of a hunter who chooses to fall asleep in order to escape an unbearable daily routine³⁷. Every single one of these characters that relocates into a simulation (imaginary reality) is a solitary **self**, and solitude is a logical by-product of the simulation, which the **self** creates for itself rather than for another; on its own terms—not those of another. The only creator and citizen in this simulation is the **self**.

Stillness: Stillness as the impossibility of engaging in a dialogue with another [the unequal]

The seventh metaphor: Dialogue as a principle of relations between two equals and Stillness as co-existence of unequals, i.e. dialogue as the sole con-

34 Gen. 1:1-31.

35 Plato, "Republic," [359d]-[360b].

36 The Quran, Sura 18: 1-110.

37 Frisch, *Stiller*, 71-76.

nection between participants of this dialogue, which facilitates their equality, and Stillness as estrangement, a consequence of recognizing inequality and being dissatisfied as a result.

The miniature tells the story of an individual's search for a companion [an equal] and the **self's** grief over finding a friend and yet never being able to converse with him³⁸. Silence has two implications here: a) Silence [quietude] as an alternative to a dialogue; b) Silence as self-analysis—a facilitator of dialogue. The **self** retreats into Stillness as an alternative to dialogue in a space that fails to provide elements that are essential for equality: Freedom of thought and action (free will), and an opportunity to coexist and co-actualize. The same applies to those chained in a cave, who, apart from having no freedom to act, are also limited in terms of an opportunity for dialogue³⁹. As the **self** perceives this premise, it retreats into Stillness as a means of self-analysis, which may facilitate future dialogue with another. This is an attempt by the **self** to overcome the Stillness of solitude and initiate a dialogue with another so that it can co-exist. In order for the **self** to do so, it must transform the space for the silent (a state with Stillness as its fundamental principle) into a space that facilitates dialogue. Kafka's colony is essentially the same kind of silent state, in which the traveler comprehends the impossibility of overcoming this Stillness, and, hence, decides to escape the colony⁴⁰. Thus, motion is portrayed as the fundamental premise of countering Stillness (quietude). It is precisely this motion that facilitates the escape from an unjust space (colony) and enables dialogue as a result.

Melancholia: The faithful rather than deliberate existence of a submissive society, or the issue of reverse meaning

The eighth metaphor: “Concealed opinion” as a foundation of intrasocietal relationships and society as space for deceit, pretense, metaphors, ignorance and facades (roles).

Concealed opinion implies a premise beyond the practical image of an object or event. In other words, silenced opinion is the idea of an invisible object within a state, which is out of reach. Furthermore, humans within this space do not aspire to expose whatever is concealed, and even enjoy this state of obscurity. They are content with these roles⁴¹ and show no interest in their

38 Nikolo Mitsishvili, “Silence,” *Hadji Murat's Severed Head*, 222-223.

39 Plato, “Republic,” [514a]-[516b].

40 Kafka, *In the Penal Colony*, 27-28.

41 Roles means the outward display of whatever is within, i.e. the inner essence. A role is the

hidden meaning. What matters is the appearance, not the essence. This is the formula of the pretense-based [unjust] state portrayed in *Melancholia*. The protagonist is astonished at the reverse meanings which prevail among society. To them, the insane are considered sane, while the knowledgeable are deemed ignorant. Newton's law, discussed by the protagonist and his counterparts on a walk along the beach, is as odd and unexciting as nature, the universe, and the search for hidden meaning, among other things⁴². Newton's law is a metaphor for ignorance, i.e. faith. This eccentric character of Mitsishvili's miniature ends up facing Orwellian problems in a space where citizens blinded by faith establish a state based on pretense. Here, "TWO AND TWO MAKE FIVE"⁴³ and "FREEDOM IS SLAVERY"⁴⁴. In a space like this, humans resemble the dormant lady of Karlo Katcharava (Ref. Image 1⁴⁵), who sleeps when she is faithful and is faithful when dormant.

Image 1: Karlo Kacharava, *I'm asleep, I believe*, 1992 (fragment), <https://bit.ly/3b0sisG> (22.09.2023).

Katcharava's piece tells the story of a sitting, static, dormant, self-en-grossed and self-sufficient, dysfunctional woman, who is blinded by faith and must awaken in order to metamorphize from a state of faithfulness into that of awareness. Only motion and awareness can enable Katcharava's dormant lady to become the kind of citizen that is capable of abolishing an unjust state

visible side of an individual in a state. An individual with a defined role is the one that exists/ is engaged in the public domain (a public **self**) and is essentially an opposite of the inner **self**.

42 Nikolo Mitsishvili, "Melancholia," *Hadji Murat's Severed Head*, 243; 238-239.

43 Orwell, *1984*, 349.

44 Ibid.

45 Karlo Kacharava, "I'm asleep, I believe" (1992) (fragment), <https://bit.ly/3b0sisG> (22.09.2023).

system, in order to build one in which humans will not be forced into a state of dormancy (i.e. will escape the state of faithfulness). Only then can they create a just space in which they will no longer be denied an opportunity for happiness⁴⁶—in other words, to be who they truly are. Humans will manage to awaken only upon the defeat of a state of faithfulness whereby they will shift into a mode of awareness.

Conclusion

In a state that is governed by principles of the Kafkaesque colony⁴⁷, or the kind that resembles the Swiss reality depicted by Frisch⁴⁸, it is impossible for humans to self-actualize or be who they truly are. Awareness of this impossibility will lead to protest against the very space that imposes such limitations (we refer to this space as an unjust state) and, eventually, against the **self**, which ends up self-deconstructing, or disintegrating and fragmenting instead of achieving its foremost objective (self-actualization and the resulting happiness), i.e. resorting to self-isolation in a simulation of its own making, drifting further away from reality (another human and the state). Separation from the state is triggered by the very system of unjust laws, i.e. the state's injustice, while estrangement between humans is a by-product of existence in separate realities, i.e. inequality. If the **self** is awake and **another** is dormant, they may never be equals. The same rule would apply in case of a **self** that knows and **another** that believes. The **self** will become capable of self-actualization and creation of a just space for being only through motion, suppression of its longing towards simulations and self-destruction, dialogue, awakening and awareness. Here, it will become a **self**, or become its true self, i.e. who it really is. But where could all this be? Which space would allow the **self** to act in such a manner? How would the **self** perceive and substantiate the very essence of its space for being and acting? How would it tell the difference between an actual state and a

46 Happiness means a state of awareness, or awareness mode of a human—awareness as the foundation of happiness, as a premise for creating happiness; awareness as the determinant of happiness (satisfaction). Awareness is the principal binding matter of Plato's utopian state (Ref. Plato, *Republic*), and the setup and exercise of this construct is the sole path of a society moving towards its highest purpose—the idea of kindness, i.e. humans create kindness or achieve their purpose with awareness as their weapon. This kindness is the state of being happy (satisfied), in which humans aim towards self-actualization, rather than self-destruction; in which they are motivated to create a space for being and self-actualization, rather than simulations. This is the very foundation of happiness and the outcome of the practicing of kindness (as the highest purpose).

47 Kafka, *In the Penal Colony*, 1; 5-6; 7; 16; 26-27.

48 Frisch, *Stiller*, 65-66; 84-85; 251-252.

simulation? What if the **self** ends up killing itself to actualize itself in a mere simulation, only because it is incapable of acting otherwise, as the actual state, having multiple creators and thus making it impossible to facilitate equality, would always be unjust for the **self**, i.e. this space would fail to remain just? In a simulation, the **self** is the sole creator and hence capable of being an equal of itself and existing in a just space. However, the **self** would always be alone in any simulation, and this solitude, this unusual body that its nature may never become accustomed to, would force the **self** to escape all over again, so that it can return to a space shared by **another**.

While this article concludes with a portrayal of primarily unjust state models and the deconstructed **self** that resides therein, it also points to the principal limitation of this research—having to restrict analysis to models of only unjust states. Illustration and analysis of an opposite setting—fundamental to this work—however, is nowhere to be found. Why would that be? The format chosen relies primarily on a single hypothesis: The premise of literary texts explored in this article, alongside their respective philosophical theories, is the impossibility of a just state and a self-standing **self**.

References

- Burgess, Anthony. *A Clockwork Orange*. New York, London: WW Norton & Co, 2019.
- Camus, Albert. “The Myth of Sisyphus,” transl. Justin O’Brien. *Penguin Modern Classics*. 107-111. England: Penguin Books, 1975.
- Eco, Umberto. “Travels in Hyperreality: City of Robots,” transl. William Weaver. *Travels in Hyperreality. Essays*. 1-58. San Diego, New York, London: A Helen and Kurt Wolff Book; Harcourt Brace Jovanovich, 1986.
- Frisch, Max. *Stiller*. Berlin: Suhrkamp, 2010.
- Gaddis, William. *A Frolic of His Own*. New York, London, Toronto, Sydney: Simon & Schuster, 1994.
- Kacharava, Karlo. *I’m asleep, I believe* (fragment). 1992. კაჭარავა, კარლო. ფრაგმენტი ნახატიდან *მძინავს, მწამს*. 1992. <https://bit.ly/3b0sisG> (22.09.2023).
- Kafka, Franz. *In the Penal Colony*, transl. Ian Johnston. Global Grey ebooks, 2019. <https://www.globalgreybooks.com/ebooks1/franz-kafka/in-the-penal-colony/in-the-penal-colony.pdf> (14.09.2023).
- Machiavelli, Niccolò. *The Prince*, transl. Rufus Goodwin. Boston: Dante University Press, 2003.
- Mitsishvili, Nikolo. *Hadji Murat’s Severed Head*, ed. Zviad Kvaratskhelia. Tbilisi: Intelekti, 2010. მიწიშვილი, ნიკოლო. ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი, რედ. ზვიად კვარაცხელია. თბილისი: ინტელექტი, 2010.

- “Moth.” In Mitsishvili, *Hadji Murat's Severed Head*, 180-183. მიწიშვილი, ნიკოლო. „პეპელა.“ კრებულში: მიწიშვილი, *ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 180-183.
- “A Dream.” In Mitsishvili, *Hadji Murat's Severed Head*, 204-212. Tbilisi. მიწიშვილი, ნიკოლო. „სიზმარი.“ კრებულში: მიწიშვილი, *ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 204-212.
- “Building a Life.” In Mitsishvili, *Hadji Murat's Severed Head*, 195-203. მიწიშვილი, ნიკოლო. „ყოველივე წარმავალია.“ კრებულში: მიწიშვილი, *ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 195-203.
- “I Am ‘Human’.” In Mitsishvili, *Hadji Murat's Severed Head*, 166-173. მიწიშვილი, ნიკოლო. „მე ვარ ‘ადამიანი’.“ კრებულში: მიწიშვილი, *ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 166-173.
- “Melancholia.” In Mitsishvili, *Hadji Murat's Severed Head*, 226-245. მიწიშვილი, ნიკოლო. „მელანქოლია.“ კრებულში: მიწიშვილი, *ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 226-245.
- “Stillness.” In Mitsishvili, *Hadji Murat's Severed Head*, 222-225. მიწიშვილი, ნიკოლო. „მდუმარება.“ კრებულში *ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 222-225.
- “Building a Life.” In Mitsishvili, *Hadji Murat's Severed Head*, 184-190. მიწიშვილი, ნიკოლო. „ისინი ცხოვრებას ქმნიან.“ კრებულში *ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 184-190.
- “Where Do We Go from Here?” In Mitsishvili, *Hadji Murat's Severed Head*, 159-162. მიწიშვილი, ნიკოლო. „საით მივდივართ.“ კრებულში: მიწიშვილი, *ჰაჯი მურატის მოჭრილი თავი*, 159-162.
- Nietzsche, Friedrich. “Ecce Homo: How to Become What You Are.” *Oxford World's Classics*, transl. Duncan Large. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Orwell, George. 1984. UK: Penguin Books Ltd, 2016.
- Plato. “Republic.” *Plato in Twelve Volumes*, Vols. 5 & 6, transl. Paul Shorey. Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd, 1969.
- “Statesman.” *Plato in Twelve Volumes*, Vol. 12, transl. Harold N. Fowler. Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd, 1921. <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:tlg,0059,008:307b&lang=original> (15.09.2023).

Miniatures by Nikolo Mitsishvili

Where Do We Go from Here?

We pressed forward, braving the vast expanse of the sea...

The night was pitch black, with no hint of the moon to light the way.

The wide blue yonder appeared unfathomable, with nothing but the stars signaling some interminable movement up above—some abstruse faculty, connecting these tiny, shiny dots in motion, radiating seductively in nebulous harmony...

The sea was restless, its dark waves clashing against our boats, threatening to drag us down into its depths.

And yet, we pressed forward...

Adrift in the dark, with no land in sight, we pressed on instinctively...

A distant voice called out, "Heyo!"

And the response echoed back from afar, "Heyo-o-o!"

"Where do we go from here?"

"We have no idea!"

"We're supposed to be somewhere near Danisos!"

"We can't see anything..."

And yet, we pressed on, our slender vessels soaring to the heavens and then crashing back into the void, only to be lifted back above the rolling waves by a mysterious force... And we pressed on in the dark, uncertain of our destination or origin... Our paddles dug into the water, we ventured deeper into the unfathomable murk, further off our course... From darkness into an uncharted dark!

A voice called out, "Heeeyo!" and the reply echoed back, "Hang on, let's take a break!"

"Hurry, hurry, the winds are speeding up!" the first one called again.

As we took a short respite, the winds picked up and the waves rose higher, soaring. But we pressed on, swaddled in this impenetrable pitch black murk.

We seemed to escape the darkness only to delve deeper into a lesser-known murk... "From darkness into an uncharted dark!" someone shouted.

"We press forward!" a voice echoed back.

"Where do we go from here?"

I Am “Human”

a

I am a beast—devoid of emotion, utterly desensitized. My insatiable hunger drives me to prey upon my own kin, even taking their lives if necessary. I am numb to the pain and suffering I cause, and care not for the consequences of my actions.

However, I am driven to work tirelessly in pursuit of sustenance. At times, I am reduced to snatching the last morsel from others to sate my hunger. The wails and cries of those I have wronged echo in my mind—a constant reminder of the lives I have shattered. Yet, I remain steadfast in my adherence to the laws of nature, for my hunger must be satisfied.

b

I am endowed with an acute sensitivity, and my mind overflows with grand aspirations and brilliant ideas.

I have erected magnificent edifices, offering all manner of delights to soothe my delicate senses.

I am frequently drawn to the theater, where I am mesmerized by the breathtaking spectacle that unfolds before me. There, I am witness to the misfortunes and tribulations of my fellow mortals, and I am overcome with sorrow and pity. The cruel and harsh reality of existence fills me with despair, and I grieve for those who are similarly burdened and hopeless. I would give anything to offer a comforting embrace to one of these troubled souls, and would gladly divest myself of all my possessions to ease their suffering.

Outside the theater, I encounter individuals who display a lack of dignity, who declare loudly and without shame their hunger and lack of sustenance. Despite their impudence, I am unable to shake my fragility and sensitivity, and continue to grieve for my unfortunate brethren.

c

I hold a profound reverence for freedom and am unwavering in my pursuit of it. I am willing to make any sacrifice necessary to secure its triumph. This is a struggle between life and death, a battle that must be waged. With a voice that rings out in defiance, I cry out “Down with tyrants! Long live freedom!” And so I persist in my fight, steadfast and resolute.

d

When the shackles of oppression are finally cast aside and the outdated symbols of the past are brought to ruin, I, a fervent devotee of freedom, be-

come its garroter. I condemn my erstwhile allies to a new form of servitude, lest they should be lured by the illusory allure of freedom. And so I shank them—just to keep the deceptive mirage away.

e

Oh, how thou, Motherland and Freedom, vexeth me!

I would lay down my life for this soil, so rich with the blood of my forebears. Each nook and cranny is dear to me, and I would not flinch to spill my own blood in defense of this sacred land.

f

I have tamed my intellect, my cognitive prowess—now capable of comprehending beyond imagination, thus unlocking the enigmas of the natural world and harnessing its forces.

I sweep across open fields like the wind, commanding the sea and all that lies beneath its depths. The air is my playground. Ethereal and weightless, I soar through the endless skies.

I am privy to all wisdom, hindering its transmission to others lest they too learn and contest my superiority. I have previously rallied others to rise up and fight, but now those cries shall be directed at me.

g

I am the ruler supreme, with instincts surpassing even the fiercest of beasts.

I am an indomitable force, fashioned in the likeness of God, yet also hailed as the embodiment of Satan.

Nothing is beyond my reach and I am free to act as I please.

I am the most magnificent and astute creation of divine faculty.

I am both a selfless benefactor and an insufferable egoist!

I both love and loathe all beings, willing to sacrifice for another yet always placing myself first.

I am the being that undermines yesterday's sanctity today and that of today—tomorrow!

I am both everything and nothing, a deity and a cipher.

I have come to this world with a cross to bear—a name that is both a proud legacy and a burden. And to this day, I bear it with honor. I am “human...”

1915

Moth

There was light, and then a moth appeared.

It raced recklessly towards the flame, diving right in and yet emerging unscathed, only to rush back once more. This time, its wings slightly singed... And again and again, until finally, its wings were burned beyond repair. The moth tumbled to the ground, its life extinguished.

It is dead...

But why did this fragile creature die—to what end?

What drives it to hurl itself towards the perilous flame, despite the inevitable outcome? Doesn't the moth comprehend that its wings are fated to catch fire, resulting in its downfall?

It does. It is well aware that it is going to burn. It knows that its delicate wings will be reduced to ashes by the open flame and that it, too, will fall victim to the fire. And yet, it cannot stop itself...

It is a mystery as to what draws the moth towards the flame—whether it be the light that entices it or some obscure force that guides it to

its fiery demise. Yet, we know that the moth flies toward the fire only to be consumed by it and transformed into ash... Is not life a wonder? Is it not love? Yet, why does the delicate moth sacrifice it all to the merciless fire? For what purpose?

And are you not, O human, like the moth as well? Are you not that same moth, fluttering through the world?

Yes, you are. You, too, are drawn to the flame, both loathing and loving the idea of death... You create deadly weapons, well aware that they will ultimately claim your own life!

You emit a raging fire, its flames reaching to the heavens as you succumb to its embrace. You fall victim to the very flames you have summoned.

Do you not realize that you shall be consumed by it?

Of course, you do. Yet, you hurry toward the fire as if it were your deliverance. The truth of the matter is, you are drawn to death.

But why? To what end?

You do not have a clue either, do you? Ha, ha, ha, ha... You are a moth, a restless moth that burns its delicate wings beyond repair upon the open fire...

And who shall judge your motives? Is it longing for death or a fascination with playing with its sweet flames that drives you? Ah, who's to say why the moth dances around the open fire, plunging into it... But why? To what end?

1915

Building a Life

Their numbers were plentiful, and the toil of their labor was weighty. They had gathered upon a magnificent expanse of land and set forth to construct a metropolis.

However, they sought not just any city, but one of unparalleled splendor. Houses, crafted from the finest stones, had to gleam radiantly in the sun's embrace, and statues were to adorn each juncture to pay homage to their illustrious offspring.

And so, they toiled endlessly to adorn the city... All was near completion, save for one temple—a temple dedicated to the arts, as yet unfinished.

The temple was the pride of their existence. Never before had anything like it been seen. The full measure of their mortal ingenuity had been devoted to its creation...

The building of this temple was a long and arduous process, with many men working tirelessly both day and night to see it through to completion.

Finally, the temple was ready... They had finally achieved their goal.

Afterwards, everyone journeyed to a mountain overlooking the city to bask in the glory of their creation. Everyone was enchanted by this temple of the arts.

Time passed.

One day, as everyone had left the city to revel in the view from afar, one of the architects turned to a companion and said, "Look, would not the temple be even more beautiful if the apex of that dome were just a bit higher?" The friend agreed.

Later, people noticed more faults in their handiwork. Inevitably, even the temple, for which they had labored for so long, was not exempt from these flaws. The beauty of all structures was now clouded.

"Let us build a new one," they proposed, "let us raise a new temple on that hill yonder, so that its pinnacle reaches the heavens!" "We shall build a new one and raze the old! The new temple shall rise from the ashes of the old!" some shouted.

The commotion was loud and a decision was difficult to come by.

"No, the new temple must be erected upon the remains of the old," some cried, brandishing their instruments of destruction.

"No, let us not do that!" cried others, but their voices were lost in the cacophony.

Cannons boomed, reducing the city to rubble, everything they had built over the course of a millennium reduced to ashes. Their homes, their sculptures, all that was lovely and beautiful was consumed by fire.

Strangers passing by would ask in bewilderment, “What is happening here? What are they doing?”

“They are building a life,” a local would answer.

“Life, you say?!” asked the stranger with a hint of wonder in his voice.

“Indeed, they are building a life. For countless generations, we have meticulously crafted our hallowed abodes with immense effort and devotion. Yet, once we attain our objectives, we so recklessly raze what was once revered to clear the path for a new sanctuary. We venerate new deities, as evidenced by the magnificent edifice that is now being dismantled before our very eyes. It appears to cause us no distress. Of course, we cherished it once, but must our existence come to a halt because of fondness? To progress, we must demolish the old and begin anew with a blank canvas. It is only in the quest for something even more resplendent that we surrender what was once beautiful. This, my comrade, is the quintessence of building a life. And they, too, are building one as we speak...”

As the magnificent temple crumbled to the ground, the resounding clatter of tumbling stone echoed throughout...

“They are building a life, destroying what they have spent generations constructing, in a single leap—only to start anew?!” pondered the stranger. Bending his head, he walked away from those who build for the purpose of destroying, and love only to loathe shortly thereafter.

1915

Nothing Lasts

It was a dark night.

He sat at his desk in deep thought. The delicate fluttering of moth wings caused the candle flame to dance, and he gazed upon it, seeking answers, but they were nowhere to be found. His memories of sitting in this small and unremarkable room were hazy, yet he felt content. Fortune had finally favored him.

He had become a renowned writer, with a name and standing that was all his own.

His works were read by many, and he had become an idol for the young, shining brightly among the luminaries of contemporary literature. He was overjoyed, soaring on the wings of his imagination in the realm of dreams... A smile played on his lips as he looked forward to the possibility of finding love, and the prospect of this person loving him back. That would surely make his joy boundless.

These were the thoughts that lulled him into slumber that night.

Some time passed.

As the moments trickled by, his joy was only further reinforced. The object of his affections had reciprocated his feelings, and his heart swelled with joy.

His new home was a far cry from the humble abode he once occupied, where only the echo of his solitary footsteps would disturb the stillness. He now lived in a grand residence, surrounded by every comfort.

As the night descended, elegantly attired couples would glide across the gleaming floors of his well-lit chambers, their steps in perfect harmony with the melodic strains of music. The revelries had commenced, and he was filled with happiness.

Amidst a fellowship of steadfast allies, both in the hearth and beyond, who brought mirth and offered sage counsel in hours of need; he held them dear with an impassioned heart, often musing that he would gladly cast himself into the flames for their sake, should such a moment arise.

The years flew by, bringing with them the cruelty of time. Like the morning mist that dissipates in the light of day, or smoke that scatters in the wind, his once renowned fame and dignity vanished into oblivion, just as swiftly and unexpectedly as they had come.

Bit by bit, the world forgot him, until he was consumed by the waves of oblivion. He became like a man entombed, with all turning their backs on him.

Even his faithful friends, who once flocked to his side, deserted him. As he plodded the streets, he would hasten to the other side to avoid the gaze of a former comrade.

His love, too, abandoned him, disappearing along with his fame. He buried his affection with his name.

His wealth also vanished, leaving him to depart this life as destitute as he had entered it.

All else faded into oblivion, leaving him in solitude, with nothing to brighten his modest chamber.

He favored the stillness that filled it, with only the occasional sigh and feeble groan of a man fading into death breaking the silence. He lay in bed, disconnected from society, ready to take his final breath, like a swan taking flight, reflecting upon his past. His memories were the only threads that bound him to life, but he could not come to terms with the fact that he could never reclaim what was lost, that he, forgotten and forsaken, could never rise to its death throes.

The days passed by in monotonous succession, each blending into the next...

Then, one radiant spring morning, the sun shone brightly, its rays warming and illuminating all equally, the universe rejoicing in its light. A few beams penetrated his chamber as well, shedding light on the darkness that had shrouded him for days.

He lay in bed, his body still, the sun's rays vainly playing with his eyes, trying to lure him back to life. But his cold, earth-toned face could no longer feel its warmth.

On the desk across from his bed, there was a light, a quill, and some paper, with two words scrawled weakly: "Nothing lasts." This must have been the title of his final masterpiece, but death had cruelly denied him the chance to complete it. All that remained of him was his mourned body, bathed in the sun's light, on his deathbed.

1915

A Dream

I was lost in slumber, plagued by a dream so sinister that I was drenched in cold sweat.

I found myself standing upon a vast, barren plain, surrounded by nothing but a distant stand of trees where the earth meets the sky.

Smoke rose from the ground like a vaporous apparition, and beyond lay the sea, its waters so entwined with the land that the two appeared as one.

The silence was deafening, and I, the only living soul in that wilderness, was left to tremble alone, dreading my own voice, my own shadow, my own self...

So I ran, fleeing that solitude, through sun and stars, night and day, until I reached the sea's edge where the forest began, though there was no sign of any beasts that might roam its paths.

Beneath a tree I set, beholding the sea, which glimmered like a turquoise gem in the sun.

And then, from the water's depths, I saw a minuscule speck emerge, grow-

ing larger as it approached the shore.

It was a boat, and in it were three riders, garbed in iron and steel, their visages so fearsome that I shuddered. And there, between them, was a woman so beautiful that she seemed to have descended from the heavens to earth.

They brought her to the shore, inflicting upon her unspeakable torture before casting her aside. As they returned to their boat, one of them, consumed by passion, turned back and plunged a knife into her chest.

As she cried out once, weakly, bright blood sprang from her chest, staining the field red.

“She’s dead, she’s dead!” I exclaimed, running to her. She was dying.

“How can I help you, poor thing?” I asked, and she murmured slowly, gazing at me with her giant eyes.

“It is too late to help... I am going to die and there is nothing that can stop it. I will rise from the dead one day, but before I do, these monsters must come here willingly to wash away my blood with tears of repentance. They must swear to each other never to shed the sacred blood of an innocent human or oppress a helpless creature again... And then, my spirit shall bring my body back to life.” She could not finish her words, for the dark wing of death covered her body, snuffing out her light like a candle.

And there I was, overcome by heart-wrenching sobs.

I scaled a bridge and let forth a frantic scream, beseeching those riders to show mercy on the gentle soul who belonged to both the heavens and the earth... But no one answered by call. My voice faded into the ether, as though it had never been uttered... But still, I screamed with all the power I could muster... until I was awoken.

My loved ones rushed towards me, concerned.

“What has happened? What troubles you?” they asked with alarm.

Still haunted by the image of the fair maiden’s tormented face, I wept like a man possessed, “She’s dead... Those monsters took her life!”

“Rise up, rise up, it’s Easter!” they proclaimed.

Everyone was filled with joy, embracing and kissing one another, shouting “Christ is Risen!” The sounds of church bells echoed through the city, announcing its awakening.

“Christ is Risen, my son,” they repeated, “Today is Easter Sunday.”

But I could only murmur, “She’s dead... dead,” as I dressed slowly.

My loved ones looked upon me with wonder, unable to comprehend what had befallen me. I could not summon the strength to offer Easter greetings that morning, nor could I believe the well wishes of others when they were offered to me. I simply stood there, silent and unresponsive.

Alas, how could I possibly join in the exultation of “Rejoice, Christ is Risen!”

How could I utter those joyful words?

No, it is not within my power. Those villains snuffed out the life of an innocent, destroying a celestial beauty.

No, that beauty, a symbol of life, lies dead, its precious blood spilled from a cruel wound.

Let us come together, inviting all to fulfill the final wish of this heavenly creature, with the hope that it might rise again.

Let us all celebrate a true resurrection.

Let us all ring the bells of joy, rejoicing with genuine hearts, hand in hand.

And then, I too, shall concur.

But for now... [I stand here in mourning...]

1915

Stillness

To a distant friend

As we sit together in a darkened chamber, grasping the depths of each other’s souls with only the glimmer of our gazes, my spirit drawn closer to yours. I, my beloved friend, long to share my sorrow and bare the yearning of my heart and the lamentations of my forsaken soul.

Indeed, I desire it so, but alas, I am silenced.

My friend, mere speech fails to convey the profound longing of my soul. It lacks the capacity to articulate the tempest within me. The shadows in the human heart are deep, and mere words cannot dispel them. I am powerless, and thus, I am still... We both bask in the silence.

Oh, but do you fathom the enchanting wonder that stillness holds?

Why should we seek the treachery of words, so duplicitous, so venomous, and beguiling? Let them be. Allow the serenity to silence your lips and guard the hallowed sentiments from the corruptions of speech.

It is precisely in this stillness that you shall heed the summons of my heart. That is when you shall comprehend its sorrow and the pain that besets the human soul, what the seeker seeks unceasingly...

Think of the days when stillness did not claim your lips, the days when you did not converse in hushed whispers with your spirit. Think of them as lost...

Do not fear the stillness, for it is the birthplace of great deeds and the cradle where all hallowed sentiments bloom and flourish.

Vast is the stillness, and daunting, too, for it is where the delicate strings of life's fairy tale snap, and the endless silence devours the dark pages of your life, written in hush.

Daunting is the stillness, for it is when you hear the fiendish laughter of the executioner of life, and this ominous stillness reduces you to a lesser being...

But love the silence nonetheless, for it is where you shall find your strength, where you may delve into the depths of your soul and uncover the human countenance.

Hush now, my friend, and consider each day the ominous stillness does not claim the boundless depths of your soul, a day lost...

And hush, my friend!

1916

Melancholia

The City Gardens, so named though they lie far from the city's hustle and bustle, demand a weary journey from one's feet. The path must be trodden, leaving behind a well-worn pair of shoes, before the weary traveler can finally return home with soles bared. The locals, it seems, were enamored with the act of walking. No thought was given to the number of shoes worn thin, nor to the extra coins offered to the carrier like a wandering vagrant. Instead, they inhaled the boundless air of the coast and pine groves, cleansing their lungs of the city's dust.

What did you think? Why would they concern themselves with such trifling matters as counting...

Blessed with the God who conceived the notion of breathing with lungs, for had it been through the stomach, nothing would remain for the rest of mankind.

Most vacationers here are from Kholmogory by descent—with rounded bellies, moving with ponderous gait, as if the earth beneath them would split any moment.

As I wander the gardens, I speak to myself, for why should I not? The words of Tutchev ring true: Молчи, скрывайся и тай / Hush, hide and melt away И все-же - кто поймет тебя? / Who will get it, after all?

Indeed, no one shall comprehend the fervent ardor in my heart. Or perhaps it is not a blaze, but rather a void in my stomach. How preposterous it would be to approach a stranger and proclaim the hollowness within me. But why have I come to these gardens?

Hey, you, come sit beside this ditch. Reverie and ruminate for as long as you desire... 'Tis not as though you are one of those vendors for any to acknowledge and humiliate...

On the other hand, you do seem somewhat dubious, somewhat democratic, my friend. What if a steadfast keeper of order sends you back— have you considered that?

You claim to be a citizen, do you not? Ha, ha, ha, ha!

If only every soul in this kingdom were a citizen like you, how quickly would this country be built! But alas, the gardens before us offer a delightful spectacle. Observe these roving wanderers. Do they take your fancy?

Truth be told, these gardens are a marvel... One can savor the sweet fragrance of pines and cypresses mingled with the blooms from yonder. Any flower you can imagine is here for you to find—red, like the unyielding desire for freedom; white, a tribute to those who have passed; yellow, a springtime dream come to life... the list goes on. And these blooms here, black with vibrant stripes, are a mystery waiting to be discovered...

Oh, how upright and charming are the cypresses! Legend has it that the first cypress sprang from the heart of a holy man, mirroring his unwavering spirit, and this trait has been passed down to every cypress tree that stands. Who can say whether the tale is true or not? The human mind is capable of creating wondrous fantasies. Regardless, they stand tall, surrounding the gardens like a halo, their branches reaching towards the sky, as if yearning for liberation from earthly ties.

These trees are forever lost in thought, and even the sea breeze cannot stir them from their reverie.

Beneath lies the vast sea, and countless times have I tried to glimpse its horizon, where it blends with the heavens... The two embrace one another with nonchalance, revealing naught to the mortal eye. Yet, here along the shore, the sea seems a dear companion... It weaves tales from distant lands, sometimes whipping the shore like a restless lion. But it soon calms, reverting to its melody, whispering to the shore and the cypress trees above. Perchance it calls out to those who pass by... Oh, how unfathomable the sea and the cypresses that behold it are! They are not human, after all, and cannot guide us in understanding...

Ha, ha, ha, ha! Could a mortal truly assist in comprehending or impart wisdom? Or offer sympathy?

Yesterday, I roamed along the coast. Suddenly, a gust of wind cast my hat into the sea. I could not venture into the water for fear of being swept away. As I bade farewell to my trusty hat, lo and behold, the sea returned it to me, tossing it upon the shore with a mighty wave. It refused to keep it... But God forbid anyone should take something of yours—they are never to return it!

Yesterday, the taverns along the coast were engulfed in flames. While the Greek proprietors doused the fire, all their fruits were pilfered... How strange is human nature!

Meanwhile, the gardens are ablaze with life, vibrant wanderers dressed in gay garb roaming about.

Two plump gentlemen amble by, leisurely puffing on tobacco and exchanging pleasantries as they breathe heavily. They occasionally cast fleeting glances at a nearby lady, but it does not detract from their jovial conversation...

“So, I’ve decided to come here after all. I find myself much more at ease here—there is the railway, the sea, and a refreshing breeze,” said one of the men.

“Of course! We are going to have a grand time,” replied the other, stealing a meaningful look at a passing woman.

“My dear sir,” interjected a nearby young lady, speaking to a student from the gymnasium, “may I suggest you take a closer look at physics. I remember the Law of Archimedes quite well from my time at the gymnasium. You might not be familiar with it.” “Why don’t you ask me about something else? I am not sure that law is in our textbook,” replied the student sheepishly.

“Newton’s Law, perhaps?” the knowledgeable young lady challenged, gazing intently into the fellow’s eyes.

“How marvelous!” she exclaimed.

“It’s marvelous, truly a dream come to life,” echoed a mysterious whisper. “And yet you sit there in that dark corner, pondering the meaning of life and all that nonsense.”

“Indeed,” replied another voice. “You must observe these people, learn about their passions, and gain a bird’s eye view of life. Only then will you truly understand it.” “Indeed,” echoed the first voice.

Melancholia... Melancholia...

Meanwhile, the two plump men had struck up a conversation with the lady ahead of them. They seemed quite content, chatting animatedly... “There is nothing like swimming at ten o’clock at night,” said one of them. “We always swim at either nine or ten. Last year, my family and I came here and swam at ten at night all the time. The water was fantastic.”

“How interesting,” replied the lady. “I had no idea one could swim at ten o’clock at night here.”

“Where else can one swim at this hour?” she asked after a brief pause. “I would love to go for a swim, but I’m a bit frightened.”

“Fear not,” the two gentlemen declared in unison. “We’re here, aren’t we? We’ll be right by your side, swimming indoors.”

“Ha, ha, ha, ha... To take a swim at the stroke of ten in the evening... what a grand plan! The moonlit waters appear to be a serene invitation, and your fair complexion will surely be spared from the scorching sun. I do wonder what the sea thinks of these nocturnal dips into its embrace, standing still for the time being... ha, ha, ha...” And there, the student and the fair maiden:

“I must confess, I am not fond of the great outdoors,” the student declared.

“Pardon me?” The lady was taken aback by his admission. “Nature draws us back to our primal state and...”

“Что вы говорите, Яша, это же дико! Nature is our very life force, a source of splendor and all that is magnificent in our world. It holds the deeper meaning of our existence,” the lady spoke passionately.

“Deeper meaning,” indeed, speaks volumes. For instance, the hands that you now clasp hold secrets untold, while your words may fall short of expressing such meaning... ha, ha, ha.

Does not everyone here communicate through this “deeper meaning”? They all mask their true thoughts, their tongues uttering sweet nothings while the hearts harbor a different truth. Here, everyone deceives each other, for appearances hold greater value than what truly lies within at this show.

“Madam, you have dropped your handkerchief,” an old gardener called out to the lady as he tended to the delicate flowers, his rough hands clearing away the weeds.

“Thank you, kind sir,” she replied graciously, as she continued her stroll with the student, who was still unwavering in his stance on nature’s negative impact on humanity.

Two laborers took their seat nearby, and the gazes of the refined society were fixed upon them, as if they were a blemish upon a magnificent Persian carpet. The elderly woman, with glasses perched upon her nose, glanced over with a disdainful sniff, as if they were an unwelcome intrusion. How could these laborers not see the disturbance they brought to this hallowed place, the offense they caused to this “sanctified community”.

“Shame what happened to ol’ Erastia today,” one of them spoke. “That iron contraption just came crashing down on his hand, broke two of his fingers clean off like they was glass...”

“Ain’t that the truth,” the other nodded. “And them bruises must be pure agony, too.”

“Nah, it ain’t just bruises,” the first one corrected. “Two of his fingers done got ripped clean off.”

As they are conversing, joyous laughter and singing is heard from down below.

По улице холила Большая кро-ко-ди-ла. Тра-ла...

“Let’s see who can laugh the longest,” utters a female voice. “Hey... ha, ha, ha,” echoed the merriment along the shore.

“Ay, brother, this life is for the carefree,” muttered a weary laborer as he rose to his feet, ready to depart, soon to be joined by his companions “Might we impose upon you and share your bench?” asked two fair maidens with gracious smiles.

“Of course,” I replied.

“The evening is indeed a picture of loveliness,” they said, taking a seat.

“It is okay.”

“Why do you partake of tobacco so frequently?” they asked. “Do you not worry that it may be harmful to your health?” “Tobacco? Hm... tobacco is a cure for the blues,” I replied, taking a puff. “Do you truly believe it to be so dangerous?”

“But of course!” they exclaimed.

“Are you familiar with Newton’s Law?” I asked.

The two maidens gazed at me, puzzled. Suddenly, they erupted into fits of laughter and ran off into the night.

“What a schmuck,” they giggled as they vanished from sight.

Oh, the enigma of these fleeting wanderers Why must they label me a “schmuck”? My inquiry into their knowledge of Newton’s Law was but a harmless curiosity. That fair maiden who passed by earlier, she possessed an understanding of it. I merely sought to know if they too held such knowledge. I shall make my way home, or perhaps embark upon a promenade along the coast.

My beloved sea, what endows you with such serenity this eve?

Why do you not raise your voice, let you rolling waves belt out to these wanderers, summoning them back to their dwellings?

What was that you whispered? Goodness gracious, your hushed utterances remain a riddle, and I seem unable to unravel them.

I shall seek solace in my chambers, lost in the words on the page. Perhaps that youthful scholar from the gymnasium shall delve into the realm of physics as well, unlocking new laws with his sparkling intellect as he delves into those of old.

Such is the limitless vigor of youth, its potential lying in wait to be unleashed at the sight of those brilliant eyes.

Hm... Melancholia... Melancholia... I suppose I shall continue my beach-side walk until my legs can carry me no longer.

1916

English translation by
Mzia Lapiashvili

ეკა კვირკველია
ჰამბურგის უნივერსიტეტის
ხელნაწერთა კულტურების შემსწავლელი ცენტრი (CSMC), გერმანია
eka.kvirkvelia@uni-hamburg.de

თამარ კალხიტაშვილი
ლინგვისტურ კვლევათა ინსტიტუტი
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო

მათეს სახარების ანოტირებული პარალელური ციფრული გამოცემა*

საკვანძო სიტყვები: TEI, ანოტირების პლატფორმა, ქართული ხელნაწერები, ოთხთავი

ოთხთავისა და, ზოგადად, ბიბლიური წიგნების, ქართულად თარგმნა IV-V საუკუნეში უნდა დაწყებულიყო. სახარების შემცველი ხელნაწერებისა და ფრაგმენტების საერთო რაოდენობა 300-ზე მეტია და დაცულია როგორც საქართველოში, ასევე მის ფარგლებს გარეთ. ოთხთავებში წარმოდგენილი ტექსტები სხვადასხვა დროს სხვადასხვა სამწიგნობრო სკოლაში სწორდებოდა ბერძნული, ზოგიერთი კი სომხური ტექსტის გათვალისწინებით (სარჯველაძე 2003, 15-71), ამიტომაც დღემდე მოღწეულ სახარების ხელნაწერებში არაერთგვაროვანი ტექსტებია წარმოდგენილი. საუკუნეზე მეტი კვლევის ისტორიის შედეგად დღეისათვის დადგენილია, რომ ქართული ოთხთავის თარგმნა-რედაქტირება სამ ეტაპთან არის დაკავშირებული: *წინაათონურ* (ადიშური, ოპიზური (იგივე ჯრუჭ-პარხლის) და ნარევი), V-X სს., *ათონურ* (ე. წ. ექვთიმე ათონელისეული (955-1028) და გიორგი მთაწმინდელის (1009-1065) რეცენზია), X-XI სს., და *ელინოფილურთან*, XII ს.

* სტატიაში წარმოდგენილია ძირითადი შედეგები შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ ახალგაზრდა მეცნიერთათვის დაფინანსებული პროექტისა „გიორგი მთაწმინდელის რეცენზიის მათეს სახარების ანოტირებული ელექტრონული პარალელური კორპუსული გამოცემა“ (YS-21-1562). პროექტი განხორციელდა 2021-2023 წლებში ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლინგვისტურ კვლევათა ინსტიტუტის ტექნიკურ ბაზაზე პროფ. ნინო დობორჯგინიძის მეცნიერობითა და თსუ პროფესორის დარეჯან თვალთვაძის კონსულტაციით. ტექნიკურ ჯგუფს (თემურ ჩიჩუა, ანა გველესიანი და გიორგი კვარაცხელია) ხელმძღვანელობდა ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის მკვლევარი დოქ. თამარ კალხიტაშვილი.

სახარების ქართული თარგმანის ისტორიის კვლევისას თითო-ეული ხელნაწერის მეცნიერულად შესწავლის აუცილებლობას ჯერ კიდევ 1945 წელს გაუსვა ხაზი ოთხთავის ქართული თარგმანის კვლევის ერთ-ერთმა ფუძემდებელმა აკაკი შანიძემ:

როცა ყველა ძველი ხელნაწერი შესწავლილი იქნება და სათანადოდ გამოცემული იქნება კრიტიკულად დადგენილი ტექსტი, მაშინ ადვილი იქნება მთლიანად გამოირკვეს თარგმანის ისტორია და მისი გზები და ის ხვედრითი წონა, რომელიც აქვს ქართულ ვერსიებს ოთხთავის ტექსტის შემუშავებისა, გავრცელებისა და ფილიაციის საქმეში. (შანიძე 1945, 07)

ოთხთავის ქართული თარგმანის კვლევის ისტორიის განმავლობაში არაერთი ცალკეული ხელნაწერი გამოიცა ბეჭდურად როგორც საქართველოში, ისე მის ფარგლებს გარეთ (კვიციანი 2019, 21-26). სამწუხაროდ, ამ ტიპის პუბლიკაციები არ გვიქმნის მკაფიო წარმოდგენას ტექსტის ისტორიის შესახებ. არსებობს სახარების ქართული თარგმანის ელექტრონული გამოცემებიც, მაგალითად, ლუკასა და იოანეს სახარებების წინათონური და ათონური ტექსტის ტიპების აკადემიური გამოცემა ლექციონარების ვარიანტული წაკითხვებით (ქართული ოთხთავი 2013-2020), აგრეთვე, TITUS-ის მონაცემთა ბაზაში არსებული მასალები (TITUS database 2023). თუმცა არცერთი მათგანი არ შეესაბამება თანამედროვე ელექტრონული გამოცემის სტანდარტს, კერძოდ, TEI (Text Encoding Initiative) კონვენციას.

მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ ბერძნული ახალი აღთქმის კვლევის ერთ-ერთ წამყვან ცენტრში, ახალი აღთქმის კვლევის ინსტიტუტში (მიუნსტერი, გერმანია), სახარების აკადემიური გამოცემის მომზადება წინარე გამოცემებისგან (Aland et al. 2013) განსხვავებულ მეთოდოლოგიურ საფუძველზე, ციფრული ტექნოლოგიების გამოყენებით მიმდინარეობს (Wasserman and Gurry 2017).¹ ინსტიტუტმა შექმნა ახალი აღთქმის ხელნაწერთა ვირტუალური

1 მიუნსტერში მომუშავე კვლევითმა ჯგუფმა უარი თქვა სახარების ტექსტების ტრადიციულ ტიპებად (დასავლური, ალექსანდრიული, კესარიული და ბიზანტიური) დაყოფაზე, რაც, უმეტესად, მათ შორის არსებულ ვარიანტულ იკითხვისებს ეფუძნებოდა. ინსტიტუტმა ამოსავლად აიღო ხელნაწერთა შორის პროცენტული მსგავსება, რომელიც მანქანურად დაითვლება (Manuscript Clusters 2011). ვარიანტული იკითხვისებით კი დგინდება ხელნაწერთა ურთიერთმიმართების სტემა სამ ეტაპად: პირველი, ადგილობრივი სტემა (Local stemma) ადგენს წყაროების ურთიერთმიმართებას კონკრეტული ვარიანტული იკითხვისის შემთხვევაში; ქვესტემა (Substemma) ადგენს ერთი კონკრეტული ხელნაწერის სავარაუდო წყაროებს, რომლის საფუძველზეც სხვა ხელნაწერების მონაცემებთან ერთად ავტომატურად გენერირდება გლობალური სტემა (Global Stemma), რომელიც ხელნაწერთა ურთიერთმიმართებას განსაზღვრავს. მთავარი ამოცანა კი პირველადი ტექსტის დადგენაა.

ოთახი (NTVMR 2019), სადაც ახალი აღთქმის წიგნების ციფრული და ბექდური გამოცემის მომზადება ერთდროულად არის შესაძლებელი.²

ბიბლიური წიგნების ციფრული გამოცემების თვალსაზრისით არსებობს სხვა გამოცდილებებიც, მაგალითად, ანოტირებული ბერძნული ახალი აღთქმა ინგლისური თარგმანითურთ (Kata Biblon 2007-2023); სომხური ბიბლიის ანოტირებული ციფრული გამოცემა ასევე ინგლისური თარგმანით (Armenian Bible 2023); და პროგრამა BibleWorks, რომელშიც ხელმისაწვდომია სხვადასხვაენოვანი ბიბლიური წიგნები, ანოტირებული ბერძნული ტექსტის ტიპები, ხელნაწერთა ჩვენებები და ა. შ. (BibleWorks 10, 2015).

ახალი აღთქმის გამოცემის კუთხით დაგროვილმა საერთაშორისო გამოცდილებამ გვიბიძგა, სახარების ქართული თარგმანის ციფრული გამოცემის მომზადება მათეს სახარებით დაგვეწყო. ამ მიზნის მისაღწევად შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული ზემოთ აღნიშნული ორწლიანი პროექტის ფარგლებში მოვამზადეთ ანოტირების პლატფორმა (Annotation tool 2023), სადაც მორფოლოგიურად ანოტირდა და ციფრულად გამოიცა გიორგი მთაწმინდელის რეცენზიის მათეს სახარება ბერძნული, სომხური და ინგლისური პარალელური თარგმანებით.

შექმნილი რესურსი მიზნად ისახავს შესაძლებლობის შექმნას ქართველი და უცხოელი მკვლევრებისათვის მომავალი კვლევების განსახორციელებლად, კერძოდ, მათეს სახარების ქართული თარგმანის მიმართების დასადგენად როგორც ბერძნულ, ასევე სომხურ ტექსტებთან.

ანოტირების პლატფორმა იმგვარად აიგო, რომ საშუალებას იძლევა, სამომავლოდ მსგავსი მოდელით ანოტირდეს და ციფრულად ხელმისაწვდომი გახდეს სხვა ხელნაწერებიდან გადმოწერილი მათეს სახარება, ასევე ახალი და ძველი აღთქმის სხვა წიგნებიც. პლატფორმის შესაძლებლობებს, მისი განვითარების პერსპექტივებსა და ანოტირების პრინციპებს დეტალურად ქვემოთ განვიხილავთ.

2 პლატფორმაზე ატვირთულია ბერძნული ახალი აღთქმის ხელნაწერთა ფოტოები, ხდება მათი გადმოწერა შემუშავებული მეთოდოლოგიით და სტემის განსაზღვრა. Editio Critica Maior (ECM)-ის სერიით უკვე გამოცემულია მარკოზის სახარება (ECM I.2/1, 2021; ECM I.2/2, 2021; ECM I.2/3, 2021) და საქმე მოციქულთა (ECM III/1.1, 2017; ECM III/1.2, 2017; ECM III/2, 2017; ECM III/3, 2017). გამოცემები ასევე ხელმისაწვდომია ელექტრონულად (ECM 2017-21). ამჟამად მუშაობა მათეს სახარების გამოცემაზე მიმდინარეობს.

ციფრული გამოცემის შესახებ

მათეს სახარების ციფრული გამოცემა ეფუძნება იმ თეორიულ კვლევას, რომელიც სადოქტორო ნაშრომის ფარგლებში განხორციელდა (კვიციანი 2019). სწორედ დისერტაციაზე მუშაობისას მიღებული დასკვნების საფუძველზე ანოტირებისთვის შევარჩიეთ გიორგი მთაწმინდელის რეცენზიის შემცველი Ivir. georg. 62-ში დაცული ტექსტი (Gippert, Outtier and Kim 2022, 555-558).

გიორგი მთაწმინდელის რეცენზია XI საუკუნის 50-იან წლებში შეიქმნა უკვე არსებული ქართული თარგმანების ჰარმონიზაციისა და ბიზანტიური ტიპის ბერძნულ ტექსტთან სამგზის შეჯერების შედეგად (კვიციანი 2019, 109-115, 126-162). იგი ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის მიერ კანონიკურად არის აღიარებული და დაცულია დღემდე მოღწეულ ოთხთავის ხელნაწერთა უმეტესობაში, დაახლოებით 200-მდე ნუსხაში.

Ivir. georg. 62 სწორედ იმ პერიოდში უნდა იყოს გადაწერილი, როდესაც გიორგი მთაწმინდელი სახარების ტექსტზე მუშაობდა და ამ მხრივ ყველაზე სანდო წყაროს წარმოადგენს. ამის დასტური გახლავთ ისიც, რომ ხელნაწერში აშკარად ჩანს რედაქტირების კვალი. გასწორებული ტექსტი გიორგი მთაწმინდელის რეცენზიის საბოლოო ვერსიას შეიცავს, ხოლო ნასწორები ტექსტი კი მისი მუშაობის შუალედურ ეტაპს ასახავს (კვიციანი 2019, 116-178).

მათეს სახარების ანოტირებისთვის პარალელურ ბერძნულ დედნად ავიღეთ ბიზანტიური ტექსტის ტიპი, რადგან, როგორც აღინიშნა, გიორგი მთაწმინდელის რეცენზია სწორედ ამ ტექსტის ტიპის მიხედვით არის გასწორებული. ტექსტი CSV ფორმატში ხელმისაწვდომია დოქ. მორის ა. რობინსონის ოფიციალურ GitHub-ზე (The New Testament in the original Greek: Byzantine text type 2023; Robinson and Pierpont 2005). რაც შეეხება სომხურ ვერსიას, გამოვიყენეთ ე. წ. ზოჰრაბის ბიბლიის გადამუშავებული, 1895 წლის კონსტანტინოპოლური პუბლიკაციის ანოტირებული ელექტრონული გამოცემა³ (Armenian Bible 2023). ინგლისური თარგმანი კი ძირითადად მოვიტანეთ KJV (King James Version) (The King James Version of the Bible 2022) და NAS (New American Standard) (Foundation Publications and Lockman Foundation (La Habra Calif) 2020) ვერსიებიდან.

ანოტირების პლატფორმა

ქართული ხელნაწერების საერთაშორისო სტანდარტის, ტექსტის კოდირების ინიციატივის (TEI) მიხედვით ციფრული დოკუმენტირება და ციფრული სამეცნიერო გამოცემა ჯერ კიდევ გამოწვევას წარმო-

3 ე.წ. ზოჰრაბის ბიბლიის შესახებ იხ. Cox 1994.

ადგენს ციფრული ქართველოლოგიისათვის. მათეს სახარების ანოტირებულ პარალელურ ციფრულ გამოცემაზე მომუშავე ტექნიკურ ჯგუფს წინ ჰქონდა მაგალითი ქართულ ხელნაწერთა XML ფორმატში აღწერისა (Lobzhanidze 2022), ასევე, პროფესორ ირინა ლობჯანიძის მიერ TEI-ს მიხედვით შესრულებული უორდროპების კოლექციის ციფრული გამოცემა (Wardrops' Collection Online) (WCO 2019-2020) eXist-db-ის გამოყენებით (The Open Source Native XML Database 2018).

eXist-db ე. წ. NoSQL მონაცემთა ბაზას წარმოადგენს და მისი საშუალებით TEI-ის მიხედვით ანოტირებული ხელნაწერების XML-თა გამოსაცემად საჭირო არ არის XML სქემის შექმნა. თუმცა პროექტის სპეციფიკიდან გამომდინარე, რომელიც მათეს სახარების თითოეული სიტყვის მორფოლოგიურ ანოტირებას გულისხმობდა, მკვლევართათვის ურომატივადი პროცესის გასამარტივებლად გადაწყვიტეთ, შეგვექმნა პლატფორმა, რომელიც, ანოტირების გარდა, მყისიერი რედაქტირებისა და ტექსტის ციფრულად გამოქვეყნების საშუალებას იძლევა.

მკვლევარს სამართავი პანელის დახმარებით შეუძლია ატვირთოს ანოტირებისთვის წინასწარ მომზადებული ტექსტი მისთვის მოსახერხებელ ფორმატში, შესაბამის ველებში შეიტანოს ხელნაწერის აღწერილობა და შეუდგეს ანოტირებას. ხელნაწერის აღწერილობის შესახებ ტექსტურ რედაქტორში შეტანილი ინფორმაციისაგან ავტომატურად გენერირდება ხელნაწერის TEI header:

```
<teiHeader>
<fileDesc>
<titleStmt>
  <title xml:lang="ka">მათეს სახარება</title>
  <title xml:lang="en">The Gospel of Matthew</title>
    <author xml:lang="ka">გიორგი მთაწმინდელი</author>
    <author xml:lang="en">George the Athonite</author>
    <editor xml:lang="ka">ეკა კვირკველია</editor>
    <editor xml:lang="en">Eka Kvirkvelia</editor>
</titleStmt>
<editionStmt>
<edition n="1">
<date>30 May, 2023</date>
</edition>
<funder>“Digital edition of an annotated parallel corpus of George the Athonite’s recension of the Gospel of Matthew” funded by <ref target="http://rustaveli.org.ge/">Shota Rustaveli National Science Foundation (YS-21-1562)</ref></funder>
</editionStmt>
```

```
<publicationStmt>
<publisher>Ilia State University</publisher>
<date>2023-05-30</date>
<pubPlace>
<address>
<addrLine>Institute of Linguistic Studies</addrLine>
<addrLine>Ilia State University</addrLine>
<street>Kakutsa Cholokashvili Ave 3/5</street>
<settlement>Tbilisi</settlement>
<postCode>0162</postCode>
<addrLine>
<ref target="https://research.iliauni.edu.ge/en/institution/19-lingvistur-
kvlevata-instituti">Institute of Linguistic Studies, Ilia State University</ref>
</addrLine>
<addrLine>
<email>info@iliauni.edu.ge</email>
</addrLine>
</address>
</pubPlace>
  <availability>
    <p>Available according to the terms of the <ref target="https://
creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/">Attribution-
NonCommercial-ShareAlike 3.0 Unported (CC BY-NC-SA 3.0) </ref>.</p>
  </availability>
</publicationStmt>
  <sourceDesc>
    <p xml:lang="ka">Ivir. georg. 62 დაცულია ათონის ივერთა მონასტერში</p>
    <p xml:lang="en">Ivir. georg. 62 is kept in the Monastery of Iviron on Mount Athos</p>
  </sourceDesc>
</fileDesc>
<encodingDesc>
<projectDesc>
  <p>Annotated on platform http://ogb.iliauni.edu.ge</p>
</projectDesc>
  <variantEncoding method="parallel-segmentation"
location="internal"/>
</encodingDesc>
</teiHeader>
```

ხელნაწერის აღწერილობის ბაზაში შენახვის შემდეგ შესაძლებელია მორფოლოგიური ანოტირების დაწყება. თითოეულ სიტყვაზე „დაკლიკებისას“ მკვლევარს ანოტირების ფანჯარაში შეჰყავს ახალი მონაცემები. ხოლო იმ შემთხვევაში, თუკი კონკრეტული სიტყვა-ფო-

რმა უკვე ანოტირებულია, „შევსების“ ლილაკზე დაჭერის შემთხვევაში ჩნდება მონაცემთა ბაზაში უკვე არსებული ჩანაწერი (სისტემა ყველაზე ხშირად გამოყენებულ შემთხვევას გვთავაზობს). შესაძლებელია, რომ შემოთავაზებული ფორმა ომონიმური იყოს, ამიტომ მკვლევარს კონკრეტული კონტექსტიდან გამომდინარე მაინც სჭირდება მისი გაანალიზება (სურათი 1).

Word	წიგნი
Lemma	წიგნ
Gram	N.Nom.Sg
Grc	βιβλιος
Arm	Գիրք
Eng	book

შევსება
გასუფთავება
განახლება

სურათი 1: ჩანაწერი ერთი სიტყვა-ფორმისთვის

„განახლების“ ლილაკზე დაჭერის შემდეგ ცვლილებები ავტომატურად აისახება მონაცემთა ბაზაში. კონკრეტულ სიტყვაზე კურსორის გადატარებისას კი ჩანს მისი ანოტაცია (სურათი 2).


```

<lbl xml:lang="arm">ბნնդսն</lbl>
<lbl xml:lang="en">birth</lbl></form>
<gramGrp><gram type="pos">N.Gen.Sg</gram></gramGrp></entry>

```

როგორც XML ჩანაწერიდან ჩანს, მუხლის დონეზე წარმოდგენილია პარალელური ბერძნული თარგმანი, მორფოლოგიურ ანოტაციას კი ახლავს თითოეული სიტყვის სომხური და ინგლისური შესატყვისი.

Ivir. georg. 62 ხელნაწერის ფოტოდოკუმენტირებისათვის გამოვიყენეთ International Image Interoperability Framework (IIIF) მანიფესტების პრინციპი (IIIF 2023)⁴. ბმული დართული აქვს ხელნაწერის აღწერილობას⁵ და მისი დათვალიერება (The Gospel Manuscript. Ivir. georg. 62, 2023) შესაძლებელია IIIF გამოსახულებებისა და აღწერილობების დათვალიერების ხელსაწყო საშუალებით (Mirador 2023).

ამრიგად, პლატფორმის ფუნქციებია: ა. ხელნაწერის გარეანოტირება TEI-ს წესებით; ბ. ტექსტის მორფოლოგიური ანოტირება; გ. ანოტირებული ტექსტის მყისიერი რედაქტირება და გამოქვეყნება. ამას გარდა, პლატფორმას ვიყენებთ XML საცავად. ერთი წესით ანოტირებული ხელნაწერების საკმაო რაოდენობის აკუმულირების შემდეგ კი სამომავლოდ უნდა შეიქმნას TEI სქემა ქართული ხელნაწერებისათვის და შეირჩეს TEI XML დოკუმენტების ციფრული გამოცემის ხელსაწყო.

აღსანიშნავია, რომ ციფრული ჰუმანიტარიის პროექტების მდგრადობა გამოწვევას წარმოადგენს ტექნოლოგიების სწრაფი განახლების პირობებში. ამდენად, ჩვენი მიდგომა, ერთი მხრივ, ხელმისაწვდომი გავხადოთ ტექსტები ონლაინ, მეორე მხრივ, შევინახოთ ისინი სტანდარტიზებულ ფორმატში მათი ხელახალი გადამუშავებისა და გამოყენებისათვის, ამ ეტაპზე საუკეთესო გამოსავლად გვესახება.

მორფოლოგიური ანოტირება

მათეს სახარების მორფოლოგიური ანოტირების პრინციპები ეფუძნება ძველ ქართულ ენაში იმ თეორიულ ცოდნას, რომელიც ბოლო ათეული წლების განმავლობაში დაგროვდა. ასევე, გათვალისწინებულია ქართული ენის კორპუსებისათვის შექმნილი მორფო-

4 International Image Interoperability Framework (IIIF) არის კულტურის ინსტიტუციებს შორის მაღალი ხარისხის გამოსახულებების საავტორო უფლებების დაცვით მიმოცვლის სისტემა.

5 ათონის ივერთა მონასტრის ბიბლიოთეკისგან წერილობითი ნებართვა მივიღეთ მხოლოდ რამდენიმე ფოტოს გამოქვეყნებაზე (9r-10r), რისთვისაც მადლობას ვუხდით ბერ თეოლოგოსს. ხოლო დანარჩენი გვერდებისთვის (10v-91v) გამოვიყენეთ კონგრესის ბიბლიოთეკის ვებგვერდზე იმავე პრინციპით გამოქვეყნებული ძველი შავ-თეთრი ფოტოები (Library of Congress. Ivir. georg. 62).

ლოგიური ანალიზატორების შემუშავების პრინციპები⁶ (ქართული ენის კორპუსი 2009-2016; ქვეკ 2011-2023).

უნდა აღინიშნოს, რომ ძველი ქართული ენის ანოტირების გამოცდილება კომპიუტერული დამუშავების პრინციპით ჯერ არ არსებობს. ქართული ენის ეროვნული კორპუსისთვის (ქვეკ 2011-2023) შექმნილი ანალიზატორი ხშირად ვერ ცნობს ძველი ქართულისთვის დამახასიათებელ კონკრეტულ ფორმებს ან არაზუსტად აანალიზებს მათ. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლინგვისტურ კვლევათა ინსტიტუტის მიერ შემუშავებული ქართული ენის კორპუსი კი (ქართული ენის კორპუსი 2009-2016) ამჟამად მხოლოდ ახალ ქართულ ენას არის მორგებული.⁷

რაც შეეხება მათეს სახარებას, ის მთლიანად ხელით ანოტირდა, ყველა სიტყვა-ფორმა სრულყოფილად გაანალიზდა და არცერთი მათგანი არ დარჩენილა მორფოლოგიური ანოტირების გარეშე. ანოტირებისას აისახა ის თავისებურებები, რომლებიც ძველ ქართულ ენას ახლისგან განასხვავებს. მაგალითად, სათანადოდ არის აღნიშნული ორმაგი და სამმაგი ბრუნების ნიმუშები, არტიკლის ფუნქციით გამოყენებული ნაცვალსახელები, აღწერითი ფორმით გამოხატული მომავლისა და აღწერითი ვნებითის ფორმები და სხვა.

თითოეული სიტყვა-ფორმისთვის მითითებულია ამოსავალი ფორმა – ლემა. არსებითი, ზედსართავი და რიცხვითი სახელისთვის ეს არის წრფელობითი ბრუნვის ფორმა. ეს ეხება როგორც ორმაგი ან სამმაგი ბრუნების ნიმუშებს (<word index=»6» content=»უფლისაჲ«

6 მორფოლოგიური ანოტირების პრინციპების შემუშავებასა და უშუალოდ მათეს სახარების ანოტირების პროცესში ჩართული იყო თსუ-ს შუა საუკუნეების ქრისტიანული აღმოსავლეთის ფილოლოგიის სამაგისტრო პროგრამის კურსდამთავრებული, კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის თანამშრომელი ნინო გიორგაძე.

7 გამოწვევების დიდი წილი, რომელთა წინაშეც ანალიზატორები ძველი ქართული ენის შემთხვევაში ახალ ქართულთან შედარებით დგას, ზმნაზე მოდის. ძველ ქართულში ზმნის უღლების სისტემა მოიცავს ისეთ მწკრივებს, რომლებიც განგრძობით მოქმედებას გამოხატავს, კერძოდ, აწმყოს ხოლმეობითს (წერ-ნ), უწყვეტლის ხოლმეობითს (წერ-დ-ი-ს), მეორე (წერ-ი-ს) და მესამე (ე-წერ-ი-ს) ხოლმეობითებს. ისინი ახალ ქართულში აღარ არსებობს. გარდა ამისა, ახალ ქართულს აკლია ბრძანებითის ორი მწკრივი, რომლებიც არსებობდა ძველ ქართულში, კერძოდ, პირველი (წერ-დ-ი-ნ) და მეორე (წერ-ე-ნ) ბრძანებითი. ძველ ქართულში I თურმეობითის წარმოება განსხვავდება ახალი ქართულისგან (შდრ. უ-წერ-ი-ე-ს / უ-წერ-ი-ა), ხოლო ვნებითი გვარის ზმნებს აწმყოში მე-3 სუბიექტური პირის ნიშნად მოუღიბთ -ს სუფიქსი, ახალ ქართულში კი -ა (შდრ. ე-ვედრ-ე-ბ-ი-ს / ე-ვედრ-ე-ბ-ა). ასევე, განსხვავებულია იუღლება ძველ ქართულში -ავ და -ამ თემისნიშნის ზმნები; მომავალი დრო გადმოიცემა კავშირებითის მწკრივებით და ა. შ. ეს არის ძირითადი, მაგრამ არასრული ჩამონათვალი ზმნის უღლებისას ძველსა და ახალ ქართულს შორის არსებული განსხვავებებისა, რომლებიც დაბრკოლებას ქმნის ახალი ქართული ენისათვის შექმნილი ანალიზატორებისათვის ძველი ქართული ენის ფორმების ანოტირებისას.

lemma=»უფალ» gram=»N.DNom.Sg» grc=»κυρίου» arm=»Տեսն» eng=»Lord» />), ასევე უფრობით და ოდნაობით ზედსართავ სახელებს (<word index=»1» content=»უდიდესი» lemma=»დიდ» gram=»ADJ.Sup.Nom.Sg» grc=»μεῖζων» arm=»մსն» eng=»great» />). ჩვენი მიზანია, რომ შემდგომში ერთი კონკრეტული ძირით ძიების დროს ტექსტებში მოიძებნოს ყველა არსებული ფორმა. ნაცვალსახელებისათვის, მათი ბრუნების თავისებურებიდან გამომდინარე, ლემად მითითებულია სახელობითი ბრუნვის ფორმა. კუთვნილებითი ნაცვალსახელის შემთხვევაშიც ვუთითებთ კუთვნილებითი ნაცვალსახელის სახელობითი ბრუნვის ფორმას და არა ჩვენებითისას, რომლის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმისგანაც წარმოდგება კუთვნილებითი (<word index=»9» content=»მისი» lemma=»მისი» gram=»PRON.Poss.Nom.Sg» grc=»αὐτοῦ» arm=»նրա» eng=»his, her, its» />).

არსებითი სახელი გარჩეულია შემდეგი კატეგორიების მიხედვით: ბრუნვა და რიცხვი. შესაბამისად არის აღნიშნული ანთროპონიმები და ტოპონიმები (<word index=»21» content=»აბრაჰამისა.» lemma=»აბრაჰამ» gram=»N.Personal Name.Gen.Sg» grc=»τῷ Ἀβραάμ» arm=»Աբրահամու» eng=»Abraham» />). ზედსართავი სახელის შემთხვევაში ემატება ხარისხის ფორმა (<word index=»11» content=»უძლიერეს» lemma=»ძლიერ» gram=»ADJ.Sup.Abs.Sg» grc=»ἰσχυρότερός « arm=»հզորագոյն» eng=»strong» />), ხოლო რიცხვითი სახელის შემთხვევაში დაკონკრეტებულია, რაოდენობითა, რიგობითი, წილობითი თუ განუსაზღვრელობითი (<word index=»2» content=»ორმეოცი» lemma=»ორმეოც» gram=»NUM.Card.Nom.Sg» grc=»τεσσαράκοντα» arm=»գըսուսսուն» eng=»forty» />). ნაცვალსახელებთან, ბრუნვისა და რიცხვის გარდა, მითითებულია კატეგორიაც (პირის, ჩვენებითი, კუთვნილებითი, კითხვითი, კითხვით-კუთვნილებითი, მიმართებითი, განსაზღვრებითი, განუსაზღვრელობითი, უარყოფითი, ურთიერთობითი (უკუქცევითი) (<word index=»13» content=»ყოვლითა» lemma=»ყოველ» gram=»PRON.Def.Instr.Sg» grc=»ἐπι παντ» arm=»սմնսայն» eng=»all» />).

ზმნებისათვის ლემად გატანილია მესამე პირის მხოლობითი რიცხვის აწმყოს ფორმა სუბიექტური წყობით, როგორც სუბიექტური, ასევე ობიექტური წყობის შემთხვევაში.⁸ სამეცნიერო ლიტერატურაში ქართული ზმნის ლემატიზაციის პრინციპებისადმი არაერთგვაროვანი მიდგომა არსებობს. ლექსიკონებისა⁹ თუ ქართული ენის კორპუსების შემქმნელები (ლობჯანიძე 2021, 61-65; Lobzhanidze 2019,

8 სრულფასოვანი საძიებო სისტემის შექმნის შემდეგ ზმნის ლემით ძიების შემთხვევაში შესაძლებელი გახდება ზმნის ყველა შესაძლო ფორმის ნახვა.

10 ქართული ლექსიკონების შედგენის პრინციპების შესახებ იხილეთ: Gippert 2016, 16-37; ლობჯანიძე 2021, 62-64.

192-194; Gippert 2016, 32), თავიანთი მიზნებიდან გამომდინარე, სხვადასხვა პრინციპს მიჰყვებიან. მათეს სახარების ანოტირებისას ავიღეთ ის პრინციპი, რომელსაც ეფუძნება ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბაზაზე შექმნილი ქართული ენის კორპუსი (Corpora Iliani 2009-2016), არნოლდ ჩიქობავა – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის (ჩიქობავა 1950-1964), ხოლო დამანა მელიქიშვილი – ზმნური ფორმების ინდექსის შედგენისას (მელიქიშვილი 2001, 271-346).

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ზოგიერთი ზმნის შემთხვევაში მისი მესამე პირის მხოლოდითი რიცხვის აწმყოს ფორმა ძველი ქართული ენის არცერთ მონაცემთა ბაზაში არ დადასტურდა. ამიტომ აწმყოს ფორმა ხელოვნურად ვაწარმოვეთ (მაგალითად, ითხველიდეს / *ითხველების, დაიმარილოს / *დაიმარილების და ა.შ.) და ანოტირებისას ვარსკვლავით (*) აღვნიშნეთ.

ზმნა გარჩეულია შემდეგი კატეგორიების მიხედვით: მწკრივი, კილო, პირი, რიცხვი. გამოყოფილია ზმნისწინებიც (მარტივი: მი-, მო-, აღ-, და-, გან-, შე-, წარ-, გარდა-, შთა-, უკუ/უკუნ- წიაღ-; რთული: მიმო-, მიმოდა-, აღმო-, დამო-, გამო-, შემო-, წარმო-, გარდამო-, შთამო-, უკუმო-, წიაღმო-).¹¹ ანოტირებისას ყოველთვის აღვნიშნავთ სუბიექტის პირსა და რიცხვს (S1 (Sg/Pl), S2 (Sg/Pl), S3 (Sg/Pl)). რაც შეეხება ობიექტს / ობიექტებს (O1 (Sg/Pl), O2 (Sg/Pl), O3 (Sg/Pl)), აღნიშვნის პრინციპად ავიღეთ მორფოლოგია, ანუ ანოტირებისას ობიექტს აღვნიშნავთ იმ შემთხვევაში, თუკი ზმნაში წარმოდგენილია მისი მარკერი: ა) პირის ნიშანი (<word index="9" content="ჰმსახურებდეს" lemma="ჰმსახურებს" gram="V.Imperf.Ind.S3.Pl.O3.Sg" grc="ἵκόνου" arm="սպասւիլիս" eng="to serve, worship" />), ბ) რიცხვის ნიშანი (სახელობითში მდგარი ობიექტის მრავლობითობა მარკირებული -ნ / -ენ სუფიქსებით) (<word index="7" content="იხილნა" lemma="იხილავს" gram="V.Aor.Ind.S3.Sg.O3.Pl" grc="ἑἴδεν» arm="»ստես» eng="to see» />), გ) პირთა სამიმართებო პრეფიქსები (ა-, ი-, უ-, ე-) (<word index="5" content="შემომიდეგით" lemma="შემოუდგების" gram="V.Imp2.AffImp.PREV (შემო-).S2.Pl.O1.Sg" grc="Δεῦτε ὀπίσω» eng="to follow» />) (მელიქიშვილი 2014, 133-134).

მორფოლოგიური ანოტირების პრინციპების შემუშავებისას მიმღეობის კატეგორიის განსაზღვრისას ამოსავლად ავიღეთ მისი ფუნქცია კონტექსტის მიხედვით. შესაბამისად, იგი ანოტირებულია ან როგორც მიმღეობა, ან ზედსართავი, ან არსებითი სახელი. მაგალითად, მ. 21.2-ში („და მეყსეულად ჰპოოთ ვირი დაბმული და კიცვ მის თანა“) „დაბმული“ ცალსახად მიმღეობაა და ანოტირებულია, როგორც მიმღეობა (<word

11 იმ მიზნიდან გამომდინარე, რომ ანოტირებული მათეს სახარება შემდგომი ფილოლოგიური კვლევისთვის არის განკუთვნილი, რესურსი არ არის ზუსტად იმავე პრინციპებით ანოტირებული, რომლებიც ენის კომპიუტერული დამუშავებისთვის არის შემუშავებული. ჩვენი მიზნის მისაღწევად აუცილებელი არ იყო ზმნებისთვის ყველა კატეგორიის მითითება.

index=»14« content=»დაბმული« lemma=»დაბმულ« gram=»PART.Past.Nom.Sg« grc=»δεδεμῆσθαι« arm=»կսսսսսս« eng=»to tie« />). მ. 13.22-ში („და საცთურმან სიმდიდრისამან შეაშთვის სიტყუად იგი“), „საცთურმან“ წარმოშობით მიმღეობაა, თუმცა კონტექსტში არსებითი სახელის ფუნქციით არის გამოყენებული და, შესაბამისად, ანოტირებულია, როგორც არსებითი სახელი (<word index=»16“ content=»საცთურმან“ lemma=»საცთურ“ gram=»N.Erg.Sg“ grc=»ἡ ἀπάτη« arm=»սսսսսսս« eng=»deceit« />). ხოლო მ. 1.18-ში („და ვიდრე შერთვადმდე მათა იპოვა იგი მიდგომილ სულისაგან წმიდისა“) „მიდგომილ“ ზედსართავი სახელის ფუნქციით არის გამოყენებული და, შესაბამისად, ანოტირებულია, როგორც ზედსართავი სახელი (<word index=»18« content=»მიდგომილ“ lemma=»მიდგომილ“ gram=»ADJ.Abs.Sg« grc=»ἐν γαστρὶ ἔχουσα« arm=»յլսսსსს« eng=»pregnant« />).

ქვემოთ მოცემულია გრამატიკული მახასიათებლების ცხრილი (ცხრილი I), რომლის მიხედვითაც არის მათეს სახარება ანოტირებული.

ტეგი	ინგლისური დასახელება	ქართული დასახელება
N	Noun	არსებითი სახელი
Personal Name	Personal Name	ანთროპონიმი
Place Name	Place Name	ტოპონიმი
Abs	Absolutive	წრფელობითი
Nom	Nominative	სახელობითი
Erg	Ergative	მოთხრობითი
Dat	Dative	მიცემითი
Gen	Genitive	ნათესაობითი
Instr	Instrumental	მოქმედებითი
Adv	Adverbialis	ვითარებითი
Voc	Vocative	წოდებითი
DNom	Double declension Nominative	ნანათესაობითარი სახელობითი
DErg	Double declension Ergative	ნანათესაობითარი მოთხრობითი
DDat	Double declension Dative	ნანათესაობითარი მიცემითი
DGen	Double declension Genitive	ნანათესაობითარი ნათესაობითი
DInstr	Double declension Instrumental	ნანათესაობითარი მოქმედებითი
DAdv	Double declension Adverbialis	ნანათესაობითარი ვითარებითი
DVoc	Double declension Vocative	ნანათესაობითარი წოდებითი
DDNom	Triple declension Nominative	სამმაგი ნანათესაობითარი სახელობითი

DDerg	Triple declension Ergative	სამმაგი ნანათესაობითარი მოთხრობითი
DDDat	Triple declension Dative	სამმაგი ნანათესაობითარი მიცემითი
DDGen	Triple declension Genitive	სამმაგი ნანათესაობითარი ნათესაობითი
DDInst	Triple declension Instrumental	სამმაგი ნანათესაობითარი მოქმედებითი
DDAdvb	Triple declension Adverbialis	სამმაგი ნანათესაობითარი ვითარებითი
DDVoc	Triple declension Vocative	სამმაგი ნანათესაობითარი წოდებითი
ADJ	Adjective	ზედსართავი სახელი
Comp	Comparative	ოდნაობითი
Sup	Superlative	უფროობითი
	Number	რიცხვი
Sg	Singular	მხოლობითი რიცხვი
Pl 1	Plural 1	მრავლობითი რიცხვი, -ნ, -თ სუფიქსიანი
Pl 2	Plural 2	მრავლობითი რიცხვი, -ებ-იანი
Coll	Collective Noun	კრებითი არსებითი სახელი
NUM	Numeral	რიცხვითი სახელი
Card	Cardinal	რაოდენობითი რიცხვითი სახელი
Ord	Ordinal	რიგობითი რიცხვითი სახელი
Frac	Fraction	წილობითი რიცხვითი სახელი
Digits	Digits	ციფრი
Indef	Indefinite	განუსაზღვრელობითი
PRON	Pronoun	ნაცვალსახელი
Pers	Personal	პირის
Dem	Demonstrative	ჩვენებითი
Poss	Possessive	კუთვნილებითი
Int	Interrogative	კითხვითი
Poss-Int	Possessive-Interrogative	კითხვით-კუთვნილებითი
Rel	Relative	მიმართებითი
Def	Definite	განსაზღვრებითი
Indef	Indefinite	განუსაზღვრელობითი
Neg	Negative	უარყოფითი
Recip	Reciprocal	ურთიერთობითი (უკუქცევითი)

ART	Article	ნაწევარი/არტიკლი
PRT	particle	ნაწილაკი
CONJ	Conjunction	კავშირი
ADV	Adverb	ზმნიზედა
ITJ	Interjection	შორისდებული
PP	Postposition	თანდებული
INF	Infinitive	საწყისი
PART	Participle	მიმღობა
	Tense	დრო
Past	Past	წარსული
Fut	Future	მომავალი
V	Verb	ზმნა
	Tense	დრო
DescFut	Descriptive Future	აღწერითი მომავალი
	Screeves	მწკრივები
Pres	Present	აწმყო
PresIter	Iterative Present	აწმყოს ხოლმეობითი
Imperf	Imperfect	უწყვეტელი
Imp1	1st Imperative	პირველი ბრძანებითი
ImperfIter	Iterative Imperfect	უწყვეტლის ხოლმეობითი
Fut1	1st Future	პირველი კავშირებითი
Aor	Aorist	წყვეტილი
Imp2	2nd Imperative	მეორე ბრძანებითი
Iter2	2nd Iterative	მეორე ხოლმეობითი
Fut2	2nd Future	მეორე კავშირებითი
Perf	Perfect	პირველი თურმეობითი
Pluperf	Pluperfect	მეორე თურმეობითი
Iter3	3rd Iterative	მესამე ხოლმეობითი
Fut3	3rd Future	მესამე კავშირებითი
	Mood	კილო
Ind	Indicative	თხრობითი
AffImp	Affirmative imperative	წართქმითი ბრძანებითი
NegImp	Negative Imperative	უკუთქმითი ბრძანებითი
Conj	Conjunctive	კავშირებითი
	Person	პირი

S1	1st subjective person	I სუბიექტური პირი
S2	2nd subjective person	II სუბიექტური პირი
S3	3rd subjective person	III სუბიექტური პირი
O1	1st objective person	I ობიექტური პირი
O2	2nd objective person	II ობიექტური პირი
O3	3rd objective person	III ობიექტური პირი
	Voice	გვარი
Pass	Descriptive Passive	აღწერითი ვნებითი
Tmesis	Tmesis	ტმესი
PREV	Preverbs	ზმნისწინი
PREP	Preposition	წინდებული
INDEC	Indeclinable	უბრუნველი სიტყვა

ცხრილი I - გრამატიკული მახასიათებლების ცხრილი ქართული და ინგლისური შესატყვისებით

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ანოტირების დროს თითოეულ სიტყვა-ფორმას ეთითება ბერძნული, სომხური და ინგლისური თარგმანი.

ბერძნული შესატყვისიდან გამომდინარე ზოგჯერ დეფისით შეერთება მოგვიწია ისეთი ფორმებისა, რომლებიც სხვადასხვა გამოცემაში ძირითადად უდეფისოდ არის დაწერილი. ასეთებია, მაგალითად, 1. აღწერითი ფორმით გამოხატული მყოფადი (მოსვლად-არს), 2. აღწერითი ვნებითის ფორმები (გაკეთებულ-იქნა), 3. მეშველი ზმნით ნაწარმოები მესამე სერიის ფორმები (ყოფილ-არს), 4. რთული ზმნები (გულისკმა-ყვეს). მათი ანოტირებისას ლემად მითითებულია შეერთებული, დეფისიანი ფორმები, სადაც მეშველი ზმნა მესამე პირის მხ. რიცხვის აწმყოს ფორმაში დგას, მორფოლოგიური მახასიათებლებიც მეშველი ზმნის შესაბამისად არის გატანილი (<word index="2" content="გულისკმა-ყო" lemma="გულისკმა-ჰყოფს" gram="V.Aor.Ind.S3.Sg" grc="γῶσις" arm="»q̄ḥsuag» eng="»to come to know, learn, know" />).

ერთი ხელნაწერის ფარგლებშიც ხშირია ხოლმე ფონეტიკური შენაცვლებები ხმარებიდან გასული ძველი ქართული ასო-ბგერებისა, როგორებიც არის: ე/ჟ, ხ/ჟ, ი/ე. ასეთ დროს ამოსავალი ფორმა მითითებულია კონკრეტული შემთხვევის შესაბამისად.

რომ შევაჯამოთ, მათეს სახარების ანოტირების პრინციპების შემუშავების დროს შევეცადეთ, მხედველობაში მიგველო ძველ ქართულ ენაში შესაძლო ლინგვისტური კვლევის პერსპექტივები, რათა იმ საძიებო სისტემის მეშვეობით, რომლის შექმნაც მომავალში გვაქვს გადაწყვეტილი, ნებისმიერ დაინტერესებულ მკვლევარს გამზადებული ემპირიული მასალა მიეცეს.

დასკვნა და სამომავლო პერსპექტივები

მათეს სახარების ანოტირებული პარალელური ციფრული გამოცემით შეიქმნა პრეცედენტი თანამედროვე სტანდარტით ბიბლიური წიგნების ქართული თარგმანის გამოცემისა. როგორც აღინიშნა, პლატფორმა იმგვარად აიგო, რომ საშუალებას იძლევა, მსგავსი მოდელით ანოტირდეს და ციფრულად ხელმისაწვდომი გახდეს ახალი და ძველი აღთქმის სხვა წიგნებიც.

სამომავლოდ ვგეგმავთ ხელნაწერთა არეალის გაფართოებას ოთხთავის ქართული თარგმანის უფრო ადრეული ტექსტის ტიპების გათვალისწინებით. გრძელვადიან პერსპექტივაში პლატფორმაზე გაჩნდება როგორც დანარჩენი სახარებების (მარკოზი, ლუკა და იოანე), ასევე ახალი აღთქმის სხვა წიგნების ციფრული გამოცემები, რომლებიც ანოტირდება იმავე პრინციპით. გარდა ამისა, პლატფორმა ღიაა ძველი აღთქმის წიგნებზე მომუშავე ყველა დაინტერესებული მეცნიერისთვის, რომლებსაც სურთ, მათ მიერ მომზადებული ტექსტები მათივე ავტორობით ციფრულ გამოცემაში ინტეგრირდეს.

უკვე გვაქვს კონკრეტული გეგმა, მომავალში როგორ დავხვეწოთ და გავზარდოთ ანოტირების პლატფორმის შესაძლებლობები. ამ ეტაპზე ანოტირებული ტექსტის პარალელურ სვეტში შესაძლებელია მხოლოდ ერთი ბერძნული ტექსტის გამოჩენა. თუმცა სამომავლოდ შესაძლებელი გახდება, აიტვირთოს და პარალელურ სვეტში გამოჩნდეს სხვაენოვანი, აგრეთვე, სხვა ხელნაწერებიდან გადმოწერილი ქართული ტექსტები. გარდა ამისა, დაიხვეწება პლატფორმის ადმინისტრატორის ფუნქციები იმ მიზნით, რომ დავიცვათ უკვე ანოტირებული ტექსტები და მათზე მუშაობა შეძლონ მხოლოდ ავტორიზებულმა პირებმა. ასევე, იგეგმება მუშაობა ავტომატური ანოტირების მექანიზმების შექმნაზე, რათა უკვე ანოტირებული მასალის საფუძველზე პლატფორმამ ავტომატურად შეძლოს ატვირთული ტექსტის მორფოლოგიური ანოტირება; აგრეთვე საძიებო სისტემის შექმნა და პორტალის ინგლისურ ენაზე თარგმნა.

ანოტირებული XML-ების გარკვეული რაოდენობის საფუძველზე შეიქმნება TEI სქემა. ჩვენი მიზანია, დავაგროვოთ ახალი აღთქმის წიგნების ანოტირებული XML-ები, რათა მათი სტანდარტიზების შემდეგ, უფრო მასშტაბური პროექტის ფარგლებში, შესაძლებელი გახდეს TEI XML დოკუმენტების ხელახალი გამოყენება ახალ ციფრული გამოცემის ხელსაწყოში.

დამოწმებანი

- კვირკველია, ეკა. 2019. სახარების XI საუკუნის ქართული ხელნაწერების კოდიკოლოგიურ-ტექსტოლოგიური ანალიზი და ოთხთავის გიორგი მთაწმინდლისეული რედაქციის ჩამოყალიბების ისტორია (დისერტაცია შესრულებულია ფილოლოგიის დოქტორის (Ph.D.) აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად). თბილისი <http://press.tsu.ge/data/image_db_innova/Eka%20Kvirkvelia.pdf> (14.02.2023).
- ლობჯანიძე, ირინა. 2021. ქართული ენის მორფოსინტაქსური ანოტირებისა და სასრული-პოზიციის მორფოლოგიური ანალიზის პრინციპები. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- მელიქიშვილი, დამანა. 2014. ქართული ზმნის სისტემური მორფო-სინტაქსური ანალიზი. თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
- . 2001. ქართული ზმნის უღლების სისტემა. თბილისი: ლოგოს პრესი.
- სარჯველაძე, ზურაბ, რედ. 2003. ადიშის ოთხთავი 897 წლისა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს ელგუჯა გიუნაშვილმა, დარეჯან თვალთვაძემ, მანანა მაჩხანელმა, ზურაბ სარჯველაძემ და სოფიო სარჯველაძემ. თბილისი: გამომცემლობა „საქართველოს მაცნე“.
- შანიძე, აკაკი. 1945. ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით (897, 936 და 973 წწ.). თბილისი: მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.
- ჩიქობავა, არნოლდ. 1950-1964. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. თბილისი: მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.
- Aland, Barbara, Kirk Aland, Johannes Karavidapoulos, Carlo M. Martini, and Bruce M. Metzger, eds. 2023. *The Greek New Testament*, 4th revised edition. United Bible Societies.
- Cox, Claude. 1994. The Zohrab Bible. In *Studies in Classical Armenian Literature*, ed. John A. C. Greppin, 227-261. Delmar, New York: Caravan Books.
- ECM I.2/1, 2021. Strutwolf, Holger, Georg Gäbel, Annette Hüffmeier, Marie-Luise Lakmann, Gregory S. Paulson, and Klaus Wachtel, eds. *Editio critica maior: The Synoptic Gospels, Gospel of Mark: Part 1: Text*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- ECM I.2/2, 2021. Strutwolf, Holger, Georg Gäbel, Annette Hüffmeier, Marie-Luise Lakmann, Gregory S. Paulson, and Klaus Wachtel, eds., eds. *Editio critica maior: The Synoptic Gospels, Gospel of Mark: Part 2: Supplementary Material*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- ECM I.2/3, 2021. Strutwolf, Holger, Georg Gäbel, Annette Hüffmeier, Marie-Lu-

- ise Lakmann, Gregory S. Paulson, and Klaus Wachtel, eds. *Editio critica maior: The Synoptic Gospels, Gospel of Mark: Part 3: Studies*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- ECM III/1.1, 2017. Strutwolf, Holger, Georg Gäbel, Annette Hüffmeier, Gerd Mink, and Klaus Wachtel, eds. *Novum Testamentum Graecum. Editio Critica Maior III: Acts of the Apostles: Part 1.1: Text Chapter 1-14*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- ECM III/1.2, 2017. Strutwolf, Holger, Georg Gäbel, Annette Hüffmeier, Gerd Mink, and Klaus Wachtel, eds. *Novum Testamentum Graecum. Editio Critica Maior III: Acts of the Apostles: Part 1.2: Text Chapter 15-28*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- ECM III/2, 2017. Strutwolf, Holger, Georg Gäbel, Annette Hüffmeier, Gerd Mink, and Klaus Wachtel, eds. *Novum Testamentum Graecum. Editio Critica Maior III: Acts of the Apostles: Part 2: Supplementary Material*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- ECM III/3, 2017. Strutwolf, Holger, Georg Gäbel, Annette Hüffmeier, Gerd Mink, and Klaus Wachtel, eds. *Novum Testamentum Graecum. Editio Critica Maior III: Acts of the Apostles: Part 3: Studies*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Foundation Publications and Lockman Foundation (La Habra Calif). 2020. *Nasb: New American Standard Bible*. Giant Print Bible, ed. Anaheim Calif. Foundation Publications publisher for the Lockman Foundation.
- Gippert, Jost, Bernard Outtier and Sergey Kim. 2022. *Catalogue of the Georgian Manuscripts*. In cooperation with Ketevan Asatiani, Manana Dolakidze, Lali Jghamaia, Maia Karanadze, Mikheil Kavtaria, Lili Khevsuriani, Lia Kiknadze, Tinatin Tseradze, Tsitsino Guledani, Tinatin Jikurashvili, Eka Kvirkevelia, Giorgi Lomsadze, Sopio Sarjveladze, Mzekala Shanidze, Darejan Tvaltadze, and Georgios Boudalis. Mount Athos: Holy Monastery of Iviron.
- Gippert, Jost. 2016. Complex Morphology and its Impact on Lexicology: the Kartvelian Case. In *Lexicography and Linguistic Diversity. Proceedings of the XVII EURALEX International Congress*, 6-10 September, 2016, eds. Tinatin Margalitadze and George Meladze, 16-26. Tbilisi: Tbilisi University Press.
- Lobzhanidze, Irina. 2019. Computational Model of the Modern Georgian Language and Search Patterns for an Online Dictionary of Idioms. In *Language, Logic, and Computation. TbiLLC 2018. Lecture Notes in Computer Science*, vol. 11456, eds. Alexandra Silva, Sam Staton, Peter Sutton, and Carla Umbach, 187-208. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-662-59565-7_10

- , 2022. Georgian Medieval Manuscripts and the Digital Edition of the Typicon of the Georgian Monastery of the Holy Cross Near Jerusalem. *Bulletine of the Georgian National Academy of Sciences*, vol. 14, no. 4: 97-102. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6531134>.
- Robinson, Maurice A. and William G. Pierpont, eds. 2005. *The New Testament in the Original Greek: Byzantine Textform*. Southborough, MA: Chilton Book Publishing.
- The King James Version of the Bible. 2022. La Vergne: Dreamscape Media.
- Wasserman, Tommy and Peter J. Gurry. 2017. *A New Approach to Textual Criticism, An Introduction to the Coherence-Based Genealogical Method*. Atlanta: SBL Press. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

ელექტრონული რესურსები

- ქართული ენის კორპუსი. 2009-2016 <<http://corpora.iliauni.edu.ge/about>> (26.01.2023).
- ქართული ოთხთავი. 2013-2020. ქართული ოთხთავი: ლუკა და იოანე, გამოცემული დარეჯან თვალთვადის, ელგუჯა გიონაშვილის, სოფიო სარჯველაძის, თინათინ ჯიქურაშვილისა და ეკა კვიციანის (მხოლოდ ლუკას სახარება) მიერ <<https://ogg.tsu.ge/>>.
- ქვევ (ქართული ენის ეროვნული კორპუსი). 2011-2023 <<http://gnc.gov.ge/gnc/page>> (26.01.2023).
- Annotation Tool. 2023. An Annotated Parallel Digital Edition of the Gospel of Matthew <<http://ogb.iliauni.edu.ge/>> (24.01.2023).
- Armenian Bible. 2023 <<https://arak29.org/bible/book/>> (23.01.2023).
- BibleWorks 10. 2015 (Version 10.0.4.114).
- ECM (Editio Critica Maior). 2017-21 <<https://ntvmr.uni-muenster.de/ecm>> (24.01.2023).
- IIIF (International Image Interoperability Framework). 2023 <<https://iiif.io/>> (07.02.2023).
- Kata Biblon. 2007-2023 <<https://en.katabiblon.com/us/index.php?text=GNT>> (23.01.2023).
- Library of Congress. Ivir. georg. 62 <<https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271050331-ma/?st=gallery>> (07.02.2023). Manuscript Clusters. 2011 <http://intf.uni-muenster.de/TT_PP/> (24.01.2023).
- Mirador. 2023 <<https://projectmirador.org/>> (14.02.2023).
- NTVMR. 2019. New Testament Virtual Manuscript Room <<https://ntvmr.uni-muenster.de/home>> (24.01.2023).
- TEI (Text Encoding Initiative) <<https://tei-c.org/>> (23.01.2023).
- The Gospel Manuscript. Ivir. georg. 62. 2023

<https://projectmirador.org/embed/?iiif-content=https://gist.githubusercontent.com/Tamarae/72f3c8b05390a4d2f3801447b6be9a0f/raw/b783de739fb925886e4cf718a737a8a68a6928b0/manifest_cong.json> (14.02.2023).

The New Testament in the Original Greek: Byzantine text type. 2023. The New Testament in the Original Greek: Byzantine text type, the official GitHub home of Dr. Maurice A. Robinson's Greek texts with variants, morphological parsing, and Strong's numbers <<https://github.com/byztxt/byzantine-majority-text>> (26.01.2023).

The Open Source Native XML Database. 2018 <<http://exist-db.org/>> (14.02.2023).

TITUS. 2023. Thesaurus Indogermanischer Text- und Sprachmaterialien <<https://titus.uni-frankfurt.de>> (23.01.2023).

WCO (Wardrops' Collection Online). 2019-2020 <<http://manuscript.iliauni.edu.ge>> (07.02.2023).

Eka Kvirkvelia
Centre for the Study of Manuscript Cultures
Hamburg University, Germany
eka.kvirkvelia@uni-hamburg.de

Tamar Kalkhitashvili
The Institute of Linguistic Studies, Ilia State University, Georgia

An Annotated Parallel Digital Edition of the Gospel of Matthew*

Keywords: TEI, annotation platform, Georgian manuscripts, the Four Gospels

Translating of the New Testament and biblical texts into Georgian is believed to have begun as early as the 4th to 5th centuries. Today, there are over 300 manuscripts and fragments containing the Gospel, preserved both in Georgia and abroad. These Gospel manuscripts underwent corrections over time in various literary schools, often influenced by the Greek or, in some cases, Armenian text traditions (Sarjveladze 2003, 15-71). As a result, the manuscripts of the Four Gospels that have reached us present non-homogeneous, diverse texts. Through over a century of research, it has been determined that the translating and editing of the Georgian Four Gospels is related to three stages: The *Pre-Athonite* period – 5th-10th centuries (Adishi, Opiza (the same Jrutchi-Parkali) and mixed text types); the *Athonite* period – 10th-11th centuries (Euthymius the Athonite's (955-1028) text type and George the Athonite's (1009-1065) recension); and the *Hellenophile* period (12th century).

The need for scientific study of each Gospel manuscript for the reconstruction of the text's historical development was emphasized in 1945 by Akaki Shanidze, who initiated the scientific study of the Georgian translation:

* The article presents the principal findings of the project titled “*Digital edition of an annotated parallel corpus of George the Athonite's recension of the Gospel of Matthew*” (YS-21-1562), which received funding from the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia for young scientists. The project was carried out in 2021-2023 at the technical base of the Institute of Linguistic Studies, Ilia State University, under the guidance of Prof. Nino Doborjginidze, and by consulting TSU Prof. Darejan Tvaltvaдзе. The technical group (Temur Chichua, Ana Gvelesiani and Giorgi Kvaratskhelia) was led by the researcher of the Ilia State University, Ph.D. Tamar Kalkhitashvili.

As soon as the old manuscripts are comprehensively studied and the critically established texts are properly published, light will be shed on the history of the translation and its pathway, including on the special significance of the Georgian versions in the development, dissemination, and filiation of the Four Gospels texts. (Shanidze 1945, 07)

Throughout the research history of the Georgian translation of the Four Gospels, numerous specific manuscripts have been published in print, both within Georgia and internationally (Kvirkvelia 2019, 21-26). However, these types of publications often fall short in providing a clear picture of the text's history. Additionally, electronic editions of the Georgian translation of the Gospels are available, such as the academic edition covering the Pre-Athonite and Athonite text types of Luke and John, including variant readings of the lectionaries (The Old Georgian Four Gospels 2013-2020), as well as materials accessible in the TITUS database (TITUS database 2023). Nevertheless, none of these resources adhere to the modern digital scholarly editing standard, specifically the TEI (Text Encoding Initiative) convention.

It is important to note that in one of the leading centres of studying the Greek New Testament, the Institute for New Testament Textual Research (Münster, Germany), the preparation of the academic edition of the Gospels is based on a different methodology from the previous editions (Aland et al. 2013) using digital technologies (Wasserman and Gurry 2017).¹ INTF has created a New Testament Virtual Manuscript Room (NTVMR 2019), where digital and printed editions of New Testament books can be prepared simultaneously.²

In addition to the examples provided, other experiences in digital editions of biblical books include the annotated Greek New Testament with English translation (Kata Biblon 2007-2024), the annotated digital edition of the Ar-

1 The research group at INTF has adopted a methodology that diverges from traditional typological classifications (Western, Alexandrian, Caesarian, and Byzantine), primarily based on variant readings among them. Instead, the institute utilizes a percentage similarity approach, automatically calculated, as its starting point (Manuscript Clusters 2011). Variant readings are used to construct the stemma of manuscript relationships in three stages: first, the Local Stemma establishes mutual relationships of sources for specific variant readings; then, the Substemma determines probable sources for individual manuscripts, aiding in the automatic generation of a Global Stemma, which determines relationships between all witnesses. The primary objective of this methodology is to ascertain the initial text.

2 The platform allows for the uploading of images of Greek New Testament manuscripts, facilitating their transcription using the developed methodology and the determination of the Stemma. In the *Editio Critica Maior* (ECM) series, the Gospel of Mark (ECM I.2/1, 2021; ECM I.2/2, 2021; ECM I.2/3, 2021) and the Acts of the Apostles (ECM III/1.1, 2017; ECM III/1.2, 2017; ECM III/2, 2017; ECM III/3, 2017) have already been published. Editions are also available digitally (ECM 2017-21). Currently, the work on preparing the edition of the Gospel of Matthew is underway.

menian Bible with English translation (Armenian Bible 2023), and the BibleWorks program, which offers Bible books in various languages with annotated Greek text types linked to manuscript images (BibleWorks 10, 2015).

The accumulated international experience in publishing the New Testament motivated us to embark on the preparation of a digital edition of the Georgian translation of the Four Gospels, beginning with the Gospel of Matthew. As part of the two-year project funded by the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia, our initial focus was on creating an annotated parallel digital edition of the Gospel of Matthew. To fulfill this objective, we developed an annotation platform (Annotation Tool 2024) and morphologically annotated the text of George the Athonite's recension of the Gospel of Matthew, with parallel translations in Greek, Armenian, and English.

The created resource aims to provide an opportunity for Georgian and foreign researchers to conduct future research, particularly to determine the relationship between the Georgian translation of the Gospel of Matthew and both the Greek and Armenian texts.

The platform is designed to facilitate the annotation and digital accessibility of the Gospel of Matthew transcribed from other manuscripts. It is also adaptable for annotating and digitizing other books from both the New and Old Testaments in the future, using the same model. Detailed descriptions of the platform's capabilities, its development prospects, and annotation principles, are provided below.

Content of the Digital Edition

The digital edition of the Gospel of Matthew is grounded in theoretical research conducted within the scope of the doctoral thesis (Kvirkvelia 2019). Based on the conclusions drawn from doctoral research, we selected text containing the recension of George the Athonite preserved in Ivir. georg. 62 (Gipert, Outtier and Kim 2022, 555-558) for annotation.

The recension of George the Athonite was created in the 1050s through the harmonization of existing Georgian translations and comparison with the Greek text of the Byzantine type on three occasions (Kvirkvelia 2019, 109-115, 126-162). This recension is canonically recognized by the Georgian Orthodox Church and is preserved in most (approximately 200) Gospel manuscripts that have survived.

The manuscript Ivir. georg. 62 was likely produced during the period when George the Athonite was working on the text of the Gospels, making it the most reliable source in this regard. Evidence of this lies in the clear trac-

es of editing visible in the manuscript. The corrected text represents the final recension of George the Athonite, while the uncorrected text reflects an intermediate stage of his work (Kvirkvelia 2019, 116-178).

In order to align the Georgian version of the Gospel of Matthew with the parallel source, we consider the Byzantine text type, as it served as the basis for George the Athonite's revision. The text in CSV format is freely available on Dr. Maurice A. Robinson's official GitHub repository (The New Testament in the original Greek: Byzantine text type 2024; Robinson and Pierpont 2005). For the Armenian version, we utilize a revised and annotated digital edition of the 1895 Constantinople publication known as the Zohrab Bible³ (Armenian Bible 2023). Regarding the English translation, our primary sources are the King James Version (KJV) (The King James Version of the Bible 2022) and New American Standard (NAS) (Foundation Publications and Lockman Foundation (La Habra Calif) 2020) versions.

The Annotation Platform

Digital documentation and scholarly editing of Georgian manuscripts, adhering to the international standard of the Text Encoding Initiative (TEI), remains a challenge in the realm of digital Kartvelology. The technical team dedicated to the annotated parallel digital edition of the Gospel of Matthew drew inspiration from the description of Georgian manuscripts in XML format (Lobzhanidze 2022) and the TEI-compliant digital edition of the Wardrobes' collection by Prof. Irina Lobzhanidze (Wardrops' Collection Online (WCO) 2019-2020) using eXist-db, a NoSQL database (The Open Source Native XML Database 2018).

EXist-db, being a NoSQL database, eliminates the need to create an XML schema for outputting annotated manuscripts according to TEI. However, given the intricacies of the project, which involved annotating each word of the Gospel of Matthew, we opted to develop an annotation platform. This platform, apart from facilitating annotation, also allows for immediate editing and digital publication of the texts, streamlining the laborious morphological annotation process for researchers.

The platform allows the researcher to upload the pre-prepared text for annotation in a convenient text format using the control panel, enter a description of the manuscript in the appropriate fields, and start annotating. The TEI header of the manuscript is automatically generated from the information entered in the text editor about the description of the manuscript:

3 Regarding the Zohrab Bible, refer to Cox 1994.

```
<teiHeader>
  <fileDesc>
    <titleStmt>
      <title xml:lang="ka">მათეს სახარება</title>
      <title xml:lang="en">The Gospel of Matthew</title>
        <author xml:lang="ka">გიორგი მთაწმინდელი</author>
        <author xml:lang="en">George the Athonite</author>
        <editor xml:lang="ka">ეკა კვირკველია</editor>
        <editor xml:lang="en">Eka Kvirkvelia</editor>
    </titleStmt><editionStmt><edition n="1">
      <date>30 May, 2023</date>
    </edition>
    <funder>"Digital edition of an annotated parallel corpus of
George the Athonite's recension of the Gospel of Matthew" funded by
<ref target="http://rustaveli.org.ge">Shota Rustaveli National Science
Foundation (YS-21-1562)</ref></funder>
    </editionStmt>
    <publicationStmt>
      <publisher>Ilia State University</publisher>
      <date>2023-05-30</date>
      <pubPlace>
        <address>
          <addrLine>Institute of Linguistic Studies</addrLine>
          <addrLine>Ilia State University</addrLine>
          <street>Kakutsa Cholokashvili Ave 3/5</street>
          <settlement>Tbilisi</settlement>
          <postCode>0162</postCode>
          <addrLine>
            <ref target="https://research.iliauni.edu.ge/en/institution/19-
lingvistur-kvlevata-instituti">Institute of Linguistic Studies, Ilia State
University</ref>
          </addrLine>
          <addrLine>
            <email>info@iliauni.edu.ge</email>
          </addrLine>
        </address>
      </pubPlace>
      <availability>
        <p>Available according to the terms of the <ref target="https://
creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0">Attribution-
NonCommercial-ShareAlike 3.0 Unported (CC BY-NC-SA 3.0) </ref>.</p>

```

```

</availability>
</publicationStmt>
<sourceDesc>
<p xml:lang="ka">Ivir. georg. 62 დაცულია ათონის ივერთა
მონასტერში</p>
<p xml:lang="en">Ivir. georg. 62 is kept in the Monastery of Iviron
on Mount Athos</p>
</sourceDesc>
</fileDesc>
<encodingDesc>
<projectDesc>
<p>Annotated on platform http://ogb.iliauni.edu.ge</p>
</projectDesc><variantEncoding method="parallel-
segmentation" location="internal"/>
</encodingDesc>
</teiHeader>

```

After saving the manuscript description in the database, morphological annotation can commence. By clicking on each word, the researcher enters new data into the annotation window. If a particular word-form is already annotated, pressing the “Fill” button retrieves the existing entry from the database. The system suggests the most frequently used case. However, if the suggested form is homonymous, the researcher must analyze it within the specific context (Figure 1).

Word	წიგნი
Lemma	წიგნ
Gram	N.Nom.Sg
Grc	βιβλος
Arm	Գիրք
Eng	book

შევსება გასუფთავება განახლება

Figure 1: Entry for the one word-form

After pressing the button “Update”, the changes are automatically saved in the database. The annotated word-form becomes visible on mouseover (Figure 2).

Figure 2: Visible annotated word-form on mouseover

Additionally, the platform allows users to download annotated texts in XML format. This is what the annotated incomplete verse from the Gospel of Matthew looks like:

```

</teiHeader>
<text>
<body>
<div type="edition" xml:space="preserve">
<div type="chapter" xml:id="cha.1">
<l n="cha.1.1">
<seg xml:lang="ka">წიგნი წიგნისა იესუ ქრისტესი, ძისა დავითისი,
ძისა აბრაჰამისი.</seg>
<seg xml:lang="grc">Βιβλος γενέσεως Ἰησοῦ χριστοῦ, υἱοῦ Δαυὶδ, υἱοῦ
Ἀβραάμ.</seg>
</l>
<entry xml:id="w.0.cha.1.1">
<form type="lemma">წიგნ
<lbl xml:lang="grc">βίβλος</lbl>
<lbl xml:lang="arm">Գիրք</lbl>
<lbl xml:lang="en">book</lbl>

```

```

</form>
<gramGrp>
<gram type="pos">N.Nom.Sg</gram>
</gramGrp>
</entry>
<entry xml:id="w.1.cha.1.1">
<form type="lemma">ՅԹԾՏ
<lbl xml:lang="grc">γενέσεως</lbl>
<lbl xml:lang="arm">ծննդէսն</lbl>
<lbl xml:lang="en">birth</lbl>
</form>
<gramGrp>
<gram type="pos">N.Gen.Sg</gram>
</gramGrp>
</entry>

```

As seen from the XML, it includes a verse-level parallel Greek translation, morphological annotation at the word level, and accompanying translations in Armenian and English.

For the photo-documentation of the Ivir. georg. 62 manuscript, IIF (International Image Interoperability Framework (IIF) 2023) manifests are used.⁴ The link to the manifests is attached to the manuscript description⁵ and can be viewed (The Gospel Manuscript. Ivir. georg. 62, 2024) through the IIF Images and Descriptions viewer (Mirador 2024).

Thus, the functions of the platform are a) Annotating the manuscript according to TEI rules; b) Morphologically annotating the text; c) Instant editing and publishing of annotated text. Additionally, the platform serves as an XML repository. After accumulating a sufficient number of manuscripts annotated according to the same rules, a TEI scheme should be created for them and a tool for the digital publication of TEI XML documents should be developed.

It is noteworthy that the sustainability of projects in digital humanities is a challenge in the face of rapid technological change. Therefore, our approach – making the texts available online while also storing them in a standardised format for future reuse – appears to be the most effective solution.

4 International Image Interoperability Framework (IIF) is a system for the exchange of high-quality, protected by copyright, images between cultural institutions.

5 The permission to publish a few colour images (9r-10r) of Ivir. georg. 62 was kindly provided by the librarian of the Monastery of Iviron on Mount Athos, Monk Theologos Iverites. For the remaining pages (10v-91v), we utilized old black-and-white photos published under the same principle of IIF manifests on the website of the Library of Congress (Library of Congress. Ivir. georg. 62).

Morphological annotation

The principles of the morphological annotation of the Gospel of Matthew are based on the theoretical knowledge of the Old Georgian language accumulated over the past decades. The principles guiding the development of morphological analyzers for the corpora of the Georgian language are also incorporated (Corpora Iliani 2009-2016; GNC 2011-2024).⁶

There is currently no existing experience in annotating the Old Georgian language using computer processing principles. The analyzer developed for the Georgian National Corpus (GNC 2011-2024) frequently fails to recognize specific forms typical of Old Georgian, or analyzes them inaccurately. Another corpus of the Georgian language, developed by the Institute of Linguistic Studies at Ilia State University (Corpora Iliani 2009-2016), currently only recognizes forms of Modern Georgian language, neglecting those of Old Georgian.⁷

For the Gospel of Matthew, annotation was conducted manually, ensuring that all word-forms were identified and analyzed comprehensively, leaving no form without analysis. All the features that characterise the old Georgian language compared to Modern Georgian are reflected in the annotation. This includes patterns of double and triple declensions, the usage of pronouns with the function of articles, forms of descriptive future, descriptive passion voice, and other other linguistic features.

The starting form – a lemma is provided for each word-form. For nouns, adjectives and numerals, the lemma is in the absolutive case. This applies to

6 Nino Giorgadze, MA (Master's program: Philology of the Christian East of the Middle Ages, Tbilisi State University), a scholar of the Korneli Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts, played a key role in developing the principles of morphological annotation and annotating the Gospel of Matthew.

7 The main challenges faced by analyzers dealing with Old Georgian, compared to Modern Georgian, pertain to verbs. In Old Georgian, the verb conjugation system includes screeves (screeve is a term in traditional Georgian grammar that corresponds to tense, aspect and mood marking in the Western grammatical tradition. It derives from the Georgian word მწკრივი *mčkrivi* meaning “row”, that express continuous action, such as the Iterative Present (წერ-ნ *cer-n* he/she is writing), Iterative Imperfect (წერ-დ-ის *cer-d-i-s* he/she was writing), 2nd (წერ-ის *cer-i-s* he/she is/was/will be writing) and 3rd Iterative (ე-წერ-ის *e-cer-i-s* he/she have been writing), which are no longer present in Modern Georgian. Additionally, Modern Georgian lacks the two distinct screeves for the imperative that existed in Old Georgian (1st (წერ-დ-ი-ნ *cer-d-i-n*) and 2nd (წერ-ე-ნ *cer-e-n*) Imperative). Moreover, in Old Georgian, the formation of the perfect screeve differed from Modern Georgian (cf. უ-წერ-ი-ე-ს / უ-წერ-ი-ა *u-cer-i-e-s / u-cer-i-a*), and verbs in the passive voice in the present tense were marked by the suffix -ს (-s) for the 3rd person subject, whereas in Modern Georgian, it's -ა (-a) (cf. ე-ვედრ-ებ-ის *e-vedr-eb-i-s / ე-ვედრ-ებ-ა* *e-vedr-eb-a*); verbs with thematic suffixes -ავ (-av) and -ამ (-am) were conjugated differently; the future tense was expressed using conjunctive screeves. This list provides a basic but incomplete overview of the differences between the Old and Modern Georgian verb conjugation system, highlighting the challenges for analyzers annotating the Old Georgian forms.

both double and triple declension (<word index="6" content="უფლისაჲ" lemma="უფალ" gram="N.DNom.Sg" grc="κυριου" arm="Տեսան" eng="Lord" />), as well as to comparative and superlative adjectives (<word index="1" content="უდიდესი" lemma="დიდ" gram="ADJ.Sup.Nom.Sg" grc="μειζων" arm="մնծნ" eng="great" />). Our objective is to identify all existing forms in the texts when conducting a search with a specific root. For pronouns, the lemma is the nominative case, reflecting the peculiarities of their declension in Old Georgian. In the case of possessive pronouns, the lemma is the nominative case of the possessive pronoun itself, rather than the demonstrative pronoun from which the possessive pronoun is derived (as it originates from the genitive case of the demonstrative pronoun) (<word index="9" content="მისი" lemma="მისი" gram="PRON.Poss.Nom.Sg" grc="αυτου" arm="նրս" eng="his, her, its" />).

Nouns are annotated with their case and number. Anthroponyms and toponyms are appropriately marked (<word index="21" content="აბრაჰამისა" lemma="აბრაჰამ" gram="N.Personal Name.Gen.Sg" grc="τῷ Ἀβραάμ" arm="Աբրահամ" eng="Abraham" />). Adjectives have their degree (comparative or superlative) indicated (<word index="11" content="უძლიერეს" lemma="ძლიერ" gram="ADJ.Sup.Abs.Sg" grc="ισχυροτερος" arm="hqoruaqun" eng="strong" />). Numerals are specified as cardinal, ordinal, fraction, or indefinite (<word index="2" content="ორმეოცი" lemma="ორმეოც" gram="NUM.Card.Nom.Sg" grc="τεσσαράκοντα" arm="qrunsuun" eng="forty" />). Pronouns include annotations for case, number, and type, which may be Personal, Demonstrative, Possessive, Interrogative, Possessive-Interrogative, Relative, Definite, Indefinite, Negative, or Reciprocal (<word index="13" content="ყოველითა" lemma="ყოველ" gram="PRON.Def.Instr.Sg" grc="ἐπι παντι" arm="ასნსაჲს" eng="all" />).

For verbs, the lemma is indicated as the present form of the third person singular, for both subjective and objective conjugations.⁸ In the scientific literature, there is a variety of approaches to the principles of lemmatization of the Georgian verb. Creators of dictionaries⁹ or corpora, of the Georgian language (Lobzhanidze 2021, 61-65; 2019, 192-194; Gippert 2016, 32) adhere to different principles depending on their objectives. When annotating the Gospel of Matthew, we adopted the principle based on the corpus of the Georgian language created at Ilia State University (Corpora Iliauni 2009-2016), the Explanatory Dictionary of the Georgian language by Arnold Chikobava (Chikobava 1950-1964), and Damana Melikishvili's approach when compiling the index of verb forms (Melikishvili 2001, 271-346).

8 Once a comprehensive search system is developed, all possible forms of the verb will be retrievable when searching with the lemma.

9 Regarding the principles of compiling Georgian dictionaries, see: Gippert 2016, 16-37; Lobzhanidze 2021, 62-64.

It should be noted that for several verbs, the present form of the third-person singular was not confirmed in any database of Old Georgian texts. Such artificial-produced forms are marked with an asterisk (*), for example, ითხველიდეს *itxevlides* / *ითხველების *itxevlebis* (to fish), დაიმარილოს *daimarilos* / *დაიმარილების *daimarilebis* (to salt), etc.

Verbs are marked with the following categories: screeve, mood, person, and number. Adverbs are also designated (*mi-*, *mo-*, *ağ-*, *da-*, *gan-*, *še-*, *car-*, *garda-*, *šta-*, *uku/ukun-* *ciag-*; *mimo-*, *mimoda-*, *ağmo-*, *damo-gamo-*, *šemo-*, *carmo-*, *gardamo-*, *štamo-*, *ukumo-*, *ciagmo-*). Subjects are indicated by person and number (S1 (Sg/Pl), S2 (Sg/Pl), S3 (Sg/Pl))¹⁰. Regarding objects (O1 (Sg/Pl), O2 (Sg/Pl), O3 (Sg/Pl)), morphology serves as the principle of annotation: they are identified if their markers are present in the verb, namely: a) the marker of a person (<word index="9" content="ჰმსახურებდეს" lemma="ჰმსახურებს" gram="V.Imperf.Ind.S3.Pl.O3.Sg" grc="δοκῶσιν" arm="սպաշտիւն" eng="to serve, worship" />), b) the marker of a number (plural objects in the nominative case are marked by the suffixes (-ფ (-n) or -ენ (-en)) (<word index="7" content="ხილნა" lemma="ხილავს" gram="V.Aor.Ind.S3.Sg.O3.Pl" grc="εἶδεν" arm="եսես" eng="to see" />), c) other person-related prefixes (ა- (a), ი- (i), უ- (u), ე- (e)) (<word index="5" content="შემომიდეგით" lemma="შემოუდგების" gram="V.Imp2.AffImp.PREV (შემო-).S2.Pl.O1.Sg" grc="Δεῦτε ὀπίσω" eng="to follow" />) (Melikishvili 2014, 133-134).

While developing the principles of morphological annotation, we took its function according to the context as a starting point in determining the category of participle. Accordingly, it is annotated either as a participle, an adjective, or a noun. For example, In Mt. 21.2 („და მეყსეულად ჰპოოთ ვირი დაბმული და კიცვ მის თანა“ *“and immediately you will find a donkey tied there and a colt with her”*) „დაბმული“ *“dabmuli”* (tied) is obviously a participle and is annotated as a participle (<word index="14" content="დაბმული" lemma="დაბმულ" gram="PART.Past.Nom.Sg" grc="δέδεμένον" arm="կապկալ" eng="to tie" />). In Mt. 13.22 („და საცთურმან სიმდიდრისამან შეაშთვის სიტყუად იგი“ *“and the deceitfulness of riches choke the word”*) „საცთურმან“ *“sacturman”* (deceitfulness) is derived from a participle, although in context it is used as a noun and is therefore annotated as a noun (<word index="16" content="საცთურმან" lemma="საცთურ" gram="N.Erg.Sg" grc="ἡ ἀπάτη" arm="պատրասք" eng="deceitfulness" />). But in Mt. 1.18 („და ვიდრე შერთვადმდე მათა იპოვა იგი მიდგომილ სულისაგან წმიდისა“ *“and before they came together she was found to be with*

10 Due to the intended use of the annotated Gospel of Matthew for further philological research, the resource is not annotated according to the exact same principles as those used in computer language processing. For our purpose, it was not necessary for verbs to indicate all categories.

child by the Holy Spirit) „მიდგომილ“ “midgomil” (to be with child) is used as an adjective and is therefore annotated as an adjective (<word index=“18” content=“მიდგომილ” lemma=“მიდგომილ” gram=“ADJ.Abs.Sg” grc=“ἐν γαστρὶ ἔχουσα” arm=“jhsasla” eng=“pregnant” />).

All the grammatical features according to which the Gospel of Matthew is annotated are presented below (Table I).

Tag	English name
N	Noun
Personal Name	Personal Name
Place Name	Place Name
Abs	Absolutive
Nom	Nominative
Erg	Ergative
Dat	Dative
Gen	Genitive
Instr	Instrumental
Adv	Adverbialis
Voc	Vocative
DNom	Double declension Nominative
DErg	Double declension Ergative
DDat	Double declension Dative
DGen	Double declension Genitive
DInstr	Double declension Instrumental
DAdv	Double declension Adverbialis
DVoc	Double declension Vocative
DDNom	Triple declension Nominative
DDerg	Triple declension Ergative
DDDat	Triple declension Dative
DDGen	Triple declension Genitive
DDInstr	Triple declension Instrumental
DDAdvb	Triple declension Adverbialis
DDVoc	Triple declension Vocative
ADJ	Adjective
Comp	Comparative
Sup	Superlative
	Number

Sg	Singular
Pl 1	Plural 1 (with the suffixes -ფ (n), -თ (t))
Pl 2	Plural 2 (with the suffix -ებ (eb))
Coll	Collective Noun
NUM	Numeral
Card	Cardinal
Ord	Ordinal
Frac	Fraction
Digits	Digits
Indef	Indefinite
PRON	Pronoun
Pers	Personal
Dem	Demonstrative
Poss	Possessive
Int	Interrogative
Poss-Int	Possessive-Interrogative
Rel	Relative
Def	Definite
Indef	Indefinite
Neg	Negative
Recip	Reciprocal
ART	Article
PRT	Particle
CONJ	Conjunction
ADV	Adverb
ITJ	Interjection
PP	Postposition
INF	Infinitive
PART	Participle
	Tense
Paſt	Paſt
Fut	Future
V	Verb
	Tense
DescFut	Descriptive Future
	Screeves

Pres	Present
PresIter	Iterative Present
Imperf	Imperfect
Imp1	1st Imperative
ImperfIter	Iterative Imperfect
Fut1	1st Future
Aor	Aorist
Imp2	2nd Imperative
Iter2	2nd Iterative
Fut2	2nd Future
Perf	Perfect
Pluperf	Pluperfect
Iter3	3rd Iterative
Fut3	3rd Future
	Mood
Ind	Indicative
AffImp	Affirmative imperative
NegImp	Negative Imperative
Conj	Conjunctive
	Person
S1	1st subjective person
S2	2nd subjective person
S3	3rd subjective person
O1	1st objective person
O2	2nd objective person
O3	3rd objective person
	Voice
Pass	Descriptive Passive
Tmesis	Tmesis
PREV	Preverbs
PREP	Preposition
INDEC	Indeclinable

Table I: table of grammatical features

As mentioned earlier, Greek, Armenian, and English translations are provided for each word-form.

Depending on the Greek correspondence, there are sometimes hyphenated Georgian word-forms, which are often written without hyphens in different editions. These include the future tense expressed in a descriptive form (e.g., მოხვლად-არს – “to come”); descriptive forms of the passive voice (e.g., გაკეთებულ-იქნა – “to make”); forms of the third series (Perfect, Pluperfect, 3rd Iterative, 3rd Future) formed by the modal verb (e.g., ყოფილ-არს – “to be”); and complex verbs (e.g., გულისკმა-ყვეს – “to understand”). When annotating compound words, hyphenated forms are indicated as a lemma, with the auxiliary verb in the present tense of the third person singular, and the morphological characteristics are assigned according to the auxiliary verb (<word index=“2” content=“გულისკმა-ყო” lemma=“გულისკმა-ჰყოფს” gram=“V.Aor.Ind. S3.Sg” grc=“γῶνς” arm=“գիսսաց” eng=“to come to know, learn, know” />).

Even within one manuscript, there are frequent phonetic substitutions of Old Georgian letter-sounds that have gone out of use, among them ე/ე̄ (e, ē), ხ/კ (x/q), ი/ო (i/y). In such cases, the starting form is specified according to the specific case.

In summary, during the development of the principles for annotating the Gospel of Matthew, we endeavored to consider the potential perspectives of linguistic research in Old Georgian. We aim to facilitate access to empirical material for any researcher interested in this field through the search systems we plan to create in the future.

Conclusion and Future Perspectives

The annotated parallel digital edition of the Gospel of Matthew sets a precedent for publishing Georgian translations of biblical books to modern standards. The platform is designed to facilitate the annotation and digital accessibility of additional books from the New and Old Testaments, following a similar model.

In the future, we aim to expand the manuscript scope by incorporating earlier text types of the Georgian translation of the four Gospels. Digital editions of the remaining Gospels (Mark, Luke and John), and other New Testament books, will gradually become available on the platform, annotated according to the same principles. The platform welcomes all scholars working on Old Testament books, offering them the opportunity to integrate their prepared texts into digital publications of their own authorship.

We have a concrete plan to enhance and expand the platform’s capabilities. Currently, only one Greek text can appear in a parallel column of annotated text. However, in subsequent stages, we aim to enable the upload and display

of texts in other languages, as well as Georgian, transcribed from other manuscripts, in parallel columns. Additionally, we will improve the platform administrator's functions to protect annotated texts and restrict access to authorized personnel only. Furthermore, we plan to develop automatic annotation mechanisms to facilitate morphological annotation based on existing annotations. We also intend to create a search engine and translate the portal into English.

A TEI schema will be generated based on a certain number of annotated XMLs. Our objective is to collect annotated XMLs of the New Testament books so that, once standardized, TEI XML documents can be reused within a broader project, in a new digital publishing tool.

References

- Aland, Barbara, Kirk Aland, Johannes Karavidapoulos, Carlo M. Martini, and Bruce M. Metzger, eds. 2023. *The Greek New Testament*, 4th revised edition. United Bible Societies.
- Chikobava, Arnold. 1950-1964. *Explanatory Dictionary of the Georgian Language*. Tbilisi: Publishing House of the Academy of Sciences. ჩიქობავა, არნოლდ. 1950-1964. *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*. თბილისი: მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.
- Cox, Claude. 1994. The Zohrab Bible. In *Studies in Classical Armenian Literature*, ed. John A. C. Greppin, 227-261. Delmar, New York: Caravan Books.
- ECM I.2/1, 2021. Strutwolf, Holger, Georg Gäbel, Annette Hüffmeier, Marie-Luise Lakmann, Gregory S. Paulson, and Klaus Wachtel, eds. *Editio critica maior: The Synoptic Gospels, Gospel of Mark: Part 1: Text*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- ECM I.2/2, 2021. Strutwolf, Holger, Georg Gäbel, Annette Hüffmeier, Marie-Luise Lakmann, Gregory S. Paulson, and Klaus Wachtel, eds. *Editio critica maior: The Synoptic Gospels, Gospel of Mark: Part 2: Supplementary Material*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- ECM I.2/3, 2021. Strutwolf, Holger, Georg Gäbel, Annette Hüffmeier, Marie-Luise Lakmann, Gregory S. Paulson, and Klaus Wachtel, eds. *Editio critica maior: The Synoptic Gospels, Gospel of Mark: Part 3: Studies*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- ECM III/1.1, 2017. Strutwolf, Holger, Georg Gäbel, Annette Hüffmeier, Gerd Mink, and Klaus Wachtel, eds. *Novum Testamentum Graecum. Editio Critica Maior III: Acts of the Apostles: Part 1.1: Text Chapter 1-14*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- ECM III/1.2, 2017. Strutwolf, Holger, Georg Gäbel, Annette Hüffmeier, Gerd

- Mink, and Klaus Wachtel, eds. *Novum Testamentum Graecum. Editio Critica Maior III: Acts of the Apostles: Part 1.2: Text Chapter 15-28*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- ECM III/2, 2017. Strutwolf, Holger, Georg Gäbel, Annette Hüffmeier, Gerd Mink, and Klaus Wachtel, eds. *Novum Testamentum Graecum. Editio Critica Maior III: Acts of the Apostles: Part 2: Supplementary Material*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- ECM III/3, 2017. Strutwolf, Holger, Georg Gäbel, Annette Hüffmeier, Gerd Mink, and Klaus Wachtel, eds. *Novum Testamentum Graecum. Editio Critica Maior III: Acts of the Apostles: Part 3: Studies*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Foundation Publications and Lockman Foundation (La Habra Calif). 2020. *Nasb: New American Standard Bible*. Giant Print Bible, ed. Anaheim Calif. Foundation Publications publisher for the Lockman Foundation.
- Gippert, Jost, Bernard Outtier and Sergey Kim. 2022. *Catalogue of the Georgian Manuscripts*. In cooperation with Ketevan Asatiani, Manana Dolakidze, Lali Jghamaia, Maia Karanadze, Mikheil Kavtaria, Lili Khevsuriani, Lia Kiknadze, Tinatin Tseradze, Tsitsino Guledani, Tinatin Jikurashvili, Eka Kvirkvelia, Giorgi Lomsadze, Sopio Sarjveladze, Mzekala Shanidze, Darejan Tvaltvdze, and Georgios Boudalis. Mount Athos: Holy Monastery of Iviron.
- Gippert, Jost. 2016. Complex Morphology and its Impact on Lexicology: the Kartvelian Case. In *Lexicography and Linguistic Diversity. Proceedings of the XVII EURALEX International Congress*, 6-10 September, 2016, eds. Tinatin Margalitadze and George Meladze, 16-26. Tbilisi: Tbilisi University Press.
- Kvirkvelia, Eka. 2019. *Codicological and Textological Analysis of 11th-Century Georgian Manuscripts of the Gospel and the History of Formation of George the Athonite's Recension of the Four Gospels* (dissertation in fulfillment for the Degree of Doctor of Philology (Ph.D.), Tbilisi. კვირკველია, ეკა. 2019. სახარების XI საუკუნის ქართული ხელნაწერების კოდიკოლოგიურ-ტექსტოლოგიური ანალიზი და ოთხთავის გიორგი მთაწმინდლისეული რედაქციის ჩამოყალიბების ისტორია (დისერტაცია შესრულებულია ფილოლოგიის დოქტორის (Ph.D.) აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად). თბილისი <http://press.tsu.ge/data/image_db_innova/Eka%20Kvirkvelia.pdf> (14.02.2023).
- Lobzhanidze, Irina. 2019. Computational Model of the Modern Georgian Language and Search Patterns for an Online Dictionary of Idioms. In *Language, Logic, and Computation. TbiLLC 2018. Lecture Notes in Computer Science*, vol. 11456, eds. Alexandra Silva, Sam Staton, Peter Sutton, and Carla Umbach, 187-208. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-662-59565-7_10

- , 2021. *Morphosyntactic Annotation and Principles of Finite-State Morphological Analysis of Georgian Language*, Tbilisi: Ilia State University.
- , 2022. Georgian Medieval Manuscripts and the Digital Edition of the Typicon of the Georgian Monastery of the Holy Cross Near Jerusalem. *Bulletine of the Georgian National Academy of Sciences*, vol. 14, no. 4: 97-102. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6531134>.
- Melikishvili, Damana. 2001. *Conjugation System of the Georgian Verb*. Tbilisi: Logos Press. მელიქიშვილი, დამანა. 2001. ქართული ზმნის უღლებების სისტემა. თბილისი: ლოგოს პრესი.
- , 2014. *Systematic Morphosyntactic Analysis of the Georgian Verb*. Tbilisi: TSU. მელიქიშვილი, დამანა. 2014. ქართული ზმნის სისტემური მორფო-სინტაქსური ანალიზი, თბილისი, თსუ.
- Robinson, Maurice A. and, William G. Pierpont, eds. 2005. *The New Testament in the Original Greek: Byzantine Textform*. Southborough, MA: Chilton Book Publishing.
- Sarjveladze, Zurab, ed. 2003. *The Four Gospels of Adishi of 897*. The text was prepared for publication, research and a dictionary were added by Elguja Giunashvili, Darejan Tvaltadze, Manana Machkhaneli, Zurab Sarjveladze and Sofio Sarjveladze, Tbilisi: Matsne of Georgia. სარჯველაძე, ზურაბ, რედ. 2003. ადიშის ოთხთავი 897 წლისა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს ელგუჯა გიუნაშვილმა, დარეჯან თვალთვაძემ, მანანა მაჩხანელმა, ზურაბ სარჯველაძემ და სოფიო სარჯველაძემ, თბილისი: „საქართველოს მაცნე“.
- Shanidze, Akaki. 1945. *Two Old Redactions of four Georgian Gospels According to Three Shatberdian Manuscripts (897, 936 and 973 AD)*. Tbilisi: Publishing House of the Academy of Sciences. შანიძე, აკაკი. 1945. ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით (897, 936 და 973 წწ.). თბილისი: მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.
- The King James Version of the Bible. 2022. La Vergne: Dreamscape Media.
- Wasserman, Tommy and Peter J. Gurry. 2017. *A New Approach to Textual Criticism, An Introduction to the Coherence-Based Genealogical Method*. Atlanta: SBL Press; , Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

Electronic resources

- Annotation tool. 2024. An Annotated Parallel Digital Edition of the Gospel of Matthew <<http://ogb.iliauni.edu.ge/>> (24.01.2024).
- Armenian Bible. 2023 <<https://arak29.org/bible/book/>> (23.01.2024).
- BibleWorks 10. 2015 (Version 10.0.4.114).
- Corpora Iliiuni. 2009-2016. Corpus of the Georgian language <<http://corpora.iliauni.edu.ge/about>> (26.01.2024).
- ECM (Editio Critica Maior). 2017-21 <<https://ntvmr.uni-muenster.de/ecm>> (24.01.2024).
- GNC (Georgian National Corpus). 2011-2024 <<http://gnc.gov.ge/gnc/page>> (26.01.2024).
- International Image Interoperability Framework (IIIF). 2023 <<https://iiif.io/>> (07.02.2024).
- Kata Biblon. 2007-2024 <<https://en.katabiblon.com/us/index.php?text=GNT>> (23.01.2024).
- Library of Congress. Ivir. georg. 62 <<https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271050331-ma/?st=gallery>> (07.02.2024).
- Manuscript Clusters. 2011 <http://intf.uni-muenster.de/TT_PP/> (24.01.2024).
- Mirador. 2024 <<https://projectmirador.org/>> (14.02.2024).
- NTVMR. 2024. New Testament Virtual Manuscript Room, <<https://ntvmr.uni-muenster.de/home>> (24.01.2024).
- TEI (Text Encoding Initiative) <<https://tei-c.org/>> (23.01.2024).
- The Gospel Manuscript. Ivir. georg. 62. 2024 <<https://shorturl.at/cGJU8>> (14.02.2024).
- The New Testament in the original Greek: Byzantine text type. 2024. The New Testament in the original Greek: Byzantine text type, the official GitHub home of Dr. Maurice A. Robinson's Greek texts with variants, morphological parsing, and Strong's numbers <<https://github.com/byztxt/byzantine-majority-text/tree/master>> (26.01.2024).
- The old Georgian Four Gospels. 2013-2020. The old Georgian Four Gospels: Luke and Jone, edited by Darejan Tvaltvaдзе, Elguja Giunashvili, Sophio Sarjveladze, Tinatin Jikurashvili and Eka Kvirkvelia (only the Gospel of

- Luke). Tbilisi. Online <<http://ogg.tsu.ge/>> (23.01.2024).
- The Open Source Native XML Database. 2018
<<http://exist-db.org/>> (14.02.2024).
- TITUS. 2023. Thesaurus Indogermanischer Text-und Sprachmaterialien
<<https://titus.uni-frankfurt.de>> (23.01.2024).
- Wardrops' Collection Online (WCO). 2019-2020
<<http://manuscript.iliauni.edu.ge>> (07.02.2024).

გრიგოლ ფერაძე

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო
პოლ ვალერის უნივერსიტეტი, მონპელიე 3, საფრანგეთი
grigol.peradze.1@iliauni.edu.ge

ერეკლე II-ის კავკასიური პოლიტიკა 1760-იან წლებში (იოსებ [ჰოვსეფ] ემინის თხზულების მიხედვით)

საკვანძო სიტყვები: ერეკლე II, იოსებ ემინი, ქართლ-კახეთის სამეფო, სომხეთი, ქართულ-სომხური სახელმწიფოს პროექტი

შესავალი

წინამდებარე სტატიაში განვიხილავთ ქართლ-კახეთის მეფის, ერეკლე II-ის 1760-იანი წლების კავკასიურ პოლიტიკას სომეხი საზოგადო მოღვაწის და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ლიდერის, იოსებ ემინის ავტობიოგრაფიული თხზულების – „იოსებ ემინის ცხოვრება და თავგადასავლები“¹ – მიხედვით. აღსანიშნავია, რომ ერეკლე II-ის 1760-იანი წლების კავკასიური პოლიტიკა საქართველოს და სომხეთის ადრეული ახალი დროის ისტორიის კვლევებისთვის ღირებული და აქტუალური საკითხია, მეტადრე, რომ იგი სცდება რეგიონს და იძენს გლობალურ მნიშვნელობას, ვინაიდან ეხება სამი უზარმაზარი სახელმწიფოს (რუსეთის იმპერია, ოსმალეთის იმპერია, ირანი) გზაგასაყარზე მდებარე სამხრეთ კავკასიას.

იოსებ ემინმა თავისი ინგლისურენოვანი ავტობიოგრაფიული თხზულება 1792 წელს გამოაქვეყნა ლონდონში. მოგვიანებით, 1918 წელს, მისმა შვილთაშვილმა თხზულება ხელახლა გამოსცა კალკუტაში. მეორე გამოცემა ნაშრომის შევსებული ვერსიაა. კერძოდ, ძირითადი ტექსტის (ესე იგი 1792 წლის ვერსიის) გარდა, მასში ჩამატებულია იოსებ ემინის პირადი წერილები და დოკუმენტები – ნაშრომში ჩვენ სწორედ მეორე გამოცემას ვიყენებთ. საკუთრივ თხზულება საკმაოდ დიდი მოცულობისაა, ავტორი თავისი ცხოვრებისა და თავ-

1 Joseph Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin* (Calcutta: Baptist Mission Press, 1918).

გვადასავლებს შესახებ მეტად ღირებულ ინფორმაციას გვაწვდის. ნიშანდობლივია, რომ თხზულების მნიშვნელოვანი ნაწილი სწორედ იოსებ ემინისა და ერეკლე II-ის საქმიანი კავშირების აღწერას ეთმობა.

ცხადია, ისევე როგორც ყველა ისტორიული წყაროს შემთხვევაში, აღნიშნული თხზულება ვერ იქნება სრულად ობიექტური, მეტადრე, რომ მის ავტორს – იოსებ ემინს საკუთარი მსოფლმხედველობა და მოსაზრებები აქვს. მის სხვადასხვა ისტორიულ წყაროსთან და სამეცნიერო მასალასთან შედარების საფუძველზე ვფიქრობ, შესაძლებელი იქნება XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის პერიოდის სამხედრო-პოლიტიკური სურათის აღდგენა და შესაბამისად, თხზულებაში გადმოცემული ცნობების საფუძველზე ერეკლე II-ის 1760-იანი წლების კავკასიურ პოლიტიკაზე მსჯელობა.

სამხრეთ კავკასიის ზოგადი პოლიტიკური მდგომარეობა 1760-1770-იანი წლებისთვის

1760-1770-იანი წლებისთვის სამხრეთ კავკასიის რეგიონში ორი დამოუკიდებელი ქართული სამეფო (ქართლ-კახეთის სამეფო და იმერეთის სამეფო) და მრავალი ნახევრად დამოუკიდებელი სახანო არსებობს. საყურადღებოა, რომ სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიის გარკვეული ნაწილი იმჟამად ოსმალეთის იმპერიას ჰქონდა დაკავებული.² ამ პერიოდისთვის ქართლ-კახეთის სამეფოზე აღარ ვრცელდება არც ოსმალეთის და არც ირანის პოლიტიკური გავლენები. აღსანიშნავია, რომ 1762 წლის 8 იანვარს გარდაიცვალა ქართლის მეფე თეიმურაზ II, რომელიც იმ დროისთვის რუსეთის იმპერიაში, დიპლომატიური მისიით იმყოფებოდა.³ შესაბამისად, მისმა ვაჟმა, კახეთის მეფე ერეკლე II-მ 1762 წელს დაიკავა ქართლის სამეფო ტახტი და ამ პერიოდიდანვე იგი ქართლ-კახეთის გაერთიანებული სამეფოს მონარქია (1762-1798).⁴ საყურადღებოა, რომ 1750-იან წლებში განსაკუთრებულად აქტიური სახე ჰქონდა ქართლისა და კახეთის სამეფოებში ლეკების მარბიელ ლაშქრობებს, რამაც დიდი ეკონომიკური ზიანი მიაყენა ქართულ სამეფოებს.⁵ მიუხედავად ამისა, 1760-იან წლებში ერეკლე, მამის მსგავსად, აგრძელებს აქტიურ სამხედრო პოლიტიკას სამხრეთ კავკასი-

2 Arthur Tsutsiev, *Atlas of the Ethno-Political history of the Caucasus*, trans. Nora Seligman Favorov (New Haven: Yale University Press, 2014), map N3, 6.

3 Alexander Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia* (Plymouth: The Scarecrow Press, 2007), 617-618.

4 იქვე, 285.

5 ნიკოლოზ ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტომი II (თბილისი: მეცნიერება, 1965), 204.

აში, რომელიც უპირველესად გამოიხატება ქართლ-კახეთის სამეფოს პოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებაში, სამეფოს საზღვრების დაცვასა და მეზობელ სახანოებზე ძალაუფლების გავრცელებაში.⁶

სამხრეთ კავკასიის სომხურ ნაწილში ვითარება სრულიად სხვაგვარი იყო. ამ თვალსაზრისით, ალბათ, საჭიროა მცირე ისტორიული რაკურსი. 1045 წელს სომხეთში ბაგრატიუნების დინასტიის მმართველობა ბიზანტიის იმპერიის მიერ დასრულდა. სელჯუკების შემოსევების შედეგად 1064 წელს ბაგრატიუნების სატახტო ქალაქი ანისი დაეცა. ბიზანტიელთა და სელჯუკების ლაშქრობების შედეგები ძალიან მძიმე აღმოჩნდა სომხებისთვის – ამ პერიოდში დაიღუპა უამრავი ადამიანი, განადგურდა ბევრი სოფელი, ქალაქი და მოიშალა ეკონომიკური სისტემები, რამაც საბოლოოდ სომხური მოსახლეობა უმძიმეს მდგომარეობაში ჩააყენა.⁷ ხოლო, რაც შეეხება მეორე სომხურ სახელმწიფოს, რომელიც კილიკიის სომეხთა სამეფოდ არის ცნობილი, 1375 წელს მამლუქთა სასულთნომ დაიპყრო.⁸ სომხეთის სახელმწიფოს დაცემის შემდეგ სომხური მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი ემიგრაციის გზას დაადგა. საგულისხმოა, რომ XI საუკუნეშივე იწყება სომხების მასობრივი განსახლება თითქმის ყველა მიმართულებით. სომხური დასახლებები იქმნება საქართველოში, კიევის რუსეთში, ირანში, ეგვიპტის სასულთნოში, ბიზანტიის იმპერიაში და სხვ. ამრიგად, XVIII საუკუნისთვის სომხური სახელმწიფო უკვე დიდი ხანია აღარ არსებობს. ამ დროისთვის სომხური მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი ოსმალეთის იმპერიაში ვანის, ერზურუმის, ყარსის, დიარბაქირის და სივასის პროვინციებში ცხოვრობდა. ხოლო, რაც შეეხება ირანის გავლენის სფეროდ მიჩნეულ ტერიტორიებს კავკასიაში, აქ სომხური მოსახლეობა ძირითადად ერევნის, ნახიჩევანისა და ყარაბაღის სახანოებში ცხოვრობდა.⁹

ამდენად, გვიანდელ შუა საუკუნეებში სომეხ ხალხს დაკარგული აქვს დამოუკიდებლობა და ის, ფაქტობრივად, მუსლიმური სახელმწიფოების მმართველობას ექვემდებარება. ნიშანდობლივია, რომ საუკუნეების განმავლობაში სომეხებს არაერთხელ ჰქონდათ თავისუფლების დაბრუნებისა და დამოუკიდებლობის აღდგენის სურვილი.

6 იქვე, 209.

7 Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement* (London: University of California Press, 1963), 14-15.

8 იქვე, 15-17.

9 Vartan Gregorian, "The Impact of Russia on the Armenians and Armenia", in *Russia and Asia: Essays on the influence of Russia on the Asian Peoples*, ed. Wayne S. Vucinich (Stanford, California : Stanford University 1972), 168-169.

ზოგიერთ შემთხვევაში, ქართველების მსგავსად ან მათთან ერთად ევროპულ სახელმწიფოებს სთხოვდნენ დახმარებას. ხდებოდა ისეც, რომ ოსმალეთის და ირანის გავლენებისგან გათავისუფლების მოტივით, საკუთრივ სამხრეთ კავკასიის რეგიონშიც იწყებოდა მოსახლეობის აჯანყებები, თუმცა ეს მცდელობები ყოველთვის უშედეგოდ მთავრდებოდა.¹⁰ საყურადღებოა, რომ 1760-იანი წლებიდანვე სამხრეთ კავკასიაში სახალხო-განმათავისუფლებელი მოძრაობების ახალი ტალღა დაიწყო და ამ პერიოდისგანვე იკვეთება სამხრეთ კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხების ქართული ორიენტაცია. სომხური მოსახლეობის გარდა, ქართლ-კახეთის სამეფოსთან პოლიტიკური კავშირით ასირიელები და იეზიდები ინტერესდებიან.¹¹

ემინის თხზულების ანალიზის შედეგად ირკვევა, რომ 1760-იანი წლებისთვის სამხრეთ კავკასიაში, გასულ ათწლეულებთან შედარებით, საგრძნობლად არის შესუსტებული როგორც ოსმალების, ისე ირანის პოლიტიკური და სამხედრო გავლენები, რაც, შესაბამისად, ქართლ-კახეთის სამეფოს უქმნის ეკონომიკური, პოლიტიკური, სოციალური და სამხედრო მდგომარეობის გაუმჯობესების შესაძლებლობას. ხოლო, რაც შეეხება რუსეთის იმპერიას, უნდა აღინიშნოს, რომ 1760-იანი წლებისთვის და განსაკუთრებით რუსეთ-ოსმალეთის ომამდე (1768-1774), იგი არ აწარმოებს აგრესიულ იმპერიალისტურ პოლიტიკას სამხრეთ კავკასიის რეგიონში. კავკასიური პოლიტიკის თვალსაზრისით, 1760-იანი წლებისთვის რუსეთის იმპერიის ამოცანა იყო სამხრეთ კავკასიის რეგიონის მომავალში დასაპყრობად შესაბამისი ნიადაგის მომზადება.¹² ცხადია, რუსეთის იმპერიის პოლიტიკური წრეები კარგად აცნობიერებდნენ, რომ სამხრეთ კავკასიაში დამკვიდრებას გარკვეული დრო და შესაბამისი მომზადებაც სჭირდებოდა. საამისოდ კი საჭირო იყო, ერთი მხრივ, ოსმალეთისა და ირანის გავლენების შესუსტება და, მეორე მხრივ, რეგიონში მცხოვრებ ხალხებთან (განსაკუთრებით ქრისტიანულ მოსახლეობასთან) აქტიური თანამშრომლობა.

თხზულების დეტალურად შესწავლისა და ანალიზის შედეგად მკაფიოდ იკვეთება, თუ რამდენად რთული პოლიტიკური მდგომარეობა

10 Satenig Batwagan Toufanian, *Le Piège de l'Orgueil: Un projet Républicain en Orient au XVIIIe siècle* (Paris: Presses de l'Inalco, 2018), 97-102.

11 ლოვარდ ტუზაშვილი, „ქართლ-კახეთის სამეფოს ურთიერთობა კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხებთან მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში“, საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები, წიგნი 2, რედ. მ. ღუმბაძე (თბილისი: მეცნიერება, 1972), 91-95.

12 ვახტანგ გურული, „რუსეთის კავკასიური პოლიტიკა და ერეკლე II“, in *Scientific Conference Caucasus and Caucasians: Abstract of Papers*, რედ. ეკა კვაჭანტირაძე და ქეთევან ნადირაძე (თბილისი: „უნივერსალი“, 2009), 5.

იყო სამხრეთ კავკასიის რეგიონში 1760-იან წლებში. აგრეთვე, ცხადი ხდება, თუ რაოდენ ძლიერი პოლიტიკური გავლენები და ავტორიტეტი ჰქონდა 1760-იან წლებში ერეკლე II-ს როგორც ქართლ-კახეთის სამეფოში, ისე მეზობელ სახანოებსა და ხალხებში. ამასთან, ირკვევა, რომ იმუჟამდ ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე მცხოვრები სომხები დიდ უკმაყოფილებას გამოთქვამდნენ თურქული მმართველობის მიმართ და შესაბამისად, მათში დიდი იყო თავისუფლების მოპოვებისა და მუსლიმური გავლენისგან გათავისუფლების სურვილი.

იოსებ ემინის პირველი მოგზაურობა ქართლ-კახეთის სამეფოში

იოსებ ემინი 1726 წელს ჰამადანში¹³ დაიბადა. ახლო აღმოსავლეთში განვითარებული მოვლენების გამო მის ოჯახს არაერთხელ მოუწია საცხოვრებელი ადგილის შეცვლა.¹⁴ მოგვიანებით ემინმა დატოვა თავისი ოჯახი და ბედის საძიებლად ინგლისში გაემგზავრა. მან მალევე მოახერხა თავის გამოჩენა და ნორსამბერლენდის ჰერცოგის, ჰიუ პერსის (1714-1786)¹⁵ მხარდაჭერით, ვულვიჩის სამხედრო აკადემიაში დაიწყო სწავლა.¹⁶ თხზულების მიხედვით, სწავლის დასრულების შემდეგ ემინი ევროპის კონტინენტურ ნაწილში, სამხრეთ კავკასიასა და რუსეთის იმპერიაში მოგზაურობს, რის შემდეგაც 1763 წელს ქართლ-კახეთის სამეფოში ჩადის და მეფე ერეკლე II-ს პირადად ხვდება. იოსებ ემინს ქართლ-კახეთის სამეფოში, დაახლოებით, 1763-1765 და 1767-1768 წლებში უნდა ემოგზაურა.

თხზულების მიხედვით, იოსებ ემინი ქართლ-კახეთის სამეფოს ტერიტორიაზე 1763 წელს, რუსეთის იმპერიიდან კავკასიონის მთების გავლით შედის. იგი თავდაპირველად სტეფანწმინდაში ჩერდება, სადაც ადგილობრივი მმართველი წინასწარ გაფრთხილებულია ერეკლეს მიერ, რომ ემინს შესაბამისი მასპინძლობა გაუწიოს. რამდენიმე დღის შემდეგ, მეფის ბრძანებით ემინი ქართლ-კახეთის სამეფოს დედაქალაქ თბილისში მიემგზავრება. მას თან აქვს რუსეთის საიმპერატორო კარის წარმომადგენლის, გრაფ ვორონცოვის მიერ (რუსეთის იმპერიის კანცლერი მიხაილ ილარიონოვიჩ ვორონცოვი (1714-1767)¹⁷) მის სახელზე გაცემული წერილი, რომელშიც იგი რეკომენდაციას უწევს

13 ქალაქი დასავლეთ ირანში.

14 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 5.

15 Hugh Chisholm, "Northumberland, Earls and Dukes of", in *Encyclopedia Britannica* Vol. 19 (11th ed.) (New York: Cambridge University Press, 1911), 787-788.

16 А.Р. Иоаннисян, *Иосиф Эмин* (Ереван: Издательство АН Армянского ССР, 1989), 33.

17 Hugh Chisholm, "Vorontsov", in *Encyclopedia Britannica* Vol. 28 (11th ed.) (New York: Cambridge University Press, 1911), 212-213.

ემინს და ურჩევს ერეკლე მეფეს მის სამსახურში მიღებას.¹⁸ ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ ემინმა რუსეთის საიმპერატორო კარის წარმომადგენლებთან დაახლოება ინგლისელი მეგობრების სარეკომენდაციო წერილებითა და მხარდაჭერით მოახერხა.

უშუალოდ ქართლ-კახეთში ჩასვლამდე ემინმა ორჯერ გაუგზავნა წერილი ერეკლე II-ს და მეფეს თავისი სამსახური შესთავაზა.¹⁹ საინტერესოა ერეკლესთან გაგზავნილი პირველი წერილი,²⁰ რომელიც მან ჯერ კიდევ ინგლისში ყოფნის დროს დაწერა, ესე იგი, იმ დროს, როდესაც ემინი ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიაში ნამყოფი არ ყოფილა. წერილის პირველივე აბზაცში ემინი ერეკლეს ქართველებისა და სომხების მეფედ მოიხსენიებს. იგი იქვე უმხელს მეფეს თავის ძირითად მიზანს ოსმალეთის იმპერიის აღმოსავლეთ ტერიტორიებზე მოსახლე სომეხი ხალხის გათავისუფლების შესახებ. ასევე, აღნიშნავს, რომ ასეულობით წლის განმავლობაში ქართველი და სომეხი ქრისტიანი ხალხები ირანის მიერ იყვნენ დამორჩილებულნი, ხოლო ახლა ისინი მისი ქვეშევრდომები არიან და, შესაბამისად, ირანის ტყვეობიდან თავისუფლები. იქვე დასძენს, რომ დადგება დრო, როდესაც ოსმალეთის იმპერიაში დარჩენილი ქრისტიანებიც მოიპოვებენ თავისუფლებას.²¹ ხოლო, რაც შეეხებათ ირანის გავლენისგან გათავისუფლებულ სომეხებს, აქ, ემინი უპირველესად ერევნის სახანოსა და ყარაბაღის ხუთ სამელიქოს გულისხმობს. ამრიგად, პირველი წერილიდან გამომდინარე ირკვევა, რომ ემინის წარმოდგენაში ერეკლე II ქართველებისა და სომხების მფარველი და მეფეა. შესაბამისად, მისი უშუალო ძალისხმევით გარეშე შეუძლებელი იქნება ოსმალეთის იმპერიაში მცხოვრები სომხების გათავისუფლება, ამ საქმეში კი იოსებ ემინი ერეკლეს თავის თავსა და სამსახურს სთავაზობს.

საინტერესოა ერეკლე მეფისა და ემინის პირველი შეხვედრა, როდესაც ის ამბობს: „...I have left a country which is no less than a paradise upon earth, and preferred Georgia or Armenia, which, without you, (whom God preserve,) would be no more than a chaos...“²² ცხადია, ემინი ამ შემთხვევაში ინგლისს ადარებს სამოთხეს, სადაც მან არაერთი წარმატებული მეგობარი შეიძინა და სამხედრო განათლებაც მიიღო. აგრეთვე,

18 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 205-206.

19 ემინის თხოვნების მიხედვით, ამ წერილებზე იოსებ ემინს ერეკლე II-ისგან პასუხი არასოდეს მიუღია.

20 იქვე, 108-113.

21 იქვე, 108-109.

22 [„...მე დავტოვე ქვეყანა, რომელიც დედამიწაზე არანაკლები სამოთხეა და ვარჩიე საქართველო ან სომხეთი, სადაც თქვენს გარეშე (უფალი გფარავდეთ) ქაოსის მეტი არაფერი იქნებოდა...“]. იქვე, 206.

როგორც ირკვევა, ემინის აზრით, ერეკლე მეფის გარეშე სომხეთი და საქართველო²³ ქაოსისთვის იქნებოდნენ განწირულები. ამავდროულად ემინი თავის ჩანაფიქრს უმხელს ერეკლეს და სამხედრო რეფორმის გატარებას სთავაზობს, რომელიც გულისხმობს სამხედრო აკადემიის მსგავსი დაწესებულების შექმნას. აგრეთვე, ემინი პოპულარიზაციას უწევს ევროპულ სამხედრო გამოცდილებას და დასძინს, რომ ევროპული საბრძოლო ხელოვნების გამოყენების შემთხვევაში ერეკლე ნებისმიერი აზიური სახელმწიფოს არმიის დამარცხებას შეძლებს. მართალია, ერეკლე იწონებს ემინის შეთავაზებას, მაგრამ დაბეჯითებით უსვამს ხაზს, რომ სამხედრო აკადემიის შექმნა თანხების გარეშე, მხოლოდ ენთუზიაზმით შეუძლებელია.²⁴

პოლიტიკური კრიზისი ირანთან

ნადერ-შაჰ ავშარის (ირანის შაჰი 1736-1747 წლებში)²⁵ მკვლევლობის შემდეგ ირანში დიდი არეულობა დაიწყო. ქვეყნის მასშტაბით, ძალაუფლების ხელში ჩასაგდებად, სხვადასხვა ჯგუფებსა და ფეოდალებს შორის სისხლისმღვრელი ომები დაიწყო. შედეგად კი ქაოსში ჩაძირული ირანი ნელ-ნელა კარგავდა გავლენის სფეროებს.²⁶ დაახლოებით, თხუთმეტ წლიანი ქაოსი, ირანის სათავეში ზენდების დინასტიის მოსვლით დასრულდა. 1760-იანი წლებისთვის ქერიმ-ხან ზენდს (ირანის მმართველი, ვექილი²⁷ 1751-1779 წწ.)²⁸ კონკურენტების მნიშვნელოვანი ნაწილი უკვე დამარცხებული ჰყავს და პრაქტიკულად ის ირანს უკვე ერთპიროვნულად მართავს.²⁹

მეფესთან აუდიენციიდან რამდენიმე დღის შემდეგ, იოსებ ემინის ცნობით, ერეკლე მეფე ირანის ვექილის, ქერიმ-ხან ზენდისგან საგანგაშო ცნობას იღებს. როგორც ირკვევა, ქერიმ-ხან ზენდმა ირანში ყველა კონკურენტი დაამარცხა და ახლა სამხრეთ კავკასიის დასაპყრობად მიემართება. ირანის მმართველი ერეკლეს ულტიმატუმს უგზავნის და ფინანსურ ვალდებულებებთან ერთად სამეფო ოჯახის წევრებისა და დიდებულების ოჯახის წევრების მასთან გაგზავნას ითხოვს.³⁰

23 იოსებ ემინი ქართლ-კახეთის სამეფოს ძირითადად მოიხსენებს საქართველოდ.

24 იქვე, 207-208.

25 Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 472.

26 ლუიზა შენგელია, ირანი ქერიმ-ხან ზენდის დროს (თბილისი: მეცნიერება, 1973), 61-62.

27 რწმუნებული, მეურვე. ქერიმ-ხანმა სწორედ ეს ტიტული აირჩია.

28 John H. Lorentz, *Historical Dictionary of Iran* (Lanham: The Scarecrow Press, 2007), 156.

29 შენგელია, ირანი ქერიმ-ხან ზენდის დროს, 89-90.

30 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 209.

ქერიმ-ხანის მიერ ერეკლესთვის გაგზავნილ ულტიმატუმთან დაკავშირებით არანაირ ინფორმაციას არ გვაწვდის ერეკლე II-ის სამეფო კარის ისტორიკოსი ომან მდივანბეგ ხერხეულიძე. სამაგიეროდ, იგი საუბრობს 1760 წელს ერეკლეს მიერ ქერიმ-ხანის ერთ-ერთი მოწინააღმდეგისა და კონკურენტის, აზატ-ხანის (ავღანური წარმოშობის სამხედრო ლიდერი, გ. 1781 წ.)³¹ შეპყრობასა და მის ირანის ვექილთან გაგზავნაზე.³² ამ პოლიტიკური ნაბიჯის დამსახურებით, ქერიმ-ხან ზენდსა და ერეკლე მეფეს შორის პოლიტიკური ურთიერთობები დათბა და შედეგად ირანმა აღიარა ერეკლეს უპირობო პოლიტიკური გავლენა სამხრეთ კავკასიაზე.³³ სამხრეთ კავკასიაში ქერიმ-ხანის მიერ ერეკლეს ძალაუფლების აღიარებასთან დაკავშირებით ომან ხერხეულიძე აღნიშნავს, რომ ერეკლეს ამგვარი პოლიტიკური მანევრის შემდეგ ირანის ვექილმა სამხრეთ კავკასიის სხვადასხვა ხანს ერეკლე მეფის მორჩილებსკენ მოუწოდა.³⁴ საყურადღებოა, რომ ერეკლეს მიერ აზატ-ხანის შეპყრობის და მისი ქერიმ-ხანისთვის გადაცემის შესახებ ცნობას თავის საისტორიო თხზულებაში თეიმურაზ ბაგრატიონიც (ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მონარქის, გიორგი XII-ის ვაჟი, 1782-1846)³⁵ გვაწვდის და დასძენს, რომ საპასუხოდ ქერიმ-ხანმა ერეკლეს მადლობა შესაბამისი საბოძვარით დაუბრუნა.³⁶ ვფიქრობ, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონი ამ „საბოძვარში“ ომან ხერხეულიძის მსგავსად, ქერიმ-ხანის მიერ ერეკლეს სახანოებზე ძალაუფლების აღიარებას გულისხმობს. ცხადია, სამხრეთ კავკასიის სახანოებთან მიმართებით, უპირველესად, ერევნის, განჯისა და ნახჩევანის სახანოებზეა საუბარი, რომლებიც XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ქართლ-კახეთის სამეფოს მოხარკე სახანოები იყვნენ.³⁷

აზატ-ხანთან დაკავშირებით, ემინი განსხვავებულ ინფორმაციას გვაწვდის. თხზულების მიხედვით, ქერიმ-ხანის ულტიმატუმის მიღების შემდეგ ერეკლე მეფემ რჩევა სთხოვა ემინს, რომელმაც კატეგორიულად დაუშვებლად მიიჩნია ერეკლეს მხრიდან ქერიმ-ხანის პირობებზე დათანხმება და მას ბრძოლის წამოწყება შესთავაზა. თავისი პოზიციის გასამყარებლად ის აზატ-ხანის მაგალითს იშველიებს. მისი თქმით, თავის დროზე აზატ-ხანი მართლაც ერეკლე მეფეს დაუმარცხებია და შემდეგ ტყვე ავღანელებს 300 თუმნად მიუყიდათ ქე-

31 John R. Perry, *Karim Khan Zand* (Oxford: Oneworld publications, 2006), 47.

32 ომან ხერხეულიძე, მეფობა ირაკლი მეორისა (თბილისი: მეცნიერება, 1989), 58-59.

33 ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტომი II, 207-208.

34 ხერხეულიძე, მეფობა ირაკლი მეორისა, 59.

35 Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 176.

36 თეიმურაზ ბაგრატიონი, ახალი ისტორია (თბილისი: მეცნიერება, 1983), 51.

37 Tsutsiev, *Atlas of the Ethno-Political history of the Caucasus*, Map N3, 6.

რიმ-ხანისთვის. ამრიგად, ერეკლესა და აზატ-ხანის დაპირისპირების, ხოლო შემდეგ ამ უკანასკნელის ქერიმ-ხანისთვის გაგზავნის ფაქტს, ქართველი მემათიანეების მსგავსად, ემინიც ადასტურებს, თუმცა მათგან განსხვავებით, იგი შუამავლებად ავლანელებს ასახელებს, რომელთაც აზატ-ხანი 300 თუმნად მიჰყიდეს ირანის ვეჯილს.³⁸ აზატ-ხანის შემთხვევის შემდეგ, როგორც ვახსენეთ, ქერიმ-ხანსა და ერეკლე II-ს შორის დიპლომატიური ურთიერთობები მოწესრიგებულია. ამდენად, უცნაურად გამოიყურება ემინის აღნიშნული ცნობა ქერიმ-ხანის ულტიმატუმთან დაკავშირებით. საგულისხმოა, რომ ჩვენ ხელთ არსებულ სამეცნიერო მასალებში ირანის მმართველის შესახებ მსგავსი ცნობა არ მოიპოვება.

ემინი განაგრძობს ამბის თხრობას და გვამცნობს, თუ როგორ გადაურჩა ქართლ-კახეთის სამეფო ქერიმ-ხანის რისხვას. ამის მიზეზად კი იგი ირანში ერთ-ერთი მხედართმთავრის ქერიმ-ხანის ძმის ზეჯი-ხანის მიერ წამოწყებულ აჯანყებას ასახელებს, რის გამოც ქერიმ-ხანი იძულებული გახდა, მოეხსნა საკუთარი ლაშქარი და ჩქარი ტემპებით ირანის სიღრმეში დაიწყო სვლა.³⁹ ზეჯი-ხანი ირანის ერთ-ერთი საუკეთესო სარდალი იყო, რომელმაც თავი ჯერ კიდევ ფათჰ ალი-ხან ავშარზე გამარჯვების დროს გამოიჩინა. მისი აჯანყების შემდეგ ქერიმ-ხანმა თავის ლაშქართან ერთად დატოვა სამხრეთ კავკასია და ისპაჰანისკენ გაემართა. საბოლოოდ, ქერიმ-ხანმა აჯანყებული ძმა დაამარცხა და ზეჯი-ხანი კვლავ მისი ერთგული მსახური გახდა. ამრიგად, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქერიმ-ხანს 1762-1763 წლისთვის უკვე ყველა კონკურენტი და მოწინააღმდეგე დამარცხებული ჰყავს და შესაბამისად, იგი ირანის დიდი ნაწილის მმართველია.⁴⁰

ცხადია, რომ იმჟამად ირანის ჯარების სამხრეთ კავკასიიდან გასვლა ერეკლე II-ის პოლიტიკურ ინტერესებში შედიოდა, მეტადრე, რომ ქერიმ-ხან ზენდის რეგიონში გაჩერება პირდაპირ თუ ირიბად ქართლ-კახეთის სამეფოს უსაფრთხოებას ემუქრებოდა. თუმცა, რამდენადაც სასიხარულო ფაქტი იყო ერეკლესთვის ქერიმ-ხანის ირანში დაბრუნება, იმდენად სამწუხარო აღმოჩნდა ეს იოსებ ემინისთვის. როგორც ირკვევა, ქერიმ-ხანის ირანში გაბრუნებისას ემინმა ერეკლეს მასზე ზურგიდან ადევნება და თავდასხმა შესთავაზა, რაზედაც ერეკლე მეფემ უარი თქვა.⁴¹

ერეკლეს ასეთ კატეგორიულ უარს რამდენიმე ახსნა შეიძლება მოვუძებნოთ. უპირველეს ყოვლისა ის, რომ 1760-იანი წლების ქართლ-კა-

38 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 210.

39 იქვე, 210-211.

40 Perry, *Karim Khan Zand*, 51-54.

41 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 211-212.

ხეთი არ იყო ის სახელმწიფო, რომელიც ძლიერი მოკავშირის გარეშე, დამოუკიდებლად შეძლებდა ირანზე გალაშქრებას. ასევე, როგორც ვახსენეთ, ამ დროისთვის ირანში ზენდების დინასტიის ხელშია ძალაუფლება კონცენტრირებული და იგი აღარ არის ქაოსით მოცული. ეს გარემოება კი, პოტენციურად, ერეკლეს სამხედრო კამპანიის მარცხის რისკს ზრდის. აგრეთვე, 1760-იანი წლების ქართლ-კახეთის სამეფოს არანაირი ტერიტორიული პრეტენზიები არ გააჩნდა ირანთან; მეტიც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ერეკლეს გავლენა მის სამეფოს საზღვრებს სცდებოდა და სამხრეთ კავკასიის სახანოებზე ვრცელდებოდა – ეს მდგომარეობა კი თავად ქერიმ-ხანისთვისაც მისაღები იყო. დაბოლოს, 1750-იანი წლების მსგავსად, ქართლ-კახეთის სამეფოს უპირველეს გადასაჭრელ პრობლემად კვლავ ლეკების უკონტროლო მარბიელი ლაშქრობები რჩებოდა. ამრიგად, ამ შემთხვევაში ერეკლე II-ის მხრიდან ირანისკენ მიმავალი ქერიმ-ხანის ლაშქრისთვის გზის მოჭრა და თავდასხმა სხვა არაფერი იქნებოდა, თუ არა პოლიტიკური თვითმკვლელობა. ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა ემინის თხზულებიდან ერთ-ერთი მონაკვეთი: „...But to speak the truth, Emin⁴² was not at all pleased with Carim's marching back from Romia* (Urmi) to Ispahan; had that prince come to Georgia, he might have acquired the glory of dying honourably, or have performed service sufficient to win the prince's heart, and thus have succeeded in his main design, delivering the Armenians, and forming a respectable alliance with Georgia, and then becoming tributary to a Christian power“...⁴³ როგორც აქედან ირკვევა, ქერიმ-ხან ზენდის სამხედრო ძალა “Romia* (Urmi)”-ში, ესე იგი ქალაქ ურმიასთან ან ურმიას ტბის მახლობლად იყო დაბანაკებული. აგრეთვე, ამ შემთხვევაში ემინი გულახდილად გვიზიარებს თავის ძირითად ამოცანებს: ერეკლე II-ის გულის მოგება, ქართველების მხარეზე სომხების მოსალოდნელ კონფლიქტში ჩართვა და გამარჯვების შემდეგ ხალხებს შორის ღირსეული ალიანსის ჩამოყალიბება.

ვფიქრობ, რომ ამ შემთხვევაში ქართველ და სომეხ ხალხებს შორის ღირსეული ალიანსის ჩამოყალიბებაში ემინი, შესაძლოა, ქართულ-სომხური ფედერაციული სახელმწიფოს შექმნას გულისხმობდეს, მეტადრე, რომ „ღირსეული ალიანსი“ მხოლოდ ისეთ ალიანსს შეი-

42 იოსებ ემინი თავის თხზულებაში ყოველთვის მესამე პირში საუბრობს.

43 [„...მაგრამ სიმართლე რომ ვთქვათ, ემინს სულაც არ ესიამოვნა ქერიმის რომიადან* (ურმიდან) ისპაჰანში დაბრუნება; ეს ხელმწიფე [ქერიმ-ხანი] რომ ჩამოსულიყო საქართველოში, ის [ემინი] შეძლებდა ღირსეულად მომკვდარიყო, ან მეფის გულის მოსაგებად საკმარისი სამსახური შეესრულებინა და ამით მიეღწია თავისი მთავარი გეგმისთვის – დაეხსნა სომხები და დაემყარებინა საპატიო კავშირი საქართველოსთან. და შემდეგ გამხდარიყო ქრისტიანული ძალაუფლების დამხმარე...“]. იქვე, 211.

ძლება ეწოდოს, როდესაც ყველა მხარე თანასწორ მდგომარეობაშია და შესაბამისად, მათი პოლიტიკური ინტერესები დაცულია. ამ საკითხს მოგვიანებით დავუბრუნდებით.

ლეკების საკითხი 1760-იან წლებში

ომან ხერხეულიძის საისტორიო თხზულების მიხედვით, ფაქტობრივად, მთელი 1760-იანი წლები ერეკლეს ლეკების მოგერიება და სამეფოში მათი თარეშის აღკვეთა უწევს. ცხადია, ლეკების მარბიელი თავდასხმები არ და ვერ დარჩებოდა ემინის ყურადღების მიღმა. ქერიმ-ხან ზენდთან დაკავშირებული ცნობების შემდეგ ემინი მოგვითხრობს ერეკლესა და ლეკების ერთ-ერთი ბელადის, სამოცდათვრამეტი წლის, ჩონჩოლ-მუსას დაპირისპირების შესახებ. საგულისხმოა, რომ ომან ხერხეულიძის ცნობების მიხედვით, ჩონჩოლ-მუსა ჯერ კიდევ 1750-იანი წლებიდან არბევდა ქართლ-კახეთის სამეფოს და მის შეპყრობას ქართველები ვერ ახერხებდნენ.⁴⁴ ემინი მოგვითხრობს, რომ ამჯერად ჩონჩოლ-მუსა 200 მეომართან ერთად ქართველებს ცოცხლად შეუპყრიათ და ჯორზე შესმული მეფისთვის მიუყვანიათ.⁴⁵ როგორც ირკვევა, სიკვდილისთვის განწირული ლეკთა ბელადი ერეკლეს წარსულს ახსენებს და მას ბრალს სდებს, რომ თავის დროზე სწორედ მისი და მამამისის, თეიმურაზ II-ის წაქეზებით არბევდა და იმონებდა ქართლის სამეფოს მოსახლეობას. საყურადღებოა, რომ აღნიშნულ ცნობასთან დაკავშირებით ინფორმაციას არ გვაწვდის ომან ხერხეულიძე. ემინის თხზულების მიხედვით, ჩონჩოლ-მუსას შეპყრობამდე მცირე ხნით ადრე, ერეკლე მეფესა და იოსებ ემინს შორის საუბარი შედგა, სადაც ემინმა მეფეს განუცხადა, რომ სწორედ ლეკების და მათი მარბიელი ლაშქრობების წყალობით ინარჩუნებდა ერეკლე ქართლ-კახეთის სამეფოში ასეთ ძლიერ ავტორიტეტსა და ძალაუფლებას. მისი აზრით, ლეკები ერეკლეს საუკეთესო სამხედრო ძალას წარმოადგენენ, მეტადრე, რომ სწორედ ისინი (ლეკები) არბევენ და ალატაკებენ ქართულ სათავადოებს, რის შედეგადაც ყველა თავადი იძულებული ხდება ერეკლეს ერთგულ ქვეშევრდომად დარჩეს. ემინის თქმით, ერეკლე თავდაპირველად ყურადღებას არ აქცევს ლეკების შემოსვლას ქვეყანაში, ხოლო მას შემდეგ, რაც სოფლებს გაანადგურებენ და ხალხს დაიმონებენ, მეფე მიემართება და უმცირესი სამხედრო დანაკარგებით ანადგურებს ლეკებს. ამრიგად, იგი იძენს დამპყრობლის სახელს. ხოლო, მეორე მხრივ, გადატაკებული და მარბიელი ლაშქრობებისგან გადაქანცული თავადები იძულებულნი

44 ხერხეულიძე, მეფობა ირაკლი მეორისა, 57-58.

45 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 214.

ხდებიან მას უსიტყვოდ ემსახურონ. ამის შემდეგ ემინი უფრო შორს მიდის და იხსენებს შაჰ-აბასის (ირანის შაჰი 1588-1629 წლებში)⁴⁶ პერიოდის მოვლენებს, როდესაც მისი შემოსევების შემდეგ ქართლელმა თავადებმა დახმარების ნაცვლად მრავალი კახელი თურქებს მიჰყიდეს, რის შედეგადაც დაცარიელდა კახეთის სამეფო. ნადერ-შაჰის ხელდასხმით ერეკლე კახეთის მეფე გახდა და ამ დროიდან თავადების დამორჩილების მიზნით იწყებს ქვეყნის მართვას: მართალია, ის არ ჰყიდის თავის ქვეშევრდომებს მუსლიმებზე, მაგრამ ამას იგი ლეკების ხელით აკეთებს. თავად ერეკლეს კი ქრისტიანთა მცველის სახელი აქვს და ბოლოს ამატებს: „...You have only this to answer before God, and the world will vouch for you, that you have sold no Christian as slaves to the Mahomedans like the nobles of Cartuel; but you have suffered them by thousands and thousands to be made captives by the Lazguis“...⁴⁷ ცნობილია, რომ XVII საუკუნის დასაწყისში ქართლისა და კახეთის სამეფოებს შორის დაძაბული პოლიტიკური ვითარება იყო,⁴⁸ თუმცა ამ შემთხვევაში, ჩვენი მიზანი არ არის ამ ურთიერთობათა ანალიზი. ხოლო, რაც შეეხება ერეკლე II-ის პოლიტიკას ლეკების მიმართ, დიდი ალბათობით, იოსებ ემინი ცდება. მაგალითისთვის გავიხსენოთ 1760 წელს თეიმურაზ II-ის რუსეთის იმპერიაში დიპლომატიური მისიით გამგზავრება. ამ დიპლომატიური მისიის ერთ-ერთი მიზანი რუსეთის იმპერიის მხრიდან, ლეკების შემოსევების აღკვეთის მიზნით, ქართველების ცოცხალი ძალით ან ჯარების დასაქირავებლად საკმარისი თანხით დახმარება იყო. საგულისხმოა, რომ ამ დიპლომატიურ მისიას შედეგი არ ჰქონია, მეტადრე, რომ იმჟამად რუსეთის იმპერია „შვიდწლიან ომში“ იყო ჩართული და მისი ყურადღება მთლიანად ევროპისკენ იყო მიმართული. ამასთან, 1762 წლის დასაწყისში რუსეთის იმპერატორი ელისაბედ I (1709-1762)⁴⁹ გარდაიცვალა. ამ მოვლენიდან რამდენიმე დღეში გარდაიცვალა თეიმურაზ II-ც.⁵⁰ ემინის თხზულების მიხედვით, თეიმურაზ II-ისა და იოსებ ემინის ყოფნა რუსეთის საიმპერატორო კარზე ერთმანეთს ემთხვევა. რუსეთში ყოფნისას მან პირადად გაიცნო

46 Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 62-63.

47 [„...თქვენ მხოლოდ ამაზე უნდა გაცეთ პასუხი ღმერთს და სამყარო დაგიმოწმებთ, რომ ქართლელი დიდებულებივით არცერთი ქრისტიანი არ მიგიყიდიათ მუსლიმებისთვის მონებად; მაგრამ თქვენ გამო ათასობით მათგანი მოხვდა ლეკების ტყვეობაში...“] Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 212-214.

48 ნიკოლოზ ბერძენიშვილი, *საქართველოს ისტორიის საკითხები*, ტომი IV (თბილისი: მეცნიერება, 1967), 115-116.

49 Hugh Chisholm, “Elizabeth (Petrovna)”, in *Encyclopedia Britannica* Vol. 9 (11th ed.) (New York: Cambridge University Press, 1910), 283-285.

50 David Marshall Lang, *The Last Years of the Georgian Monarchy 1658-1832* (New York: Columbia University Press, 1957), 154-155.

თეიმურაზი და მას სახლშიც სტუმრობდა. როგორც ირკვევა, მათ შორის ბევრჯერ შედგა პოლიტიკური შინაარსის საუბარი როგორც ქართლისა და კახეთის სამეფოებთან, ასევე სომხეთის და ლეკების პრობლემასთან დაკავშირებით. მეტიც, ემინი სამხრეთ კავკასიაში ჩასვლას სწორედ თეიმურაზთან ერთად აპირებდა.⁵¹ საინტერესოა მისი სიტყვები ელისაბედ I-ისა და თეიმურაზ II-ის გარდაცვალების შესახებ: "...But, alas! To the great misfortune of Emin, and to all the Armenians, she died in the month of December; and exactly a fortnight after, died king Tahmuraz of Georgia. Emin was left again fatherless and motherless".⁵²

აგრეთვე, არგუმენტად გამოდგება 1754 წლის მჭადიჯვრის და 1755 წლის ყვარლის ციხის ბრძოლები, როდესაც ლეკების ერთ-ერთი ბელადი ნურსალ-ბეგი დაესხა თავს ქართულ სამეფოებს. ორივე შემთხვევაში თეიმურაზმა და ერეკლემ ლეკების თავდასხმას სწრაფად უპასუხეს და გაიმარჯვეს.⁵³ ასევე, საყურადღებოა, 1760 წლის ბრძოლა ატოცის ციხესთან, სადაც ერეკლე II-მ ლეკების ბელადები ჩონჩოლ-მუსა და კოხტა-ბელადი დაამარცხა.⁵⁴ ამასთან, ომან ხერხეულიძის მიხედვით, მხოლოდ 1760-იან წლებში, მცირე ბრძოლების გარდა, ერეკლესა და ლეკებს შორის შვიდი ბრძოლა მოხდა. ყველა შემთხვევაში ერეკლემ ლეკების თავდასხმას მყისიერად უპასუხა და გაიმარჯვა.⁵⁵ ამრიგად, ვასკენით, რომ ამ შემთხვევაში ემინის მოსაზრება მეტწილად მცდარია.

ერთიანი ქართულ-სომხური სახელმწიფოს შექმნის პროექტი (1760-იანი წლები)

ემინის თხზულების მიხედვით, ლეკებთან დაკავშირებული მოვლენების შემდეგ ერეკლე მეფე ემინს ერევნის სახანოში სალაშქროდ კონკრეტულ გეგმას სთავაზობს, რის შემდეგაც ემინი მიწერ-მოწერას იწყებს ოსმალეთის იმპერიაში მდებარე ქალაქ მუშის წმინდა კარაპეტის მონასტრის ეპისკოპოს ოვანთან. ოვანის პასუხიც არ აყოვნებს და მას დახმარებას აღუთქვამს. იგი მზად არის ამ სამხედრო ოპერაციის სასარგებლოდ 4000 სომეხი მებრძოლი მიაშველოს ემინს, თუმცა მხო-

51 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 173-177.

52 [„...მაგრამ, ემინის და ყველა სომეხის საუბედუროდ, ის [ელისაბედ I] გარდაიცვალა დეკემბერში; და ზუსტად ორი კვირის შემდეგ გარდაიცვალა საქართველოს მეფე თეიმურაზი. ემინი ისევ უმამოდ და უდედოდ დარჩა.“] იქვე, 176-177.

53 დ. მეგრელაძე, *ლეკიანობა* (თბილისი: ისტორიული მემკვიდრეობა, 2011), 92.

54 იქვე, 112.

55 ხერხეულიძე, *მეფობა ირაკლი მეორისა*, 58-60.

ლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ამ წამოწყებას ერეკლე II დაუჭერს მხარს.⁵⁶ ეპისკოპოსის იმედები ოსმალეთის იმპერიის აღმოსავლეთ ტერიტორიებზე მცხოვრებ სომხებს, იეზიდებსა და ასირიელებს ემყარებოდა. საყურადღებოა, რომ XVIII საუკუნის შუა ხანებისთვის ოსმალეთის იმპერიაში პოლიტიკური და ეკონომიკური კრიზისი იყო. ამასთან, ადგილობრივი რეგიონების მმართველი ფაშების⁵⁷ ძალაუფლების ზრდის ხარჯზე სუსტდებოდა სულთნის, ესე იგი, ცენტრალური ხელისუფლების გავლენა. ყოველდღიურად უარესდებოდა ადგილობრივი სომხური მოსახლეობის სოციალური და ეკონომიკური მდგომარეობა. გარკვეულწილად, ამით აიხსნება ისიც, რომ იმუამად სომხური მოსახლეობა სრულ მზადყოფნას გამოთქვამდა გაერთიანებულ იყო ქართულ ლაშქართან, რათა ერთობლივი ძალებით დასხმოდნენ თავს ოსმალეთის იმპერიას. ამასთან, მხედველობაშია მისაღები სოლომონ I-ის (იმერეთის მეფე 1752-1784 წლებში)⁵⁸ პოლიტიკური წარმატებაც, რომელიც 1760-იან წლებში მეტ-ნაკლები წარმატებით ახერხებდა ოსმალებისთვის წინააღმდეგობის გაწევას.⁵⁹

აღსანიშნავია, რომ იოსებ ემინმა ჯერ კიდევ ანატოლიაში, ერევანის სახანოსა და ყარაბაღში მოგზაურობისას დააინტერესა სომეხი დიდებულები და სასულიერო პირები სომხური მოსახლეობის გათავისუფლების გეგმით, თუმცა რეალური ბრძოლისა და აჯანყებისთვის მზადყოფნას მხოლოდ ანატოლიელი სომეხები და განსაკუთრებით ეპისკოპოსი ოვანნი გამოთქვამდნენ. საყურადღებოა, რომ ოვანნი მოკლე დროში მოახერხა იეზიდების, ქურთებისა და ნესტორიანელი ასირიელების მიმხრობა.⁶⁰ როგორც ზემოთ ვახსენეთ, ემინის თხზულების მიხედვით, მათ მიერ აჯანყების წამოსაწყებად ერეკლე II-ის ერთი ბრძანებაც კი საკმარისი იქნებოდა.

ემინისა და ეპისკოპოს ოვანნის მიერ დაგეგმილი აჯანყება ანატოლიაში არ დაწყებულა, რადგან ახალი სამხედრო კამპანიის წამოწყებაზე ერეკლემ თავი შეიკავა. ამ შემთხვევაში ერეკლეს თავშეკავებულობა პოლიტიკური, სამხედრო და ეკონომიკური მიზეზებით შეიძლება აიხსნას. პირველი, რომ მსგავსი სამხედრო კამპანია მეტად სარისკო და საფრთხის შემცველი იქნებოდა ერეკლესთვის. აჯანყების მხარდაჭერა ან/და დახმარების გაწევა (ცოცხალი ძალით, ფინანსური

5 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 216-217.

57 მმართველები.

58 Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 585-586.

59 L. U. ჯაყხიას, *ჰაყ თოილიქიქი შასთილქიქი*, 3. IV (ხრეცას: ჰაყსასსას სსჰ ფითილქიქისსეტი ასაქნეშაჰი ჰრასთარასქიქიქიქი, 1972), 203-206.

60 გურამ მაისურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა XIII-XVIII საუკუნეებში (თბილისი: მეცნიერება, 1982), 263.

სახსრებით) მასში თანამონაწილეობას ნიშნავს და ვინაიდან აჯანყება უშუალოდ ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე, ესე იგი ანატოლიაში, უნდა წამოწყებულიყო, ქართლ-კახეთის სამეფოს მხრიდან ოტომანებისთვის ეს პირდაპირ ომის გამოცხადების ტოლფასი იქნებოდა. აგრეთვე, ერეკლე ამგვარ პოლიტიკურ ნაბიჯს ძლიერი მოკავშირის გარეშე ვერ გადადგამდა. მოსალოდნელი კონფლიქტის შემთხვევაში კი ასეთ მოკავშირედ იმხანად მხოლოდ ერთი სახელმწიფო – რუსეთის იმპერია შეიძლება მივიჩნიოთ. ასევე, როგორც ცნობილია, ქართლ-კახეთის სამეფოს საკუთარი, პირადი ტერიტორიული პრეტენზიები ჰქონდა ოსმალეთთან: უპირველეს ყოვლისა, ერეკლე, საუკუნეების წინ, ერთიანი საქართველოს შემადგენლობაში არსებულ ტერიტორიებზე, კერძოდ, ახალციხის საფაშოზე აცხადებდა პრეტენზიას.⁶¹ ეს პოლიტიკური მიზანი დადასტურდა კიდევც რუსეთ-ოსმალეთის ომში (1768-1774), რადგან ამ ომში მონაწილეობისას ერეკლეს ძირითადი მოტივაცია ახალციხის საფაშოს ტერიტორიების მიერთება იყო.⁶²

ამასთან, გასათვალისწინებელია ეკონომიკური ფაქტორიც. უშუალოდ ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე ომის წარმოებას მყარი ეკონომიკა და ფინანსური შესაძლებლობები სჭირდება. ის, რომ 1760-იანი წლების ქართლ-კახეთის სამეფოს დიდი ფინანსური შესაძლებლობები არ გააჩნია, თავის მხრივ, ემინის თბზულებაშიც დასტურდება, როდესაც ერეკლემ სამხედრო აკადემიის შექმნასთან დაკავშირებული შეთავაზება მოიწონა, თუმცა ემინს ფინანსური სახსრების უქონლობაზე მიუთითა. ვასკვნიტ, რომ 1760-იან წლებში, ერეკლეს პოლიტიკური და სამხედრო ინტერესები, უპირველესად ქართული ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებასთან იყო დაკავშირებული და შესაბამისად, უნდა ვივარაუდოთ, რომ მის გეგმებში იმუამად არ შედიოდა სამხრეთ კავკასიაში მიმოფანტული სომხების გაერთიანება და მათთვის სახელმწიფოს შექმნა. ამრიგად, კავკასიური პოლიტიკის თვალსაზრისით, 1760-იან წლებში ერეკლე II-ს გრძელვადიან და ამავედროულად სტრატეგიული მნიშვნელობის მიზანი იყო რეგიონში ოსმალეთის პოზიციების შესუსტების ხარჯზე ქართლ-კახეთის სამეფოს პოზიციების გაძლიერება, რაც, თავის მხრივ, რეგიონში ირიბად რუსეთის იმპერიას აძლიერებდა. ხოლო რაც შეეხება მოკლევადიან ამოცანებს, ერეკლესთვის, ერთი მხრივ, მნიშვნელოვანი იყო სამეფოს არსებული საზღვრების ლეკების თავდასხმებისგან დაცვა და მეორე მხრივ, დაქვემდებარებული პოლიტიკური ერთეულების (ერევნის, განჯისა და ნახჩიევანის სახანოების) შენარჩუნება. მაგალითისთვის,

61 ივანე ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები (ტფილისი: სახელმწიფო სტამბა, 1919), 38-39.

62 ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტომი II, 217.

მხოლოდ ერევნის სახანო ხარკის სახით ქართლ-კახეთის სამეფოს წლიურად 3000 თუმანს უხდიდა.⁶³

აგრეთვე, პოლიტიკური თვალსაზრისით დასაფიქრებელია სომხური ეკლესიის არაერთგვაროვანი პოზიციაც. თავად ემინის თხზულებიდანაც ირკვევა, რომ მისი პროექტი, ესე იგი, ოსმალეთის იმპერიაში მცხოვრები სომეხი მოსახლეობის მიერ აჯანყების წამოწყება, მოგვიანებით კი ერთიანი, ფედერაციული ქართულ-სომხური სახელმწიფოს შექმნის საკითხი ენმიაწინის და განსაკუთრებით სიმეონ ერევანცის (სრულიად სომეხთა კათალიკოსი 1763-1780 წლებში)⁶⁴ ინტერესებში არ შედიოდა. როგორც ირკვევა, არამხოლოდ აჯანყების წამოწყება, არამედ თავად იოსებ ემინის ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე ყოფნაც დაუშვებლად მიაჩნდა სიმეონ კათალიკოსს. ემინის თხზულების მიხედვით, სიმეონ კათალიკოსმა ერეკლეს წერილი მისწერა, სადაც ხაზგასმით მოიხსენიებს ერეკლე II-ს სომხეთისა და საქართველოს მეფედ, ამავდროულად იგი მეფისგან უგუნური „სომეხი პრინცის“ [ესე იგი იოსებ ემინის] სამეფოდან გაძევებას მოითხოვს. ამ წერილს ერეკლე ძალიან გაუბრაზებია – მისთვის გაუგებარი იყო, თუ როგორ შეეძლო სიმეონს მისთვის სომხეთის მეფე ეწოდებინა და იმავე წერილში იოსებ ემინი სომხეთის პრინცად მოეხსენებინა. ან საერთოდ, როგორ შეიძლებოდა ჰამადანში დაბადებული ემინის „პრინცად“ მოხსენიება.⁶⁵

სიმეონ კათალიკოსის მოღვაწეობისთვის ერთი თვალის გადავლებაც საკმარისია იმის მისახვედრად, რომ იგი ნამდვილად არ იყო ის ადამიანი, რომელიც ერეკლეს ასეთ უტაქტო და ორაზროვან წერილს გაუცნობიერებლად მისწერდა. სიმეონის მიერ ერთსა და იმავე წერილში ერეკლეს სომხეთის მეფედ, ხოლო ემინისა სომხეთის პრინცად მოხსენიება ერთადერთ მიზანს – ერეკლესა და ემინს შორის შუღლის ჩამოგდებას ემსახურებოდა. სიმეონს საამისოდ არაერთი მოტივი ჰქონდა: უპირველეს ყოვლისა, სიმეონ კათალიკოსი ძალიან კარგად იცნობდა მეფე ერეკლეს და შესაბამისად იცოდა, თუ რა პოლიტიკური და სამხედრო შესაძლებლობები ჰქონდა ქართლ-კახეთის სამეფოს. ცხადია, ქართლ-კახეთის სამეფოს არ შესწევდა იმის ძალა, რომ სომხური მოსახლეობის გათავისუფლების მიზნით, საბრძოლო მოქმედებები უშუალოდ ოსმალეთის იმპერიაში ეწარმოებინა. ასეთ რისკზეც რომ წასულიყო ერეკლე და სომხური მოსახლეობის დახმარებით გარკვეული წარმატებისთვის მიეღწია, ოსმალებთან ერთად ირანთან და-

63 ლია გიგაური, საქართველო სიმეონ ერევანცის „მემუარებში“ (თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა), 1997, 11.

64 იქვე, 4.

65 Emin, Life and Adventures of Emin Joseph Emin, 218-219.

პირისპირებაც მოუწევდა. სამხრეთ კავკასიაში ახალი ფედერაციული მოწყობის ტიპის ქართულ-სომხური სახელმწიფოს შექმნის პროექტი ხომ საკუთარ თავში, უპირველესად, სომხური მოსახლეობით დასახლებული რეგიონების (ოსმალეთის იმპერიის აღმოსავლეთში მდებარე ტერიტორიები, ერევნის და ყარაბაღის სახანოები) გაერთიანებას გულისხმობდა. რასაკვირველია, რომ 1760-იან წლებში ერეკლეს მხრიდან ამგვარი პროექტის განხორციელებას აუცილებლად მოჰყვებოდა ირანის მხრიდან წინააღმდეგობა, მეტადრე, რომ იმჟამად სამხრეთ კავკასიის სახანოების ტერიტორიების მნიშვნელოვან ნაწილს ირანი თავის გავლენის სფეროდ მიიჩნევდა. ამ უკანასკნელს ნათლად ადასტურებს ქერიმ-ხან ზენდის სამხედრო კამპანია თანამედროვე აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე არსებული სახანოების წინააღმდეგ 1759-1763 წლებში.⁶⁶ აღნიშნული სამხედრო კამპანია, უპირველესად, ახლო აღმოსავლეთსა და სამხრეთ კავკასიაში ირანის პოზიციების გაძლიერებას ემსახურებოდა. აგრეთვე, საყურადღებოა, ქერიმ-ხანის დამოკიდებულება ერმიანის ეკლესიისადმი. როგორც ირკვევა, 1760-იანი წლებისთვის ერმიანის ეკლესიას ფორმალურად ირანის მმართველი მფარველობს. მაგალითისთვის საინტერესოა მატენადარანის სპარსული საბუთებიდან ერთ-ერთი დოკუმენტი, საიდანაც ირკვევა, რომ 1763-1764 წლებში, ფორმალურად, ქერიმ-ხანი ამტკიცებს სიმეონს კათალიკოსად და ამ საკითხთან დაკავშირებით საგანგებო ბრძანებასაც კი გასცემს.⁶⁷ ამ ყველაფერთან ერთად, ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ამგვარი ფედერაციული სახელმწიფოს შექმნას აუცილებლად მოჰყვებოდა რეგიონში ძალთა ბალანსის რღვევა, რაც თავის მხრივ ახალი ომებისა და სისხლისღვრის რისკს ერთი-ორად გაზრდიდა.

საყურადღებოა, რომ არსებობს სხვა მოსაზრებაც, რომლის მიხედვითაც, ერეკლე II-მ იოსებ ემინი მოატყუა. ამ ვერსიის თანახმად, რომელიც თავად იოსებ ემინის ავტობიოგრაფიულ თხზულებასთან მოდის წინააღმდეგობაში, სიმეონ კათალიკოსს თავის წერილში არ მოუთხოვია ემინის სამეფოდან გაქვევება, არამედ მას უბრალოდ სიფრთხილისკენ მოუწოდებდა. თუმცა ერეკლემ ემინი დააჯერა, რომ სიმეონ კათალიკოსი მის გაქვევებას ითხოვდა და, შესაბამისად, იგი ამ შემთხვევაში ვერ დაუჭერდა მხარს სომხური მოსახლეობის მიერ წამოწყებულ აჯანყებას. გამოდის, რომ თავად სიმეონი იოსებ ემინის ჩანაფიქრს მხარს უჭერს, უბრალოდ, ამ შემთხვევაში, მას აჯანყებისა და განმათავისუფლებელი მოძრაობის სათავეში არ მოიაზრებს.⁶⁸ მი-

6 Perry, Karim Khan Zand, 43-46.

6 K.P. Kostikyan, *Persian Documents of the Matenadaran*, Vol. 4 (Yerevan: Nairi, 2008), 188-191.

68 უაძღუე ღირასიას, ზაჟ – ილი – ყრასასკან ყიჩხარაქტერიქონსტერ ძე. ზარქი

უხედავად იმისა, რომ გარკვეულწილად ამ მოსაზრებასაც აქვს ლოგიკური ახსნა, მას არ ვიზიარებთ, მეტადრე, რომ იოსებ ემინის თხზულებასთან ერთად, თავად სიმეონ კათალიკოსის მოქმედებებიდანაც ჩანს, რომ იგი იოსებ ემინის ჩანაფიქრის წინააღმდეგი იყო. აგრეთვე, თუ გავითვალისწინებთ იმ მოცემულობას, რომ იმჟამად იოსებ ემინი საკმაოდ აქტიური პერსონაჟია ქართლ-კახეთის სამეფოს კარზე და ასევე ძლიერი კონტაქტებიც აქვს სომხურ მოსახლეობასთან, ძნელი დასაჯერებელია ისიც, თუ როგორ შეიძლებოდა მას ასეთი მნიშვნელოვანი ფაქტი გამოჰპარვოდა და ასე ადვილად შეეყვანა ის ერეკლე II-ს შეცდომაში.

როგორც აღვნიშნეთ, XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისთვის ერთიანი სომხური სახელმწიფო არ არსებობს. ამ ვითარებაში სომეხი ერის ერთადერთი გამაერთიანებელი ინსტიტუცია ეკლესიაა. ამრიგად, სომხურ ეკლესიას, ერთი მხრივ, შეთავსებული აქვს სახელმწიფოს ფუნქცია, ხოლო მეორე მხრივ, ეროვნული კუთვნილების ორიენტირი.⁶⁹

ემინის თხზულების მიხედვით, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ოთხი სომხური ეკლესია (საკათალიკოსო) არსებობდა: ერმიაწინის (ერევნის სახანოში), კილიკიის (ოსმალეთის იმპერიის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში), ახტამარის (ოსმალეთის იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილში) და განძასარის (ყარაბაღის სახანოში) საკათალიკოსოები.⁷⁰ ცნობილია, რომ სიმეონი დაულალავად ზრუნავდა საკუთარი ეკლესიის, ესე იგი ერმიაწინის საკათალიკოსოს გავლენის ზრდაზე და განსაკუთრებულად აღიზიანებდა განძასარის პატრიარქების განდგომა, შესაბამისად, ერმიაწინი ყველა ღონეს ხმარობდა, რათა მაქსიმალურად შეემცირებინა განძასარის საკათალიკოსოს გავლენა სომხურ მოსახლეობაზე.⁷¹ აქედან გამომდინარე, ცხადია, რომ სიმეონ კათალიკოსი არ დაუშვებდა იმას, რომ მის ნაცვლად სხვა სასულიერო პირს და მით უმეტეს საკუთარი ეკლესიის წიაღში, ეწარმოებინა რაიმე სახის პოლიტიკური შინაარსის მოლაპარაკებები ერეკლე მეფესთან. ამას ისიც ადასტურებს, რომ სიმეონმა, იოსებ ემინის მეგობარი და მოკავშირე, წმინდა კარაპეტის მონასტრის ეპისკოპოსი ოვანნი, ერეკლესთან და ემინთან მოლაპარაკებების დაწყებიდან მოკლე ხანში, კათოლიკეების მფარველობის და მწვალებლობის ბრალდებით განკვეთა ეკლესიიდან.⁷²

Երկրորդ კեսის (Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2006), 84-85.

69 ეკა კვაჭანტირაძე, „ქართული თვითცნობიერება ისტორიულ რეტროსპექტივაში“, გული გონიერი, N5 (2013): 75-76.

70 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 218.

71 გიგაური, საქართველო სიმეონ ერევანცის „მემუარებში“, 9.

72 Иоаннисян, *Иосиф Эмин*, 126.

ამასთან, შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ სიმეონ კათალიკოსის ერთ-ერთი მიზანი არსებული სტატუს-კვოს შენარჩუნება იყო. ყოველ შემთხვევაში იქამდე, ვიდრე რეგიონში ისეთი ძალა გამოჩნდებოდა, რომელიც შესაფერის წინააღმდეგობას გაუწევდა ოსმალებს და ირანს და სომეხ ხალხს მუსლიმთა ბატონობისგან გაათავისუფლებდა – ასეთ ძალად კი მას, უდიდესი ალბათობით, რუსეთის იმპერია ესახებოდა.⁷³ ხოლო, რაც შეეხება არსებული პოლიტიკური მდგომარეობის შენარჩუნების საკითხს, სიმეონ კათალიკოსი ერეკლე მეფეს, ერთი მხრივ, სომხეთის მეფედ აცხადებდა, ხოლო მეორე მხრივ, მისი ნებართვის გარეშე და შესაბამისად, მისგან დამოუკიდებლად საკუთარ პოლიტიკას აწარმოებდა. მაგალითისთვის, საინტერესოა ესაია ასურთა ეპისკოპოსის შემთხვევა, როდესაც იგი 1760-იანი წლების მიწურულს ერეკლე მეფესთან, ქართლ-კახეთის სამეფოსთან ასურთა შეერთებასთან დაკავშირებით, მოლაპარაკებებს აწარმოებდა. თბილისიდან მობრუნებული ეპისკოპოსი ესაია სიმეონ კათალიკოსის ბრძანებით, ერმიაწინის დილეგში აღმოჩნდა. 1770 წლის 26 სექტემბრით დათარიღებული წერილით ირკვევა, რომ ერეკლეს მის დასახსნელად განსაკუთრებული ზომების მიღებაც კი დასჭირვებია.⁷⁴ ეს ფაქტი იმაზეც მეტყველებს, რომ სიმეონ კათალიკოსი არასოდეს განიცდიდა ინფორმაციის ნაკლებობას. იგი მუდამ ადევნებდა თვალს ერეკლე II-ის პოლიტიკას და ზოგადად, ქართლ-კახეთის სამეფოს კარზე მიმდინარე პოლიტიკური მოვლენების საქმის კურსშიც იყო. ასეთ ვითარებაში სიმეონს აუცილებლად ეცოდინებოდა ისიც, თუ რა სახის მოლაპარაკებებს აწარმოებდა ესაია ასურთა ეპისკოპოსი ერეკლესთან. ამ შემთხვევაში სიმეონ კათალიკოსმა თავს უფლება მისცა, ქართველი მეფის ნაცვლად მიეღო პოლიტიკური გადაწყვეტილება. ესაია ასურთა ეპისკოპოსის შეპყრობით ცხადი ხდება, რომ სიმეონი ირიბად მოვიდა წინააღმდეგობაში ერეკლე II-ის რეგიონულ პოლიტიკასთან.⁷⁵

სიმეონისთვის კატეგორიულად მიუღებელი იყო სომხეთსა და ქართლ-კახეთში ევროპული ეკონომიკური ურთიერთობები, ცხოვრების წესი და განსაკუთრებით, კათოლიკე სასულიერო პირების მოგზაურობა და ქადაგება. ეს ნათლად დასტურდება მის მიერ ერეკლესადმი გაგზავნილ ერთ-ერთ წერილში, სადაც იგი მეფეს საყვედურობს და კატეგორიულად სთხოვს ევროპელი სასულიერო პირების საკუთარი

73 იქვე, 141-142.

74 А.А. Цагарели, *Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия* Т. II, В. I (Санкт-Петербург: орд. Проф, 1898), 60-61.

75 ტუხაშვილი, ქართლ-კახეთის სამეფოს ურთიერთობა კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხებთან მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში, 95-96.

სამეფოდან გაძევებას.⁷⁶ სიმეონმა კარგად იცოდა, თუ პოლიტიკურად რაოდენ რთულ მდგომარეობაში იყო იმჟამინდელი სომხური მოსახლეობა და საკუთრივ ერშიაწინი. იგი მუდამ ცდილობდა, დაბალანსებული პოლიტიკა ჰქონოდა ოსმალეთის იმპერიასთან და ირანთან. აგრეთვე, სიმეონი ხვდებოდა იმასაც, რომ ერთიანი ქართულ-სომხური სახელმწიფოს შექმნა ქართველთა წინამძღოლობით იგეგმებოდა, მეტადრე, რომ იმჟამად სომხეთს არ ჰყავდა მეფე და შესაბამისად, სომხეთის სრულუფლებიანი მმართველები ქართველი ბაგრატიონები გახდებოდნენ. სხვათა შორის, ამ საკითხს საკუთარ თხზულებაში ემინიც ეხმიანება. მას და ერეკლეს შორის გამართული ერთ-ერთი საუბრისას ემინს უთქვამს, რომ მისთვის წარმოუდგენელია, თუ როგორ შეიძლება სომხეთის ტახტზე კალკუტელი ჰოვსეფის ვაჟი, იოსებ ემინი ავიდეს, როდესაც რეალური სუვერენი, ესე იგი ერეკლე II, თავის შვიდ უფლისწულთან და ხუთ ანგელოზივით ლამაზ ქალიშვილთან ერთად, ცოცხალია.⁷⁷ ემინის თხზულების ანალიზის შედეგად დასტურდება, რომ მას ზოგიერთ შემთხვევაში ძალიან რთულად წარმოედგინა საკუთარი თავი მომავალი სომხეთის სამეფოს ტახტზე. ყოველი შემთხვევისთვის, ამკარაა, რომ მისი, როგორც „სომხეთის პრინცის“ წინაშე მუდამ იდგა ლეგიტიმურობის პრობლემა. ამ საკითხს გარკვეულწილად ადასტურებს იოსებ ემინის მიერ ერეკლესადმი გაგზავნილი მეორე წერილი, რომელშიც იგი მეფეს ქალიშვილის ხელს სთხოვს (ამ დროს იოსებ ემინი ქართლ-კახეთის სამეფოში ნამყოფი არ არის და შესაბამისად, არც თავად ერეკლე II-ს იცნობს პირადად) და ქორწინების დამადასტურებელ საბუთს ითხოვს.⁷⁸ ამ გულახდილი წერილიდან, რომელიც 1760 წლით თარიღდება, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ემინს, როგორც ვაჭრის შვილს, ერეკლე II-სთან დანათესავება, ესე იგი, დინასტიის წევრთან შეუღლება უფრო მეტად შეუწყობდა ხელს, მეტადრე, რომ, როგორც თხზულებიდან ირკვევა, იოსებ ემინს სომეხი მოსახლეობა უხშირესად თავის „უფლისწულად“ და მხსნელად აღიარებს. იგი აცნობიერებდა, რომ არ იყო დიდგვაროვანი და არ ეკუთვნოდა არცერთ საგვარეულო ოჯახს. აუცილებელია იმის თქმაც, რომ ამ წერილს იოსებ ემინმა მოგვიანებით უწოდა თავისი ცხოვრების ყველაზე დიდი შეცდომა.⁷⁹

თავის მხრივ, ახალი სახელმწიფოს წარმოქმნა ქართველებისთვის პრიორიტეტის მინიჭებით, ავტომატურად გამოიწვევდა რეგიონში ერ-

76 მაისურაძე, *ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა XIII-XVIII საუკუნეებში*, 267.

77 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 229.

78 იქვე, 155.

79 იქვე, 154.

მიაწინის ეკლესიის როლის დაქვეითებას. საყურადღებოა, რომ ემინის თხოვნების მიხედვით, ქართული და სომხური ეკლესიების გაერთიანების სურვილი თავად ერეკლესაც ჰქონია. ერეკლეს თქმით, ერთადერთი მიზეზი, რამაც ასე დააშორა ქართველი და სომეხი ქრისტიანი ხალხები ერთმანეთისგან, მათი განსხვავებული რწმენა-წარმოდგენებია. მეფის აზრით, კარგი იქნებოდა, თუ ორივე მხარე უარს იტყოდა ზოგიერთ უსარგებლო რიტუალსა და წესზე; ასეთ შემთხვევაში კვლავ შესაძლებელი გახდებოდა ხალხებს შორის ძმობისა და ერთიანობის აღდგენა.⁸⁰ აღსანიშნავია, რომ ქართული და სომხური ეკლესიების გაერთიანების საკითხით თავის დროზე საქართველოს მონარქები – დავით აღმაშენებელი (საქართველოს მეფე 1089-1125 წლებში)⁸¹ და თამარი (საქართველოს მეფე 1184-1210 წლებში)⁸² იყვნენ დაინტერესებულები. ამას ისიც უწყობდა ხელს, რომ მათი მმართველობის დროს სომხეთის ტერიტორიების მნიშვნელოვან ნაწილზე საქართველოს იურისდიქცია ვრცელდებოდა.⁸³ ხოლო, რაც შეეხება ქართულ-სომხური ფედერაციული სახელმწიფოს შექმნის საკითხს, უნდა ითქვას, რომ XVIII საუკუნემდე აღნიშნული საკითხი სერიოზულად არასოდეს დასმულა.⁸⁴ საგულისხმოა, რომ ქართველი და სომეხი ხალხების საერთო მიზნებისთვის გაერთიანების საკითხით ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში, ქართლის მეფის ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის პერიოდში დაინტერესდნენ ქართული და სომხური პოლიტიკური წრეები. ვახტანგ VI-ს სომხეთის განმათავისუფლებელი მოძრაობის იმჟამინდელ წარმომადგენლებთან მჭიდრო კავშირები ჰქონდა.⁸⁵ ხოლო მოგვიანებით, როგორც ზემოთ ვახსენეთ, ერთიანი ქართულ-სომხური ფედერაციული სახელმწიფოს შექმნის საკითხი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში, ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე II-ის ეპოქაში, უკვე სერიოზულად განიხილებოდა.

ამრიგად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ 1760-იანი წლებისთვის, რუსეთ-ოსმალეთის ომის დაწყებამდე, ერეკლე II-ისა და სიმეონ კათალიკოსის პოლიტიკური ინტერესები, გარკვეულწილად, ერთმანეთს ემთხვევა იმ თვალსაზრისით, რომ ორივესთვის მნიშვნელოვანი იყო რეგიონში არსებული პოლიტიკური მდგომარეობის შენარჩუნება. ხოლო, რაც შეეხება ერეკლეს ერევნის სახანოზე გალაშქრების სა-

80 იქვე, 228.

81 Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 253.

82 იქვე, 598.

83 მაისურაძე, *ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა XIII-XVIII საუკუნეებში*, 266.

84 ტუხაშვილი, *ქართლ-კახეთის სამეფოს ურთიერთობა კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხებთან მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში*, 100.

85 მაისურაძე, *ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა XIII-XVIII საუკუნეებში*, 203-204.

კითხს, იგი არა სიმეონ კათალიკოსის გავლენისა და ძალაუფლების შეზღუდვისკენ, არამედ, უპირველესად, ერევნის ურჩი მმართველის, ჰუსეინ ალი-ხანის დასჯისა და მისი დამორჩილებისკენ იყო მიმართული. ერეკლეს მხრიდან ერევანზე გალაშქრების ერთადერთი მიზანი სახანოში წესრიგის აღდგენა და ყოველწლიური ხარკის მიღების უზრუნველყოფა იყო. საგულისხმოა, რომ ომან ხერხეულიძის მიხედვით, 1760-იან წლებში ერეკლე მეფემ ერევნის სახანოში ორჯერ, 1767 და 1769 წლებში ილაშქრა – ორივე შემთხვევაში ერევნის ქურთული მოსახლეობის წინააღმდეგ, რადგან ისინი თავს არიდებდნენ მეფისთვის მათზე დაკისრებული ხარკის გადახდას.⁸⁶ ხოლო, ბაგრატ ბაგრატიონის (გიორგი XII-ის ვაჟი, 1776-1841)⁸⁷ ცნობით, ერეკლემ ერევნელი ქურთების წინააღმდეგ 1764 წელს გაილაშქრა.⁸⁸

ამრიგად, ვასკვნით, რომ პოლიტიკური ორიენტაციის თვალსაზრისით, სიმეონ კათალიკოსი, სამხრეთ კავკასიაში, უფრო მეტად რუსეთის იმპერიის გავლენის ზრდის მომხრეა, ვიდრე ქართლ-კახეთის სამეფოსი. საყურადღებოა, რომ იოსებ ემინის პოლიტიკური ორიენტაციაც 1760-იანი წლების დასასრულს დაშორდა ინგლისს და რუსეთის იმპერიისკენ გადაიხარა. მაგალითისთვის, ერეკლესთვის გაგზავნილ პირველ წერილში იოსებ ემინი ვერ მალავს ევროპული სახელმწიფოების და განსაკუთრებით, ინგლისის მიმართ აღფრთოვანებას. მოგვიანებით, როდესაც ემინი იწყებს მოგზაურობას და უშუალოდ ხდება ყველა მოვლენის თანამონაწილე, იცვლება მისი გეგმებიც და ახლა ერთიანი ქართულ-სომხური სახელმწიფოს არსებობას მხოლოდ რუსეთის იმპერიის პროტექტორატის ქვეშ განიხილავს.⁸⁹

ემინის თხზულების მიხედვით, სიმეონ კათალიკოსის ულტიმატუმის შემდეგ ერეკლე II იღებს გადაწყვეტილებას და იოსებ ემინს ქართლ-კახეთის სამეფოს დატოვებას სთხოვს. ამის მიზეზად, რასაკვირველია, მეფე კათალიკოსის წერილს ასახელებს და ამბობს, რომ მას ამ შემთხვევაში სიმეონის წინააღმდეგ წასვლა არ შეუძლია (ამით კიდევ ერთხელ დასტურდება ის ფაქტი, თუ რამდენად უწევდა ერეკლე სიმეონის პოზიციას ანგარიშს). მეორე მიზეზად კი ერეკლე ემინის ფინანსურ უსახსრობას ასახელებს.⁹⁰ ზოგადად, ემინი თავის „თავგადასავალში“ საკუთარ წარუმატებლობებს ყველაზე ხშირად მის უსახსრობას მიაწერს.

86 ხერხეულიძე, მეფობა ირაკლი მეორისა, 60.

87 Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 167.

88 თამარ ლომოური, დავით ბატონიშვილი: ახალი ისტორია, ბაგრატ ბატონიშვილი: ახალი მოთხრობა (თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1941), 52.

89 Иоаннисян, *Иосиф Эмин*, 86-87.

90 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 233-234.

1765 წლის შეთქმულება ერეკლე II-ის წინააღმდეგ

1765 წელს, ქართლ-კახეთის სამეფოდან გაძევების შემდეგ, იოსებ ემინი ჩრდილოეთ კავკასიაში გადადის, სადაც იგი ერეკლე II-ის წინააღმდეგ წამოწყებული შეთქმულების ამბავს შეიტყობს. ის საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის შეთქმულების არსისა და ერეკლეს ბიძის, პაატა ბატონიშვილის (ქართლის მეფის ვახტანგ VI-ის ვაჟი)⁹¹ აღსასრულის შესახებ. მისი ცნობით, პაატა ბატონიშვილი ერეკლეს წინააღმდეგ წამოწყებული შეთქმულების სულისჩამდგმელია. მან ქართველ დიდებულებთან ერთად ლეკების მიმხრობაც შეძლო და მეფის, მისი უფლისწულებისა და მთლიანად სამეფო ოჯახის ამოწყვეტა განიზრახა.⁹² ემინის ცნობით, შეთქმულება ეროვნებით სომეხმა დავითმა გასცა. იგი შეთქმულებთან ყოფილა შეკრული და მას შეთქმულების მიერ ხელმოწერილი წერილის ლეკებთან მიტანა ევალებოდა, რომლებიც საბუთით განსაზღვრულ დროს დაესხმებოდნენ თავს ერეკლე II-ს. დავალების შესრულების ნაცვლად, დავითმა წერილი მიუტანა მეფეს. ამის შემდეგ კი ერეკლემ, შეთქმულების მონაწილე დიდებულებთან ერთად, პაატა ბატონიშვილიც იხმო თავის სასახლეში.⁹³ ემინის თხზულებაში ვკითხულობთ: "...The prince asking Pala⁹⁴, his uncle, how his heart could suffer him to write to the enemy, that he would destroy, with his hand, both his nephew and his children? He said, so he would have done; upon which he was immediately cut to pieces"⁹⁵ როგორც ამ მონაკვეთიდან ირკვევა, ერეკლე II-მ ბიძამისი დაუყოვნებლივ დასაჯა სიკვდილით. საგულისხმოა, რომ თავის თხზულებაში, 1765 წლის შეთქმულებასთან დაკავშირებულ ცნობებს თეიმურაზ ბაგრატიონიც გვაწვდის და იოსებ ემინისგან განსხვავებით, ის შეთქმულებაში მონაწილე ქართველი დიდებულების ვინაობას ასახელებს. ესენი არიან: სახლთუხუცესი დიმიტრი ამილახვარი და მისი ვაჟი ალექსანდრე ამილახვარი, აგრეთვე, ელიზბარ თაქთაქიშვილი და გლახა ციციშვილი.⁹⁶ ამასთან, 1765 წლის შეთქმულებაზე საუბრისას თეიმურაზ ბაგრატიონი არ ახსენებს ლეკებს, ხოლო ემინის ცნობებით, როგორც აღვნიშნეთ, შეთქმულებაში ლეკების პირდაპირი თანამონაწილეობა დგი-

91 Lang, *The Last years of the Georgian Monarchy 1658-1832*, 158.

92 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 276.

93 იქვე, 276-277.

94 ემინი თხზულებაში პაატა ბატონიშვილს მოიხსენიებს "Pala"-დ.

95 [...მეფე [ერეკლე II] ეკითხება ბიძამის პაატას, როგორ დაუშვა, რომ მტერს მისწერა, რომ ის თავისი ხელით გაანადგურებდა თავის ძმისშვილსა და მის [ერეკლეს] შვილებს? მან თქვა, რომ ასეც მოიქცეოდა, რის შემდეგაც ის [პაატა ბატონიშვილი] ნაწილებად აკუწეს...]. იქვე, 277.

96 ბაგრატიონი, ახალი ისტორია, 52.

ნდება. აღსანიშნავია, რომ 1765 წელს, შეთქმულების გამოვლენისა და დამნაშავეთა დასჯის შემდეგ, ქართლ-კახეთის სამეფოში ერეკლე II-ის ძალაუფლება გამყარდა და ამიერიდან დიდებულებს მონარქზე ზეწოლის განხორციელება აღარ უცდიათ.⁹⁷

საყურადღებოა, რომ ამ მოვლენებამდე რამდენიმე ხნით ადრე, როდესაც ემინი ჩრდილოეთ კავკასიაში იმყოფებოდა, ლეკებმა იცოდნენ, რომ ემინი ერეკლეს მიერ იყო გაძევებული და მას ლეკების 12 000-იანი ლაშქრით ქართველებზე გალაშქრება შესთავაზეს.⁹⁸ ამ ლაშქრობაში ემინს მონაწილეობა არ მიუღია. იგი ამ მოვლენასთან დაკავშირებით წერს: "...being assured in their own minds that he was provoked, and would not be reconciled to Heraclius, though, in truth, he would not have changed one Georgian Christian for all the Mahometans in Asia, but continued a true Armenian"...⁹⁹ ამ მონაკვეთიდან ნათლად ჩანს, თუ რამდენად უარყოფითი დამოკიდებულება ჰქონდა ემინს მუსლიმების მიმართ, თუმცა ეს ნამდვილად არ არის გასაკვირი, რადგან თხზულების ერთიანი სურათიდან გამომდინარე ჩანს, რომ საკუთარი ერის ყველა უბედურებას სწორედ მუსლიმებს უკავშირებს. არ არის გამორიცხული, რომ ლეკების ქართლ-კახეთის სამეფოზე გალაშქრება 1765 წლის შეთქმულებასთან იყოს დაკავშირებული.

ერეკლე II-ის ბრძოლა გავლენებისთვის

ქართლ-კახეთის სამეფოში დაბრუნებამდე ემინი სამხრეთ კავკასიაში და კერძოდ, სომხური მოსახლეობით დასახლებულ რეგიონებში მოგზაურობდა. საინტერესოა მისი შეხვედრა ეპისკოპოს ოვანთან, რომელიც, როგორც ზემოთ ვახსენეთ, სიმეონ კათალიკოსმა მწვალებლობის ბრალდებით მალევე განკვეთა ეკლესიიდან. ემინისა და ოვანის საუბრიდან ირკვევა, რომ ამჯერად ეპისკოპოსი ერეკლე მეფესა და სიმეონ კათალიკოსზეა განრისხებული. მისი აზრით, ერეკლეს და სიმეონის გამოა, რომ დღემდე სომხებსა და ასირიელებზე მუსლიმები ბატონობენ და რომ სწორედ მათ ჩაშალეს რამდენიმე წლის წინ ემინის გეგმა, რომელიც მიზნად ისახავდა ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე მცხოვრები სომხების გათავისუფლებას.¹⁰⁰ ემინის თხზულებაში ოვანი ერთ საყურადღებო წინადადებას ამბობს: "...

97 ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტომი II, 210.

98 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 259-260.

99 [...დარწმუნებულები იყვნენ [ლეკები], რომ მას [ემინს] პროვოკაცია მოუწყვეს და ის არ შეურიგდებოდა ერეკლეს, მაგრამ, სიმართლე რომ ითქვას, ის ერთ ქრისტიან ქართველსაც კი არ გაცვლიდა ყველა აზიელ მუსლიმზე და ჭეშმარიტ სომეხად დარჩებოდა...]. იქვე, 260.

100 იქვე, 377.

Prince Heraclius's name is as great now as Nadir Shah's; if he would but have assisted our prince Emin with an hundred Georgians, an hundred thousand Curdistan Armenians would have joined him, besides as many Assyrians and Nestorians, who could easily have found money”.¹⁰¹ ეს მონაკვეთი კიდევ ერთხელ ადასტურებს ერეკლე II-ის დიდ ავტორიტეტს სამხრეთ კავკასიაში მცხოვრებ ხალხებს შორის. აგრეთვე, იგი ადასტურებს ამ ხალხების თავისუფლებისთვის ბრძოლის მზაობას.

ემინის თხოვნების მიხედვით, 1767 წელს, მისი ქართლ-კახეთის სამეფოში დაბრუნებიდან მოკლე ხანში განჯის სახანოში პოლიტიკური კრიზისი იწყება. თხოვნება დეტალურ ცნობებს გვაწვდის ერეკლე II-ისა და განჯის ხანის, შავერდის დაპირისპირების შესახებ. ასევე, თხოვნების ეს მონაკვეთი განსაკუთრებით საინტერესოა, რადგან განჯის სახანოში პოლიტიკური კრიზისის დაძლევის შემდეგ ერეკლეს ლეკების ლაშქართან უწევს შებრძოლება. ამ საბრძოლო მოქმედებებთან დაკავშირებით ემინი მრავალ საგულისხმო ცნობას გვაწვდის.

როგორც ზემოთ ვახსენეთ, ნადერ-შაჰის დაღუპვის შემდეგ ირანში შინაომები დაიწყო, რამაც სახელმწიფო დაასუსტა და იმჟამინდელი გავლენის სფეროები დააკარგვინა. სხვა აზიურ ტერიტორიებთან ერთად, ირანის გავლენის სფეროს სამხრეთ კავკასიაც წარმოადგენდა და შესაბამისად, მათ შორის იგულისხმებოდა ყარაბაღის ხუთი სამელიქოც, ე.წ. ხამსა. XVII-XIX საუკუნეებში თანამედროვე მთიანი ყარაბაღის ტერიტორიაზე არსებობდა ხუთი ერთმანეთისგან დამოუკიდებელი ტერიტორიული ერთეული – გულისტანის, დიძაკის, ვარანდის, ხაჩენისა და ჯრაბერდის სამელიქოები. თითოეულ მათგანს სხვადასხვა დაწინაურებული ოჯახი მართავდა.¹⁰² საგულისხმოა, რომ XIII-XVIII საუკუნეების კავკასიაში „მელიქი“ ფეოდალის თანამედრობას აღნიშნავდა. შაჰ აბას I-ის მმართველობისას კი მელიქები შაჰზე დამოკიდებული ფეოდალები იყვნენ.¹⁰³ განსხვავებით სხვა პოლიტიკური ერთეულებისგან 1750-იან წლებამდე ყარაბაღის სამელიქოებს არ ჰყავდათ ერთპიროვნული მმართველი, ამდენად თითოეული მელიქი დამოუკიდებლად განაგებდა საკუთარ სამელიქოს.

სიტუაცია რადიკალურად შეიცვალა 1748 წელს, როდესაც ფანა

101 [„...ერეკლე მეფის სახელი ახლა ისეთივე დიდია, როგორც ნადერ შაჰის; ის [ერეკლე მეფე] რომ ჩვენს უფლისწულ ემინს ასი ქართველით დახმარებოდა, ასი ათასი ქურთისტანელი სომეხი შეუერთდებოდა მას, გარდა იმდენი ასურელისა და ნესტორიანელისა, რომელთაც ადვილად შეეძლოთ ფულის მოძიება...“]. იქვე, 377-378.

102 Raffi, *The Five Melikdoms of Karabagh (1600-1827)* (London: Taderon Press, 2010), 1-2.

103 ალექსანდრე ბოშივილი, მელიქის სახელო საქართველოში (თბილისი: არტანუჯი, 2013), 5.

ალი-ხანი, ყარაბაღელი მელიქების ერთმანეთზე წაკიდების გზით, ყარაბაღის ერთპიროვნული მმართველი – ხანი გახდა. ამავე წელს ფანა ალი-ხანი, ირანის ახალმა მმართველმა ადილ-შაჰმა, ფორმალურად, ყარაბაღის ხანად დაამტკიცა. 1751-52 წლებში ფანა ალი-ხანმა დაასრულა შუშის ციხესიმაგრის მშენებლობა და ქალაქი შუშა ამიერიდან ყარაბაღის სახანოს ცენტრად გამოცხადდა.¹⁰⁴ რუსი ისტორიკოსი, პიოტრ ბუტკოვი (1775-1857)¹⁰⁵ აღნიშნავს, რომ ფანა ალი-ხანი თავიდანვე აგრესიულ პოლიტიკას აწარმოებდა და საკუთარი ძალაუფლების გავრცელებას მეზობელ სახანოებზეც ცდილობდა. იგი 1749 წელს დაესხა თავს განჯის სახანოს, რის შემდეგაც განჯელებმა და ყარაბაღელმა სომხებმა დახმარებისთვის თეიმურაზ II-სა და ერეკლე II-ს მიმართეს.¹⁰⁶ ქართველები განჯისკენ ლაშქრით დაიძრნენ. მოახლოებული საშიშროების გამო ფანა ალი-ხანმა მოხსნა ქალაქ განჯის ალყა და ყარაბაღში გაბრუნდა. თეიმურაზი და ერეკლე საბრძოლველად ყარაბაღში გადავიდნენ და ფანა ალი-ხანი დაამარცხეს.¹⁰⁷ 1752 წელს განჯის მმართველმა, შავერდი-ხანმა თეიმურაზ მეფეს მასზე დაკისრებული ყოველწლიური ხარკის გადახდა შეუწყვიტა. ამის შედეგად თეიმურაზმა და ერეკლემ განჯის სახანოზე გაილაშქრეს. შავერდი-ხანს შაქის ხანი აჯი-ჩალაბი დაეხმარა და 1752 წლის 12 აპრილს გამართულ ბრძოლაში ქართველები დამარცხდნენ. ამავე წლის 1 სექტემბერს თეიმურაზმა კვლავ გაილაშქრა განჯის სახანოზე. ამჯერად შავერდი ხანი და მისი მოკავშირეები, შაქის ხანი აჯი-ჩალაბი და მისი ვაჟი ალა-ქიში, დამარცხდნენ.¹⁰⁸ თულქითეფეს ბრძოლასთან დაკავშირებით ცნობებს თეიმურაზ ბაგრატიონიც გვაწვდის და აღნიშნავს, რომ განჯისა და შაქის სახანოების წინააღმდეგ ბრძოლაში თეიმურაზს ჩერქეზები დაეხმარნენ.¹⁰⁹ აგრეთვე, უნდა აღინიშნოს, რომ თულქითეფეს ბრძოლასთან დაკავშირებით დეტალურ ცნობებს გვაწვდის ქართველი მემკვიდრე პაპუნა ორბელიანი. მისი საისტორიო თხზულების მიხედვით, ერეკლე მეფის აჯი-ჩალაბთან დამარცხების შემდეგ ქართლ-კახეთის სამეფოში კრიტიკული ვითარება იყო. იმ დროს, როდესაც ერეკლე ჩერქეზებთან აწარმოებდა მოლაპარაკე-

104 Eldar Ismailov, “The Khans of Karabakh: The Roots, Subordination to the Russian empire, and Liquidation of the Khanate”, *The Caucasus & Globalization*, Vol. 8, issue 1-2 (2014): 132-134.

105 ვახტანგ გურული, მეფე ერეკლე და რუსეთი (თბილისი: ქართული უნივერსიტეტი, 2018), 10.

106 П. Г. Буткова, *Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год, часть I* (Санкт-Петербург: Типография Академии наук, 1869), 237-238.

107 იქვე, 238.

108 იქვე, 239-240.

109 ბაგრატიონი, ახალი ისტორია, 49.

ბებს, სამეფოს ლეკები დაესხნენ თავს. როგორც ირკვევა, ლეკების თავდასხმა ქართველებმა წარმატებით მოიგერიეს და მოგვიანებით თეიმურაზმა და ერეკლემ თულქითეფეს ბრძოლაში გადამწყვეტი გამარჯვებაც მოიპოვეს.¹¹⁰

ემინი თხზულებაში ეხმაურება 1765 წელს განვითარებულ მოვლენებს. კერძოდ, იგი მოგვითხრობს განჯის მმართველ შავერდი-ხანისა და ერეკლე მეფის დაპირისპირების შესახებ. როგორც ირკვევა, შავერდი-ხანმა ერეკლეს წინააღმდეგ ძირგამომთხრელი პოლიტიკის წარმოება დაიწყო. ის ლეკების დახმარებით ავიწროებდა შამშადილუს ტომს, რომელიც იმჟამად ერეკლე მეფის მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა. შედეგად ერეკლემ განჯის სახანოში 500 მხედარი გაგზავნა. მათ რეგიონში გამოჩენისთანავე უნდა გაენადგურებინათ ლეკები, თუმცა, ემინის ცნობით, სიტუაცია რადიკალურად იცვლება მაშინ, როდესაც ერთ-ერთი გამუსლიმებული სომეხი მსახური შავერდი-ხანს ღამით, საძინებელში კლავს. ამ დროიდან კი ოფიციალურად განჯის სახანო ქართლ-კახეთის სამეფოზე დამოკიდებული პოლიტიკური ერთეული ხდება.¹¹¹

ბუტკოვის ცნობებით, თავად შავერდი-ხანმა მოითხოვა ერეკლეს დახმარება, რადგან მას განჯის სახანოზე კონტროლი ჰქონდა დაკარგული. საპასუხოდ ერეკლემ გაილაშქრა განჯის სახანოზე და შავერდი კვლავ ხანი გახდა, თუმცა მოგვიანებით სახანოს უკმაყოფილო მოსახლეობამ შავერდი-ხანი მოკლა. ამის შემდეგ ერეკლემ განჯის სახანოს ახალ მმართველად შავერდი-ხანის ვაჟი, მუჰამედ ჰასან-ხანი დაამტკიცა.¹¹² თეიმურაზ ბაგრატიონის ცნობით, შავერდი-ხანი მისმა მსახურმა მოკლა, რის შემდეგაც ერეკლემ ხელახლა გაილაშქრა განჯაზე და სახანოს მმართველად შავერდი-ხანის ვაჟი მუჰამედ ჰასან-ხანი დაამტკიცა.¹¹³

ამრიგად, სამივე ავტორის შემთხვევაში დასტურდება ცნობა შავერდი-ხანის მკვლელობის შესახებ, თუმცა მხოლოდ ემინი აზუსტებს შავერდი-ხანის მკვლელის ვინაობას. დიდი ალბათობით, იგი არ დაუთმობდა ხანის მკვლელს ამხელა ყურადღებას, რომ არა მისი სომხური წარმომავლობა და მეტად მტკივნეული მოტივი – ძალდატანებით გამუსლიმება.

ამ ცნობების შემდეგ ემინი მწუხარებით აღნიშნავს ერეკლე მეფისა და თბილისელი სომეხი ვაჭრების ურთიერთდამოკიდებულების

110 დავით ჩუბინაშვილი, *ქართლის ცხოვრება*, ნაწილი II (სანქტ-პეტერბურგი: რუსეთის საიმპერატორო აკადემიის გამომცემლობა, 1854), 445-446.

111 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 387.

112 Буткова, *Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год*, часть I, 248.

113 ბაგრატიონი, ახალი ისტორია, 52.

საკითხს. მისი თქმით, თბილისელი სომეხი ვაჭრები ყოველთვის გულწრფელად ეხმარებოდნენ მეფესა და მის ოჯახს ჯარებით, ფულით, სურსათითა და საკვებით. თუმცა მეფე მათ მიმართ სათანადო ყურადღებას არასოდეს იჩინდა. ერეკლეს ამგვარ დამოკიდებულებას ემინი წმინდა ბერძნული ეკლესიისა და სასულიერო პირების მეფეზე გავლენას უკავშირებს. იგი აქვე მწუხარებით აღნიშნავს, რომ ერეკლესთან ყოველი საუბრის შემდეგ საკუთარ თავს აჯერებდა, რომ საბოლოოდ მეფე მას დაეხმარებოდა და რაზმს გამოუყოფდა, თუმცა დრო ისე გადიოდა, რომ მეფე მას არ ეხმარებოდა.¹¹⁴

შესაძლოა, ამ შემთხვევაში იოსებ ემინის გულისწყრომა იმ ფაქტს უკავშირდებოდეს, რომ სომეხი ვაჭრების მეფისადმი უპირობო ერთგულების მიუხედავად, ერეკლე სომეხების გასათავისუფლებლად ქმედით ნაბიჯებს არ დგამდა. აგრეთვე, შესაძლოა, რომ აქ ემინი ქართლ-კახეთის სამეფოში მცხოვრები ეთნიკურად სომეხი მოსახლეობის სამართლებრივ სტატუსს გულისხმობდეს. მაგალითისთვის, დავით ბაგრატიონის (გიორგი XII-ის ვაჟი, 1767-1819)¹¹⁵ მიხედვით, ქართლ-კახეთის სამეფოში ეთნიკურად სომეხ მოხელეებს მაღალი ადმინისტრაციული თანამდებობები თითქმის არასოდეს ეკავათ. ამ პოზიციებს ძირითადად ქართველი დიდებულები და წარჩინებული ოჯახის წარმომადგენლები იკავებდნენ. აგრეთვე, სომეხური მოსახლეობა, გარდა გადაუდებელი შემთხვევებისა და მორიგე ჯარისა,¹¹⁶ აქტიურად არ მონაწილეობდნენ ერეკლე მეფის ლაშქრობებში.¹¹⁷ გარკვეულწილად, ეს მდგომარეობა სრულებით არ არის გასაკვირი, მეტადრე, რომ ქართლ-კახეთის სამეფო ფეოდალური სახელმწიფოა, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ ქვეყანაში, პოლიტიკური თვალსაზრისით, ფეოდალური წეს-წყობილებისთვის დამახასიათებელი ურთიერთობები არსებობს. ფეოდალური ურთიერთობები კი თავის თავში, როგორც მონარქიული საგვარეულოს, ისე ცალკეული ფეოდალური ოჯახების შემთხვევაში, მემკვიდრეობითობას გულისხმობს.

სამხედრო თვალსაზრისით, ქართულ-სომეხური ურთიერთობები განსაკუთრებით XVIII საუკუნეში გაღრმავდა. ჯერ კიდევ ვახტანგ VI-ის მეფობის დროს, 1720-იან წლებში, მრავალი სომეხი ირიცხებოდა ქართულ ლაშქარში. წყაროებითაც დასტურდება, რომ სომეხები აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ ერეკლე მეფის ლაშქრობებშიც.

114 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 388-389.

115 Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 171.

116 ერეკლე II-ის მიერ შექმნილი შეიარაღებული ძალების სახეობა, რომლის უპირველესი ამოცანა ლეკების თავდასხმების მოგერიება იყო.

117 ზიქასიას, *რჯა – ჩიუს – ჭიხაშაკის ქიჩხაურაქერიქიუსსერი ძღ. რაჟი ხერკიოიქ კეხის*, 57.

როგორც გურამ მაისურაძე აღნიშნავს, ზოგადად, XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოში სომხური მოსახლეობა მრავალი საქმიანობით იყო დაკავებული: სამეურნეო-საფინანსო, ხელოსნობა, სამხედრო და ა.შ. თუმცა, სამეფოში განსაკუთრებით ძლიერი იყო სომეხ ვაჭართა ფენა, რომელიც ერეკლე II-ის მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა. აქვე, ისიც უნდა ითქვას, რომ უამრავი სომეხი იყო დასაქმებული სამეფო სასახლის კარზე, სადაც მათ საკვანძო თანამდებობები ეკავათ.¹¹⁸

ამრიგად, ირკვევა, რომ XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისთვის გარკვეულწილად უკვე მიმდინარეობს სომხური მოსახლეობის სამეფოში ინტეგრაციის პროცესი, რაც თავად იოსებ ემინის თხზულებიდანაც დასტურდება.

დაპირისპირება ლეკებთან და ქართლ-კახეთის სამეფოდან იოსებ ემინის ხელმეორედ გაძევება

ემინი ეხმიანება იმერეთის სამეფოში განვითარებულ მოვლენებს. ავტორის ცნობით, მეფე სოლომონ I ამარცხებს ურჩ მთავრებს და უპირისპირდება ოსმალებს. ამ საქმეში კი მას ლეკთა რაზმები ეხმარება. მისი თქმით, ლეკების არმიას წარმოშობით სომეხი ასისტავი, მიქაელი მეთაურობდა, რომელიც ჩვილობისას ტყვედ აიყვანეს და დაღესტანში აღიზარდა. ისე მოხდა, რომ ეს კაცი, რომელიც ამავდროულად ლეკების ერთ-ერთი მეთაური იყო, იმერეთის მეფე სოლომონთან დამხმარე ჯარით გაიგზავნა. ის იმერეთში დაღესტნიდან ჩავიდა, შეუერთდა სოლომონის ჯარს და დაამარცხა 40 000 თურქი და დადიანები (საქართველოს ერთ-ერთი გამორჩეული საგვარეულო, სამეგრელოს მმართველი დინასტია),¹¹⁹ რომლებიც იმჟამად ოსმალებთან ერთად სოლომონ მეფის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. ლეკებმა ქართველი დიდებულების სამფლობელოები ააოხრეს და ალაფის სახით ასამდე მონა წაასხეს.¹²⁰ საყურადღებოა, რომ ეს მოვლენები ბაგრატი ბაგრატიონის საისტორიო თხზულებაშიც დასტურდება. მისი ცნობით, 1767 წელს იმერეთის სამეფოში არეულობა დაიწყო, იმერეთის მეფე სოლომონ I ტახტიდან ჩამოაგდეს და მისი ბიძაშვილი თეიმურაზი გაამეფეს. ამასთან, ლეონ აბაშიძემ და რაჭის ერისთავმა როსტომმა სამეფოში ოსმალები ჩამოიყვანეს. საპასუხოდ, მეფე სოლომონმა ნიკოლოზ წერეთელს სთხოვა დახმარება, რომელმაც ლეკები ჩაიყვანა

118 გურამ მაისურაძე, საქართველოს სომხური მოსახლეობის ისტორიის საკითხები (IV-XVIII სს.) (თბილისი: მეცნიერება, 1999), 152-153.

119 Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 245-246.

120 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 389.

იმერეთში; ისინი შეებრძოლნენ თურქებსა და განდგომილ დიდებულებს და სოლომონმა სამეფო ტახტი დაიბრუნა.¹²¹ გიულდენშტედტის ცნობით, სოლომონ I-ს ოსმალებთან ერთად დადიანები, გურიელები და რაჭის ერისთავი უპირისპირდებოდნენ, თუმცა ყველა მათგანი დაამარცხა მეფემ.¹²²

იმერეთში განვითარებულ მოვლენებთან დაკავშირებით საინტერესო ცნობას გვაწვდის იოსებ ემინი. მისი გადმოცემით, იმერეთში გადასულ ლეკებს შეთანხმება ჰქონდათ მეფე ერეკლესთან, რომელმაც მათ სიტყვა მისცა, რომ მშვიდად გაატარებდა იმერეთის მიმართულებით და უკან, დაღესტანში დაბრუნებისასაც არ შეუქმნიდა რაიმე დაბრკოლებას.¹²³ თუმცა, როგორც აღმოჩნდა, იმერეთიდან ქართლ-კახეთის სამეფოს ტერიტორიაზე გადმოსული ლეკები ერეკლემ გაანადგურა. ლეკების განადგურების შესახებ ცნობებს ომან ხერხეულიძეც გვაწვდის და აზუსტებს, რომ ლეკებმა იმერეთში რაჭის სოფლები დაარბიეს და ასამდე ქრისტიანი ტყვედ წაიყვანეს დაღესტანში, საპასუხოდ კი ერეკლე მათ მდინარე იორთან დახვდა და ლეკები ადგილზევე გაანადგურა.¹²⁴

ემინის თხზულების მიხედვით, ამ მოვლენებიდან მოკლე ხანში ერეკლე მეფესა და იოსებ ემინს შორის შედგა საუბარი, სადაც ერეკლე დაინტერესდა, რატომ არ შეასრულა ემინმა მისი ბრძანება და არ იბრძოლა ლეკების წინააღმდეგ. ემინმა უპასუხა, რომ მან გამიზნულად არ მიიღო ბრძოლაში მონაწილეობა, რადგან ამ შემთხვევაში ლეკები სოლომონ I-ს დაენმარნენ და მათზე თავდასხმა უღირს საქციელად მიაჩნდა. ამ საუბრიდან მოკლე ხანში ერეკლე მეფემ ემინი ქართლ-კახეთის სამეფოდან ხელმეორედ გააძევა – იმ შემთხვევაში, თუ ის ამ ბრძანებას არ დამორჩილდებოდა იგი თავისი სიცოცხლით აგებდა პასუხს.¹²⁵ შედეგად, იოსებ ემინმა 1768 წელს, რუსეთ-ოსმალეთის ომის დაწყებამდე, დატოვა ქართლ-კახეთის სამეფო. იგი ჯერ იმერეთის სამეფოში ხოლო შემდეგ სამხრეთით გაემგზავრა.

თხზულების მიხედვით, იმერეთის სამეფოში იოსებ ემინი კარგად მიიღეს. იმერეთის მეფე სოლომონ I-მა ის სადილზე მიიწვია, სადაც მათ შორის საინტერესო საუბარი შედგა. ემინს გამოჰკითხეს მიზეზი,

121 ლომოური, დავით ბატონიშვილი: ახალი ისტორია, ბაგრატ ბატონიშვილი: ახალი მოთხრობა, 53.

122 იოჰან გიულდენშტედტი, გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტომი I (თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1962), 169.

123 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 389-390.

124 ხერხეულიძე, მეფობა ირაკლი მეორისა, 79.

125 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 392-394.

თუ რატომ დატოვა ქართლ-კახეთის სამეფო. საყურადღებოა, რომ ემინი ყველა შეკითხვას დიპლომატიურად პასუხობდა, ერთ შემთხვევაში კი იგი საკუთარ მჭევრმეტყველებას ციცერონის ორატორულ ნიჭს ადარებს. იგი სოლომონთან საუბრისას ერთ მეტად საინტერესო ფრაზას ამბობს: „...Heraclius, from many years experience in the toils of war, is worthy to be the emperor of Persia, and yourself his generalissimo; provided you will both resolve not to put on always, and everywhere, the religious habit of your holy church, to condemn all others, and to commend yours only. Such conduct will soon bring over the honest Armenians to furnish you with all the necessaries of life, and true Christianity will thrive better“...¹²⁶ ვფიქრობ, ემინის ამ დასკვნით სიტყვაში კარგად იკითხება მისი ზოგადი დამოკიდებულება საკუთარი უმთავრესი მიზნისადმი. მიზანი, რომელიც საკუთარ თავში, უპირველესად, ქართველებთან თანამშრომლობის გზით, სომხური მოსახლეობის მუსლიმური ბატონობიდან დახსნას და ამის საფუძველზე ორი ერის საერთო ამოცანების ქვეშ გაერთიანებას გულისხმობს.

დასკვნა

იოსებ ემინის თხზულების ანალიზის საფუძველზე განვიხილეთ ერეკლე II-ის კავკასიური პოლიტიკა 1760-იან წლებში. ალბათ XVIII საუკუნის ეს ათწლეული თავად ემინის მოღვაწეობაში ყველაზე საინტერესო ეპიზოდია. იგი ამ ათწლეულში ყველაზე ახლოს იყო მისი ცხოვრების მთავარ მიზანთან, რომელიც ოსმალეთის იმპერიაში მცხოვრები სომეხი მოსახლეობისთვის თავისუფლების მოტანას და ამის საფუძველზე ქართლ-კახეთის სამეფოსთან კავშირით ერთიანი ქართულ-სომხური ფედერაციული სახელმწიფოს შექმნას გულისხმობდა.

ვასკვნით, რომ 1760-იანი წლებისთვის სამხრეთ კავკასიაში მცხოვრებ ხალხებს შორის ერეკლე II დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა. ამ პერიოდისთვის მისი პოლიტიკა უფრო მეტად ქართლ-კახეთის სამეფოს გაძლიერებისკენ არის მიმართული, ვიდრე ექსპერიმენტული ქართულ-სომხური ფედერაციული სახელმწიფოს შექმნისკენ. ერეკლეს მიზანი სამეფოს ლეკების თავდასხმებისგან დაცვა, სამხრეთ

126 [„...მრავალ ომგამოვლილი ერეკლე ნამდვილად იმსახურებს ირანის იმპერატორობას და თქვენ [სოლომონ I] მის გენერალისიმუსობას; იმ პირობით, რომ ორივე შეთანხმდებით რომ წინ არ წამოწვეთ ყველგან და ყოველთვის თქვენი წმინდა ეკლესიის რელიგიურ წეს-ჩვეულებებს, არ დაგმობთ ყველა სხვას და არ აქებთ მხოლოდ თქვენი საკუთარს. ასეთი ქცევა მალე მოიგებს პატიოსანი სომეხების გულს, რომლებიც მოგამარაგებენ ყველანაირი საჭიროებით და ჭეშმარიტი ქრისტიანობა უკეთეს მდგომარეობაში იქნება...“]. იქვე, 403-404.

კავკასიაში არსებულ სახანოებზე საკუთარი ძალაუფლების განმტკიცება და რუსეთის იმპერიასთან სამხედრო-პოლიტიკური თანამშრომლობის საფუძველზე ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში მყოფი ქართული ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნება იყო.

ქართულ-სომხური ფედერაციული სახელმწიფოს შექმნის პროექტს რამდენიმე გარემოება უშლიდა ხელს. პირველი თავად იოსებ ემინის მდგომარეობაა. მას არ ჰქონდა საკმარისი მხარდაჭერა სომხური თემისგან, რამაც დიდწილად განაპირობა კიდევ მისი წარუმატებლობა. აგრეთვე, მას არ გააჩნდა რეალური მხარდაჭერა არც ინგლისისგან და არც რუსეთის იმპერიისგან. ასევე, მთელი 1760-იანი წლების განმავლობაში მისთვის დიდი პრობლემა იყო უსახსრობა. გარკვეულწილად, ფინანსების არარსებობის გამო მან ვერ მოახერხა ერთი მხრივ ერეკლე მეფის, ხოლო მეორე მხრივ ერმიაწინის ეკლესიის დარწმუნება. მეორე ხელისშემშლელ ფაქტორად თავად ერეკლე II-ის იმჟამინდელი პოლიტიკა შეიძლება მივიჩნიოთ, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, უფრო მეტად იყო მიმართული ქართული სამეფოს გაძლიერებისკენ, ვიდრე ოსმალეთის იმპერიაში მცხოვრები სომხების გათავისუფლებისა და მათთვის ახალი სახელმწიფოს შექმნისკენ.

ერეკლე მეფის პოლიტიკურ ფაქტორს ემატება ერმიაწინის ეკლესიის მეთაურის, სიმეონ კათალიკოსის პოზიციაც. სიმეონი სომეხი ხალხისთვის ერთდროულად სულიერი და საერო ლიდერიც იყო, რომელსაც სომეხი ხალხის მუსლიმთა ბატონობისგან გათავისუფლება სხვაგვარად წარმოედგინა. იგი, ემინისგან განსხვავებით, ფრთხილ და თანმიმდევრულ მოქმედებას ანიჭებდა უპირატესობას. ამასთან, იქმნება შთაბეჭდილება, რომ სიმეონ კათალიკოსი განმათავისუფლებელი მოძრაობის წამყვან ძალად არა იოსებ ემინსა და ერეკლე II-ს, არამედ საკუთარ თავსა და ერმიაწინის ეკლესიას მოიაზრებდა. 1760-იანი წლებისთვის ერმიაწინის ეკლესია არ არის დაინტერესებული ამგვარი სარისკო პროექტის განხორციელებით. სიმეონის მიზანი რეგიონში მცხოვრებ ხალხებზე გავლენის მოპოვება, არსებული პოლიტიკური მდგომარეობის შენარჩუნება და რუსეთის იმპერიასთან კავშირების გაღრმავება იყო.

ამრიგად, 1760-იანი წლებისთვის იოსებ ემინმა ვერ მოახერხა სომხური მოსახლეობისთვის თავისუფლების მოტანა და შესაბამისად ქართულ-სომხური ფედერაციული სახელმწიფოს შექმნის საკითხი, იმჟამად, დღის წესრიგში აღარ იდგა. თუმცა, 1780-იან წლებში ერთიანი სახელმწიფოს შექმნის პროექტმა, სხვა სომხური ჯგუფის წყალობით, ახალი სიცოცხლე შეიძინა.

დამოწმებანი

- ბაგრატიონი, თეიმურაზ. *ახალი ისტორია*. თბილისი: მეცნიერება, 1983.
- ბერძენიშვილი, ნიკოლოზ. *საქართველოს ისტორიის საკითხები*, ტომი II. თბილისი: მეცნიერება, 1965.
- . *საქართველოს ისტორიის საკითხები*, ტომი IV. თბილისი: მეცნიერება, 1967.
- ბოშიშვილი, ალექსანდრე. *მელიქის სახელო საქართველოში*. თბილისი: არტანუჯი, 2013.
- გიგაური, ლია. *საქართველო სიმეონ ერევანცის „მემუარებში“*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1997.
- გიულდენშტედტი, იოჰან. *გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში*, ტომი I. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1962.
- გურული, ვახტანგ. „რუსეთის კავკასიური პოლიტიკა და ერეკლე II; სამეცნიერო კონფერენცია კავკასია და კავკასიელები: ნაშრომების რეზიუმე, რედ. ეკა კვაჭანტირაძე და ქეთევან ნადირაძე, 5-7. თბილისი: უნივერსალი, 2009.
- . *მეფე ერეკლე და რუსეთი*. თბილისი: ქართული უნივერსიტეტი, 2018.
- კვაჭანტირაძე, ეკა. „ქართული თვითცნობიერება ისტორიულ რეტროსპექტივაში“ *გული გონიერი*, N5 (2013): 75-96.
- ლომოური, თამარ. *დავით ბატონიშვილი: ახალი ისტორია, ბაგრატიონიშვილი: ახალი მოთხრობა*. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1941.
- მაისურაძე, გურამ. *ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა XIII-XVIII საუკუნეებში*. თბილისი: მეცნიერება, 1982.
- . *საქართველოს სომხური მოსახლეობის ისტორიის საკითხები (IV-XVIII სს.)*. თბილისი: მეცნიერება, 1999.
- მეგრელაძე, დ. *ლეკიანობა*. თბილისი: ისტორიული მემკვიდრეობა, 2011.
- ტუხაშვილი, ლოვარდ. „ქართლ-კახეთის სამეფოს ურთიერთობა კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხებთან მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში“ *საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები*, წიგნი 2, რედ. მ. ღუმბაძე, 91-108. თბილისი: მეცნიერება, 1972.
- შენგელია, ლუიზა. *ირანი ქერიმ-ხან ზენდის დროს*. თბილისი: მეცნიერება, 1973.
- ჩუბინაშვილი, დავით. *ქართლის ცხოვრება*, ნაწილი II. სანქტ-პეტერბურგი: რუსეთის საიმპერატორო აკადემიის გამომცემლობა, 1854.
- ხერხეულიძე, ომან. *მეფობა ირაკლი მეორისა*. თბილისი: მეცნიერება, 1989.

- ჯავახიშვილი, ივანე. *საქართველოს საზღვრები*. ტფილისი: სახელმწიფო სტამბა, 1919.
- ჩაგჩიქვანი, ლ. უ. ჰაი თიოქციუჩი ოსთმირქონი, ზ. IV, ტრედას: ჰაქსაკას ოსო ოტიოქონისსერი ასაოქსიჰაჰი ჰრასარასციოქონი, 1972.
- ჟიქასიას, ოადქ. *ჰაი – ოილ – ორასაკას ოიქსიარაქერიოქონისსერი ძლ. ოარი ტერიოქი ქესილ*, ოაჰი ოქოი ო. ექსიადილ, 2006.
- Batwagan-Toufanian, Satenig. *Le Piège de l'Orgueil: Un projet républicain en Orient au XVIIIe siècle*. Paris: Presses de l'Inalco, 2018.
- Chisholm, Hugh. "Elizabeth (Petrovna)". In *Encyclopedia Britannica*, Vol. 9 (11th ed.), 283-285. New York: Cambridge University Press, 1910.
- ."Northumberland, Earls and Dukes of." In *Encyclopedia Britannica*, Vol. 19 (11th ed.), 787-788. New York: Cambridge University Press, 1911.
- ."Vorontsov". In *Encyclopedia Britannica*, Vol. 28 (11th ed.), 212-213. New York: Cambridge University Press, 1911.
- Emin, Joseph. *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*. Calcutta: Baptist mission press, 1918.
- Gregorian, Vartan. "The impact of Russia on the Armenians and Armenia". In *Russia and Asia: Essays on the Influence of Russia on the Asian Peoples*, ed. Wayne S. Vucinich, 167-218. Stanford, California: Stanford University 1972.
- Ismailov, Eldar. "The Khans of Karabakh: The Roots, Subordination to the Russian Empire, and Liquidation of the Khanate". *The Caucasus & Globalization*, Vol. 8, issue 1-2 (2014): 127-154.
- Kostikyan, K.P. *Persian documents of the Matenadaran*, Vol. 4, Yerevan: Nairi, 2008.
- Lang, David Marshall. *The Last Years of the Georgian Monarchy 1658-1832*. New York: Columbia University Press, 1957.
- Lorentz H. John. *Historical Dictionary of Iran*. Lanham: The Scarecrow Press, 2007.
- Mikaberidze, Alexander. *Historical Dictionary of Georgia*. Plymouth: The Scarecrow Press, 2007.
- Nalbandian, Louise. *The Armenian Revolutionary Movement*. London: University of California Press, 1963.
- Perry, John R. *Karim Khan Zand*. Oxford: Oneworld publications, 2006.
- Raffi. *The Five Melikdoms of Karabagh (1600-1827)*. London: Taderon Press, 2010.
- Tsutsiev, Arthur. *Atlas of the Ethno-Political History of the Caucasus*, transl. Nora Seligman Favorov. New Haven: Yale University Press, 2014.

Буткова, П. Г. *Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год, часть I.* Санкт-Петербург: Типография Академии наук, 1869.

Иоаннисян, А.Р. *Иосиф Эмин.* Ереван: Издательство АН Армянского ССР, 1989.

Цагарели, А.А. *Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, Т. II, В. I.* Санкт-Петербург: орд. Проф., 1898.

Grigol Pheradze

*Ilia State University, Georgia
Paul Valéry University Montpellier 3, France
grigol.peradze.1@iliauni.edu.ge*

Heraclius II's Caucasian Policy in the 1760s (according to the autobiographical memoir of Joseph [Hovsep] Emin)

Keywords: Heraclius II, Joseph Emin, Kingdom of Kartli-Kakheti, Armenia, Georgian-Armenian state project

Introduction

This article discusses the Caucasian policy of the 1760s of Heraclius II, the King of Kartli-Kakheti, according to the autobiographical memoir of the Armenian public figure and political leader of the national liberation movement, Joseph Emin, “The Life and Adventures of Joseph Emin”¹ The Caucasian policy of Heraclius II in the 1760s is a valuable and relevant issue for studies of the early modern history of Georgia and Armenia, especially since it goes beyond the region and acquires global importance. It also concerns the South Caucasus region located at the crossroads of three huge states – the Russian Empire, the Ottoman Empire, and Iran.

Joseph Emin published his autobiographical work in English in 1792, in London. Later, in 1918, the work was republished by his great-grandchild in Calcutta. The second edition is a completed version of the work, in particular, in addition to the main text (that is, the version of 1792), personal letters and documents of Joseph Emin are added to it. I use the second edition for this article. The autobiographical work itself is quite large in volume, with the author providing us with valuable information about his life and adventures. An important part of the memoir is devoted to the description of the political relations between Joseph Emin and Heraclius II.

Obviously, as in the case of all historical sources, this work cannot be completely objective, since its author, Joseph Emin, has his own worldview

¹ Joseph Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin* (Calcutta: Baptist Mission Press, 1918).

and opinions. Yet, based on its comparison with various historical sources and scientific materials, in my opinion, it will be possible to restore the military-political picture of the period of the late 18th century and, accordingly, discuss the Caucasian policy of Heraclius II in the 1760s.

The General Political Situation of the South Caucasus in the 1760s-1770s

By the 1760s-1770s, there were two independent Georgian kingdoms (the Kingdom of Kartli-Kakheti and the Kingdom of Imereti), and many semi-independent khanates in the South Caucasus region. A certain part of the territory of the South Caucasus was occupied by the Ottoman Empire at the time.² Yet, neither the political influence of the Ottomans nor Iran extended to the Kingdom of Kartli-Kakheti.

On January 8, 1762, the King of Kartli, Teimuraz II, who was on a diplomatic mission in the Russian Empire, passed away.³ Accordingly, his son, the King of Kakheti, Heraclius II, ascended to the royal throne of Kartli in 1762, and from then on became the monarch (1762-1798) of the united Kingdom of Kartli-Kakheti.⁴ In the 1750s, the Lezgins regularly plundered the kingdoms of Kartli and Kakheti, which caused significant economic damage to the Georgian kingdoms.⁵ Nevertheless, in the 1760s, Heraclius, like his father, continued an active military policy in the South Caucasus, primarily manifested in the improvement of the political and economic situation of the Kingdom of Kartli-Kakheti, the protection of the borders of the kingdom, and the spreading of power over the neighboring khanates.⁶

The situation in the Armenian part of the South Caucasus was completely different. To explain it, a little historical perspective is needed. In 1045, the Byzantine Empire put an end to the rule of the Bagratuni dynasty in Armenia. As a result of the Seljuk invasions in 1064, Bagratuni's royal city of Ani fell. The results of the Byzantine and Seljuk campaigns were very grave for the Armenians – during this period, many people died, many villages and cities were devastated, and economic systems were destroyed, which ultimately put the Armenian population in the worst situation.⁷ The second Armenian state,

2 Arthur Tsutsiev, *Atlas of the Ethno-Political History of the Caucasus*, transl. Nora Seligman Favorov (New Haven: Yale University Press, 2014), map N3, 6.

3 Alexander Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia* (Plymouth: The Scarecrow Press, 2007), 617-618.

4 Ibid., 285.

5 Nikoloz Berdzenishvili, *Issues of Georgian History*, Vol. 2 (Tbilisi: Metsniereba, 1965), 204.

6 Ibid., 209.

7 Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement* (London: University of

which is known as the Armenian Kingdom of Cilicia, was conquered by the Mamluk Sultanate in 1375.⁸ It is significant that after the fall of the Armenian state, a considerable part of the Armenian population took the path of emigration. Thus, in the 11th century, the mass resettlement of Armenians began in almost all directions. Armenian settlements were created in Georgia, Kievan Rus', Iran, the Sultanate of Egypt, the Byzantine Empire, and others. Consequently, by the 18th century, the Armenian state had long ceased to exist, with a significant part of the Armenian population living in the provinces of Van, Erzurum, Kars, Diyarbakir, and Sivas in the Ottoman Empire, while in the territories of the Caucasus considered to be under the influence of Iran, the Armenian population lived mainly in the Erivan, Nakhichevan, and Karabakh khanates.⁹

Thus, in the late Middle Ages, the Armenian people lost their independence and were, in fact, under the rule of Muslim states. It is significant that over the centuries, Armenians had repeatedly wished to gain freedom and restore their independence. In some cases, like the Georgians, or together with them, Armenians asked the European states for help. It also happened that the population began a rebellion in the South Caucasus region with the motive of liberation from the influence of the Ottomans and Iran, although these attempts always ended in vain.¹⁰ Still, a new wave of people's liberation movements began in the South Caucasus in the 1760s; from which period the political orientation towards the Kingdom of Kartli-Kakheti can be seen among the peoples of the South Caucasus and the Middle East. In addition to the Armenian population, Assyrians and Yazidis were also interested in the political connection with the Kingdom of Kartli-Kakheti.¹¹

As a result of the analysis of Joseph Emin's autobiographical work, it is clear that by the 1760s, in the South Caucasus, compared to the previous decades, the political and military influences of both the Ottomans and Iran were significantly weakened, which, accordingly, created an opportunity for the Kingdom of Kartli-Kakheti to improve its economic, political, social and

California Press, 1963), 14-15.

8 Ibid., 15-17.

9 Vartan Gregorian, "The Impact of Russia on the Armenians and Armenia", in *Russia and Asia: Essays on the Influence of Russia on the Asian Peoples*, ed. Wayne S. Vucinich (Stanford, California: Stanford University 1972), 168-169.

10 Satenig Batwagan Toufanian, *Le Piège de l'Orgueil: Un projet Républicain en Orient au XVIIIe siècle* (Paris : Presses de l'Inalco, 2018), 97-102.

11 Lovard Tukhashvili, "The Relationship of the Kingdom of Kartli-Kakheti with the Peoples of the Caucasus and the Near East in the Second Half of the 18th Century", in *Issues of the History of the Feudal Age of Georgia*, Book 2, ed. M. Dumbadze (Tbilisi: Metsniereba, 1972), 91-95.

military standing. The Russian Empire, prior to the 1760s, and especially before the Russo-Ottoman War (1768-1774), had not been conducting a particularly aggressive imperialist policy in the South Caucasus region, but from the point of view of Caucasian politics, the Empire's was indeed preparing suitable ground for the future conquest of the South Caucasus region.¹² Obviously, the political circles of the Russian Empire were well aware that settling in the South Caucasus required some time and appropriate preparation. For this reason, on the one hand it was necessary to weaken the influence of the Ottomans and Iran, and on the other to actively cooperate with the people living in the region (especially the Christian population).

A detailed study and analysis of Emin's memoir has revealed how difficult the political situation was in the South Caucasus region in the 1760s. We also see how strong a political influence and authority Heraclius II had in the 1760s, both in the Kingdom of Kartli-Kakheti and among the neighboring khanates and peoples. At the same time, the Armenians living in the territory of the Ottoman Empire were expressing great dissatisfaction with the Turkish rule and, accordingly, there was a great desire to gain freedom and rid themselves of the Muslim influence.

Joseph Emin's First Journey to the Kingdom of Kartli-Kakheti

Joseph Emin was born in Hamadan¹³ in 1726. Due to the events that happened in the Middle East, his family had to change their place of residence several times.¹⁴ Later, Emin left his family and traveled to England to seek his fortune. He soon made an appearance and, with the support of Hugh Percy, Duke of Northumberland (1714-1786¹⁵), he began studying at the Woolwich Military Academy.¹⁶ According to the memoir, after completing his studies, Emin traveled to the continental part of Europe, the South Caucasus, and the Russian Empire. He first came to the Kingdom of Kartli-Kakheti and there personally met King Heraclius II, in 1763. Joseph Emin is thought to have traveled to the Kingdom of Kartli-Kakheti in 1763-1765 and 1767-1768.

According to the autobiographical work, Joseph Emin entered the terri-

12 Vakhtang Guruli, "The Caucasian Policy of Russia and Heraclius II", in *Scientific Conference Caucasus and Caucasians: Abstracts of Papers*, ed. Eka Kvatchantiradze and Ketevan Nadiradze (Tbilisi: Universali, 2009), 5.

13 A city in western Iran.

14 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 5.

15 Hugh Chisholm, "Northumberland, Earls and Dukes of", in *Encyclopedia Britannica* Vol. 19 (11th ed.) (New York: Cambridge University Press, 1911), 787-788.

16 А.Р. Иоаннисян, *Иосиф Эмин* (Ереван: Издательство АН Армянского ССР, 1989), 33.

tory of the Kingdom of Kartli-Kakheti from the Russian Empire, through the Caucasus Mountains. He initially stopped in Stepantsminda, where the local ruler was told by Heraclius to give Emin appropriate accommodation. A few days later, by order of the king, Emin left for Tbilisi, the capital of the Kingdom of Kartli-Kakheti. He had with him a letter issued in his name by the representative of the Russian Imperial Court, Count Vorontsov (Russian Imperial Chancellor Mikhail Illarionovich Vorontsov [1714-1767]¹⁷), in which he gave a recommendation for Emin and urged King Heraclius to welcome him.¹⁸ Prior to that, Emin had managed to get close to the representatives of the Russian Imperial Court with letters of recommendation and support from his English friends.

Right before arriving in Kartli-Kakheti, Emin sent a letter twice to Heraclius II and offered his service to the king.¹⁹ Of particular interest is Emin's first letter²⁰ sent to Heraclius, which he wrote while he was still in England and had not yet visited the Kingdom of Kartli-Kakheti, nor the Russian Empire. In the very first paragraph of the letter, Emin refers to Heraclius as the King of Georgians and Armenians. He reveals to the king his main goal – the liberation of the Armenian people living in the eastern territories of the Ottoman Empire. He also notes that, for hundreds of years, the Georgian and Armenian Christian peoples were subjugated by Iran, and now they were his subordinates and therefore free from Iranian submission. At the same time, he adds that the time will come when the Christians remaining in the Ottoman Empire will also gain freedom.²¹ When talking about Armenians already freed from the power of Iran, Emin primarily refers to the Khanate of Erivan and the five Melikdoms of Karabakh. Thus, based on that first letter, it is clear that in Emin's view, Heraclius II is the protector and king of both Georgians and Armenians, and that, therefore, without his direct efforts, it would be impossible to liberate the Armenians living in the Ottoman Empire, and, to this end, Joseph Emin offers himself and his service to Heraclius.

The first meeting between King Heraclius and Emin is also interesting, when he says: "...I have left a country which is no less than a paradise upon earth, and preferred Georgia or Armenia, which, without you (whom God

17 Hugh Chisholm, "Vorontsov", in *Encyclopedia Britannica* Vol. 28 (11th ed.) (New York: Cambridge University Press, 1911), 212-213.

18 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 205-206.

19 According to Emin's memoir, Joseph Emin never received an answer to these letters from Heraclius II.

20 *Ibid.*, 108-113.

21 *Ibid.*, 108-109.

preserve), would be no more than chaos...”²² Obviously, in this case, Emin is comparing England to heaven, where he made many successful friends and received a military education. Emin claims that without King Heraclius, Armenia and Georgia²³ would be doomed to chaos. At the same time, Emin revealed his idea to Heraclius and offered to carry out a military reform, which involved the creation of an institution similar to a military academy. Emin speaks highly of the European military experience and adds that if European martial arts were used, Heraclius would be able to defeat the army of any Asian state. It is true that Heraclius accepted Emin's offer, but he emphasized that creating a military academy with enthusiasm alone, but without funds, would be impossible.²⁴

A Political Crisis with Iran

After the assassination of Nader Shah Afshar (Shah of Iran in 1736-1747²⁵), great unrest began in Iran. Throughout the country, bloody conflicts kicked off between different groups and feudal lords to seize power. As a result, Iran slowly lost its influence.²⁶ About 15 years of chaos ended with the arrival of the Zand dynasty, and, by the 1760s, Karim Khan Zand (the ruler of Iran, “*the Wakil*”²⁷ 1751-1779²⁸) had already defeated most of his rivals, and practically ruled Iran alone.²⁹

According to Emin's memoir, a few days after his audience with the king, Heraclius received an alarming message from Karim Khan Zand. As it turned out, after defeating his rivals in Iran, Karim Khan Zand was heading to conquer the South Caucasus. Emin says the ruler of Iran had sent an ultimatum to Heraclius and demanded that the members of the royal family and noble families be sent to him, along with financial obligations.³⁰

Yet historian of the royal court of Heraclius II, Oman (Mdivanbeg) Kherkheulidze, provides us with no information of such an ultimatum sent by Karim Khan. Instead, he speaks about the capture of Azad Khan (a mili-

22 Ibid., 206.

23 Joseph Emin mainly refers to the Kingdom of Kartli-Kakheti as Georgia.

24 Ibid., 207-208.

25 Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 472.

26 Luiza Shengelia, *Iran under the Rule of Karim Khan Zand* (Tbilisi: Metsniereba, 1973), 61-62.

27 Guardian, Karim Khan Zand chose this title for him.

28 John H. Lorentz, *Historical Dictionary of Iran* (Lanham: The Scarecrow Press, 2007), 156.

29 Shengelia, *Iran under the Rule of Karim Khan Zand*, 89-90.

30 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 209.

tary leader of Afghan origin, d. 1781³¹) by Heraclius, who was one of Karim Khan's opponents, in 1760, and his being sent to the Iranian ruler.³² Due to this political move, the relations between Karim Khan Zand and King Heraclius warmed, and, as a result, Iran recognized Heraclius' unconditional political influence over the South Caucasus.³³ Of this, Oman Kherkheulidze notes that after Heraclius' political maneuver, the ruler of Iran called on the various khans of the South Caucasus to obey King Heraclius.³⁴ It is noteworthy that in his historical work, Teimuraz Bagrationi (a son of the last king of Kartli-Kakheti George XII, 1782-1846³⁵) also gives us information about the capture of Azad Khan by Heraclius and his handover to Karim Khan, adding that Karim Khan thanked Heraclius with an appropriate tribute.³⁶ I think that Teimuraz Bagrationi in this "tribute", like Oman Kherkheulidze, refers to Karim Khan's recognition of the power of Heraclius over the khanates. Obviously, in relation to the khanates of the South Caucasus, we are primarily talking about the khanates of Erivan, Ganja and Nakhichevan, which were the tributary khanates of the Kartli-Kakheti kingdom in the late 18th century.³⁷

Emin provides us with different information on Azad Khan, however. According to his works, after receiving Karim Khan's ultimatum, King Heraclius asked Emin for advice. Emin considered it categorically inadmissible for Heraclius to agree to Karim Khan's terms, and suggested he start a war. In order to support his position, he reminded the king of the example of Azad Khan. Emin said that Azad Khan had been defeated by King Heraclius and then sold as a captive by Afghans to Karim Khan for 300 tumans. Thus, like the Georgian chroniclers, Emin also confirms the fact of Heraclius' and Azad Khan's confrontation, and the sending of the latter to Karim Khan, although, unlike them, he names the Afghans as the mediators who sold Azad Khan to the Iranian ruler for 300 tumans.³⁸ After the incident of Azad Khan, as mentioned, the diplomatic relations between Karim Khan and Heraclius II were settled. Thus, Emin's statement regarding Karim Khan's ultimatum seems strange. It is significant that there is no information about this ultimatum in the available scientific materials.

31 John R. Perry, *Karim Khan Zand* (Oxford: Oneworld publications, 2006), 47.

32 Oman Kherkheulidze, *The Reign of Heraclius II* (Tbilisi: Metsniereba, 1989), 58-59.

33 Berdzenishvili, *Issues of Georgian History*, Vol. 2, 207-208.

34 Kherkheulidze, *The Reign of Heraclius II*, 59.

35 Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 176.

36 Teimuraz Bagrationi, *Modern History* (Tbilisi: Metsniereba, 1983), 51.

37 Tsutsiev, *Atlas of the Ethno-Political History of the Caucasus*, Map N3, 6.

38 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 210.

Emin continues the story and tells us how the Kingdom of Kartli-Kakheti survived the wrath of Karim Khan. He cites the rebellion started in Iran by Zaki Khan, who was one of the army chiefs and the brother of Karim Khan, as the reason for this, due to which Karim Khan was forced to withdraw his army and started moving deeply and quickly back into Iran.³⁹ Zaki Khan was one of the best commanders of Iran, excelling during his battle against Fath-Ali Khan Afshar. After the rebellion, Karim Khan left the South Caucasus with his army and headed for Isfahan. In the end, Karim Khan defeated his rebellious brother, and Zaki Khan became his loyal subject again. Thus, as mentioned above, by 1762-1763, Karim Khan had already defeated all his rivals, and was, therefore, the ruler of a large part of Iran.⁴⁰

It is clear that, at the time, the withdrawal of Iranian troops from the South Caucasus was in the political interests of Heraclius II. Moreover, Karim Khan Zand's prolonged stay in the region would directly or indirectly threaten the security of the Kingdom of Kartli-Kakheti. However, as much as Karim Khan's return to Iran was a happy fact for Heraclius, it was one of sadness for Joseph Emin. When Karim Khan returned to Iran, Emin offered to follow Iranian ruler and attack him, but the Heraclius refused.⁴¹

We can find several explanations for such a categorical refusal. First of all, the Kingdom of Kartli-Kakheti in the 1760s was not a state that could independently march on Iran without a strong ally. Also, as mentioned, the power was concentrated in the hands of the Zand dynasty in Iran and it was a country no longer in chaos. This circumstance potentially increased the risk of failure should Heraclius have begun a military campaign. The Kingdom of Kartli-Kakheti in the 1760s had no territorial claims over Iran; moreover, as mentioned above, Heraclius' influence went beyond the borders of his kingdom and extended to the khanates of the South Caucasus – a situation accepted by Karim Khan himself. As such, in the 1750s, the primary problem to be solved in the Kingdom of Kartli-Kakheti was the uncontrollable raids of the Lezgins, and blocking the road and attacking Karim Khan's army on its way back to Iran would have been nothing but political suicide for Heraclius. In relation to this issue, one of the passages in Emin's work is interesting: "...But to speak the truth, Emin⁴² was not at all pleased with Carim's marching back from Romia* (Urmi) to Ispahan; had that prince come to Georgia, he might have acquired the glory of dying honorably, or have performed service sufficient to win the prince's heart, and thus have succeeded in his main design, delivering the Ar-

39 Ibid., 210-211.

40 Perry, *Karim Khan Zand*, 51-54.

41 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 211-212.

42 Joseph Emin always speaks in the third person in his autobiographical memoir.

menians, and forming a respectable alliance with Georgia, and then becoming tributary to a Christian power...”⁴³ It is clear here that the military force of Karim Khan Zand was encamped in “Romia* (Urmi)”, that is, near the city of Urmia or Lake Urmia. Also, in this case, Emin honestly shares with us his main aims: winning the heart of Heraclius II, involving the Armenians on the side of the Georgians in the expected conflict, and forming a worthy alliance between the peoples after the victory.

I think that, in this case, in the formation of a worthy alliance between the Georgian and Armenian peoples, Emin may mean the creation of a Georgian-Armenian federal state, especially if a “worthy alliance” can only be called an alliance when all parties are in equal positions and their political interests are accordingly protected. I will return to this issue later.

The Question of the Lezgins in the 1760s

According to the historical writings of Oman Kherkheulidze, throughout the 1760s, Heraclius repeatedly had to repel the Lezgins and prevent their raids in the kingdom. Obviously, the Lezgin attacks would not and could not remain unnoticed by Emin. After the reports related to Karim Khan Zand, Emin tells us about the confrontation between Heraclius and one of the Lezgin leaders, the 78-year-old Chonchol-Musa. According to the information provided by Kherkheulidze, Chonchol-Musa had been raiding the Kingdom of Kartli-Kakheti since the 1750s, and the Georgians had been unable to capture him.⁴⁴ Emin points out that at this time, Chonchol-Musa, along with 200 warriors, were captured alive by the Georgians and were brought to the king on a mule.⁴⁵ The leader of the Lezgins, doomed to death, reminded the King of their mutual past and accused Heraclius, and his father, Teimuraz II, of instigating him, Chonchol-Musa, to disturb and enslave the inhabitants of the Kingdom of Kartli. It is significant that Kherkheulidze does not provide us with any information regarding the mentioned statement. According to Emin’s memoir, shortly before the capture of Chonchol-Musa, a conversation took place between himself and King Heraclius, seeing Emin telling the king that it was thanks to the Lezgins and their raids that Heraclius had maintained such a strong authority and power in the Kingdom of Kartli-Kakheti. In his opinion, the Lezgins represented Heraclius’ best military forces, especially since it was they who had raided and oppressed the Georgian principalities, as a result of

43 Ibid., 211.

44 Kherkheulidze, *The Reign of Heraclius II*, 57-58.

45 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 214.

which all the nobles are forced to remain Heraclius' loyal subordinates. According to Emin, Heraclius did not initially pay attention to the Lezgins entering the country, and only after they destroyed villages and enslaved people did the king head out to repel them, doing so with minimal military losses. Thus, he acquired the name of conqueror, and the nobles, impoverished and exhausted by the raids, were forced to serve him without a word. After that, Emin went further and recalled the events of Shah Abbas's (Shah of Iran in 1588-1629⁴⁶) period, when, after his invasion, the nobles of Kartli, instead of helping, sold many Kakhetians to the Turks, as a result of which the Kingdom of Kakheti was deserted. Heraclius became the King of Kakheti by Nader Shah's confirmation, and from that time began to rule the country in order to subjugate the nobles: although he did not sell his subjects to Muslims, he did it with the hands of the Lezgins. Heraclius thus gained the name of the protector of Christians. Emin adds at the end: "...You have only this to answer before God, and the world will vouch for you, that you have sold no Christian as a slave to the Mahomedans, like the nobles of Cartuel; but you have suffered them by thousands and thousands to be made captives by the Lazguis..."⁴⁷

It is known that at the beginning of the 17th century, there was a tense political situation between the kingdoms of Kartli and Kakheti⁴⁸. My aim is not to analyze these relations, however, as regards the policy of Heraclius II towards the Lezgins, in this case, Joseph Emin is most likely wrong. For example, let's recall that in 1760, Teimuraz II went on a diplomatic mission to the Russian Empire. One of the goals of this diplomatic mission was to obtain help from the Russian Empire for the Georgians and get manpower or enough funds to hire troops in order to stop the Lezgins. It is significant that this diplomatic mission achieved no results because, at that time, the Russian Empire was involved in the "Seven Years' War," and its attention was completely directed towards Europe. At the beginning of 1762, the Russian Empress Elizabeth I (1709-1762⁴⁹) passed away, and a few days later, Teimuraz II also passed.⁵⁰ According to Emin's memoir, his presence at the Russian Imperial Court coincided with Teimuraz II's. While in Russia, he got to know Teimuraz personally, and visited him at home. As it turns out, there were many political discussions conducted between them regarding the Kingdoms of

46 Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 62-63.

47 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 212-214.

48 Nikoloz Berdzenishvili, *Issues of Georgian History*, Vol. 4 (Tbilisi: Metsniereba, 1967), 115-116.

49 Hugh Chisholm, "Elizabeth (Petrovna)", in *Encyclopedia Britannica* Vol. 9 (11th ed.) (New York: Cambridge University Press, 1910), 283-285.

50 David Marshall Lang, *The Last Years of the Georgian Monarchy 1658-1832* (New York: Columbia University Press, 1957), 154-155.

Kartli and Kakheti, as well as the problem of Armenia and the Lezgins. Moreover, Emin was set to come to the South Caucasus with Teimuraz.⁵¹ His words about the death of Elizabeth I and Teimuraz II are interesting: "...But, alas! To the great misfortune of Emin, and to all the Armenians, she died in the month of December; and exactly a fortnight after, died King Tahmuraz of Georgia. Emin was left again fatherless and motherless."⁵²

The battles of Mchadijvari in 1754 and Kvareli Castle in 1755 can also be used as arguments, where one of the Lezgin chieftains, Nursal-Beg, attacked the Georgian kingdoms. In both cases, Teimuraz and Heraclius quickly responded to the Lezgin attacks, and won.⁵³ The 1760 battle near Atotsi Fortress is also worth noting, seeing Heraclius II defeat the Lezgins' chieftains Chonchol-Musa and Kokhta.⁵⁴ However, according to Oman Kherkheulidze, in the 1760s alone, apart from small battles, there were seven important battles between Heraclius and the Lezgins. In all cases, Heraclius immediately responded to the attacks and won.⁵⁵ Thus, I conclude that in this case, Emin's view of the situation is mostly wrong.

The Project for Creating a Unified Georgian-Armenian State (the 1760s)

According to Emin's memoir, after one Lezgin incident, King Heraclius offered Emin a specific plan for a campaign in Erivan Khanate, after which Emin began to correspond with Bishop Hovnan of the Holy Karapet Monastery in the city of Mush in the Ottoman Empire. Hovnan's answer came quickly, and he promised Emin help by sending 4000 Armenian fighters for the benefit of the military operation, but only if Heraclius II supported the initiative.⁵⁶ In this case, the bishop's hopes were based on the Armenians, Yazidis and Assyrians living in the eastern territories of the Ottoman Empire. It is noteworthy that by the middle of the 18th century, there was a political and economic crisis in the Ottoman Empire. At the same time, the influence of the Sultan, that is, the central government, was weakening due to the increase in the power of the pashas⁵⁷ ruling the local regions. The social and economic situation of the local Armenian population was worsening by the day. To a certain extent, this also explains why the Armenian population was fully ready to unite with the

51 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 173-177.

52 Ibid., 176-177.

53 D. Megreladze, *Lezgins in Georgia* (Tbilisi: Historical heritage, 2011), 92.

54 Ibid., 112.

55 Kherkheulidze, *The Reign of Heraclius II*, 58-60.

56 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 216-217.

57 Governors.

Georgian army in order to attack the Ottoman Empire with joint forces. At the same time, the political success of Solomon I (King of Imereti in 1752-1784⁵⁸), who was more or less successful at resisting the Ottomans in the 1760s, must also be taken into account.⁵⁹

Joseph Emin had, while traveling to Anatolia, Erivan Khanate and Karabakh, interested Armenian nobles and clerics in the liberation plan of the Armenian population, although only the Anatolian Armenians, and especially Bishop Hovnan, expressed readiness for a real fight and rebellion, with the latter quickly winning the favor of the Yazidis, Kurds and Nestorian Assyrians.⁶⁰ According to Emin's memoir, a single order from Heraclius II would have been enough for them to start the rebellion.

Yet, the revolt planned by Emin and Bishop Hovnan did not begin in Anatolia, because Heraclius refused to start a new military campaign. In this case, Heraclius' reticence can be explained as being for political, military and economic reasons. First, such a military campaign would have been too risky and dangerous for Heraclius. Supporting the rebellion and/or providing assistance (manpower, financial funds) would mean complicity in it, and since the rebellion had to be started directly on the territory of the Ottoman Empire, in Anatolia, it would have been equivalent to a direct declaration of war on the Ottomans. Further, Heraclius could not take such a political step without a strong ally. In the event of an impending conflict, only one state – the Russian Empire – could have been considered as such an ally at that time. In addition, the Kingdom of Kartli-Kakheti had its own, personal territorial claims against the Ottomans: Heraclius had a claim on the territories of the Akhaltsikhe region (Childir Eyalet), that centuries prior was part of the Kingdom of Georgia.⁶¹ This political aim was confirmed in the Russo-Ottoman War (1768-1774), during which Heraclius' main motivation was the annexation of the territories of the Ottoman Akhaltsikhe region.⁶²

In addition, the economic factor should be taken into account. Starting a war directly on the territory of the Ottoman Empire would require solid economic and financial capabilities. The fact that the Kingdom of Kartli-Kakheti in the 1760s did not have sufficient financial capabilities is confirmed in Emin's memoir when Heraclius accepted the idea of creating a military academy, yet

58 Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 585-586.

59 L. S. Khachikyan, *History of Armenia*, Vol. 4 (Yerevan: ed. Academy of Sciences of the Armenian SSR, 1972), 203-206.

60 Guram Maisuradze, *Relations between the Georgian and Armenian Peoples in the 13th-18th centuries* (Tbilisi: Metsniereba, 1982), 263.

61 Ivane Javakhishvili, *Borders of Georgia* (Tiflis: State printing house, 1919), 38-39.

62 Berdzenishvili, *Issues of Georgian History*, Vol. 2, 217.

pointed out the lack of financial resources to do so. We can thus conclude that in the 1760s, Heraclius' political and military interests were primarily related to the return of Georgian historical territories, and, therefore, we must assume that his plans did not include the unification of the Armenians scattered throughout the South Caucasus and the creation of a state for them. Thus, from the point of view of Caucasian politics, the long-term and at the same time strategic goal of Heraclius II in the 1760s was to strengthen the position of Kartli-Kakheti at the expense of weakening the influence of the Ottomans in the region, which, in turn, indirectly strengthened the Russian Empire in the region. As for the short-term aims, it was important for Heraclius on the one hand to protect the existing borders of the kingdom from attacks by the Lezgins, and on the other to preserve the subordinate political units (the Erivan, Ganja and Nakhichevan khanates). For example, the Khanate of Erivan alone paid 3000 tumans annually to the Kingdom of Kartli-Kakheti as a tribute.⁶³

From the political point of view, the ambiguous position of the Armenian Church is also worth considering. It is clear from Emin's memoir that his project, that is, the initiation of a rebellion by the Armenian population living in the Ottoman Empire, and later the issue of creating a united, federal Georgian-Armenian state, was not in the interests of Etchmiadzin, and especially of Simeon I Yerevantsi (Catholicos of all Armenians in 1763-1780⁶⁴). As it turns out, not only the initiation of the rebellion, but also the presence of Joseph Emin at the royal court of Kartli-Kakheti was considered unacceptable to Catholicos Simeon. According to Emin's memoir, Simeon I wrote a letter to Heraclius, where he emphatically refers to Heraclius II as the King of Armenia and Georgia, and at the same time demanded he expel the foolish "Armenian prince" (that is Joseph Emin) from the kingdom. This letter made Heraclius very angry – it was not clear to him how Simeon could call him the king of Armenia and in the same letter mention Joseph Emin as the prince of Armenia, or how Emin, born in Hamadan, could be referred to as a "prince."⁶⁵

One glance at the life of Simeon Catholicos is enough to realize that he was definitely not a person to write such a tactless and ambiguous letter to Heraclius without reason. Simeon's mention of Heraclius as the king of Armenia, and Emin as the prince of Armenia in the same letter, served the sole purpose of creating a feud between Heraclius and Emin. Simeon had a number of motives to do so: first, Simeon Catholicos knew King Heraclius very well, and

63 Lia Gigauri, *Georgia in the "Memoirs" of Simeon Yerevantsi* (Tbilisi: University of Tbilisi publishing house, 1997), 11.

64 *Ibid.*, 4.

65 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 218-219.

therefore knew what political and military capabilities the Kingdom of Kartli-Kakheti had. He knew the Kingdom of Kartli-Kakheti would not have had the strength to conduct military operations directly in the Ottoman Empire in order to liberate the Armenian population. Even if Heraclius had taken such a risk and achieved some success with the help of the Armenian population, he would have had to confront Iran along with the Ottomans. After all, the project of creating a Georgian-Armenian state with a new federal arrangement in the South Caucasus meant the unification of the regions inhabited primarily by Armenians (the territories located in the east of the Ottoman Empire, the khanates of Erivan and Karabakh). Of course, the implementation of such a project by Heraclius in the 1760s would have inevitably led to opposition from Iran, especially since, at that time, Iran considered a significant part of the territories of the khanates of the South Caucasus as falling within its own sphere of influence. The latter is clearly confirmed by Karim Khan Zand's military campaign against the khanates on the territory of modern Azerbaijan in 1759-1763.⁶⁶ This military campaign primarily served to strengthen Iran's positions in the Middle East and South Caucasus. Karim Khan's attitude towards the Etchmiadzin Church is also noteworthy. As it turns out, by the 1760s, the Etchmiadzin Church was formally patronized by the ruler of Iran. One particular document from among Matenadaran's Persian documents is interesting, where it becomes clear that in 1763-1764, Karim Khan formally confirmed Simeon as a Catholicos via the issuing of a special order.⁶⁷ Along with this, it should be taken into account that the creation of such a federal state would necessarily have resulted in disruption to the balance of power in the region, which in turn would have increased the risk of new wars and bloodshed.

There is another opinion, according to which Heraclius II deceived Joseph Emin. According to this version, which contradicts the autobiographical memoir of Joseph Emin, Simeon Catholicos, in the letter sent to Heraclius, was not asking him to expel Emin from the kingdom, but simply advising him to be careful. However, Heraclius made Emin believe that Simeon had demanded his expulsion, and therefore he could not support the rebellion of the Armenian population. It turns out that Simeon Catholicos personally supported the goals of Joseph Emin, but, in this case, he did not consider Emin the right leader of the rebellion and liberation movement.⁶⁸ Although to some extent this opinion also has a logical explanation, I do not share it, because according

66 Perry, *Karim Khan Zand*, 43-46.

67 K.P. Kostikyan, *Persian Documents of the Matenadaran*, Vol. 4 (Yerevan: Nairi, 2008), 188-191.

68 Pavel Chobanyan, *Armenian-Russian-Georgian Relations in the Second Half of the 18th Century* (Mother See of Holy Etchmiadzin, 2006), 84-85.

to the memoir of Joseph Emin, it can be seen from the actions of Simeon that he was against Emin's ideology too. Also, if we take into account the fact that Joseph Emin was quite an active person at the court of the Kingdom of Kartli-Kakheti, and also had sufficient contacts with the Armenian population, it is hard to believe he could miss such an important fact and be so easily misled by King Heraclius.

As mentioned, by the late 18th century, there was no unified Armenian state. In this situation, the only unifying institution of the Armenian nation was the Church. Thus, the Armenian Church accommodated both the function of the state, and the orientation of national belonging.⁶⁹

According to Emin's memoir, in the late 18th century, there were four Armenian churches (patriarchates): Etchmiadzin (in the Khanate of Eri-van), Cilicia (in the southeastern part of the Ottoman Empire), Akhtamar (in the eastern part of the Ottoman Empire) and Gandzasar (in the Khanate of Karabakh).⁷⁰ It is known that Simeon I took tireless care of the growth of the influence of his own Church, that is, Etchmiadzin, and he was especially annoyed by the apostasy of the patriarchs of Gandzasar, and made every effort to reduce the influence of the Catholicos of Gandzasar on the Armenian population.⁷¹ As such, it is clear that Simeon would not allow another clergyman to conduct any kind of political negotiations with King Heraclius instead of him, and especially within his own Church. This is also confirmed by the fact that Simeon excommunicated friend and ally of Joseph Emin, Bishop Hovnan of St. Karapet Monastery, from the Church shortly after the start of negotiations between Heraclius and Emin, accusing him of patronizing the Catholics, and of heresy.⁷²

At the same time, we may assume that one of Simeon's aims was to preserve the existing status quo, at least until such a power appeared in the region that could adequately resist the Ottomans and Iran, and liberate the Armenian people from Muslim domination – and such a power would most likely be the Russian Empire.⁷³ In order to maintain the existing political situation, Simeon declared Heraclius as the King of Armenia, and on the other conducted his own policy without the king's permission, and therefore independently from him. For example, the case of Assyrian Bishop Isaiah is interesting: At the end of the 1760s, Isaiah was negotiating with King Heraclius on the joining of the

69 Eka Kvatchantiradze, "Georgian Self-Awareness in Historical Retrospect", *Guli Gonieri*, N5 (2013): 75-76.

70 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 218.

71 Gigauri, *Georgia in the "Memoirs" of Simeon Yerevantsi*, 9.

72 Иоаннисян, *Иосиф Эмин*, 126.

73 *Ibid.*, 141-142.

Assyrians to the Kingdom of Kartli-Kakheti. While he was returning from Tbilisi, by the order of Simeon Catholicos, he was thrown into the dungeon at Etchmiadzin. A letter dated September 26, 1770, reveals that Heraclius had to take special measures to save him.⁷⁴ This fact also shows that Simeon I never suffered from a lack of information: He always followed Heraclius II's policy, and was generally aware of the political events taking place at the court of the Kartli-Kakheti kingdom. As such, Simeon would definitely know what kind of negotiations Isaiah was conducting with Heraclius. In this case, Simeon Catholicos took the liberty of taking a political decision on the Georgian King's behalf. By seizing the Assyrian bishop, Simeon demonstrated his indirect antagonism against Heraclius II's regional policy.⁷⁵

For Simeon I, it was categorically unacceptable that some European clergymen were traveling and spreading European economic relations, lifestyle, and especially the Catholic religion in Armenia and the Kingdom of Kartli-Kakheti. This is clearly confirmed in one of his letters to Heraclius, where he reproaches the king and categorically asks him to expel the European clergy from his kingdom.⁷⁶ Simeon was well aware of the difficult political situation of the current Armenian population, and of Etchmiadzin itself. He always sought a balanced policy with the Ottoman Empire and Iran, and he recognized that the creation of a unified Georgian-Armenian state would be led by the Georgians, especially since Armenia did not have a king at that time, and, therefore the Georgian Bagrationis would become the full-fledged rulers of Armenia. This issue was also discussed by Emin in his memoir. During one of the conversations held between him and Heraclius, Emin said that it was inconceivable to him how Joseph Emin, the son of Hovsep from Calcutta, could ascend to the throne of Armenia, when the real sovereign, that is Heraclius II, with his seven princes and five daughters as beautiful as angels, were alive.⁷⁷ As a result of the analysis of Emin's memoir, it is proven that he, in some cases, could barely imagine himself on the throne of the future Kingdom of Armenia. In any case, it is clear that he always faced the problem of legitimacy as a "prince". This issue is somewhat confirmed by his second letter to Heraclius, in which he asks the king for his daughter's hand in marriage (at that time, Joseph Emin had not yet visited the Kingdom of Kartli-Kakheti, and therefore he did not

74 А.А. Цагарели, *Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия* Т. II, В. I (Санкт-Петербург: орд. Проф, 1898), 60-61.

75 Tukhashvili, "The Relationship of the Kingdom of Kartli-Kakheti with the Peoples of the Caucasus and the Near East in the Second Half of the 18th Century", 95-96.

76 Maisuradze, *Relations between the Georgian and Armenian Peoples in the 13th-18th Centuries*, 267.

77 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 229.

know Heraclius II personally) and for a marriage certificate.⁷⁸ From this honest letter, which dates back to 1760, it can be assumed that for Emin, who was a merchant's son, becoming relatives with Heraclius II, through his marriage to a member of the royal family, would have been beneficial to him, especially because, as is clear from the memoir, the Armenian population often regarded Joseph Emin as their "prince" and recognized him as a savior. He realized that he was not noble and did not belong to any noble family, and later called this letter "the biggest mistake of his life."⁷⁹

The creation of a new state that gave priority to the Georgians would automatically lead to a decline of the role of the Etchmiadzin Church in the region. According to Emin's memoir, Heraclius himself had the desire to unite the Georgian and Armenian churches, claiming that the only thing separating the Georgian and Armenian Christian peoples from each other was their different beliefs. In the opinion of the king, it would have been good if both parties renounced some "useless" rites and rules so as to restore brotherhood and unity among the peoples.⁸⁰ Georgian monarchs David IV (King of Georgia in 1089-1125⁸¹) and Tamar (King of Georgia in 1184-1210⁸²) had also been interested in the unification of the Georgian and Armenian churches. This was facilitated by the fact that the jurisdiction of Georgia extended to the main parts of Armenia.⁸³ Yet, the issue of creating a Georgian-Armenian federal state was never seriously discussed until the 18th century,⁸⁴ though the Georgian and Armenian political circles mentioned their interest in the issue of uniting the Georgian and Armenian peoples for common goals as early as the first half of the 18th century, during the reign of Vakhtang VI, King of Kartli. Vakhtang VI had close ties with the representatives of the Armenian liberation movement.⁸⁵ Later, as mentioned above, the issue of creating a unified Georgian-Armenian federal state was already being seriously discussed in the latter half of that century, during the reign of Heraclius II of Kartli-Kakheti.

Thus, we can conclude that by the 1760s, before the beginning of the Russo-Ottoman war, the political interests of Heraclius II and Simeon Catholi-

78 Ibid., 155.

79 Ibid., 154.

80 Ibid., 228.

81 Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 253.

82 Ibid., 598.

83 Maisuradze, *Relations between the Georgian and Armenian Peoples in the 13th-18th Centuries*, 266.

84 Tukhashvili, "The Relationship of the Kingdom of Kartli-Kakheti with the Peoples of the Caucasus and the Near East in the Second Half of the 18th Century", 100.

85 Maisuradze, *Relations between the Georgian and Armenian Peoples in the 13th-18th Centuries*, 203-204.

cos, to some extent coincided in the sense that it was important for both of them to maintain the existing political situation in the region. Heraclius' military campaign in the Erivan khanate was not aimed at limiting the influence and power of Simeon, but primarily to punish and subjugate the disobedient ruler of Erivan, Hoseyn Ali Khan and to restore order in the khanate and ensure the receipt of an annual tribute. It is significant that, according to Oman Kherkheulidze, in the 1760s, King Heraclius marched to Erivan Khanate twice, in 1767 and 1769 – in both cases against the Kurdish inhabitants in Erivan, because they had not paid the tribute imposed on them,⁸⁶ while, according to Bagrat Bagrationi (a son of King George XII, 1776-1841⁸⁷), Heraclius marched on the Erivan Kurds in 1764.⁸⁸

Thus, we can conclude that in terms of political direction, Simeon Catholicos was more in favor of the growth of the influence of the Russian Empire in the South Caucasus than of the Kingdom of Kartli-Kakheti. At the end of the 1760s, Joseph Emin's political orientation moved away from England to support the Russian Empire. For example, in the first letter sent to Heraclius, Joseph Emin cannot hide his admiration for the European states and especially for England. Later, when Emin starts traveling and becomes a direct participant in all events, his plans change and he claims to be considering the existence of a united Georgian-Armenian state only under the protectorate of the Russian Empire.⁸⁹

According to Emin's memoir, following Simeon's ultimatum, Heraclius II decides to ask Joseph Emin to leave the Kingdom of Kartli-Kakheti. Of course, the King names Simeon's letter as the reason for this, and says that he cannot go against Simeon in this case (This once again confirms the fact that Heraclius takes Simeon's position into account). Heraclius cites Emin's lack of funds as the second reason.⁹⁰ In general, Emin most often attributes his failures in his "adventure" to his lack of money.

Conspiracy against Heraclius II in 1765

After being expelled from the Kingdom of Kartli-Kakheti in 1765, Joseph Emin moved to the North Caucasus, where he learnt about the conspiracy against Heraclius II. He provides us with interesting information about the es-

86 Kherkheulidze, *The Reign of Heraclius II*, 60.

87 Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 167.

88 Tamar Lomouri, *David Bagrationi: Modern History, Bagrat Bagrationi: New Novel* (Tbilisi: Publishing House of the Academy of Sciences of the SSR of Georgia, 1941), 52.

89 Иоаннисян, *Иосиф Эмин*, 86-87.

90 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 233-234.

sence of the conspiracy and the fate of Heraclius' uncle, Paata Batonishvili (son of King of Kartli Vakhtang VI⁹¹). According to his report, Paata Batonishvili was the mastermind of the conspiracy against Heraclius. Together with the Georgian nobles, he was able to gain the support of the Lezgins, and planned to destroy the king, princes and the entire royal family.⁹² According to Emin, the plot was given away by David, an Armenian by nationality. One of the conspirators, David was given a special task to deliver a letter signed by them to the Lezgins, who would attack Heraclius II at the time specified in the document. Instead of completing the task, David took the letter to the king. After that, Heraclius invited Paata Batonishvili to his palace along with the nobles participating in the conspiracy.⁹³ In Emin's memoir, we read: "...The prince asking Pala⁹⁴, his uncle, how his heart could suffer him to write to the enemy that he would destroy, by his own hand, both his nephew and his children. [Pala] answered so he would have done, upon which he was immediately cut to pieces..."⁹⁵ As can be seen from this passage, Heraclius II immediately executed his uncle. It is significant that Teimuraz Bagrationi also provides information about the conspiracy of 1765 in his writings, however, unlike Joseph Emin, Bagrationi names the Georgian nobles participating in the conspiracy: Dimitri Amilakhvari and his son Alexander Amilakhvari, as well as Elizbar Taktakishvili and Glakha Tsitsishvili.⁹⁶ In addition, when writing about the conspiracy of 1765, Teimuraz Bagrationi does not mention the Lezgins, despite, according to Emin's reports, the direct participation of the Lezgins in the conspiracy having been established. It is worth noting that in 1765, after the discovery of the conspiracy and the punishment of the criminals, the power of Heraclius II in the Kingdom of Kartli-Kakheti was strengthened, and from that time on the nobles did not try to put further pressure on the monarch.⁹⁷

Some time before these events, when Emin was in the North Caucasus, the Lezgins knew that he had been expelled by Heraclius, and they offered to march against the Georgians with a 12,000 strong army of Lezgins.⁹⁸ Emin did not take part in this campaign. He writes of this event: "...being assured in their own minds that he was provoked, and would not be reconciled to Heraclius, though, in truth, he would not have changed one Georgian Christian for

91 Lang, *The Last Years of the Georgian Monarchy 1658-1832*, 158.

92 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 276.

93 Ibid., 276-277.

94 In his memoir, Emin mentions Paata Batonishvili as "Pala".

95 Ibid., 277.

96 Bagrationi, *Modern History*, 52.

97 Berdzenishvili, *Issues of Georgian History*, Vol. 2, 210.

98 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 259-260.

all the Mahometans in Asia, but continued a true Armenian...⁹⁹ From this passage it is clear the negative attitude Emin had towards Muslims. However, this is not really surprising, considering the greater picture, where it can be seen that he attributes all the troubles of his own nation to the Muslims. It is possible that the Lezgins' march on the Kingdom of Kartli-Kakheti was connected with the conspiracy of 1765.

Heraclius II's Struggle for Power

Before returning to the Kingdom of Kartli-Kakheti, Emin traveled to the South Caucasus and, in particular, to those regions populated by Armenians. His meeting with Bishop Hovnan, who, as mentioned above, was soon excommunicated from the Church by Simeon on charges of heresy, is an interesting fact. From the conversation between Emin and Hovnan, it is clear that the bishop was angry at King Heraclius and Simeon Catholicos for allowing Muslims to continue ruling over Armenians and Assyrians, and thought that it was due to them that Emin's plan was thwarted to liberate the Armenians living in the territory of the Ottoman Empire.¹⁰⁰ In Emin's memoir, Hovnan is quoted in one particularly noteworthy sentence: "...Prince Heraclius' name is now as great as Nadir Shah's; if he would but have assisted our prince Emin with a hundred Georgians, a hundred thousand Kurdistan Armenians would have joined him, besides as many Assyrians and Nestorians, who could easily have found money..."¹⁰¹ This passage once again confirms the great authority of Heraclius II among the peoples living in the South Caucasus. It also confirms the readiness of those people to fight for their freedom.

According to Emin's memoir, shortly after his return to the Kingdom of Kartli-Kakheti in 1767, a political crisis began in the Ganja Khanate. In his work, Emin provides us with detailed information about the rivalry between Heraclius II and Shahverdi (Khan of Ganja). This part of the memoir is particularly interesting, because after overcoming the political crisis in the Ganja Khanate, Heraclius had to fight the Lezgin army. Emin also gives us important information about these battles.

As mentioned above, following the death of Nader Shah, internal conflicts kicked off in Iran, which weakened the state and made it lose its spheres of influence. Along with other Asian territories, Iran's sphere of influence included the South Caucasus, among them the five melikdoms of Karabakh, the so-

99 Ibid., 260.

100 Ibid., 377.

101 Ibid., 377-378.

called “khamsa.” In the 17th-19th centuries, there were five independent territorial units in the territory of modern mountainous Karabakh – the Gulistan, Dizak, Varanda, Khachen and Jraberd districts. Each of these was ruled by a different noble family.¹⁰² It is significant that in the Caucasus of the 13th-18th centuries, “melik” was the position of a feudal lord. During the reign of Shah Abbas I, the meliks were feudal lords dependent on the Shah.¹⁰³ Unlike other political units, until the 1750s, the melikdoms of Karabakh did not have a sole ruler, thus each melik independently governed their own melikdom.

The situation changed radically in 1748, when, by making the Karabakh meliks fight each other, Panah Ali Khan became the sole ruler of Karabakh. In the same year, he was formally confirmed as the Khan of Karabakh by the new ruler of Iran, Adel Shah. In 1751-52, Panah Ali Khan completed the construction of the Shusha fortress, and from this period the city of Shusha was declared the center of the Karabakh khanate.¹⁰⁴ Russian historian Piotr Butkov (1775-1857¹⁰⁵) notes that Panah Ali Khan pursued an aggressive policy from the beginning, and tried to spread his power to the neighboring khanates. In 1749, he attacked the Ganja khanate, after which the Armenians living in Ganja and Karabakh applied to Teimuraz II and Heraclius II for help.¹⁰⁶ The Georgians marched towards Ganja. Due to the impending danger, Panah Ali Khan lifted the siege of the city of Ganja and returned to Karabakh, yet Teimuraz and Heraclius followed him and defeated him.¹⁰⁷

In 1752, Shahverdi Khan, the ruler of Ganja, stopped paying the annual tribute to King Teimuraz. As a result, Teimuraz and Heraclius marched on the Ganja khanate again. Shahverdi Khan was helped by Khan of Shaki, Haji Chalabi, and the Georgians were defeated in the battle on April 12, 1752.

On September 1 of the same year, Teimuraz again marched on the Ganja khanate. This time, Shahverdi Khan and his allies, Khan of Shaki, Haji Chalabi, and his son Aghakishi Beg, were defeated.¹⁰⁸ Teimuraz Bagrationi also provides information about the battle of Tulkitephe, and notes that the Circassians helped him in the fight against the Ganja and Shaki khanates.¹⁰⁹ Geor-

102 Raffi, *The Five Melikdoms of Karabagh (1600-1827)* (London: Taderon Press, 2010), 1-2.

103 Alexander Boshishvili, *Post of Melik in Georgia* (Tbilisi: Artanuji, 2013), 5.

104 Eldar Ismailov, “The Khans of Karabakh: The Roots, Subordination to the Russian Empire, and Liquidation of the Khanate”, *The Caucasus & Globalization*, Vol. 8, issue 1-2 (2014): 132-134.

105 Vakhtang Guruli, *King Heraclius and Russia* (Tbilisi: Georgian University, 2018), 10.

106 П. Г. Буткова, *Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год, часть I* (Санкт-Петербург: Типография Академии наук, 1869), 237-238.

107 Ibid., 238.

108 Ibid., 239-240.

109 Bagrationi, *Modern History*, 49.

gian chronicler Papuna Orbeliani also offers detailed information about the battle of Tulkitephe, noting that, after the defeat of King Heraclius by Haji Chablabi, the situation in the Kingdom of Kartli-Kakheti became critical. While Heraclius was negotiating with the Circassians, the kingdom was attacked by the Lezgins, though the Georgians successfully repelled the attack, and, later, Teimuraz and Heraclius won a decisive victory in the battle of Tulkitephe.¹¹⁰

In his memoir, Emin responds to the events that took place in 1765, informing us about the conflict between Shahverdi Khan, the ruler of Ganja, and King Heraclius. He claims that Shahverdi Khan started a subversive policy against Heraclius, with the help of the Lezgins oppressing the Shamshadin tribe, which was under the protection of King Heraclius at that time. As a result, Heraclius sent 500 horsemen to Ganja. They should have destroyed the Lezgins as soon as they appeared in the region, however, according to Emin, the situation changed radically when one of the Armenian servants, who had converted to Islam, assassinated Shahverdi Khan in his bedroom at night. Consequently the Khanate of Ganja officially became a politically dependent state of the Kingdom of Kartli-Kakheti.¹¹¹

According to Butkova, Shahverdi Khan himself requested Heraclius' aid because he had lost control over the Ganja khanate. In response, Heraclius marched on Ganja and Shahverdi became Khan again. When Shahverdi Khan was killed by the discontented inhabitants of the khanate, Heraclius approved the Khan's son, Muhammad Hasan Khan, as the ruler of Ganja.¹¹² According to Teimuraz Bagrationi, Shahverdi Khan was assassinated by his servant, after which Heraclius again marched on Ganja and installed Shahverdi Khan's son Muhammad Hasan Khan as the ruler of the Khanate.¹¹³

Thus, in the case of all three authors, the information about Shahverdi Khan's murder is confirmed, although only Emin clarifies the identity of Shahverdi Khan's killer. Most likely, he would not have paid so much attention to Khan's killer if he had not been Armenian, and if he had not had a very painful motive – being forced to convert to Islam.

After these reports, Emin mentions with regret the issue of relations between King Heraclius and Armenian merchants from Tbilisi, noting that the merchants always sincerely helped the king and his family with troops, money, and food. However, the king in turn, he claims, never paid due attention to them. Emin connects Heraclius' attitude to the influence of the Holy Greek

110 David Chubinashvili, *History of Georgia*, part II (Saint Petersburg: Publishing House of the Imperial Academy of Russia, 1854), 445-446.

111 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 387.

112 Буткова, *Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год*, часть I, 248.

113 Bagrationi, *Modern History*, 52.

Church and the clergymen. Here, he sadly notes that after every conversation with Heraclius, he made himself believe that eventually the king would help him and give him an army, however, time passed and the king never helped him.¹¹⁴

Perhaps, in this case, Joseph Emin's heartache was connected to the fact that despite the unconditional loyalty of the Armenian merchants to the King, Heraclius did not take effective steps to liberate the Armenians. It is also possible that here, Emin means the legal status of the ethnically Armenian population living in the Kingdom of Kartli-Kakheti. For example, according to David Bagrationi (son of George XII, 1769-1819),¹¹⁵ in the Kingdom of Kartli-Kakheti, ethnic Armenian officials almost never held high administrative positions – these positions were mainly occupied by Georgian nobles and representatives of distinguished families. Also, the Armenian population, aside from in emergency situations and the *Morige Jari*¹¹⁶, did not actively participate in King Heraclius' campaigns.¹¹⁷ To some extent, this situation is not surprising at all, because the Kingdom of Kartli-Kakheti was a feudal state, which means that, from the political point of view, there existed relations characteristic to feudal systems in the country: Feudal relations in themselves, both in the case of a monarchical lineage and individual feudal families, imply heredity.

From the military point of view, Georgian-Armenian relations deepened in the 18th century. Even during the reign of Vakhtang VI in the 1720s, many Armenians were enrolled in the Georgian army. In addition, sources confirm that Armenians took an active role in King Heraclius' campaigns. As Guram Maisuradze points out, in general, in the late 18th century, the Armenian population in the Kingdom of Kartli-Kakheti was engaged in various activities: economic and financial, craftsmanship, military, etc. However, Armenian merchants, who were under the protection of Heraclius II, were especially strong in the kingdom, and many Armenians were employed at the royal palace, holding key positions.¹¹⁸

Therefore, it turns out that by the late 18th century, the process of integration of the Armenian population into the kingdom was already underway to some extent – the latter being confirmed by the memoir of Joseph Emin.

114 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 388-389.

115 Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 171.

116 A type of armed force created by Heraclius II, whose primary task was to repel Lezgins' attacks.

117 Chobanyan, *Armenian-Russian-Georgian Relations in the Second Half of the 18th Century*, 57.

118 Guram Maisuradze, *Issues of the History of the Armenian Population of Georgia (4th-13th Centuries)* (Tbilisi: Metsniereba, 1999), 152-153.

Confrontation with the Lezgins, and the Second Expulsion of Joseph Emin from the Kingdom of Kartli-Kakheti

Emin mentions events that occurred in the Kingdom of Imereti which saw King Solomon I defeating disobedient nobles and confronting the Ottomans. In this case, Lezgin troops helped him. According to Emin, the Lezgin army was commanded by Mikael, an Armenian centurion who had been captured as a child and raised in Dagestan. It happened so that this man, who was at the same time one of the commanders of the Lezgins, was sent with an auxiliary army to King Solomon of Imereti. He came to Imereti from Dagestan, joined the king's army, and defeated 40,000 Turks and Dadians (one of the most eminent noble families in Georgia, the ruling dynasty of Mingrelia [Samegrelo]¹¹⁹) who were marching with the Ottomans against Solomon. The Lezgins raided the domains of the Georgian nobles there, and took about a hundred slaves as loot.¹²⁰ It is worth noting that these events are also confirmed in the historical essays of Bagrat Bagrationi, according to whom, in 1767, disturbances began in the Kingdom of Imereti. King Solomon I of Imereti was dethroned and his cousin Teimuraz was made king, Leon Abashidze and Rostom, Lord of Racha, brought the Ottomans to the kingdom. In response, King Solomon asked Nikoloz Tsereteli for help, who brought the Lezgins to Imereti to fight against the Turks and apostate nobles and regain the throne.¹²¹ According to Johann Güldenstädt, along with the Ottomans, the Dadians, the Gurians and the Lord of Racha fought against Solomon, but all of them were defeated by the king.¹²²

Joseph Emin provides us with interesting information regarding the events that developed in Imereti. According to him, the Lezgins who went to Imereti had an agreement with King Heraclius, who had given them his word that he would allow them to pass peacefully to Imereti and back, and would not create any obstacles on their returning to Dagestan.¹²³ However, those Lezgins who traveled from Imereti to the territory of the Kingdom of Kartli-Kakheti were killed by Heraclius. Oman Kherkheulidze also provides us with information about the destruction of the Lezgins, clarifying that the Lezgins raided the villages of Racha in Imereti and took about a hundred Christian prisoners for Dagestan, and as a consequence of this, Heraclius met them at the River Iori and put them to death on the spot.¹²⁴

119 Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, 245-246.

120 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 389.

121 Lomouri, *David Bagrationi: Modern History, Bagrat Bagrationi: New Novel*, 53.

122 Johann Güldenstädt, *Güldenstädt's Journey to Georgia*, Vol. 1 (Tbilisi: Publishing House of the Academy of Sciences of the SSR of Georgia, 1962), 169.

123 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 389-390.

124 Kherkheulidze, *The Reign of Heraclius II*, 79.

According to Emin's memoir, shortly after these events, a conversation took place between King Heraclius and Joseph Emin, where Heraclius wondered why Emin had not obeyed the order to fight against the Lezgins. Emin replied that he did not take part in the battle on purpose, because, in this case, the Lezgins were helping Solomon I, and he considered it an unworthy act to attack them. Shortly after this conversation, King Heraclius expelled Joseph Emin from the Kingdom of Kartli-Kakheti. It is clear from the memoir that if Emin had not obeyed this order, his life would have been in danger.¹²⁵ As a result, Emin left the Kingdom of Kartli-Kakheti in 1768, before the beginning of the Russo-Ottoman war, first traveling to the Kingdom of Imereti, and then heading south.

According to the memoir, Joseph Emin was well-received in the Kingdom of Imereti. Solomon invited Emin to dinner, where an interesting conversation took place between them. Emin was asked the reason he had left the Kingdom of Kartli-Kakheti. He answered all questions diplomatically, in one case even comparing his own eloquence to Cicero's oratorical abilities. He speaks one very interesting phrase while talking to Solomon: "...Heraclius, from many years' experience in the toils of war, is worthy to be the Emperor of Persia, and yourself his generalissimo, provided you will both resolve not to put on always, and everywhere, the religious habit of your holy church, to condemn all others, and to commend yours alone. Such conduct will soon bring over the honest Armenians to furnish you with all the necessaries of life, and true Christianity will thrive better..."¹²⁶

I think that Emin's general attitude towards his main goal is well read in this closing speech: the goal, which above all else was to free the Armenian population from Muslim rule through cooperation with the Georgians, and based on this to unite the two nations under a common cause.

Conclusions

Based on the analysis of the autobiographical memoir of Joseph Emin, I have discussed the Caucasian policy of Heraclius II in the 1760s. This decade of the 18th century is the most interesting episode in Emin's life. In this period, he was closest to his life's main goal to bring freedom to the Armenian population living in the Ottoman Empire, and to establish a united Georgian-Armenian federal state in collaboration with the Kingdom of Kartli-Kakheti.

125 Emin, *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*, 392-394.

126 *Ibid.*, 403-404.

I conclude that by the 1760s, the authority of Heraclius II was great among the peoples living in the South Caucasus, at which time his policy was more directed towards the strengthening of the Kingdom of Kartli-Kakheti than towards the creation of an experimental Georgian-Armenian federal state. Heraclius' goal was to protect the kingdom from the attacks of the Lezgins, to strengthen its power over the khanates in the South Caucasus, and, on the basis of military-political cooperation with the Russian Empire, to return the Georgian historical territories that were part of the Ottoman Empire.

The project of creating a Georgian-Armenian federal state had several obstacles. First, the situation of Joseph Emin himself. He did not have enough support from the Armenian community, which largely led to his failure. Further, he had no real support from either England or the Russian Empire. Then, throughout the 1760s, he constantly found himself lacking money. To some extent, due to this lack of funds, he failed to convince either King Heraclius or the Church of Etchmiadzin. The policy of Heraclius II himself can also be considered a hindering factor, being one which was more aimed at strengthening the Georgian kingdom than at liberating the Armenians living in the Ottoman Empire and creating a new state for them.

Alongside the political factor of King Heraclius, we have to consider the position of the head of the Church of Etchmiadzin, Simeon I. Simeon Catholicos was both a spiritual and secular leader for the Armenian people, one who envisioned the liberation of the Armenian people from Muslim rule in a different way. He, unlike Emin, preferred careful and consistent actions. In addition, the impression was created that Simeon Catholicos did not think of Joseph Emin and Heraclius II as the leading force of the liberation movement, but considered only himself and the Church of Etchmiadzin as such. Yet, in the 1760s, the Church of Etchmiadzin was not interested in implementing such a risky project. Simeon I's goal was merely to gain influence over the people living in the region, maintain the political situation, and deepen ties with the Russian Empire. Thus, by the 1760s, Joseph Emin had failed to bring freedom to the Armenian population, and, therefore, the issue of creating a Georgian-Armenian federal state was no longer on the agenda. However, by the 1780s, the project of creating a unified state was gaining new life, and it was associated with another Armenian group.

References

- Bagrationi, Teimuraz. *Modern History*. Tbilisi: Metsniereba, 1983. ბაგრატიონი, თეიმურაზ. *ახალი ისტორია*. თბილისი: მეცნიერება, 1983.
- Batwagan-Toufanian, Satenig. *Le Piège de l'Orgueil: Un projet Républicain en Orient au XVIIIe siècle*. Paris: Presses de l'Inalco, 2018.
- Berdzenishvili, Nikoloz. *Issues of Georgian History*, Vol. 2. Tbilisi: Metsniereba, 1965. ბერძენიშვილი, ნიკოლოზ. *საქართველოს ისტორიის საკითხები*, ტომი II. თბილისი: მეცნიერება, 1965.
- *Issues of Georgian History*, Vol. 4. Tbilisi: Metsniereba, 1967. ბერძენიშვილი, ნიკოლოზ. *საქართველოს ისტორიის საკითხები*, ტომი IV. თბილისი: მეცნიერება, 1967.
- Boshishvili, Alexander. *Post of Melik in Georgia*. Tbilisi: Artanuji, 2013. ბოშიშვილი, ალექსანდრე. *მელიქის სახელო საქართველოში*. თბილისი: არტანუჯი, 2013.
- Chisholm, Hugh. "Elizabeth (Petrovna)". In *Encyclopedia Britannica*, Vol. 9 (11th ed.), 283-285. New York: Cambridge University Press, 1910.
- "Northumberland, Earls and Dukes of". In *Encyclopedia Britannica*, Vol. 19 (11th ed.), 787-788. New York: Cambridge University Press, 1911.
- "Vorontsov". In *Encyclopedia Britannica*, Vol. 28 (11th ed.), 212-213. New York: Cambridge University Press, 1911.
- Chobanyan, Pavel. *Armenian-Russian-Georgian Relations in the Second Half of the 18th Century*. Mother See of Holy Etchmiadzin, 2006. *Չոբանյան, Պավել. Հայ – Ռուս – Վրասական փոխհարաբերությունները ԺԸ. Դարի երկրորդ կեսին: Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին*, 2006.
- Chubinashvili, David. *History of Georgia*, part II. Saint Petersburg: Publishing House of the Imperial Academy of Russia, 1854. ჩუბინაშვილი, დავით. *ქართლის ცხოვრება*, ნაწილი II. სანქტ-პეტერბურგი: რუსეთის საიმპერატორო აკადემიის გამომცემლობა, 1854.
- Emin, Joseph. *Life and Adventures of Emin Joseph Emin*. Calcutta: Baptist Mission Press, 1918.
- Gigauri, Lia. *Georgia in the "Memoirs" of Simeon Yerevantsi*. Tbilisi: University of Tbilisi publishing house, 1997. გიგაური, ლია. *საქართველო სიმეონ ერევანცის „მემუარებში“*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1997.
- Gregorian, Vartan. "The Impact of Russia on the Armenians and Armenia". In *Russia and Asia: Essays on the influence of Russia on the Asian Peoples*, ed. Wayne S. Vucinich, 167-218. Stanford, California: Stanford University 1972.
- Güldenstädt, Johann. *Güldenstädt's Journey to Georgia*, Vol. 1. Tbilisi: Publishing House of the Academy of Sciences of the SSR of Georgia, 1962.

- გიულდენშტედტი, იოჰან. *გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში* ტომი I. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1962.
- Guruli, Vakhtang. "The Caucasian Policy of Russia and Heraclius II". In *Scientific Conference Caucasus and Caucasians: Abstracts of Papers*, ed. Eka Kvatchantiradze and Ketevan Nadiradze, 5-7. Tbilisi: Universali, 2009. გურული, ვახტანგ. „რუსეთის კავკასიური პოლიტიკა და ერეკლე II“, *სამეცნიერო კონფერენცია კავკასია და კავკასიელები: ნაშრომების რეზიუმე*, რედ. ეკა კვაჭანტირაძე და ქეთევან ნადირაძე, 5-7. თბილისი: უნივერსალი, 2009.
- . *King Heraclius and Russia*. Tbilisi: Georgian University, 2018. გურული, ვახტანგ. *მეფე ერეკლე და რუსეთი*. თბილისი: ქართული უნივერსიტეტი, 2018.
- Ismailov, Eldar. "The Khans of Karabakh: The Roots, Subordination to the Russian Empire, and Liquidation of the Khanate". *The Caucasus & Globalization*, Vol. 8, issue 1-2 (2014): 127-154.
- Javakhishvili, Ivane. *Borders of Georgia*. Tiflis: State Printing House, 1919. ჯავახიშვილი, ივანე. *საქართველოს საზღვრები*. ტფილისი: სახელმწიფო სტამბა, 1919.
- Khachikyan, L.S. *History of Armenia*, Vol. 4. Yerevan: Academy of Sciences of the Armenian SSR, 1972. *խաչիკյან, L. S. Հայ ժողովրդի Պատմություն, Հ. IV. Երեւան: Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի Հրատարակչություն*, 1972.
- Kherkheulidze, Oman. *The Reign of Heraclius II*. Tbilisi: Metsniereba, 1989. ხერხეულიძე, ომან. *მეფობა ირაკლი მეორისა*. თბილისი: მეცნიერება, 1989.
- Kostikyan, K.P. *Persian Documents of the Matenadaran*, Vol. 4. Yerevan: Nairi, 2008.
- Kvatchantiradze, Eka. "Georgian Self-Awareness in Historical Retrospect". *Guli Gonieri*, N5 (2013): 75-96. კვაჭანტირაძე, ეკა. „ქართული თვითცნობიერება ისტორიულ რეტროსპექტივაში“. *გული გონიერი*, N5 (2013): 75-96.
- Lang, David Marshall. *The Last Years of the Georgian Monarchy 1658-1832*. New York: Columbia University Press, 1957.
- Lomouri, Tamar. *David Bagrationi: Modern History, Bagrat Bagrationi: New Novel*. Tbilisi: Publishing House of the Academy of Sciences of the SSR of Georgia, 1941. ლომოური, თამარ. *დავით ბატონიშვილი: ახალი ისტორია, ბაგრატ ბატონიშვილი: ახალი მოთხრობა*. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1941.
- Lorentz H. John. *Historical Dictionary of Iran*. Lanham: The Scarecrow Press, 2007.

- Maisuradze, Guram. *Relations between the Georgian and Armenian Peoples in the 13th-18th Centuries*. Tbilisi: Metsniereba, 1982. მაისურაძე, გურამ. *ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა XIII-XVIII საუკუნეებში*. თბილისი: მეცნიერება, 1982.
- *Issues of the History of the Armenian Population of Georgia (4th-18th Centuries)*. Tbilisi: Metsniereba, 1999. მაისურაძე, გურამ. *საქართველოს სომხური მოსახლეობის ისტორიის საკითხები (IV-XVIII სს.)*. თბილისი: მეცნიერება, 1999.
- Megreladze, D. *Lezgins in Georgia*. Tbilisi: Historical heritage, 2011. მეგრელაძე, დ. *ლეკიანობა*. თბილისი: ისტორიული მემკვიდრეობა, 2011.
- Mikaberidze, Alexander. *Historical Dictionary of Georgia*. Plymouth: The Scarecrow Press, 2007.
- Nalbandian, Louise. *The Armenian Revolutionary Movement*. London: University of California Press, 1963.
- Perry, John R. *Karim Khan Zand*. Oxford: Oneworld publications, 2006.
- Shengelia, Luiza. *Iran under the Rule of Karim Khan Zand*. Tbilisi, Metsniereba, 1973. შენგელია, ლუიზა. *ირანი ქერიმ-ხან ზენდის დროს*. თბილისი, მეცნიერება, 1973.
- Tsutsiev, Arthur. *Atlas of the Ethno-Political History of the Caucasus*, translated by Nora Seligman Favorov. New Haven: Yale University Press, 2014.
- Tukhashvili, Lovard. "The Relationship of the Kingdom of Kartli-Kakheti with the Peoples of the Caucasus and the Near East in the Second Half of the 18th Century". In *Issues of the History of the Feudal Age of Georgia*, Book 2, ed. M. Dumbadze, 91-108. Tbilisi: Metsniereba, 1972. ტუხაშვილი, ლოვარდ. „ქართლ-კახეთის სამეფოს ურთიერთობა კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხებთან მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში“. *საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები*, წიგნი 2, რედ. მ. დუმბაძე, 91-108. თბილისი: მეცნიერება, 1972.
- Raffi. *The Five Melikdoms of Karabagh (1600-1827)*. London: Taderon Press, 2010.
- Буткова, П. Г. *Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год*, часть I. Санкт-Петербург: Типография Академии наук, 1869.
- Иоаннисян, А.Р. *Иосиф Эмин*. Ереван: Издательство АН Армянского ССР, 1989.
- Цагарели, А.А. *Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия*, Т. II, В. I. Санкт-Петербург: орд. Проф, 1898.

თვალსაზრისი OPINIONS

მერაბ ლალანიძე
საქართველოს უნივერსიტეტი, საქართველო
merabghaghanidze@yahoo.com

ალექსანდრე ქუთათელის “გვალვა”: რელიგია, რევოლუცია და ძალაუფლება აპოკალიფსურ მოლოდინთა გარემოში

ალექსანდრე ქუთათელის (1898-1982) მოთხრობაში “გვალვა” (1927) მოქმედება ხდება იმერულ სოფელში, კარისმერეთში, 1910 წელს. გარემო გაჩანაგებულია: “გვალვა კვლავ მძვინვარებდა”¹, მიწა დამშრალა და გაბერწებულა, ფრინველები და საქონელი გაწყვეტის პირასაა, სხვადასხვა სნეულება მუსრს ავლებს სოფლის მცხოვრებთ. ნადგურდება და იღუპება ყოველივე ცოცხალი: მცენარეები, ცხოველები, ადამიანები. სახლებს შესევია მოულოდნელად გაჩენილი ქვეწარმავლები და კალიები. უბედურების ზომები უფრო და უფრო მატულობს: თუ თავიდან ფეხშიშველა ყმაწვილს, ტყეში შემის მოსაჭრელად წასულს, სასიკვდილოდ დაგესლავს გველი, თანდათანობით ვრცელდება მითქმა-მოთქმა, რომ ჭალაში თვალი მოუკრავთ უზარმაზარი, წითელი და რქოსანი, ჯაგარაშლილი ურჩხულისათვის, რომელიც ფათერაკით ემუქრება სოფელს (“მასეთი ურჩხული, [...] არავის არასოდეს არ უნახავს ჩვენს მხარეში” – 12); ზეცად ცეცხლმოდებული ბორბალი დაგორავს ავის მომასწავებლად. ამავე დროს, მომაკვდინებული ხიფათის წინაშე აღმოჩენილი ადამიანები გულქვა და დაუნდობელი ხდებიან ერთმანეთის მიმართ, თვით ახლობელთა მიმართაც: დედაც კი აღარ ზოგავს საკუთარ შვილს².

ამგვარი ვითარება სოფლის ბინადართა შორის წარმოშობს აპოკალიფსურ განწყობებს; სჯერათ, რომ მოვიდა განკითხვის ჟამი (“ნა-

1 ალექსანდრე ქუთათელი, “გვალვა”, წგ-ში: ალექსანდრე ქუთათელი, *თხზულებანი*: 4 ტომად, ტომი III, თბ.: საბჭოთა საქართველო, 1974, გვ. 5; ნაწარმოების ტექსტის გვერდები შემდგომ – ციტირებისთანავე, ფრჩხილებში – მითითებულია ამ გამოცემით. არსებობს მოთხრობის ადრეული, უფრო მოკლე ვერსიის გამოცემა, წგ-ში: ალექსანდრე ქუთათელი, *მოთხრობები*, თბ.: საბჭოთა მწერალი, 1956, გვ. 79-97; 1974 წლის გამოცემის საბოლოო ტექსტი მანამდე გამოქვეყნებულია წგ-ში: ალექსანდრე ქუთათელი, *მოთხრობები*, თბ.: საბჭოთა საქართველო, 1963, გვ. 5-29.

2 “კიდევაც რომ მოკვდეს, სხვა გზა არ არის, ყანა ხომ უნდა გათოხნოს” (7), ამბობს გულქვანი თავისი ვაჟის, დაუძღვრებული პალიკოს, შესახებ.

მდვილად ღვთის რისხვაა!” – 8). ის ხილული განსაცდელი, რაც თვალსაწიერში ხდება, ჰბრალდება თანამოსახლეთა ურჯულოებასა და გადაგვარებას, არსებული ან დადგენილი წესების დავიწყებასა თუ უგულვებლყოფას (“ამიტომაც არის მოწეული ჩვენს თავს ეს ღვთის რისხვა, გვალვა, შიმშილი, ჭირი და ათასი სხვა უბედურება” – 9). მომავლის მანიშნებლად მიიჩნევენ ცაზე გამკრთალ უზარმაზარ ზეციურ სხეულს (“სწორედ ის კუდიანი ვარსკვლავი გვალვის, წყალდიდობის, ომის, შავი ჭირის, უბედურების და ქვეყნის დაქცევის მომასწავებელია” – 13). ირგვლივ დასადგურებულა საშიში მოლოდინის განცდა, ელიან ანტიქრისტიესა და მის მბრძანებლობას (“ურჯულო გაიმარჯვებს! ანტიქრისტიე!” – 9); გარდაუვალად მიიჩნევენ სამყაროს დაბნელებას, დედამიწის მცხოვრებთა ურთიერთხოცვასა და მამაკაცთა მოდგმის სრულ გაჟღეცას; იხსენებენ სხვადასხვა ნაწინასწარმეტყველებს, აფრთხობენ ერთმანეთს და ნათქვამის დასტურად მოიხმობენ: დაუსახელებლად და ზოგადად – იოანე ღმრთისმეტყველის გამოცხადებას³, ასევე, დაუსახელებლად, მაგრამ ზუსტი დამოწმებით – მათეს სახარებას⁴, ანდა, სახელდებით – გადმოცემას ანდრია სალოსის ირგვლივ⁵.

მაგრამ, ამავე დროს, ეს ის ხანაა, მეოცე საუკუნის დასაწყისი, როცა ქართულ ნიადაგზეც, ისევე როგორც მთელ რუსეთის იმპერიაში, თანდათანობით ღვივდება რევოლუციური მღელვარებანი. მოთხრობის მოქმედების თარიღიც იმგვარადაა შერჩეული, რომ ის სწორედ შუალედია ორ რევოლუციას შორის (პირველი, 1905-1907 წლებისა, ხოლო მეორე, 1917 წლის თებერვლისა, რომელსაც შემდგომ მოჰყვა ოქტომბრის ბოლშევიკური გადატრიალება).

მართალია, სოფლად მცხოვრებნი ამ დროს მთლიანად მოცული არიან სიახლის დაძაბული მოლოდინით, მაგრამ თუ მათი უმრავლეს-

3 “გამოცხადებაჲ წმიდისა მახარებელისა და ღმრთისმეტყველისა იოვანესი”, წგ-ში: *ძველი ქართული ახალი აღთქუმაჲ სქოლიოებით*, თბ., 2017, გვ. 437-461.

4 “გვალვა”: “ხოლო მეყვესულად, შემდგომად ჭირისა მას მათ დღეთასა, მზე დაბნელდეს, და მთოვარემან არა გამოსცეს ნათელი თვისი, და ვარსკვლავნი დამოსცვივდიან ზეცითაც, და ძალნი ცათანი შეიძრნენ” (10); მათეს სახარება, 24:29: “ხოლო მეყსეულად, შემდგომად ჭირისა მის მათ დღეთამასა, მზე დაბნელდეს, და მთოვარემან არა გამოსცეს ნათელი თვისი, და ვარსკვლავნი დამოცვივენ ზეცით, და ძალნი ცათანი შეიძრნენ” – “სახარებაჲ მათჴს თავისაჲ”, წგ-ში: *ძველი ქართული ახალი აღთქუმაჲ სქოლიოებით*, გვ. 104 (ზღრ. მარკოზის სახარება, 13:24-25 – “სახარებაჲ მარკოზის თავისაჲ”, იქვე, გვ. 136-137).

5 “ვინ დაწერა? – ანდრია სალოსმა” (9) – როგორც ჩანს, იგულისხმება ეგრეთ წოდებული “ანდრიას აპოკალიფსი”, რომელიც “წმიდა ანდრია სალოსის ცხოვრების” შემადგენელი ნაწილია (დაწერილია დაახლოებით მეათე საუკუნეში); ბერძნული ტექსტი და გამოკვლევა მის შესახებ: *The Life of St. Andrew the Fool*, Edited by L. Rydén, Uppsala, Vol. 1-2, 1995; ტექსტის ქართული ვერსიების შესახებ: ენრიკო გაბიდაშვილი, *ქართული ნათარგმნი ჰაგიოგრაფია*, თბ., 2004, გვ. 135-136.

სობა შესაძლო სიახლეთაგან სასიკეთოს არაფერს ელის, რაკი სიახლე, სავსებით შესაძლებელია, ნიშნავდეს მომაკვდინებელ საფრთხეს, სიკვდილს, განადგურებას⁶, ამავე დროს, ზოგიერთ იქაურთა – განსაკუთრებით, განათლებულთა და ახალგაზრდათა – შორის დასადგურებულა განწყობა, რომ ქვეყანა უნდა გარდაიქმნას და რწმენა, რომ, მათი თუ მათნაირთა მოწადინებით, მალე გარდაიქმნება კიდევც.

შესაბამისად, მოთხრობის პერსონაჟები უმთავრესად იყოფა ორ ნაწილად: ერთი მხრივ, რელიგიური განწყობით გამსჭვალული გლეხები, რომლებიც უცდიან აპოკალიფსურ მომავალს, ხოლო, მეორე მხრივ, მათივე თანასოფლელები, რევოლუციური სულისკვეთების პირები (მასწავლებელი, ექიმი, სტუდენტები), რომლებიც აპირებენ დამკვიდრებული წეს-წყობილების შეცვლას, ძალადობრივ დამხობას და ემზადებიან ახალი წესრიგის დასამყარებლად.

სოფლის მასწავლებელი, მიხა წეროძე, და ახალგაზრდობა მოელიან იმგვარ მერმისს, როცა “მშრომელთა” ერთობლივი მმართველობის შედეგად საყოველთაო თანასწორობა დადგინდება: “უთანასწორობა გაქრება, როდესაც მშრომელი ხალხი თვითონ მოჰკიდებს ხელს თავისი ცხოვრების მართვასა და აშენებას!” (25). მემამბოხეთა შეხედულებით, მათი სანუკვარი მიზნის მისაღწევად, – ადამიანთა გასათანაბრებლად, – საჭიროა ძალაუფლების მოპოვება, რადგან ყველა შეძლებულსა და მესაკუთრეს ქონება “ძალით უნდა წაართვა” (26). ამგვარი მისწრაფების ადამიანებს ქრისტიანული რელიგია დაბრკოლებად მიაჩნიათ მათი მიზნებისათვის, რაკი თვით იესო ქრისტემაც “არ მოსპო უთანასწორობა [...]. იგი თვლიდა, რომ მდიდრებისა და ღარიბების არსებობის გარეშე ქვეყანა წარმოუდგენელია” (25). თვალსაჩინოა, რომ მათთვის მიუღებელია სარწმუნოება არა მარტო თავისი გამოვლენის სახით, არამედ თავისი არსითაც:

ჩვენი ახალგაზრდობა ღმერთის არსებობას უარჰყოფს. სარწმუნოება ზღაპრად მიაჩნია მას. იგი ამტკიცებს, რომ ღმერთს არ შეუქმნია ქვეყანა, რომ ადამიანია მეფე ბუნებისა, რომ იგი თვითონ არის ღმერთი... (24).

თავის მხრივ, ქრისტიანობას, ან, უფრო ზუსტად, იმდროინდელ ოფიციალურ, სახელმწიფოებრივ-იმპერიულ ეკლესიას მოთხრობაში წარმოადგენს ხანშიშესული კარისმერეთელი დეკანოზი იაკობ ფხაკაძე, წიგნიერი და გამჭრიახი მღვდელი, რომელიც თავის გარემოში არც საზოგადო-სასულიერო გავლენას მოისაკლისებს: “ფხაკაძე გა-

6 რუსეთის იმპერიაში გავრცელებულ აპოკალიფსურ განწყობათა და მათი წარმოშობისა თუ წინამორბედების შესახებ: J. Eugene Clay, “Apocalypticism in Eastern Europe”, in: *The Encyclopedia of Apocalypticism*, Vol. 3: Apocalypticism in the Modern Period and the Contemporary Age, New York/London: Continuum, 2000, p. 293-321.

ნათლებული კაცი იყო. მას კიევის სასულიერო აკადემია ჰქონდა დამთავრებული და ეპისკოპოსის ტოლ კაცს უწოდებდნენ” (14). თუმცა მისი შინაგანი ცხოვრება სრულებით განსხვავდება იმისაგან, როგორადაც იგი საკუთარ თავს აჩვენებს ან როგორც მას სხვები ხედავენ: გარდა იმისა, რომ დეკანოზი მთლიანად დაცლილია ზნეობრივი მუხრუჭებისაგან, მას უარყოფილი აქვს პირადი სარწმუნოებაც (“იაკობ ფხაკაძე ორპირი, ურწმუნო და ეშმაკი კაცი იყო” – 15), მაგრამ ამის შესახებ არაფერი იციან მისმა თანასოფლელებმა და ირგვლივ მყოფთა შორის მას აღმატებული სახელი, სულიერი ავტორიტეტი მოუპოვებია (“ლამაზ და წარმოსადეგ მოხუცს ხალხი წმინდანს უწოდებდა” – 15). თავის ნამდვილ ცხოვრებას კი ფხაკაძე საკუთარი “ათი მცნებით” წარმართავს, რომელსაც სავსებით ეშმაკისეული შინაარსი და მოწოდება აქვს (თუმცა მწერალი მას “იეზუიტურ სიბრძნის კოდექსს” არქმევს⁷).

მოთხრობაში ცხადად ჩანს, თუ რამდენად მოხერხებულად იყენებს ეს სამღვდელო პირი, ერთი მხრივ, სხვათა რელიგიურ განწყობებს და, მეორე მხრივ, საკუთარ ცოდნასა თუ უნარებს ადამიანების სამართავად და მათზე ძალაუფლების დასამყარებლად. ამ მიზანსწრაფვის ხორცშესასხმელად მას სწორედ სათანადო დროდ მიაჩნია გვალვა, სოფელში წარმოქმნილი ვითარება და, შესაბამისად, თანასოფელთა აპოკალიფსური მოლოდინები. რაკი დეკანოზმა, მეცნიერული ცოდნის საფუძველზე (გიმნაზიის დირექტორის დახმარებით, – კერძოდ, ბარომეტრის საშუალებით), ზუსტად იცის, თუ რომელ დღეს მოვა წვიმა, მას შესაძლებლობა აქვს, თავისი ეს ცოდნა გამოიყენოს იმისათვის, რათა ჩვეულებრივი, ბუნებისმიერი მოვლენა სასწაულად გამოაცხადოს. ფხაკაძეს მიაჩნია, რომ იმისათვის, რათა ხალხმა არ დაკარგოს სარწმუნოება, ეკლესიისა და მის მსახურთა მიმართ ნდობა, აუცილებელია ამ ხალხის დაჯერება, რომ მოხდა ზებუნებრივი რამ, ღმრთაებრივი ძალის ჩარევა ყოფითობის ბუნებრივ მდინარებაში, – სასწაული: მისი სიტყვებით, “რწმენა სასწაულის გარეშე შეუძლებელია!” (16), “რწმენა სასწაულის გარეშე არ არსებობს” (17), ხოლო მისი თანამოსაუბრე და თანამოაზრე, გიმნაზიის დირექტორი, ალექსი ქვარიანი, ადასტურებს, რომ “სასწაული ათეისტსაც კი არწმუნებინებს ღმერთს” (16).

მღვდელმსახურს ნამდვილად სჯერა, რომ თავად ადამიანებს, – ტანჯვისა და უსასოობის პირობებში, – აუცილებლად სჭირდებათ რწმენა, რისი საფუძველიც უნდა გაამყაროს სასწაულმა:

7 კომუნისტურ-საბჭოთა იდეოლოგია ასე განმარტავდა სალექსიკონოდ იეზუიტს (გადატანითი მნიშვნელობით): “ფლიდი, ორპირი, ცბიერი ადამიანი”.

სასოწარკვეთილებამდე მისული ხალხი ჩვენგან სასწაულს მოითხოვს. ხოლო როდესაც ეს გატანჯული, უმწუო ქმნილებები – ადამიანები შიშით არიან შეპყრობილნი, სწორედ მაშინ იქმნება საჭირო და მაღლიანი ნიადაგი რწმენისა და სასწაულისათვის (17).

ამგვარი შეხედულება მტკიცედ აქვთ გამჯდარი ეკლესიის სხვა მსახურთაც, – ამიტომაც დეკანოზის ორი თანამსახური, მღვდლები მარკოზი და პლატონი, ამგვარივე დარწმუნებით აცხადებენ:

- ხალხი სასწაულს მოითხოვს.
- სასწაული თუ არ მოხდა, ეკლესია უნდა დაგხუროთ (18).

მაგრამ რადგან მღვდლები მიწიერი არსებანი არიან, ხოლო მიწიერი არსებანი დამოუკიდებლად ვერასოდეს მოახდენენ სასწაულს, ფხაკაძეს მიაჩნია, რომ სასულიერო პირები იძულებული ხდებიან, თაღლითობის გზით მოატყუონ და დააჯერონ ადამიანები.

დედამიწაზე ქრისტეს ნაცვალნი, მისი მმოსავნი და მსახურნი ეკლესიისა, მოკლებულნი იყვნენ სასწაულის მოხდენის საშუალებას. [...] მათ მოატყუეს ხალხი და ღმერთისადმი ადამიანთა რწმენა საიდუმლოებაზე, სასწაულზე და ავტორიტეტზე დააფუძნეს. დაჰკარგეს რა საშუალება და უფლება სასწაულის მოხდენისა, ისინი იძულებული გახდნენ მიემართათ ტყუილისა, ხერხისა და ცბიერებისათვის... ამას ჩავდივართ ჩვენც! – თქვა დეკანოზმა (18).

ამდენად, დეკანოზ ფხაკაძის განცხადებით, რწმენა ეფუძნება საიდუმლოებას, სასწაულსა და ავტორიტეტს.

ამ მზაკვრული თვალსაზრისით, რაკი ადამიანების სამართავად აუცილებელია სასწაულის ჩვენება, ხოლო სასწაულის მოხდენა კი აღემატება ბუნებრივ ადამიანურ უნარებს, ამიტომ გარდაუვალია, ამოქმედდეს სიცრუე (“ტყუილი”), რომლით სარგებლობისათვის საჭირო ხდება მოხერხება, ცოდნა, უნარი (“ხერხი”), მაგრამ სიყალბის მოხმარებისას ხელისშემშლელ დაბრკოლებად არ უნდა აღმოჩნდეს პატიოსნება, ანუ ადვილად უნდა იქნეს გამოყენებული თვალთმაქცობა თუ თაღლითობა (“ცბიერება”). ამავე დროს, ტყუილი, მიწოდებული სასწაულის სახით, სარწმუნო ხდება ავტორიტეტის ძალით, რომელიც საბოლოო სიმყარეს ანიჭებს ამ სასწაულს, მაგრამ ეს მოვლენა, რომლის წყარო და საფუძველი უმეტესწილად სრულიად ბუნებრივია, არ უნდა აიხსნას, ხოლო მისი წარმოშობა უნდა დარჩეს დაფარული, დამალული, იდუმალი, ანუ არ უნდა გამოჟღავნდეს, რომ ის ემყარება ტყუილს, ხერხსა და ცბიერებას. შემდგომ, თავის მხრივ, სასწაულის დაჯერებას შედეგად მოჰყვება სარწმუნოების წარმომადგენელთა ავტორიტეტის გაძლიერება, რასაც ემყარება ძალაუფლება.

რამდენადაც იაკობ ფხაკაძე წინასწარ ფლობდა ცოდნას, – მოპოვებულს მექანიკური აპარატის გამოყენებით, – რაც სხვებს არ მოეხსენებოდათ (“ეს წვიმა და ღრუბლები ადგილობრივი წარმოშობისა იყო, ხვალ ისევ გვალვიანი დღე გათენდება” – 23), მას საშუალება მიეცა, წმიდა გიორგის ხატის გამოსვენებისა და მის წინაშე ლოცვა-ლიტანიის ჩატარების შემდეგ უცებ წამოსული წვიმა გამოეცხადებინა სასწაულად, რომელიც უეჭველად ირწმუნა მრევლმა. ხოლო შემდგომ, როცა წვიმა მალევე შეწყდა და ირგვლივ ისევ გვალვამ დაისადგურა, ხელახლა მობრუნებული განსაცდელი აიხსნა იმგვარად, რომ ის იყო შედეგი იმ ცოდვისა, რომელიც ეკლესიის გატეხით ჩაიდინეს ყაჩაღებმა, რაც თავად დეკანოზის მიერ იყო წინასწარ დაგეგმილი. ამდენად, გვალვის დაბრუნებაც შეფასდა სასწაულად, რადგანაც ის მიჩნეული იქნა სასჯელად ჩადენილი მკრეხელობის გამო. მღვდელმსახურის მზაკვრული ჩანაფიქრი საგულდაგულოდ იყო გათვლილი და დაგეგმილი:

განა არ შეიძლება ხალხის დარწმუნება, რომ ახალგაზრდობის უზენოობის, ღვთის შეგინების, გაუგონარი მკრეხელობისა და ეკლესიის გაძარცვის სურვილის გამო, წმინდა გიორგი განრისხდა და უბრძანა ღრუბლებს, გაბნეულიყვნენ?.. (23).

რაც შეეხება რევოლუციური განწყობისა და მოლოდინის ახალგაზრდებს, მათ მყარად სჯერათ, რომ მალე, ხელისუფლების ძალადობრივი დამხობის შედეგად, ისინი სასწაულის საცდურისაგან გაათავისუფლებენ ადამიანებს, რომელთა აუცილებელი გამოფხიზლების შემდეგ რელიგიური ბანგისაგან (რელიგიის მარქსისტული განმარტების მიხედვით) გაუძღვებიან მათ, ხოლო ისინი – ახალი წინამძღოლნი – სანუკვარ ძალაუფლებას მოიპოვებენ:

მალე იგრიალებს ქარიშხალი, ძველ კერპებს დაამხობს და ხალხი აღარ დაუჯერებს სასწაულებს. ისინი თავს დააღწევენ რელიგიურ თრობას და ჩვენ გამოგვყვებიან, ახალი და ნორჩი დასჯაბნის ძველს! (22).

მანამდე კი, სასწაული, რომელიც თავისი არსით იღუმალია, რადგან მისი ბუნებრივი ახსნა გლახებს შეუძლებლად მიაჩნიათ თავიანთი უცოდინარობის გამო, საშუალებას აძლევს დეკანოზ იაკობ ფხაკაძეს, არაფერი ემოქრებოდეს მის ავტორიტეტს, რაც მას უქმნის შესაძლებლობას, მოიპოვოს და შეინარჩუნოს ძალაუფლება.

როგორც ჩანს, ალექსანდრე ქუთათელის “გვალვის” ეს პერსონაჟი, რომელიც აცხადებს, რომ სარწმუნოება დაფუძნებულია “საიდუმლოებაზე, სასწაულზე და ავტორიტეტზე” (18), მისდევს რელიგიის იმგვარ გაგებას, როგორსაც ემყარება დიდი ინკვიზიტორი, – მოქმედი პირი

ფიოდორ დოსტოევსკის (1821-1881) რომანიდან “ძმები კარამაზოვები” (“Братья Карамазовы”, 1880).

ესპანელი ინკვიზიტორი რომანში მონაწილეობს არა უშუალოდ, – იგი ჩნდება მხოლოდ წიგნში ჩართულ ზეპირ მოთხრობაში თუ იგავში (“პოემაში”), რომლის ავტორობა მიეწერება ნაწარმოების ერთ-ერთ პერსონაჟს, ღმრთისმებრძოლსა და, ამასთანავე, ღმრთისმადიებელს, ივან კარამაზოვს, რომელიც მის მიერ შეთხზულ ამ ამბავს დუქანში უყვება თავის ძმას, მონასტრის მორჩილს, ღრმად მორწმუნე ახალგაზრდა ალექსეი კარამაზოვს, ალიოშას.

ამ “პოემის” მიხედვით, ქვეყნად ხელახლა მოსული იესო ქრისტე, – მოქმედება ხდება სევილიაში, ესპანეთში, მეთექვსმეტე საუკუნეში, – ინკვიზიციის ციხეში აღმოჩნდება ქალაქში გაშლილი საქმიანობის გამო, რაც ისევ ადამიანების მიმართ უსაზღვრო სიყვარულსა და სასწაულებრივ სამსახურში – სწეულთა გამოჯანმრთელებასა და მკვდართა გაცოცხლებაში – გამოიხატა. სიკვდილით მოსალოდნელ დასჯამდე მას საკანში სასაუბროდ ესტუმრება ღრმად მოხუცი დიდი ინკვიზიტორი, მაგრამ აღმოჩნდება, რომ იესო მხოლოდ უსმენს ინკვიზიტორის ხანგრძლივ მონოლოგს და არ აპირებს, პასუხი გასცეს მას. საბოლოოდ, ქრისტე უხმოდ აკოცებს მოხუცს, რომელიც გაუღებს მას დილეგის კარს და მოითხოვს მისგან, არასოდეს დაუბრუნდეს ადამიანებს.

მთავარი საყვედური, რასაც ინკვიზიტორი წარუდგენს იესოს, ისაა, რომ მან ადამიანებს მიანიჭა თავისუფლება, რითაც მათთვის სრულიადაც არ მოუტანია ბედნიერება: “რადგან არაფერი და არასოდეს არ ყოფილა ადამიანისა და ადამიანური საზოგადოებისათვის უფრო აუტანელი, ვიდრე თავისუფლებაა”⁸.

იგი ცდილობს, აუხსნას ქრისტეს, თუ რა არის ადამიანთა ნამდვილი მოთხოვნილება და რა სჭირდებათ მათ ბედნიერების განსაცდელად: რომ ადამიანმა უნდა დაძლიოს შიმშილი, დაპურდეს, ხოლო ამისათვის იგი თანახმაა, უარი თქვას თავისუფლებაზე, რადგან თავისუფალი ადამიანი ვერასოდეს გაძლება. კიდევ, ადამიანს სჭირდება არსება, რომელსაც უნდა ეთაყვანებოდეს და ენდობოდეს (მაგრამ არა მარტოხელად, არამედ სხვებთან ერთად, ერთობლივად), რომლის ნება-სურვილსაც უნდა ასრულებდეს და რომლის იმედიც მას უნდა ჰქონდეს, – უნდა სჯეროდეს, რომ იგი მფარველობას აღმოუჩენს ყოველგვარი განსაცდელისას. სწორედ ამისათვის არიან საგანგებო პირები, რომლებიც ფლობენ ძალაუფლებას, რათა ადამიანები უზრუნველყონ საკვებით, განცხრომითა და უსაფრთხოებით.

8 Ф. М. Достоевский, “Братья Карамазовы”, в кн.: Ф. М. Достоевский, *Полное собрание сочинений*: в тридцати томах, Том XIV, Ленинград: Наука, 1976, с. 230.

დიდი ინკვიზიტორი არწმუნებს იესოს, თუ რამდენად მნიშვნელოვანი და გადამწყვეტია მორწმუნეთა რელიგიურ ცხოვრებაში და, ასევე, ადამიანთა მართვის საქმეში სასწაული, რომელსაც უპირატესობაც კი ენიჭება ღმრთის აღიარებასთან შედარებით: “როგორც კი ადამიანი უარყოფს სასწაულს, უმაღლეს უარყოფს ღმერთსაც, რადგან ადამიანი ეძებს არა იმდენად ღმერთს, რამდენადაც სასწაულს”⁹.

მაგრამ ამჯერადაც, სასწაული ემყარება ტყუილს, სიცრუეს, ხოლო იგი, ვინც მას იყენებს ძალაუფლების დასამყარებლად და გასამყარებლად, სარგებლობს ადამიანთა უცოდინარობით:

ჩვენ დავთანხმდებით, ავიტანოთ თავისუფლება და ვიბატონოთ მათზე, – ბოლოს იმდენად საშინელი გახდება მათთვის თავისუფლად ყოფნა. მაგრამ მათ ვეტყვით, რომ შენი მორჩილი ვართ და შენი სახელით ვბატონობთ. ისევ მოვატყუებთ მათ, [...] რადგან ჩვენ უნდა ვიცრუოთ¹⁰.

ამდენად, ადამიანების დასამორჩილებლად და მათი მხრივ ერთგულების გასამყარებლად მმართველები უნდა იყენებდნენ სასწაულს, დაფუძნებულს ტყუილზე, რაც, რა თქმა უნდა, ადამიანების ცხოვრებიდან გამორიცხავს თავისუფლებასა და არჩევანს:

არსებობს სამი ძალა, ერთადერთი სამი ძალა ამ ქვეყნად, რომელთაც შეუძლია სამუდამოდ გაიმარჯვოს და დაიმონოს ამ სუსტი ნებისყოფის ამბოხებულთა სინდისი, – მათი ბედნიერებისათვის. ეს ძალებია: სასწაული, საიდუმლოება და ავტორიტეტი¹¹.

დიდი ინკვიზიტორი ასე აღუწერს ამ მმართველთა საქმიანობას, მიზანსა და ხერხებს საუკუნეების განმავლობაში:

ჩვენ ნება გვქონდა, გვექადაგა საიდუმლო და გვესწავლებინა მათთვის, რომ მნიშვნელოვანია არა მათი გულების თავისუფალი გადაწყვეტილება და არც სიყვარული, არამედ საიდუმლო, რომელსაც ისინი ბრმად უნდა დაემორჩილონ, თვით მათი სინდისის მიღმა. ჩვენ ასეც მოვიქეციით. ჩვენ შევასწორეთ შენი თავდადება და დავაფუძნეთ ის სასწაულზე, საიდუმლოებაზე, ავტორიტეტზე. და ადამიანებს გაუხარდათ, რომ მათ კვლავ გაუძღვნენ როგორც ფარას და რომ მათი გულებიდან საბოლოოდ მოიხსნა აგრერიგად საშინელი ძღვენი, რამაც მათ ამდენი ტანჯვა მოუტანა¹².

9 იქვე, c. 233.

10 იქვე, c. 231.

11 იქვე, c. 232.

12 იქვე, c. 234.

თვალსაჩინოა, რომ სულიერ ცხოვრებას ენაცვლება სასწაული, ჭეშმარიტებას – საიდუმლოება, ხოლო თავისუფლებას – ავტორიტეტი.

ცხადია, რომ დიდმა ინკვიზიტორმა, მისმა მიმდევრებმა რელიგიის სახელით უარი თქვეს რელიგიაზე, ქრისტეს სახელით უარყვეს ქრისტე...

ეჭვს არ უნდა იწვევდეს, რომ ქუთათელის მოთხრობაში “გვალვა” დეკანოზ იაკობ ფხაკაძის მსჯელობა საიდუმლოების, სასწაულისა და ავტორიტეტის ირგვლივ ეფუძნება დოსტოევსკის “პომეას” დიდი ინკვიზიტორის შესახებ, რომელიც ცალკე თავადაა ჩართული რომანში “ძმები კარამაზოვები”.

ოლონდ უნდა დაზუსტდეს, რომ ის, რასაც დოსტოევსკის დიდი ინკვიზიტორი ნაწარმოებში მხოლოდ განსჯის საგნად აქცევს (თუმცა, სავარაუდოდ, ამ წესითვე ცხოვრობს და, საფიქრებელია, ამგვარადვე წარმართავს თანამოქალაქეთა ყოფას, მაგრამ რომანის მკითხველი მოვლენათა აღწერას ვერ ხედავს), დეკანოზი იაკობ ფხაკაძე ყოველდღიურ გარემოში – კარისმერეთის მოსახლეობას შორის – განახორციელებს დაუბრკოლებლად და შეუეჭვებლად.

მართალია, “ძმები კარამაზოვების” ეს მონაკვეთი მისი გამოქვეყნების დროიდანვე იპყრობდა მკითხველთა, მწერალთა, ლიტერატურის მკვლევართა, ფილოსოფოსთა თუ თეოლოგთა განსაკუთრებულ ყურადღებას, ხოლო ამგვარ გამომხმაურებათა რიცხვი ნამდვილად დაუთვლელია, მაინც პირველი, ვინც საგანგებო ყურადღება მიაპყრო “ლეგენდას დიდ ინკვიზიტორის შესახებ” და საგანგებო წიგნი მიუძღვნა მას, იყო ვასილი როზანოვი (1856-1919). მისი მოზრდილი ნაშრომი – “ფ. მ. დოსტოევსკის ლეგენდა დიდი ინკვიზიტორის შესახებ” (“Легенда о Великом инквизиторе Ф. М. Достоевского”, 1894)¹³ – ავტორის სიცოცხლეში არაერთხელ გამოქვეყნდა (ბოლოს 1906 წელს).

ფაქტობრივად, ამ წიგნმა, რომელშიც გადმოცემულია “პომეის” სავსებით ახლებური და უჩვეულო ინტერპრეტაცია, სათავე დაუდო არა მარტო როზანოვის საჯარო აღიარებას, არამედ სახელი გაუთქვა რომანის ამ ჩართულ მონაკვეთსაც და ის ხანგრძლივ სამსჯელო საგნად აქცია.

გასათვალისწინებელია, რომ ნაშრომში დოსტოევსკისეული ლეგენდა ავტორმა მჭიდროდ დაუკავშირა აპოკალიფსურ განწყობებს და საკუთარი ტექსტი დატვირთა არაერთი დამოწმებით იოანე ღმრთისმეტყველის გამოცხადებიდან.

13 В. В. Розанов, “Легенда о Великом инквизиторе Ф. М. Достоевского”, в кн.: В. В. Розанов, *Полное собрание сочинений*: в 35 томах, Том 1, Санкт-Петербург: Росток, 2014, с. 13-162.

როზანოვის სიტყვებით, ისტორიული გარდატეხის ხანაში ადამიანი განსაკუთრებით მგრძობიარეა სასწაულის მიმართ და დაძაბული ელოდება მას:

ულმრობის ხანაში ადამიანებს ყური აქვთ მიპყრობილი ყოველივე უჩვეულოს, განსაკუთრებულის მიმართ, იმის მიმართ, სადაც დარღვეული ჩანს ბუნების კანონი. შეიძლება ითქვას, ამგვარ დროს არაფერს ეძებენ ისეთი მონდომებით, როგორც სწორედ სასწაულებრივს¹⁴.

უნდა ითქვას, სულაც არაა გამორიცხული, რომ ვასილი როზანოვის ამ გახმაურებულ ნაშრომს, დოსტოევსკისეული ლეგენდის როზანოვისეულ ინტერპრეტაციას იცნობდა ალექსანდრე ქუთათელი და, შესაძლოა, – პირველწყაროს, ანუ თავად რომანის გარდა, – სწორედ ამ წიგნის გამოძახილი შეიმჩნეოდეს “გვალვის” ავტორის მიერ ინკვიზიტორის, როგორც პერსონაჟის, აღთქმისას და დეკანოზ ფხაკადის სახის ჩამოყალიბებისას. ცნობილია, რომ როზანოვმა, ზოგადად, და ამ წიგნმა, კერძოდ, შესამჩნევი გავლენა მოახდინა მეოცე საუკუნის მოდერნისტულ კულტურაზე და, საფიქრებელია, არც ამ ეპოქის ქართველი მწერლებისათვის უნდა დარჩენილიყო უცნობი¹⁵.

“გვალვის” მოქმედი პირი, დეკანოზი იაკობ ფხაკადე, დოსტოევსკის დიდი ინკვიზიტორის კვალად, თავისი ცოდნის საშუალებით, – რომელსაც სასწაულად წარმოადგენდა, – აპირებდა ადამიანების მართვას, ძალაუფლების შენარჩუნებასა და ეკლესიის მიმართ მათი ერთგულების გამყარებას. თუმცა, საბოლოოდ, მისი მცდელობა და საქმიანობა მაინც უშედეგოდ დამთავრდა...

მოთხრობის მოკლე ეპილოგში, რომლითაც მთავრდება ნაწარმოების ბოლო გამოქვეყნებული ავტორისეული ვერსია (1974), ხელისუფლების მოპოვებისათვის მეზობლ მოჯანყებულებისათვის მიუღწევიათ და ქვეყანაში კომუნისტური მმართველობა დამკვიდრებულა: “ძალაუფლებაც და მიწაც აჯანყებულ ხალხის ხელში გადავიდა” (26), თავად ეს მოვლენა კი სასწაულს უტოლდება (“რაც მათ წინათ სასწაულად მოეჩვენებოდათ” – 26). ნიშანდობლივია თავად მემამბოხეთა მოლოდინი ადრეული ბრძოლისას, რომ სასწაული გაუქმდებოდა (“ხალხი აღარ დაუჯერებს სასწაულებს” – 22) და ხალხი რევოლუციონერებს გაჰყვებოდა. ახლა კი სასწაულის ადგილი დაუკავებია იმდროინდელ ტექნოლოგიურ ცოდნას (იგულისხმება “გლეხების მიერ გაშენებული სარწყავი არხი” – 26), რამაც გვალვი-

14 В. В. Розанов, “Легенда о Великом инквизиторе Ф. М. Достоевского”, с. 88.

15 ალექსანდრე ქუთათელის უმცროსი თანამედროვის, აკაკი გაწერელიას, დამოკიდებულების შესახებ ვასილი როზანოვის მიმართ: მერაბ ლალანიძე, “ვასილი როზანოვი ქრისტიანობის გალავანს მიღმა”, წგ-ში: მერაბ ლალანიძე, *მწერლის ცხოვრება დროში და სიტყვაში*, თბ.: მემკვიდრეობა, 2011, გვ. 418.

საგან დაიხსნა კარისმერეთელები და რასაც, როგორც ჩანს, შიმშილის საფრთხისაგან გადარჩენა და ადამიანების დაპურება მოჰყოლია (ადრე ტექნოლოგიურ ცოდნას მხოლოდ დეკანოზი ფხაკაძე ფლობდა). ამ დროს უკვე აღარავინ ელოდება რელიგიურ სასწაულს, ანუ ხსნას, მოტანილს სიწმიდის თაყვანისცემის საშუალებით: “გვალვის დროს ლიტანია, წმინდა გიორგის ხატის გასვენება და მისი განბანა დღეს არავის აზრადაც არ მოუვა” (26). შესაბამისად, მწერლის დასკვნითი განაცხადით, ბოლშევიკების ბატონობისას სასწაულის საჭიროება გამქრალა, ხოლო ადამიანთა აპოკალიფსური მოლოდინები გაქარწყლებულა და გაუჩინარებულა.

მაგრამ ის, რაც მოთხრობაში ბუნდოვნად ჩანს, – თუ როგორ ჩანაცვლა რელიგია და ეკლესია მარქსისტულ-ლენინურმა სწავლებამ, – ცხადად აღბეჭდილა მწერლის ფარულ პირად ჩანაწერებში, რომელიც მხოლოდ მისი გარდაცვალებისა და კომუნიზმის დაცემის შემდეგ გამოქვეყნდა:

რელიგიის ადგილი ამქვეყნად იდეალური საზოგადოების, კომუნიზმის შექმნის შესახებ მარქსისტულმა მოძღვრებამ დაიკავა. მარქსის გარდაცვალების მერმე ლენინი მარქსის (მამის) მემკვიდრედ (შვილად) მიიჩნის. [...] მარქსისა და ლენინის მოძღვრებამ ყველგან – დასავლეთსა და აღმოსავლეთში მოიკიდა ფეხი. მაგრამ რუსეთში სოციალიზმისა და კომუნიზმის მშენებლობის ნახევარსაუკუნოვანმა განუხორციელებელმა ექსპერიმენტმა, რომელმაც მრავალი მილიონი კაცი, ზღვა სისხლი და ცრემლი შეიწირა, შეარყია ლენინის მოძღვრებისადმი რწმენა¹⁶.

კომუნისტური იდეოლოგიაც რწმენას ითხოვდა, მაგრამ თუკი მას, – მოძღვრებას მიწიერი “სამოთხისა” და საყოველთაო თანასწორობის შესახებ, – ადამიანებისათვის სულაც არ მოაქვს უზრუნველობის, კეთილდღეობისა და უსაფრთხოების განცდა, ეს მოძღვრება მალე კარგავს მიმდევრებს.

ამავე დროს, ალექსანდრე ქუთათელს გულწრფელად მიაჩნდა, რომ როგორც რელიგიური რწმენა, ისე რელიგიის მიბაძვით შექმნილი ნებისმიერი მოძღვრება უცხო იყო, საზოგადოდ, ქართველი ადამიანისათვის. მას ქართული საჯარო თუ კულტურული გარემო ბუნებრივად და სიღრმისეულად არარელიგიურად მიაჩნდა. პროზაიკოსის ერთ სტატიას, რომელიც კერძო ლიტერატურულ თარიღს, – ნიკოლოზ ბართაშვილის გარდაცვალების ასი წლისთავს, – ეძღვნება (1945), იგი ამგვარად მსჯელობს ქართველი ადამიანების ხასიათისა თუ მისწრაფებათა შესახებ:

¹⁶ ალექსანდრე ქუთათელი, *უბის წიგნაკი*, თბ.: ლიტერატურის მატრიცა, 2009, გვ. 32-33.

ქართველი თავისი ხასიათით ოპტიმისტია, მოქმედი, მეზრდოლი, გამბედავი და მხიარული ბუნების მქონე. [...] იგი ცხოვრებას აღმერთებს, სიკვდილის ეშინია. მას საიქიო და სულის უკვდავება არ სწამს. იგი წარმართია უფრო, ვიდრე ქრისტიანი. [...] იგი მატერიალისტი უფროა, ვიდრე იდეალისტი¹⁷.

ამ თვალსაზრისით, თუკი ადამიანი ცხოვრების მოყვარული, მხიარული და უშიშარია, მაშინ მას არ სწამს, რომ არსებობს არამიწიერი ცხოვრება, თუმცა – უცნაურად – შიშითაა მოცული სიკვდილის წინაშე. იმდროინდელი მკაფიო ტერმინოლოგიური გამიჯვნის კვალობაზე, ქუთათელი ქართველ ადამიანებს მატერიალისტური – და არა იდეალისტური – ხედვის მქონეთა შორის მიუჩინებს ადგილს. მწერალს მიაჩნია, რომ შესაძლებელია დასკვნების გაკეთება ეროვნული ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ზოგადად თვისებებზე, ცალკეული პიროვნული გამორჩეულობისა თუ გამოყოფა-გამოკვეთის გარეშე.

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ხალხი, – კერძოდ, ამ შემთხვევისას, ქართველი ხალხი, – მოთხრობაში “გვალვა” გამოყვანილია, როგორც უძველესი და უწყვეტი მთლიანობის მატარებელი ერთიანობა, კოლექტივი, რომლის არსებობა ქალდეასა თუ ხეთების დროიდან იღებს სათავეს და ისევ აგრძელებს არსებობას: “ეს ხალხი ქალდეადან, ხეთიდან მოდიოდა, მოვიდა და არ უჩანს დასასრული ხალხთა მოდგმის სვლას...” (19). სავარაუდოდ, ამ აღწერისას არეკლილი უნდა იყოს მწერლისდროინდელი გავრცელებული თვალსაზრისები, – საკმაოდ ფართოდ გაზიარებული საისტორიო-სალიტერატურო-სახელოვნო წრეებში და ნიშნულად, ხშირად მითოლოგიზებულად ასახული სხვადასხვა ლიტერატურულ ტექსტში, – ქართველი ხალხის წარმოშობისა და მისი პრეისტორიის შესახებ¹⁸. ჩანს, ავტორს მტკიცედ სჯერა, რომ ისინი, ვინც აღმოსავლეთის უდაბნოები გამოიარა, ვინც საუკუნეების განმავლობაში აშენებდა თუ იბრძოდა, არ გამწყდარა და მის დროსაც, მის გვერდით ის ადამიანებია, ვინც “კვლავ ხნავენ მიწას, სთესავენ პურს, აშენებენ ვაზს, საწნახლებში სწურავენ ყურძენს, მიწაში ჰყრიან ვეება ქვევრებს... ისმის ჰოროველა, ნადური, მხედრული, მრავალყამიერი და საარაკო ცეკვა-თამაში” (19). პროზაიკოსის აზრით, ერის არსებობა მთლიანი და განუყოფელია, მისი ყოფნა არასოდეს მთავრდება, ხოლო რელიგიური რწმენა მაინც წარმავალი, დროებითი, მბუჭტავია, და ერთ დღეს ის აუცილებლად გაქრება, მით უმეტეს, ქართველებს

17 ალექსანდრე ქუთათელი, “რამდენიმე მოსაზრება ბარათაშვილზე”, *ლიტერატურა და ხელოვნება*, 15 (68), 1945 (მითითებულია წგ-დან: აკაკი ბაქრაძე, *თხზულებანი*, ტომი III, თბ.: ნეკერი/ლომისი, 2004, გვ. 323).

18 ამ თეორიათა ქართულ ლიტერატურაში ასახვის მხატვრულად განხილვა: როსტომ ჩხეიძე, *ქალდეას მონატრება*, თბ.: ლომისი, 2002, გვ. 26-70.

შორის, რომელთაც, ბუნებრივი, საუკუნოვანი თვისებით, “საიქიო და სულის უკვდავება არ სწამს”.

დაბოლოს, ალექსანდრე ქუთათელის შემოქმედებითს მემკვიდრეობაში, დეკანოზ იაკობ ფხაკაძის გარდა, მოთხრობიდან “გვალვა”, მოიპოვება კიდევ ერთი სასულიერო პირის სახე, – პროზაიკოსის მთავარ მხატვრულ ნაწარმოებში, მის ოთხწიგნიან რომანში “პირისპირ” (რომანის გამოქვეყნება დაიწყო 1930 წელს)¹⁹, თუნდაც არა როგორც უშუალოდ თხზულების პერსონაჟი, რომელიც მოქმედებს სხვა პერსონაჟთა შორის, არამედ როგორც თხრობის საგანი: წიგნში რამდენჯერმე საუბრობენ სახელგანთქმული მღვდელმთავრის, იმერეთის ეპისკოპოსის, გაბრიელის, შესახებ, – კერძოდ, მაშინ, როცა რომანის პერსონაჟები ქუთაისში თუ მის შემოგარენში აღმოჩნდებიან.

აღსანიშნავია, რომ ნაწარმოების მრავალრიცხოვან პერსონაჟთა უდიდეს ნაწილს ჰყავს ნამდვილი პროტოტიპები, რომელთა არსებობა ისტორიულად დასტურდება, მაგრამ ამ პროტოტიპთა სახელები თხზულებაში ოდნავ, დაახლოებით ან სრულიად შეცვლილია²⁰. თუმცა ეპისკოპოს გაბრიელ ქიქოძის (1825-1896) ნამდვილი სახელი რომანის ტექსტში უცვლელადაა შენარჩუნებული.

ნაწარმოების მთავარი გმირი, სტუდენტი კორნელი მხეიძე, ქუთაისში ბაგრატიის ტაძრის ნანგრევების დათვალიერებისას გადაეყრება იქაურ ბერს, რომელიც იმჟამად დარაჯად მსახურობს და პირველად სწორედ იგი ჩამოაგდებს სიტყვას გაბრიელის ირგვლივ:

ღმერთმა აცხონოს გაბრიელ ეპისკოპოსის სული. [...] იგი მეტად განათლებული, ჭეშმარიტად ღვთისმორწმუნე კაცი და ნამდვილი წმინდანი იყო²¹.

შემდგომ, კორნელი, მეგობარ მხატვართან, მიხა მაჭავარიანთან, ერთად, დედასთან ჩადის, მშობლიურ კარისმერეთში, – სოფლის სახელწოდება იგივეა, რაც “გვალვაში”, – და ამჯერად, იქაურ მეზობელ იონა ჩხეიძესთან²² საუბრისას, ეს დამხვედრი იხსენებს გაბრიელ

19 რომანის შესახებ ბოლოდროინდელ გამოკვლევათაგან: დიმიტრი თუმანიშვილი, “სახვითი ხელოვნება ალექსანდრე ქუთათელის რომანში “პირისპირ””, *ლიტერატურული ძიებანი*, XLI, 2021, გვ. 208-223; ავტორისეული დამოკიდებულება ასახულია მოკლედ: მერაბ ლალანიძე, “მცირედი სათქმელი დიმიტრი თუმანიშვილის ნარკვევის გამოქვეყნების გამო”, *იქვე*, გვ. 223-225.

20 რომანის პერსონაჟთა პროტოტიპების შესახებ: როსტომ ჩხეიძე, *ბედი პავლე ინგოროყვასი*, თბ.: ჩვენი მწერლობა, 2015, გვ. 84-85.

21 ალექსანდრე ქუთათელი, “პირისპირ”, წიგნი მესამე, წგ-ში: ალექსანდრე ქუთათელი, *თხზულებანი: 4 ტომად*, ტომი II, თბ.: საბჭოთა საქართველო, 1972, გვ. 188.

22 კარისმერეთელი იონა ჩხეიძე მთავარი მოქმედი პირია, ასევე, ალექსანდრე ქუთათელის ვრცელ მოთხრობაში “იონა და მანანა” – ალექსანდრე ქუთათელი, “იონა და მანანა”, წგ-ში: ალექსანდრე ქუთათელი, *თხზულებანი: 4 ტომად*, ტომი III, გვ. 278-367.

ეპისკოპოსს და თავის სიყმაწვილისდროინდელ შეხვედრას მასთან, მღვდელმოდღერის სიცოცხლის მიწურულს, როცა იგი უკვე სიკვდილის პირას იმყოფებოდა.

უნდა ითქვას, რომ ცნობილი ქართველი მღვდელმთავრის რომანისეული დახასიათება შესამჩნევად განსხვავდება მისი საზოგადოდ დამკვიდრებული სახისაგან (რომლის განმტკიცებაში გამორჩეული მნიშვნელობა მოიპოვა ილია ჭავჭავაძის განმაურებულმა სიტყვამ, წარმოთქმულმა გაბრიელ ქიქოძის დაკრძალვისას, გელათში²³): კერძოდ, ეპისკოპოსის მოგონებისას და მის შესახებ მსჯელობისას რომანის პერსონაჟები გამოთქვამენ თვალსაზრისს, რომ ცხოვრების დასასრულისას მას შერყეული ჰქონდა პირადი სარწმუნოება, რაც ცხადად უკავშირდება მის სულიერ დასნეულებას, მის მიერ სულიერი წონასწორობის დაკარგვას, რაც, რომანის ამ პერსონაჟის, იონას, გადმოცემით, შესამჩნევად ეტყობოდა ცნობილ სასულიერო პირს (“იგი დასნეულდა კიდევ და სულით დაავადების ნიშნები დაეტყო”²⁴; “სიკვდილის ჟამსაც კი არ მოვშორებულვარ მის სასთუმალს, თუმცა ძალიან ძნელი იყო ნახევრად შეშლილი კაცის შექცევა”²⁵).

უნდა ითქვას, რომ გადმოცემა გაბრიელის მშვიდგონიერი დაუძღურების ირგვლივ არ წარმოადგენს მწერლის გამოგონებას, – როგორც ჩანს, რომანისტი ამ შემთხვევისას ეფუძნება გარდაცვლილი მღვდელმთავრის ვრცელ და საფუძვლიან ბიოგრაფიას (ფაქტობრივად, დღემდე ერთადერთს), რომლის ავტორია დეკანოზი მელიტონ კელენჯერიძე²⁶.

კელენჯერიძის მიერ ეპისკოპოს გაბრიელის სიცოცხლის ბოლო თვეებისა და დღეების აღწერა აღსავსეა სურათებით, როცა იგი, უკვე სიკვდილს მიახლოებული, ვეღარ არკვევს თავის ადგილ-სამყოფელს, კარგავს გარემოს განცდას, დაულაგებლად და არეულად მეტყველებს, ვერ ჩერდება ერთ ადგილას და განუწყვეტლივ მიისწრაფვის სადმე სხვაგან²⁷.

23 ილია ჭავჭავაძე, “სიტყვა, თქმული გაენათის მონასტერში გაბრიელ ეპისკოპოსის დასაფლავების დღეს”, წგ-ში: ილია ჭავჭავაძე, *თხზულებათა სრული კრებული*: ოცტომად, ტომი XIII, თბ.: ილიას ფონდი, 2007, გვ. 214-219.

24 ალექსანდრე ქუთათელი, “პირისპირ”, გვ. 196.

25 იქვე.

26 მელიტონ კელენჯერიძე, *გაბრიელი, ეპისკოპოსი იმერეთისა (მისი დრო, ცხოვრება და მოღვაწეობა)*, ქუთაისი: ძმობა, 1913 (ხელახალი გამოცემა: მელიტონ კელენჯერიძე, *გაბრიელი, ეპისკოპოსი იმერეთისა (მისი დრო, ცხოვრება და მოღვაწეობა)*, 2006); შდრ., ასევე, მელიტონ კელენჯერიძე, *უკანასკნელი დღენი იმერეთის ეპისკოპოს გაბრიელისა*, ქუთაისი: ი. კილაძისა და ი. მელაძის სტამბა, 1903 (ხელახალი გამოცემა: მელიტონ კელენჯერიძე, *უკანასკნელი დღენი იმერეთის ეპისკოპოს გაბრიელისა*, თბ.: ცის ნამი, 2009).

27 აღსანიშნავია, რომ გაბრიელის სიკვდილისწინა აშლილობა უფრო მძაფრადაა აღწერილი კელენჯერიძის ადრეულ წიგნში (1903).

ეპისკოპოსის ბიოგრაფოსი – თავადაც სამღვდელო პირი ასე აღწერს მღვდელმთავრის აღსრულებას:

1896 წელს სიკვდილის სარეცელზე ერთი კვირის უსმელ-უჭმელი, პირგაულებელი და თვალბეზარული, ცნობადაკარგული და მოქვითინე ჭირისუფალთაგან გარეშემორტყმული, ამ ტირილზე უეცრად თვალებს აჭყეტს გიჟურად, საშინლად და რომ თავის წინ დაინახავს მოქვითინე, მორჩილად თავისსავე გაზრდილ ძმისწულს გიორგი ახვლედიანს, გაფოცებული ეკითხება მას:

– ვინა ხარ შენ?!

– შენი გაზრდილი გიორგი, ჩემო დილო ბატონო! უპასუხებს შეშინებული ყმაწვილი.

ხალხი განცვიფრებულია ამ სანახაობით.

– ჩემი ცოლ-შვილი სად არის, არ იცი?!

ხალხში ქვითინია. შეშინდა ყველა.

– სამოთხეში, ბატონო!

– სამოთხეშია?!.. ჰმ... კარგი, კარგი! რა კეთილი კაცი ყოფილხარ შენ!.. ამ სიტყვებზე ისევ დახუჭა თვალები და საუკუნოდაც!²⁸

მსგავსად, ოღონდ უფრო მოკლედ მოუთხრობს მსმენელებს ამ საბოლოო საუბრის შესახებ რომანში “პირისპირ” იონა ჩხეიძე (და არა მომაკვდავის ბიოგრაფიული ძმისწული):

მისი აღსასრულის უამიცი დადგა. ერთხელ ცნობადაკარგულმა მოხუცმა შემომხედა და ვერ მიცნო. საწოლზე წამოიწია და აღელვებით მკითხა: “მითხარი, სად არის ჩემი ცოლ-შვილი?” ცოლ-შვილის დარდი სტანჯავდა და არ ასვენებდა უბედურს. არც კი დაფიქრებულვარ, ისე მივუგე: სამოთხეში არის, ბატონო-მეთქი. უნდა გენახათ, როგორ გაბრწყინდა მანამდე შეძრწუნებული მისი სახე. თვალები სიხარულის ცრემლით აევსო და მითხრა: იცოცხლე და გაიხარე, რა კეთილი და ღვთისნიერი კაცი ყოფილხარ, შენგან ნამდვილი ადამიანი გამოვაო²⁹.

ცხადად ჩანს, რომ მწერალი თავის ამ თხრობას ეპისკოპოს გაბრიელის შესახებ, – თითქმის სიტყვასიტყვით, – აფუძნებს მისი ბიოგრაფოსის წიგნს. უნდა აღინიშნოს, რომ რომანის ტექსტშიც შენარჩუნებული სამოთხის რწმენის მომაკვდავისეული გაცხადება და, ასევე, სიხარულის განცდა როგორც მისი არსებობის, ისე მის ახლობელთა იქ

28 მელიტონ კელენჯერიძე, *გაბრიელი, ეპისკოპოსი იმერეთისა*, გვ. 49-50 (ხელახალი გამოცემა, გვ. 59); შდრ.: “– ჩემი ცოლ-შვილი სად არის, ჰკითხა ერთხელ სანახავად მოსულს გიორგი ახვლედიანს, რომელიც მასთან გაზრდილი იყო. – სამოთხეში, ბატონო, უპასუხა შეშინებულმა ყმაწვილმა. – ოჰ, რა კეთილი კაცი ყოფილხარ, რომ მანუგეშებ! ჩემი ცოდვებისათვის დამსაჯა ღმერთმა, ჩემი ცოდვებისათვის” – მელიტონ კელენჯერიძე, *უკანასკნელი დღენი იმერეთის ეპისკოპოს გაბრიელისა*, გვ. 20 (ხელახალი გამოცემა, გვ. 20).

29 ალექსანდრე ქუთათელი, “პირისპირ”, გვ. 196-197.

ყოფნის გამო საფუძველს აცლის მწერლის ვარაუდს, თითქოს მღვდელმთავარი სიკვდილის წინ დაეჭვებით აღიქვამდა მიღმიერი სამყაროსა თუ სულის მარადიულობის სინამდვილეს.

ახლობლებთან საუბრისას სტუდენტ კორნელი მხეიძეს ებადება შეკითხვა, შესაძლოა თუ არა გაბრიელს, როგორც მეცნიერს, პროფესიონალ მკვლევარს, განმარტებული ფსიქოლოგიური ნაშრომის ავტორს, ერწმუნა ქრისტიანული სარწმუნოების ჭეშმარიტებანი: “ნეტავ, ღმერთი, ქრისტეს აღდგომა, სამოთხე და უკვდავება თუ სწამდა გაბრიელს”³⁰, – კითხულობს იგი იჭვნეულად.

თავის მხრივ, იონა ჩხეიძეც, საკუთარ სიყმაწვილისდროინდელ მოგონებებზე დაყრდნობით, არაა დაჯერებული, შეინარჩუნა თუ არა რწმენის სიმტკიცე ეპისკოპოსმა გაბრიელმა სიცოცხლის ბოლომდე: “ვერ გეტყვი, გაბრიელ ეპისკოპოსს მართლა სწამდა თუ არა ღმერთი, ადამიანის სულის უკვდავება და სამოთხე”³¹.

მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ ეს სავარაუდო ბზარი, გაჩენილი მოხუცი გაბრიელის ქრისტიანულ აღმსარებლობაში მისი მიხრწნილების ჟამს, აღწერილი მწერლის (და არა ბიოგრაფოსის!) მიერ, სრულიად განსხვავდება დეკანოზ იაკობ ფხაკაძის შეგნებული ურწმუნოებისაგან, რაც თაღლითურად, თვალთმაქცურადაა შეფარული უცხო თვალთაგან და თანაც იმგვარად, რომ მორწმუნე თანასოფლელებს იგი გულწრფელად მიაჩნიათ წმიდანად. ამდენად, რომანისეული ეპისკოპოს გაბრიელის ეს რელიგიური ჭოჭმანი, მით უმეტეს, დამძიმებული მისი მშვიინვეიერი აშლილობით, არანაირად არ გამოხატავს რამენაირ უზნეობასა თუ ცბიერებას, ან თუნდაც ტყუილს ირგვლივ მყოფთა მიმართ. ამ მხრივ, მწერალი შეუბღალავად ტოვებს გაბრიელის დამკვიდრებულ სახეს, აღბეჭდილს პიროვნული უმწიკვლოებით³².

თუმცა კორნელი მხეიძეს, საერთოდ, წარმოუდგენლად მიაჩნია, რომ მეცნიერული ხედვა და რელიგიური რწმენა შესაძლებელია უთავსდებოდეს ერთმანეთს და, მისი აზრით, ეს ორი განზომილება ვერც გამთლიანდებოდა გაბრიელის პიროვნებაში. თავის ამ თვალსაზრისს იგი ამგვარი დაჟინებით გამოთქვამს, როცა მიმართავს საკუთარ დედას:

გაბრიელი ხომ განათლებული, ფსიქოლოგიის დარგში მომუშავე კაცი იყო! შეუძლებელია, ღრმად არ ეფიქრა მას სიცოცხლისა და სიკვდი-

30 იქვე, გვ. 197.

31 იქვე, გვ. 198.

32 შდრ.: “მართლაც საკვირველია ეს პირი; იგი სულ მოკლე დროს გადაიქცა ხალხურ გმირად და ცოტა ხნის შემდეგ, ვგონებ, საარაკოდაც შეიქნეს იგი, როგორც თამარ დედოფალი. ბევრი რამ საგულისხმოა მაზე დაცული ხალხის ხსოვნაში” – მელიტონ კელენჯერიძე, *გაბრიელი, ეპისკოპოსი იმერეთისა*, გვ. 36 (ხელახალი გამოცემა, გვ. 49).

ლის, სიზმრების, ხორცისა და სულის შესახებ. ბოლოს და ბოლოს ამ საკითხებზე ფიქრმა მიიყვანა ამქვეყნად არსებული ყველა ხალხი ღმერთისა, იმქვეყნიური ცხოვრებისა და ადამიანის სულის უკვდავების იდეამდე. [...] მაგრამ შეუძლებელია ისეთ მეცნიერ კაცს, როგორც გაბრიელი იყო, სწამებოდა ის, რასაც ქრისტიანობა ქადაგებს: ადამიანის აღდგომა და სამარადჟამო ცხოვრება, სულის უკვდავება და სამოთხე. როგორც თვით ქრისტეს აღდგომა, აგრეთვე ქრისტეს მიერ მკვდართა აღდგინება ზღაპარია, რომელსაც სავსებით აბათილებს თანამედროვე მეცნიერება. [...] როგორ შეეძლო გაბრიელს, მეცნიერების, ფსიქოლოგიის დარგში მომუშავე კაცს, სულის უკვდავება, მკვდართა აღდგომა სამოთხეში მათი გადასახლება ერწმუნებია?³³

ყურადღების მიღმა არ უნდა დარჩეს, რომ მსჯელობა სარწმუნოებისა და მეცნიერების დაპირისპირების ირგვლივ რომანში უკავშირდება სწორედ ეპისკოპოს გაბრიელის სახელს, რომლის შესახებ ილია ჭავჭავაძის ეს სიტყვები შეუძლებელია არ სცოდნოდა რომანის ავტორს:

მთელი მოძღვრება აწ განსვენებულის სახელოვანის მღვდელმთავრისა რომ აიღოთ, ძნელად იპოვით მაგალითს, რომ მეცნიერება გაეწიროს სარწმუნოებისათვის, ან სარწმუნოება – მეცნიერებისათვის. პირიქით, იგი სარწმუნოებას ამეცნიერებდა და მეცნიერებას ასარწმუნოებდა, თუ ასე ითქმის³⁴.

ილიასეული ეს შეხედულება ალექსანდრე ქუთათელს, ჩანს, მეტად საკამათოდ მიაჩნდა. იქ, სადაც მეცხრამეტე საუკუნის მწერალი ორი სივრცის შეთანხმებასა და შერწყმას ხედავდა, მეოცე საუკუნის რომანისტიკისათვის შეუთანხმებლობისა და დაპირისპირების ასპარეზი აღმოჩნდა. ღირსშესანიშნავია, რომ თავიანთი ამდენად განსხვავებული თვალსაზრისების გადმოცემა ორივე შემოქმედმა ეპისკოპოს გაბრიელის მაგალითით სცადა.

კორნელი მხეიძის თვალსაზრისით, გაბრიელის პიროვნულმა გაორება, რაც გარდაუვალად უნდა აღმოცენებულიყო მეცნიერებისა და სარწმუნოების შეთავსების მცდელობისას, სულიერად გატეხა მღვდელმთავარი, – განსაკუთრებით, მისი ცხოვრების დაწრეტისას: “ტანჯვამ და მწუხარებამ, უკვდავების ძიებამ და ეჭვმა დაასწულა იგი”³⁵.

33 ალექსანდრე ქუთათელი, “პირისპირ”, გვ. 197-198.

34 ილია ჭავჭავაძე, “სიტყვა, თქმული გაენათის მონასტერში გაბრიელ ეპისკოპოსის დასაფლავების დღეს”, გვ. 216.

35 ალექსანდრე ქუთათელი, “პირისპირ”, გვ. 198; თვალსაჩინოა, რომ ეპისკოპოსის სიკვდილის მიზეზების მწერლისეული ძიება, რომელიც სულიერ განზომილებას არ სცდება, სავსებით განსხვავდება ბიოგრაფოსის სამედიცინო შეფასებისაგან: “ბოლოს იგონებდა სინანულით პეტერბურგში დასწვლულს ბუასილით, რომელმაც მთელი სიცოცხლე მოუწამლა და მის სიკვდილზედაც დიდი გავლენა

სტუდენტი ვერ იჯერებს, რომ ეპისკოპოს გაბრიელს შეეძლო ბოლომდე ერწმუნა რელიგიური მოძღვრება, რაც, საერთოდ, – როგორც მას მიაჩნია, – გამოგონილია ადამიანების სამართავად თუ დასაშოშმინებლად (ამ შემთხვევისას, როგორც ჩანს, იგი იზიარებს მარქსისტულ შეხედულებას რელიგიის წარმოშობისა და დანიშნულების შესახებ, – შესაბამისად, მოულოდნელი არ უნდა იყოს, რომ სხვა გარემოებისას მას ასე მიმართავენ: “ტყუილად არ გიწოდებენ შენ ბოლშევიკს”³⁶):

რელიგია ილუზიაა! ღმერთი, საიქიო, სულის უკვდავება და სამოთხე სიკვდილის შიშით შეძრწუნებული ხალხის დასამშვიდებლად არის მოგონილი. გაბრიელ ეპისკოპოსს, ეტყობა, სწამდა და არცა სწამდა სულის უკვდავება³⁷.

რომანის არა მარტო მთავარ მოქმედ პირს, არამედ, სავარაუდოდ, თავად რომანის ავტორსაც მიაჩნია, რომ რელიგია ვერანაირად ვერ გაძლებს მეცნიერული თუ ტექნიკური მიღწევების პირისპირ, რადგან ცოდნის გაღრმავება და გაფართოება სავსებით გააუქმებს სულის უკვდავების რწმენას, რითაც ბოლო მოეღება სარწმუნოების საჭიროებას ადამიანთა დასამშვიდებლად:

[რელიგია] ველარ აკმაყოფილებს თანამედროვე ეპოქის რეალისტურ მსოფლმხედველობაზე აღზრდილ გონებას. თანამედროვე მეცნიერებისა და ტექნიკის მიღწევები სრულიად აბათილებენ ადამიანის სულის უკვდავებაზე გავრცელებულ ზღაპარს³⁸.

ამ მოსაზრებით, დადგება დრო, როცა რელიგიური შეხედულებები ველარ შეძლებს ადამიანთა აზრებისა და ქმედებების მართვას, ისევე როგორც რელიგიის წარმომადგენელი ველარ მოახერხებენ თავიანთი ძალაუფლების დამყარებას ადამიანებზე.

ეპისკოპოს გაბრიელის გახსენებისა და მას მოდევნებული მსჯელობის შედეგად სარწმუნოებისა და მეცნიერების ურთიერთობის ირგვლივ, რომელშიც რომანის რამდენიმე მოქმედი პირი მონაწილეობს, გაჩნდება აზრი, რომ წამოჭრილი საკითხები იმდენად მნიშვნელოვანი და მიმზიდველია, შესაძლოა, საგანგებო მხატვრული ნაწარმოების საგნადაც კი გამოდგეს, ხოლო ამგვარ საქმეს – თუნდაც მოთხრობის შექმნას – შესთავაზებენ კიდევ დამწყებ მწერალს, კორნელი მხეიძეს: “შეიძლება მოთხრობა დასწერო”³⁹.

იქონია” – მელიტონ კელენჯერიძე, *გაბრიელი, ეპისკოპოსი იმერეთისა*, გვ. 30 (ხელახალი გამოცემა, გვ. 41).

36 ალექსანდრე ქუთათელი, “პირისპირ”, გვ. 194.

37 იქვე, გვ. 198.

38 იქვე.

39 იქვე, გვ. 199.

კორნელი არ ეწინააღმდეგება ამ მოწოდებას, თუმცა მიიჩნევს, რომ ასეთი ჩანაფიქრის ხორცშესხმას განსაკუთრებული უნარი სჭირდება:

გაბრიელის უკანასკნელი დღეები [...] მართლაც საინტერესო თემაა, მაგრამ იგი დიდად ნიჭიერ და ფართო გონების მქონე მწერალს მოითხოვს⁴⁰.

არაა გამორიცხული, რომ ალექსანდრე ქუთათელის რომანში – “პირისპირ” – პერსონაჟთა მიერ გამოთქმულმა სურვილმა რამდენადმე, თუნდაც შორეული გამოძახილი მაინც პოვა მწერლისავე მოთხრობაში – “გვალვა”.

40 იქვე.

მითოსური პარადიგმები გრ. რობაქიძის რომანში „ქალღმერთის ძახილი“

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ რობაქიძის რომანების პოეტიკის მსოფლმხედველობრივ-ფილოსოფიურ საფუძვლებს „ქმნის, ერთი მხრივ, ი.ვ. გოეთეს პირველფენომენის მოძღვრება, მეორე მხრივ, ფრ. ნიცშეს კონცეპტი მარადიული დაბრუნების შესახებ“ (ბრეგაძე 2013, 173).

შესაბამისად, რობაქიძის რომანების ანალიზისთვის აუცილებელია გოეთეს ზემოაღნიშნული სწავლებისა და ნიცშეს კონცეპტის გააზრება.

იოჰან ვოლფგანგ გოეთეს ეკუთვნის ნარკვევი „მცენარეთა მეტამორფოზის ახსნის ცდა“ (1790 წელი), რომელშიც მან, მცენარეებზე ერთწლიანი დაკვირვების საფუძველზე, განავითარა საკუთარი შეხედულებები. მისი დასკვნის თანახმად, განვითარების ყოველ ეტაპზე მცენარის თითოეული ნაწილი პოტენციურად შეიცავს მთლიანი მცენარის აღმოცენების შესაძლებლობას (მაგ. ფოთოლი თავის თავში ატარებს მთლიანი მცენარის წარმოშობის უნარს). ის მცენარეს იკვლევდა ორი კუთხით – ერთი მხრივ, მორჩობიდან ყლორტამდე (ანუ წინ, ზრდისაკენ) და, მეორე მხრივ, ყლორტიდან მორჩობამდე (ანუ უკან) – და ორივე შემთხვევაში ამჩნევდა, როგორც უკვე ვთქვით, თითოეული ნაწილისაგან მთლიანი მცენარის წარმოშობის უნარს. გოეთეს აზრით, მცენარის ცალკეულ ნაწილთა აღნიშნული შესაძლებლობა განპირობებულია იმით, რომ ეს ნაწილები ატარებენ მთლიანი მცენარის შინასახეს, ანუ პირველფენომენს. მცენარის შემთხვევაში პირველფენომენი არის პირველმცენარე.

„Urpflanze“ (გერმ. უმარტივესი მცენარეული ორგანიზმი) – ასე უწოდა გოეთემ შინაგან სახეს.

რობაქიძეს ამ იდეის ნათლად გასაგებად მოჰყავს მეცნიერ ჰანს დრიშის მიერ ჩატარებული ცდა: დრიშმა აიღო ზღვის ბურძგვის სი-

ნსილა და გაკვეთა ის ორად. წესით, მათგან უნდა წარმოშობილიყო ორი ცალი სინსილა, ნახევარ-ნახევარი, მაგრამ შედეგი სხვაგვარი აღმოჩნდა: მივიღეთ ორი სინსილა, მაგრამ არა ნახევარ-ნახევარი, არამედ – მთელი, მთლიანი. რობაქიძე აღნიშნავდა: „გასაოცარია საიდუმლო მთელისა, რომელიც ყოველთვის მთელი რჩება, მაშინაც კი, როცა იგი ნაწილდება (რობაქიძე 2012ბ, 89)

ქართველი მოაზროვნე წერდა: „ამ რიგად: „პირველ მცენარე“ შინაგანი სახეა მცენარის და როგორც ასეთი, ასე ვთქვათ, მისი მითიური რეალობა“ (რობაქიძე 2012ა, 87).

რობაქიძეზე გოეთეს ზემოაღნიშნულმა სწავლებამ უდიდესი გავლენა იქონია, რაც ქართველი ავტორის შემდეგი სიტყვებიდანაც ჩანს: „გოეთეს სწავლება თაურფენომენის (იგივეა, რაც პირველფენომენი – ი.რ.) შესახებ ჩემთვის საგანთა შემეცნების საფუძვლად იქცა“ (რობაქიძე 2009, 313).

რობაქიძეს მიაჩნდა, რომ „თაურმცენარის იდეით უმნიშვნელოვანესი პრობლემები ერთბაშად იჭრება. პირველად მსოფლიო ისტორიაში ყოფიერება წარმოდგენილია, როგორც მითიური რეალობა“ (რობაქიძე 2012ა, 37).

მან გოეთეს ზემოთ განხილული მოძღვრება მიუსადაგა ყოფიერებას. როგორც სწორად მიუთითებს კონსტანტინე ბრეგაძე, სამყაროს რობაქიძისეული ონტოლოგიური სურათის მიხედვით, ყოფიერებას საფუძვლად უდევს მეტაფიზიკურ-ტრანსცენდენტური, მითოსური პირველსაწყისები. რობაქიძე ტრანსცენდენტურობასა და ემპირიას, ანუ მითოსურ და ისტორიულ სინამდვილეს, ურთიერთგანმსაზღვრელ მთლიანობად თვლის. ეს იმას ნიშნავს, რომ ყოველ ემპირიულ ფენომენში, ანუ საწყისში (გარეგანში), მოცემულია მისივე არაემპირიული, ანუ მითოსური პირველსაწყისი (შინაგანი). არაემპირიული, მითოსური პირველსაწყისი თავს იჩენს ემპირიულ, ისტორიულ ფენომენში და მარადიულად უბრუნდება თავის თავს – სწორედ ასე გადაიაზრებს გრ. რობაქიძე ნიცშესეულ მარადიული დაბრუნების მითს.

ფრიდრიხ ნიცშე მარადიული დაბრუნების მითის საკუთარ კონცეპტზე წერს ნაშრომში „ასე იტყოდა ზარათუსტრა“: გერმანელი ფილოსოფოსის მსოფლხედვით, ერთი და იგივე საგანი მარადიულად ბრუნავს წრეზე, თანაც მხოლოდ საგანთსამყაროში, ემპირიულ სივრცეში, რადგან ნიცშეს თანახმად, „ღმერთი მკვდარია“ და, ამდენად, ტრანსცენდენტალური სივრცე გაუქმებულია.

რობაქიძე წერილში „ჩემი ცხოვრება“ აღნიშნავდა:

ზეკაცის იდეა, რამდენადაც ეს „ზარათუსტრაშია“ გაშლილი, განსაკუთრებით დამაჯერებლობით არ მეჩვენება. დიონისურმა ფე-

ნომენმა („ტრაგედიის დაბადება“) დამატყვევა და კიდევ უფრო მეტად მარადიული დაბრუნების იდეამ... ეს იდეა ისეა ახსნილი, როგორც პითაგორის კომენტაროტები აკეთებდნენ, რაც ჩემთვის ყოვლად მიუღებელი იყო, რადგან თუკი მე ჩემ თავს მარადიულად ვუბრუნდები, როგორ შეიძლება ზეკაცია გავხდე? [...] ისევ და ისევ ვუბრუნდებოდი გოეთეს, მის სიტყვებში მეგულებოდა ამ იდეის ახსნა. (რობაქიძე 1996, 313-314)

ნიცშესეული მარადიული დაბრუნების მითის არსი რობაქიძემ ძირეულად შეცვალა. ისევე როგორც ყოფიერების გააზრებისას, ქართველი ავტორი ამ შემთხვევაშიც გოეთეს ურფენომენის სწავლებას დაეყრდნო. რობაქიძე ამ იდეას ვრცლად მიმოიხილავს ესეში „თაურშიში და მითოსი“:

„თაურსაწყისი ჩვენში წარუშლელად ციალებს, იგი იღუმალ ყოველ საგანსა და მოვლენაში ბატონობს. ამგვარად, წარმოიშობა ყოფიერების მითიური აღქმა, რომელიც ამ სახით მარადიული უკანდაბრუნების იღუმალ იდეაში პოულობს გამოხატულებას“ (რობაქიძე 2012ა, 32).

მამასადამე, რობაქიძის მსოფლხედვით, თაურსაწყისი მარადიულად იჩენს თავს ემპირიული (ისტორიული) სინამდვილის ცალკეულ გამოვლინებებში. ეს გამოვლინებები კი, თავის მხრივ, უბრუნდება თაურმენომენს. ანუ მარადიული უბრუნდება თავის თავს ცალკეულში (ისტორიულში) და არა პირიქით, როგორც ეს ნიცშეს მიერ არის გააზრებული.

რობაქიძემ მარადიული დაბრუნების იდეის საკუთარი კონცეპტი მხატვრულად ასახა რომანში „ქალღმერთის ძახილი“. ნაწარმოებში რეალური ისტორიული ქალის, ივლიტე გელოვანის, მხატვრულ სახეში წარმოჩენილია მითოსური ქალი, ქალღმერთი დალი.

ამრიგად, ისტორიულ-ემპირიულ ფენომენში (ე.ი. ივლიტეში) თავს იჩენს მისივე არაემპირიული, ანუ მითოსური პირველსაწყისი (ე.ი. ქალღმერთი დალი) და ამგვარად, მარადიული უბრუნდება თავის თავს ცალკეულში, ისტორიულში.

თავად რობაქიძე წერდა: „ჩემი რომანი „მეგი“, ვიტყვი აქ, ერთგვარი ცდაა რეალურ ქალწულში კოლხელი მითიური ქალის განცხოველებისა: მედეასი. სამეგრელო, არა მარტო გეოგრაფიულად, მითიური გაგრძელებაა სვანეთისა, საცა „მითოს“ უშრეტ ბუდობადაა განვრცობილი. იქ მედეა – აქ დალი [...]“ (რობაქიძე 1996, 233).

მამასადამე, „ქალღმერთის ძახილი“ რეალურ ქალწულში (აქ: ივლიტეში – ი.რ.) მითური ქალის (აქ: ნადირობის ქალღმერთ დალის) განცხოველების ცდაა.

თუკი „გველის პერანგში“ მარადიული დაბრუნების მითის რობა-

ქიძისეული კონცეპტი წარმოჩენილია არჩიბალდ მეკევის მხატვრულ სახეში, მის მიერ მამის ძიებაში, „ქალღმერთის ძახილში“ აღნიშნული იდეა შემოქმედებითად აისახება თანხი მარგიანის მხატვრულ სახეში, მის აღქმასა და ტრფობაში.

„გველის პერანგში“ არჩიბალდი ეძებს მამულს, მამას, რაც მისი ისტორიული (ანუ გარეგანი) სვლაა. ამ ძიებაში, – (გრ. რობაქიძისვე სიტყვებით რომ ვთქვათ) – „მამულის“ ნახვაში იელვებს ხანისხან: თაური ყოვლისა, „მამა“ უზენაესი“ (რობაქიძე 2012ბ, 189). ეს კი მითოსური (ანუ შინაგანი) ხაზია.

მაშასადამე, ისტორიულ-ემპირიულ ფენომენში (მამაში) თავს იჩენს მისივე არაემპირიული, მითოსური პირველსაწყისი (უზენაესი მამა).

რაც შეეხება „ქალღმერთის ძახილს“, აქ ისტორიულსა და მითოსურს შორის კონფლიქტია. თანხის აღქმაში, მის ტრფობაში ორი ქალის – ისტორიულისა (ივლიტესა) და მითოსურის (დალის) – სიყვარული უპირისპირდება ერთმანეთს. გმირი მისწავვის მიწიერი ქალის დაუფლებისაკენ, რაც ისტორიული (ანუ გარეგანი) სვლაა. თუმცა ამ გზაზე, მის აღქმაში, ტრფობაში, ივლიტეში (ანუ ისტორიულ ფენომენში) იელვებს ქალღმერთი დალი (ანუ მითოსური პირველსაწყისი). მიწიერი ქალის დაუფლებასთან ერთად, თანხი მარგიანს სურს ეზიაროს, თანაგანიცადოს მითოსური ქალის, დალის სიყვარული. ეს მითოსური (ანუ შინაგანი) ხაზია.

„ქალღმერთის ძახილში“ მარადიული დაბრუნების კონცეპტთან მხატვრულადაა შერწყმული მითი სვანეთის ქალღმერთის, დალის, შესახებ.

სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ რობაქიძის რომანებიდან „ქალღმერთის ძახილი“ ყველაზე ნათლად უკავშირდება მითოლოგიას.

აღსანიშნავია, რომ „როგორც დალის მითს, ისე რომანში აღწერილ სხვადასხვა რიტუალს მწერალი საკუთარი მოდიფიკაციით გვთავაზობს“ (წიფურია 2022, 193).

მაგ., დალის მითში ისტორიულ ფენომენსა და მითოსურ პირველსაწყისს ორი სხვადასხვა ქალი (პერსონაჟი) – შესაბამისად, ქალღმერთის რჩეული მონადირის, ბეთქილის რძალი თამარი და ნადირთ პატრონი დალი – განასახიერებს. რობაქიძის რომანში კი ისტორიულისა და მითოსურის კონფლიქტი გადატანილია ერთი გმირის მხატვრულ სახეში. სახელდობრ, ქალღმერთის რჩეული მონადირის, თანხი მარგიანის აღქმაში, მის ტრფობაში ისტორიულ ქალში, ივლიტე გელოვანის მხატვრულ სახეში წარმოჩინდება მითოსური ქალი, ქალღმერთი დალი.

ამასთან დაკავშირებით, წერილში „სათავენი ჩემი შემოქმედებისა“ რობაქიძე აღნიშნავს: „დედოფალი ერთსა და იმავე დროს მითიური ქალიცაა და რეალურიც: ორმაგობა. თვითონ ორმაგობა: მითიური წამსავე რეალურში გადადის, რეალური მყისვე მითურში“ (2012ბ, 189).

დალის მითში ვხვდებით ორი ტიპის ტაბუს – ტოტემურსა და სექსუალურს, სასიყვარულოს. პირველი მათგანი გულისხმობს, რომ ქალღმერთს ჰყავს რჩეული ცხოველი, რომლის მოკვლაც მონადირეს ეკრძალება. აკრძალვის დარღვევის შემთხვევაში, ქალღმერთი განრისხდება და მონადირეს დასჯის.

რაც შეეხება სექსუალური ხასიათის ტაბუს, ის ქალღმერთის რჩეულ მონადირეს მიწიერ, მომაკვდავ ქალთან ურთიერთობას უკრძალავს. თუკი მონადირე ამ ტაბუს დაარღვევს, ეს ქალღმერთის ღალატად ჩაითვლება და მონადირე დაისჯება.

მითის მიხედვით, დალი თავის რჩეულ მონადირეზე, ბეთქილზე განრისხებულია. ამის მიზეზი დალისა და ბეთქილის დიალოგიდან ცნაურდება. ერთ-ერთი ვარიანტის თანახმად, დალის საჩუქარი, მძივები, ბეთქილს სასთუმლის ქვეშ დარჩა. მეორე ვარიანტის მიხედვით, მონადირეს ქალღმერთის საჩუქარი რძლის, თამარის, ბალიშის ქვეშ დარჩა. სიმღერის კიდევ ერთი ვარიანტი გადმოგვცემს, რომ დალის მიერ ბეთქილისთვის ნაჩუქარი ბეჭედი თამარს ფერხულში ეკეთა.

მაშასადამე, ბეთქილი გასცემს ქალღმერთის საიდუმლოს, უდიერად ეპყრობა მის ჯადოსნურ საჩუქარს. ბეთქილს ჰყავს სატრფო – რძალი თამარი. სწორედ ამის გამო ქალღმერთის რჩეული ცხოველი თეთრი შუნი, ირემი, ჯიხვი ან სხვ. (რამდენიმე პროზაული ვარიანტის მიხედვით, მონადირის კლდეზე ამტყუებელი ცხოველი თავად სახეცვლილი დალია) მას კლდეზე აიტყუებს. „კლდის წვერზე ასული მონადირე ხედავს, რომ უკან დასაბრუნებელი გზა აღარ აქვს“ (ვირსალაძე 1964, 56). ბეთქილს კლდის წვერზე დალი დახვდება და მათი საუბრის შემდეგ, მონადირე კლდიდან გადაიჩენება.

დალის მითის მსგავსად, „ქალღმერთის ძახილშიც“ ორი ტიპის ტაბუს ვხვდებით, ტოტემურსა და სასიყვარულოს, სექსუალურს.

რობაქიძის ნაწარმოებში ორი ტოტემური ცხოველია – ქალღმერთის რჩეული თეთრი ხარჯიხვი (ჯოგის თვალი – ჯვგვ თვაალ) და ასევე ხარი, უსხვა.

რომანის მიხედვით, უსხვა ღერმერთსაა შეწირული. „სამი წლის წინ შავი, დიდი ხარი, რომელსაც შუბლზე ნახევარმთვარისებური თეთრი ლაქები ამშვენებდა, მსხვერპლად იქნა შერჩეული. ხარი თანბის ოჯახს ეკუთვნოდა. სამი წლის მანძილზე იგი იყო გაღმერთებული და განებივრებული, ნებიერა ტოტემი“ (რობაქიძე 2012გ, 102). მას ოთხი წლის განმავლობაში ყველაფრის ნება აქვს: სადაც უნდა და რამდენ

ხანსაც უნდა იქ იბალახებს, მას არავინ გააგდებს თავისი საძოვრიდან, არც ძალით მიაბამს ვინმე ბაგაზე და ა.შ. მეხუთე წელს კი ხარი მსხვერპლად უნდა შეწირონ და მისი ხორცი მთელმა ტომმა გაინაწილოს. სვანური ტომის რწმენით, უსხვა „ერთდროულად მსხვერპლიც იყო და ღმერთიც და ვინც მის ხორცს იგემებდა, ისიც ღვთაებრიობას იქნებოდა ნაზიარები“ (იქვე, 101).

თუმცა „ქალღმერთის ძახილში“ ტოტემური ტაბუ ირღვევა, თანაც ორგზის, ანუ ორივე ტოტემურ ცხოველს კლავენ.

უსხვა მსხვერპლად შეწირვამდე თავადმა ოთარ დადემქელიანმა მოკლა. ტექსტიდან ცნაურდება, რომ დადემქელიანმა არ იცოდა ხარის რჩეულობის შესახებ, თუმცა ამის მიუხედავად, უშგულელთა მთელი ტომი თავს შეურაცხყოფილად გრძნობდა. მათ შურისძიება გადაწყვიტეს. გულბანების ოჯახმა თავადი სახლში სტუმრად შეიტყუა, დანარჩენმა უშგულელებმა კი მასპინძელი ოჯახის წინ მდებარე ეკლესიის ერთ-ერთი სათოფედან ესროლეს დადემქელიანს. სტუმარს ტყვიამ მხარი გაუკაწრა. ის გადარჩა და დაუმშვიდობებლად წავიდა უშგულიდან.

მართალია, თავადი არ მოუკლავთ, მაგრამ სტუმარ-მასპინძლობის წმინდა წესი შებღალული გახლდათ. იყო კიდევ რაღაც, რაც მოდემის ცნობიერებაში იგრძნობოდა: უსხვას მკვლელის მოკვლის ნება ერთბაშად, ერთი ამოსუნთქვით გატყდა და ყოველმა უშგულელმა დაკარგა რწმენა. მთელი ტომი დაემსგავსა გონებადანისლულ, ინსტიტუტზელახულ მხეცს, რომელსაც დაკარგული აქვს საკუთარი სხეულისა და სამყაროს ერთიანობის შეგრძნება. (იქვე, 157)

თანასოფლელებზე უარესად გრძნობდა თავს რომანის მთავარი გმირი, თანბი მარგიანი. ტომმა დაკარგა ღირსება და, შესაბამისად, ის დაკარგა თანბიმაც. ამასთანავე, მან, როგორც პირველმა მონადირემ და ჯადოქარმა უშგულში, დაკარგა ძალაუფლება. თანბიმ ვერ შეაჩერა შურისძიების მცდელობა სტუმართან მიმართებით. ოთარ დადემქელიანი თანბის სატრფოს, თავად იულონ გელოვანის მეუღლის, ივლიტე გელოვანის ძუძუმტე იყო და მარგიანი ფიქრობდა, რომ როცა დადემქელიანი ქალს ლეჩხუმში, გელოვანის სასახლეში სტუმრად ეწვეოდა, თანბისა და მისი ტომის ამ სირცხვილს მოუყვებოდა, რითაც უშგულელი მონადირე სატრფოს თვალში დამცირდებოდა.

თუკი ტომის არჩეული უსხვას შემთხვევაში ტოტემურ ტაბუს დადემქელიანი არღვევს, რომელიც თანბის ტომს არ ეკუთვნის, არამედ პირიქით, მტრობს მას, ქალღმერთის რჩეულ ცხოველს, თეთრ ხარჯიხვს თავად თანბი მარგიანი კლავს.

ამდენად, ტოტემური ტაბუ რომანში მეორედ ირღვევა. შედეგად,

„ტომის სიცოცხლის წვენი ასევე მოწამლული იყო. ყოველი კაცი გამოშრალად და გამოცარიელებულად გრძნობდა თავს, თითქოს, მის წიაღში ჭა ჩამშრალიყო. რალაც სხვაც მიემატა ყველაფერ ამას. ზოგიერთებს ღამით ესმოდათ საზარელი, ტკივილით აღსავსე ღრიალი და ბევრი ირწმუნებოდა, მოკლული უსხვა ყვირილით მოითხოვს შურისგებასო“ (იქვე, 175).

როგორც ზემოთ აღვნიშნე, უსხვას გამო შურისძიება არ შეეძგა. შემდეგ კი ტომმა თეთრი ხარჯიხვის მკვლელის ძიება დაიწყო. მკვლელი, თანხი მარგიანი, ტომის დიდ კრებაზე გამოვლინდა. თანასოფლელებმა მისგან ტაბუს დარღვევის ახსნა მოითხოვეს. ეს საქმე მოხუცმა მონადირემ, ტომის სინდისმა, მარგიანის უახლოესმა მეგობარმა, ბექუზამ იკისრა: „შესაძლოა, თანხიმ მოკლა თეთრი ხარჯიხვი... მაგრამ იქნებ, მსხვერპლად შესწირა მან იგი? [...] მართალია, თეთრი ჯიხვი ჩვენი ტომის წმინდა ცხოველია, მაგრამ ერთხელაც, ალბათ საუკუნეში ერთხელ, იგი ქალღმერთ დალის უნდა შეეწიროთ... ცხადია, თუ მონადირეს საამისო ძალა შესწევს...“ (იქვე, 181). ტომი ბექუზას განმარტებით დაკმაყოფილდა.

თანხიმ, როგორც მონადირის წესი იყო, მოკლულ თეთრ ხარჯიხვს ტურებში აკოცა. მერე კი მან ცხოველს ქარახსა ამოკვეთა და, სიყვარულის ნიშნად, ლეჩხუმში, გელოვანების სასახლეში ივლიტეს მიართვა.

ტოტემურ ტაბუსთან ერთად, „ქალღმერთის ძახილში“ ასევე ირღვევა სექსუალური, სასიყვარულო ხასიათის ტაბუც.

ნაწარმოების მთავარი კონფლიქტი სწორედ ამ ტაბუს ნიადაგზე წარმოიშობა. საქმე ისაა, რომ თანხი მარგიანი დალელაკდუნე, ანუ დალის ტრფობით გამშაგებული მონადირეა.

„ყმაწვილს იმ დროიდან იზიდავდა ქალღმერთი ქალი. ამიტომაც მეოცნებე გახდა და დღისით, მზისით სახეები ელანდებოდა. თანხი იმ იმედით გახდა მონადირე, რომ დალი ერთხელ მაინც ენახა“ (იქვე, 7).

თანხის „თავისი პაპის პაპის შურდა, რომელსაც თურმე დალის ვნება დაეცხრო, მაგრამ როცა მას მიწიერ ქალთან უღალატა, გრძნეულმა დალიმ ბოლო მოუღო“ (იქვე).

რომანის დასაწყისში, ბექუზასა და თანხის დიალოგიდან ცნაურდება, რომ თანხის პაპის პაპამ მხოლოდ მას შემდეგ იხილა დალი, რაც მან ქალღმერთის რჩეული ცხოველი, თეთრი ჯიხვი მოკლა. „ეს რომ არ ჩაედინა, ისე ქალღმერთი არ დანებდებოდა“, რადგან „ქალღმერთის სწორედ რჩეულებს ითხოვს... ეს შეწირვაა“, – ეუბნება თანხის ბექუზა (იქვე, 13).

თუმცა, ამასთანავე, მარგიანს გაგიჟებით უყვარს თავად იულონ გელოვანის მეუღლე, ივლიტე გელოვანი. ასე იზადება მის აღქმაში, მის ტრფობაში კონფლიქტი ორ სიყვარულს შორის.

ზემოთ აღვნიშნე, რომ „ქალღმერთის ძახილი“ ისტორიული ფენომენი (ივლიტე) და მითოსური პირველსაწყისი (დალი) ერთ მხატვრულ სახეშია მოქცეული. თანბის საყვარელი ქალი ხან ივლიტედ წარმოესახება, ხანაც დალად. რომანის მინაწერში თავად ავტორმა თქვა: „ქალი ვაჟის ტრფობაში ხან რეალური ივლიტეა, ხან მითიური დალი: იშვიათად ორივე ერთად“ (იქვე, 213).

„ქალბატონი თავად არის დალი“, – ამბობს თანბი ივლიტესთან საუბარისას და ქალბატონში თავად ივლიტე გელოვანს გულისხმობს (იქვე, 84).

ნაწარმოების სხვა მონაკვეთში ვკითხულობთ:

სამი დღე და სამი ღამე გაატარა ძილ-ღვიძილში თანბიმ. ტყის დედოფლისა და ქალბატონის ტრფობით იწვოდა და მის გულს ვერ გადაეწყვიტა, ვისკენ გადახრილიყო. დალიმ ჩრდილებივით მორიალე სიზმარივით გაჟღინთა სინამდვილე, ივლიტემ კი სინამდვილე სიზმარეულ მდინარებად აქცია. ზოგჯერ ორივე ხატი ერთი დვრიტადან ამოხეთქილს ჰგავდა და, საბედნიეროდ, ერთმანეთს ველარ დააცილებდი. (იქვე, 81)

მაშასადამე, მარგიანმა მოკლა ქალღმერთის რჩეული ცხოველი თეთრი ხარჯიხვი. მონადირის თქმით, მან იხილა ქალღმერთი: „ერთხელ მინახავს... აქ... მდინარეზე... [...] ერთი თვალის მოკვრით ვნახე, სულ რამდენიმე წამით“, – ეუბნება ის ივლიტეს (იქვე, 98).

თუმცა თანბიმ გულიდან ვერ ამოიკვეთა მიწიერი ქალის, ივლიტე გელოვანის სიყვარული. შინაგანი ბრძოლისგან გათანგულ გმირს ბექუზა ურჩევს: „შეგიძლია გიყვარდეს, მაგრამ მისი ნდომა აღარ უნდა მოგერიოს... გიყვარდეს, მაგრამ არ გასურდეს“ (იქვე, 184).

თანბი „ცხოვრობს მითისა და რეალობის ზღვარზე – ის ცხოვრობს სიყვარულის ძალით ატანილი და მისი სიყვარული ამთლიანებს ქალღმერთს და ქალს“ (წიფურია 2022, 197).

ის საკუთარ თავში ებრძოდა ყოფითის, წარმავალის დაუფლების სურვილს, რათა დაეძლია რეალობა, ემპირია და ზიარებოდა მარადიულს, თანაგანეცადა ქალღმერთი დალის სიყვარული, თუმცა მან ეს ვერ მოახერხა.

ნაწარმოების ფინალში, მარულისას, თანბის მოახლოებული ქალი, რომელიც მას მზერას ესვრის, ივლიტედ წარმოესახება, რაც არჩევანის ივლიტეს სასარგებლოდ გაკეთებად აღიქმება და მონადირე იღუპება. ის უფსკრულში გადაიჩეხება. რომანის მინაწერში თავად რობაქიძე აღნიშნავს: „ერთხელ ვაჟში ივლიტე „დალს“ გადაძლევს და: ვაჟი, მითოსის ხაზით, იღუპება“ (რობაქიძე 2018, 519).

მაშასადამე, თანბიმ ვერ დაძლია წარმავალის, ისტორიულ-ემპირი-

რიულის დაუფლების სურვილი და ამით დაკარგა მარადიულთან, მითოსურ პირველსაწყისთან თანაზიარობის შესაძლებლობა.

ამრიგად, „ქალღმერთის ძახილში“ წარმოჩენილია რობაქიძისეული მარადიული დაბრუნების მითისა და დალის მითის პარადიგმები.

ქართველმა ავტორმა ნიციშესეული დაბრუნების მითი გოეთეს ურფენომენის სწავლებაზე დაყრდნობით გადაიაზრა და მისი არსი ძირეულად შეცვალა. თუკი ნიციშეს მსოფლხედვით, მარადიული დაბრუნება ერთისა და იმავეს მარადიულ წრებრუნვას გულისხმობს, რობაქიძე აღნიშნულ მითში ცალკეულში, ისტორიულ-ემპირიულში მარადიულის თავის თავისკენ დაბრუნებას მოიაზრებს, ანუ მარადიული უბრუნდება თავის თავს ცალკეულში (ისტორიულში) და არა პირიქით.

რობაქიძემ მარადიული დაბრუნების იდეის საკუთარი კონცეპტი „ქალღმერთის ძახილში“ მხატვრულად ასახა. რომანის მთავარი გმირის, თანბი მარგიანის აღქმაში, მის ტრფობაში ისტორიულ-ემპირიულ ფენომენში (ივლიტე გელოვანის მხატვრულ სახეში) თავს იჩენს მისივე არაემპირიული, მითოსური პირველსაწყისი (ქალღმერთი დალის სახე).

ნაწარმოებში ისტორიული და მითოსური ერთმანეთთან დაპირისპირებულია. მითოსურ პირველსაწყისთან წვდომა ისტორიულის გადალახვის, მიწიერის დაუფლების სურვილის დაძლევით მიიღწევა, რასაც გმირი ვერ ახერხებს და იღუპება. ეს უკვე დალის მითის ხაზია.

ამდენად, რომანში მარადიული დაბრუნების რობაქიძისეული მითი და დალის მითი მხატვრულადაა შერწყმული.

უკვე აღინიშნა, რომ რობაქიძე დალის მითს გარკვეული მოდიფიკაციებით გვთავაზობს. მაგ., დალის მითში ისტორიულ ფენომენსა და მითოსურ პირველსაწყისს ორი სხვადასხვა ქალი (პერსონაჟი) – შესაბამისად, ქალღმერთის რჩეული მონადირის, ბეთქილის რძალი თამარი და ნადირთ პატრონი დალი – განასახიერებს. რობაქიძის რომანში კი ისტორიულისა და მითოსურის კონფლიქტი გადატანილია ერთი გმირის მხატვრულ სახეში. სახელდობრ, თანბის აღქმაში, მის ტრფობაში ქალღმერთი დალი ივლიტე გელოვანის მხატვრულ სახეში წარმოჩინდება.

რაც შეეხება რომანის ფინალს, როგორც უკვე აღვნიშნე, ის დალის მითს მიჰყვება, როგორც ნადირთ პატრონი დალის რჩეული მონადირე ბეთქილი, ისე დალელაკდუნე თანბი მარგიანი იღუპებიან.

გრიგოლ რობაქიძის რომანი „ქალღმერთის ძახილი“ 1934 წელს გერმანულ ენაზე, დიდერიხის გამომცემლობაში დაიბეჭდა. ცნობილია, რომ ამ ნაწარმოებს ქართულ ორიგინალში „დალი“ ერქვა. ის დღემდე დაკარგულად ითვლება. მისგან შემორჩა მხოლოდ ორი ფრაგმენტი: „დიდი დედა“ და „ორი ფოთოლი“. ორივე მათგანი ქართულ გამოცემებს დართული აქვს.

დამოწმებანი

- ბრეგაძე, კონსტანტინე. 2013. *ქართული მოდერნიზმი*. თბილისი: მერი-დიანი.
- ვირსალაძე, ელენე. 1964. *ქართული სამონადირო ეპოსი: დაღუპული მონადირის ციკლი*. თბილისი: მეცნიერება.
- რობაქიძე, გრიგოლ. 2012ა. *დემონი და მითოსი*. თბილისი: არტანუჯი
- 2012ბ. სათავენი ჩემი შემოქმედებისა. კრებულში: *ნაწერები. წიგნი IV: პუბლიცისტიკა, ეპისტოლარული მემკვიდრეობა*, გამომც. ლაშა ბაქრაძე, რედ. იზა ორჯონიკიძე, 181-192. თბილისი: ლიტერატურის მუზეუმის გამომცემლობა.
- 2012გ. *ქალღმერთის ძახილი*. თბილისი: არტანუჯი.
- 1996. ჩემი ცხოვრება. კრებულში: *ჩემთვის სიმართლე ყველაფერია*, 312-315. თბილისი: ჯეკ-სერვისი.
- ჯალიაშვილი, მაია. 2009. *გრიგოლ რობაქიძე*. ქართველი მწერლები სკოლაში, რედ. ვია მურღულია. თბილისი: საქართველოს მაცნე.
- წიფურია, ბელა. 2022. გრიგოლ რობაქიძის „ქალღმერთის ძახილი“ – რომანი ტომის, ტოტემისა და ტაბუს შესახებ. კრებულში: *თარგმანი, როგორც შემოქმედება*, 192-209. თბილისი: ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა.

„ესე ამბავი სპარსული“ და ვაჭართა წრე ვეფხისტყაოსანში*

სავარაუდოდ, კამათი შოთა რუსთაველის უკვდავი პოემის ცნობილი სტროფის –

ესე ამბავი სპარსული, ქართულად ნათარგმანები,
ვით მარგალიტი ობოლი, ხელის-ხელ საგოგმანები,
ვპოვე და ლექსად გარდავთქვი, საქმე ვქმენ საჭოჭმანები,
ჩემმან ხელ-მქმნელმან დამმართოს ლაღმან და ლამაზმან ნები¹–

ირგვლივ ნაწარმოების დასრულებისთანავე გაჩნდა. ისიც შესაძლებელია, რომ ამ პოლემიკის წარმოქმნას ავტორმა თავადვე შეუწყო ხელი, როდესაც „ობოლი მარგალიტი“, „სპარსული ამბავი“ მან ქართულად „ნათარგმანებად“ გამოაცხადა, რითაც იმთავითვე „საჭოჭმანები საქმე ჰქმნა.“ ალბათ ამიტომაც, რომ ჯერ კიდევ 1712 წელს ვახტანგ VI-მ, რომელმაც ტექსტი პირველად გამოსცა მის მიერვე შექმნილ სტამბაში,² ამ გამოცემისათვის დართულ ბოლოსიტყვაობაში სხვა სტროფთა

* კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით [გრანტის ნომერი FR-21-660].

1 სტროფი 9. *შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი*. (თბილისი: საბჭოთა საქართველო, 1966), გვ. 10. იხ. აგრეთვე: სტროფი ივ (16). *შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი*. ვახტანგისეული გამოცემა 1712 წლისა, აღდგენილი აკაკი შანიძის მიერ. ქართული ლიტერატურის ძეგლები I (ტფილისი: ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამოცემა, 1937), გვ. გ (3).

ილია ჭავჭავაძისეული ცალის ციფრული ასლისათვის, იხ.: <https://iverieli.nplg.gov.ge/handle/1234/3059> (ბოლო წვდომის თარიღია 29.03.2024).

2 „ვეფხისტყაოსანი აწ ახალი დაბეჭდული ქართულს ენასა ზედა. ჟამსა ამაღლებულისა საქართველოს მპყრობელისა უფლისა ვახტანგისა. შრომითა და წარსაგებლითა მისივე მპყრობელისათა. გაიმართა კელითა კელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის მიქაელისათა. ქალაქსა ტფილისისასა. ქრისტეს აქეთა ათ(ა)ს შვიდას და თორმეტსა, დასაბამითგან ვიდრე აქამომდე შვიდიათას ორას ოცსა.“ თავფურცლის ასლი, გაკეთებული თსუ-ს ბიბლიოთეკის კუთვნილი ეგზემპლარიდან (წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ფონდი N5798), შემონახულია ზემოთ ციტირებულ 1937 წლის აკაკი შანიძის მიერ შესრულებულ ფაქსიმილურ გამოცემაში (გვ. 405). ჩვენამდე მოღწეულ ეგზემპლართა მიმოხილვისათვის, იხ.: ვახტანგ VI-ის სტამბის გამოცემები (1709-1722). *საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის კოლექციის აღწერილობა*. შემდგენელი დალი მაჩაიძე (თბილისი: ინტელექტი, 2009), გვ. 89-99.

ანალიზთან ერთად, ჩვენთვის საინტერესო სტროფის ინტერპრეტაცი-
ასა და ფაბულის/სიუჟეტის სპარსულიდან ნასესხობის უგულვებელყო-
ფის საკითხსაც დაუთმო ყურადღება. ვახტანგმა თავადაც იცოდა, რომ
მისი კომენტარები, ფაქტობრივად, *ვეფხისტყაოსნის* პირველ სამეც-
ნიერო ანალიზს წარმოადგენდა და თავისი ნააზრევი შემდეგი სახით
დაასათაურა: „თარგმანი პირველი წიგნისა ამის ვეფხის ტყაოსნისა,
თქმული ბატონის შვილის გამგებელის პატრონის ვახტანგისა.“³

ვახტანგის ნაშრომში ამ სტროფის ანალიზი შემდეგი სახისაა:
„*ესე ამბავი*: ეს ამბავი სპარსში არ არის; და სპარსთ კაი მელექსობა
იცოდნენ და თამარ მეფე კარგი და ძალიანი კელმწიფე რომ იყო, ვი-
თამ ეს მაზედ მოინდობა, ასეთი საქმე სხვაშიდ რატომ იყოსო, რომე
ქართლშიაც არა იყოსო. და უბრძანა მის მდივანს რუსთველს ქართუ-
ლის ენით კაი ლექსები თქვიო. აწ იმას ამბობს, სპარსულის მიბაძვით
რადგან ათქმევინა თამარ მეფემ, რომ სპარსთაგან ვსთარგმნეო, თვა-
რამ სპარსშიდ ეს ამბავი არსად იპოება. ამბავიც თვითონ გააკეთა და
ლექსადაც იმისთვის უბნობს, რომ სპარსის ლექსის ბაძვედ რომ სთქვა
სპარსული ამბავი ქართულად ვსთარგმნეო. როგორც მარგალიტი კე-
ლის კელ საგოგმანო არის; გოგმანი ამას ჰქვიან, ფრინველი რომე ნია-
დაგ კარგა იარებოდეს. ისე ეს ამბავი მარგალიტისათვის შეუდარებია
და ვპოე და ლექსით სათარგმანოდ და საჭოჭმანოდ გავხადეო; ჭოჭ-
მანი საქმე რომ ვერა ექნას კაცსა და დია მქნელისა იყოს, ამას ჰქვიან.
თავის ხელ მქნელი თამარ მეფეა; ის ხელ მქნელი როგორც დამიწერია,
იმან დამმართაო, ამას უბნობს.“⁴

ვფიქრობ, მოცემული სტროფის ვახტანგისეული ანალიზი განიც-
დის თეიმურაზ I-ის მიერ ამავე საკითხზე გამოთქმული მოსაზრების
ზეგავლენას; თეიმურაზი სპარსულიდან *იოსებზილიხანიანის* თარგმა-
ნის შესავალ ნაწილში აღნიშნავს:

ესენი⁵ შოთამ რუსთველმან შეამკო არსთა მკობითა,
თვით მინდობილმან სიბრძნესა. მერე თამარის ხმობითა,
იტყვის: – „ვპოველ ამბავი პირველ სპარსთაგან ხმობითა.“
შეთხზნა ბროლისა გიშერი, ძოწსა სადაფი წყობითა.
გამოაცხადებს ნათქვამი მის, რუსთველისა, ქებასა,
დასაბამითგან შაირთა მთქმელნი თვით სად ვინ ებასა!

3 ვეფხისტყაოსანი 1712. გვ. სპვ (286).

4 ვეფხისტყაოსანი 1712. გვ. სჟე-სჟვ (295-296).

5 იგულისხმება პოემის ორი ძირითადი პერსონაჟი – ტარიელი და ავთანდილი, რომ-
ლებსაც პოეტი ამ მონაკვეთამდე ნათქვამ სტროფებში ახსენებს. სტრ. 9-16. *მიჯ-
ნურთ ამბავი იოსებისა და ზილიხანისა, წიგნში: თეიმურაზ პირველი. თხზულებათა
სრული კრებული*. ტექსტი, გამოკვლევა, ლექსიკონი ალ. ბარამიძისა და ა. ჯაკო-
ბიას რედაქციით (ტფილისი: ფედერაცია, 1934), გვ. 60-98, აქ გვ. 61-62.

თანამედროვე ეპოქაში განელეზულა. სხვადასხვა მეცნიერთა ნააზრევს აქ არ მოვიხმობ, მხოლოდ იმას აღვნიშნავ, რომ, როგორც უკვე ვთქვი, ჩემი აზრით, ვახტანგ VI-ს მიერ გამოთქმული ვარაუდი, რომ რუსთაველმა „სპარსის ლექსის ბაძზედ რომ სთქვა სპარსული ამბავი ქართულად ვსთარგმნეო,“ დღესაც ღირებულად რჩება. ამასთან, სავარაუდოა, რომ ავტორმა „სპარსული ამბავი“ არა თხზულების ფაზულას ან სიუჟეტს, არამედ სპარსული ლიტერატურული ნორმების მიხედვით გაწყობილ თხრობას უწოდა (იხ. ქვემოთ).

ვფიქრობ, იმისათვის, რომ თხზულების ორიგინალურობის საკითხს დამატებითი შუქი მოეფინოს, მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ სპარსულ ლიტერატურულ ტრადიციაში პოემის მსგავსი სიუჟეტის ძებნა, არამედ თავად ვეფხისტყაოსნის ტექსტის მონაცემების გათვალისწინება და ისლამური გარემოსათვის მისაღები თუ მიუღებელი მონაკვეთების გამოვლინება. ჩემი აზრით, რუსთაველის ტექსტი შეიცავს ისეთ მონაკვეთებს, რომელთა შექმნაც შუა საუკუნეების ირანის მუსლიმურ გარემოში წარმოუდგენელია. მოცემულ სტატიაში სწორედ მუსლიმურ კონტექსტსა და ვეფხისტყაოსანში ისლამისათვის მიუღებელი ერთი მონაკვეთის ანალიზზე მინდა გავამახვილო ყურადღება.

მაჰმადიანური მოძღვრების შექმნისა და ჩამოყალიბების ისტორია საყოველთაოდაა ცნობილი, ისევე, როგორც ამ რელიგიის ფუძებდებლის, მუჰამედის ბიოგრაფია. ვიცით, რომ წინასწარმეტყველი ღარიბი ვაჭრის ოჯახში დაიბადა, ბავშვობაში მწყემსი იყო, შემდეგ ყიდვა-გაყიდვას მიჰყო ხელი, მდიდარი ვაჭრის ქვრივი შეირთო ცოლად და თავადაც პატივცემული ვაჭარი გახდა.¹⁰ აქვე არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ VII-X საუკუნეებში მუსლიმურ საზოგადოებაში ქალთა როლის შესწავლისადმი მიძღვნილ ნაშრომში ორიენტალისტი ნანი გელოვანი აღნიშნავს, რომ „მექაში ყველაზე საპატიო წოდება

ანუ რითი სჯობს რუსთაველი შექსპირსა და გოეთეს (ქუთაისი: ქუთაისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1993), გვ. 13-17; წიგნის პირველი თავის მომდევნო ნაწილი ვეფხისტყაოსნის ფაზულისა და სიუჟეტის ინტერპრეტაციას (მათ შორის, პროპიუსული ზღაპრის მორფოლოგიის ჩარჩოში) ეძღვნება (გვ. 17-95). ნაშრომის მეორე თავი კი ჩვენთვის საინტერესო სტროფის ინტერპრეტაციას აგრძელებს (გვ. 95-103).

ბიბლიოგრაფიულ მონაცემთა არასრული სია მოცემულია აგრეთვე მარიამ კარბელაშვილის სტატიაში: Мар, ам • арбе`шви`, „Пр`н`ем` † ..ет`п` мы Ру т`ве` Витязь в тигровой шкуре в ” нтек те `e`п`^, тики: Грузия – Евр`п` ,^, Азия?“ სჯანი 15 (2014): . 126-143.

10 “A-er being a shepherd, young Muhammad became a trader and built a reputation for honesty and efficien cy acknowledged all over the area. People started to call him as-Sadiq al-Amin, “the truthful, the trustworthy,” when he was only about twenty.” Tariq Ramadan, *In the Footsteps of the Prophet. Lessons from the Life of Muhammad*. (Oxford-NY: Oxford University Press, 2007), p. 22-23.

იყო თავჯირ (ვაჭარი).¹¹ ამ საქმიანობით ქალებიც იყვნენ დაკავებულნი, რის საუკეთესო მაგალითსაც თავად მოციქულის პირველი მეუღლე, ჰადიჯა წარმოადგენს. ქალს საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდა მამაკაც ვაჭრებთანაც, მათ შორის იყო მუჰამედიც, რომელიც საქმეში კეთილსინდისიერებით გამოირჩეოდა.¹² ნაშრომში მკვლევარი იმასაც აღნიშნავს, რომ ვაჭრობა საპატიო საქმიანობად ითვლებოდა ისლამამდელ არაბულ სამყაროშიც. ამის მაგალითად მკვლევარი ასახელებს აბუ სუფიანს, „კურაიშის ტომის, უმაიდას გვარის გავლენიან წევრს და წარმატებულ ვაჭარს.“¹³

სავარაუდოდ, სწორედ მუჰამედის ამქვეყნიურმა საქმიანობამ განაპირობა მუსლიმურ სამყაროში ვაჭართა მიმართ განსაკუთრებული დამოკიდებულება და მათი პატივისცემა. ვფიქრობ, რიგ ისლამურ ტექსტებში ვაჭარი არა მხოლოდ ყიდვა-გაყიდვით დაკავებულ პირს აღნიშნავდა, არამედ მისი ხსენება სიმბოლური დატვირთვის მატარებელიც უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან ჰადისებში¹⁴ პატიოსანი ვაჭარი შედარებულია მარტვილთან; მარტვილები კი სიწმინდით ყველასაგან გამორჩეული ადამიანები იყვნენ.¹⁵ თუმცაღა, ისლამში ვაჭრები ექსკლუზიურად დადებით კონტექსტში არ მოიხსენიებიან; მუსლიმურ ტრადიციაში გვხვდება მკაცრი დამოკიდებულება არაკეთილსინდისიერ ვაჭართა მიმართ. ასე, მაგ. XIV საუკუნის ისტორიკოსი, იბნ ხალდუნი, აღნიშნავს, რომ პატიოსანი ვაჭარი ცოტაა, ხოლო არაკეთილსინდისიერნი არ იმსახურებენ პატივისცემას. ამასთან, თავად ვაჭრობა გასაკიცხ საქმიანობად არ ითვლება და მას მმართველნიც კი არ თაკილობენ.¹⁶

11 ნანი გელოვანი, „ქალთა ადგილი და როლი VII-X სს. მუსლიმურ საზოგადოებაში“, PhD დისერტაცია. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, 2005, გვ. 22.

12 იქვე, გვ. 22-23.

13 იქვე, გვ. 25.

14 მეორე წმინდა წიგნი ისლამში, ყურანის შემდეგ. Aisha Y. Musa, *Hadith as scripture: discussions on the authority of prophetic traditions in Islam* (NY: Palgrave Macmillan, 2008).

15 სუნან/ჯამი ალ-თირმიზი, მის მიერ შედგენილ ერთ-ერთ ჰადისში საუბრობს იმის თაობაზე, რომ „პატიოსანი და სანდო ვაჭარი იმყოფება წინასწარმეტყველებთან, მართლებთან, და მარტვილებთან ერთად (‘Abu Sa’eed narrated that the Prophet said: ‘The truthful, trustworthy merchant is with the Prophets, the truthful, martyrs.’ Hadith 1209). *English Translation of Jāmi’ at-Tirmidhī*. Vol. 3 Compiled by Imam H. ğ. Ab- ‘Eis. Mohammad Ibn ‘Eis. At-Tirmidhī. Translated by Abu Khaliyl. Ah. di th edited and referenced by H. ğ. Abu T. hir Zubair ‘Ali Za’i (Lahore-London-Houston-New York: Maktaba Dar-us-Salam, 2007), p. 24.

16 Donald F. Mulvihill, “Middle East Merchants of the 14th Century as Viewed by Ibn Khaldun,” in *Marketing in Three Eras: Proceedings of the Third Conference on Historical Research in Marketing*, ed. by Terence Nevett and Stanley C. Hollander (East Lansing, AG: Michigan State University, 1987), p. 23-31.

არაა საჭირო იმის ამოსაცნობად, რომ ამ ნარატივში პატიოსანი ვაჭრის შეცდენისა და გზიდან გადახვევის მცდელობების ალეგორიული სურათია დახატული.

ვაჭართა მიმართ პოზიტიური დამოკიდებულების ანარეკლს ვხვდებით ძველი ქართული საერო ლიტერატურის უადრეს ნიმუშში, *ამირანდარეჯანიანი*შიც. სავარაუდოდ, ამ საგმირო-საფალავნო მოთხრობათა კრებულში ქვეყნის მმართველთა/დიდებულთა და ეპიკური გმირების ვაჭართა მიმართ დამოკიდებულება აღმოსავლური ზღაპრებიდან უნდა იყოს გადასული. ვაჭართა ფენის წარმომადგენელი ამ თხზულების პირველივე კარში, ანუ ექსპოზიციაში გვხვდება. მხოლოდ ვაჭრის „შუამავლობით“ იგებს მეფე მისთვის საინტერესო ინფორმაციას. ნარატივის თანახმად, აბესალომ მეფის ერთ-ერთი დიდებული, აბულასან აბულყასუმის ძე, უყვება მას: „მე ცოტა ყმა ვიყავ და მამამან ჩემმან აბულყასუმ ვაჭარნი გაგზავნა ბაღდადს. აბუბაქარ უკეთესად უჩინა, ხუთასი აქლემი მისცა და ხუთასი ჯორი. წარვიდეს და წელიწადი ერთი დაყვეს. მერმე მოვიდეს დიდად გამარჯუებულნი, და დიადი ევაჭრა. მამასა ჩემსა დიდად გაეხარნეს, დაჯდა წალკოტსა შიგან მხიარული. მე ცოტა ყმა ვდეგ და მესმოდა: მამაჩემი ჰკითხვიდა აბუბაქარს სპარსეთისა ამბავსა და უთხრობდა იგი. ეგრე მოაკსენა: „ერთი საკუთრველი საქმე მოგაკსენო...“²⁰ ვაჭარი უყვება, თუ როგორ გააფრთხილეს იგი, რომ ბაღდადისკენ მიმავალ გზაზე შეიძლებოდა არაბ მეკობრეებს გადაჰყროდა მისი ქარავანი, და როგორ გადაიყვანა ისინი უსაფრთხოდ ერთმა არაბმა დიდი ანაზღაურების სანაცვლოდ. სწორედ ამ გზაზე შემოხვდება ქარავანს ქვითკირის სახლი ამირან დარეჯანის ძისა და მისი ყმების გამოსახულებით.²¹

როგორც მოცემული მონაკვეთიდან ირკვევა, სამეფოს დიდებული აბულყასუმი დიდი პატივით უმასპინძლდება ვაჭრებს. ხოლო *ამირანდარეჯანიანი*ს მერვე კარიდან – ტილისმათა ამბიდან – ვიგებთ, რომ ვაჭართა დაცვა ჭაბუკთა (ანუ, გმირთა) მოვალეობაა. ამირან დარეჯანის ძე ასე მიმართავს ბასრელ მექარავნებს: „ვინათგან ჩუენი მოსვლა თქუენ ეგრე გაგეხარნეს, ესე იცოდე, რომე, ვირემდი ჩუენ

ზღაპრის დეტალური შინაარსისათვის, იხ: დავით კობიძე, „ნიზამი და მისი სკოლა“, წიგნი: მისივე, *სპარსული ლიტერატურის ისტორია V-X სს. (სახელმძღვანელო სტუდენტებისთვის)* (თბილისი: თსუ გამომცემლობა, 1975), გვ. 280-344 (*ჰაფი ფეიქარ*, გვ. 313-323, აქ გვ. 317-320).

20 მოსე ხონელი. *ამირანდარეჯანიანი*. გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ლილი ათანელიშვილმა (თბილისი: ლიტერატურა და ხელოვნება, 1967), გვ. 14-15.

21 სწორედ ამირან დარეჯანის ძისა და მისი თანამოაზრეების ქვითკირის სახლზე არსებულ გამოსახულებამდე მიიყვანს ნადირობისას მეფე აბესალომსა და მის მხლებლებს ქურციკი, რომელსაც გამოედევნენ. მას „რქანი ესხნეს ოქროსა ფერნი, თუალნი და ჭლიკნი – შავნი, მუცელი – თეთრი და ზურგი – ძოწეული.“ ქურციკი ქვითკირის სახლთან მისვლისთანავე გაუჩინარდება (იქვე, გვ. 4-7).

არა დავიკოცნეთ, თქუენ მანამდი არა გევნოს რაო,²² ხოლო ამირანის საბოლოო გამარჯვების შემდეგ უთხრა „აბრამ ქარავანთ უზუცეს-მან ამირან დარეჯანისძესა: ვითა შუენოდა ჭაბუკობასა შენსა, ეგრე შეჰკაზმე საქმე ჩუენიო.“²³ როგორც ნათელი ხდება, ეს ნარატივი – რომელშიაც ხელისუფალთა მხრიდან ვაჭართა მიმართ კეთილგანწყობაა ნაჩვენები, ხოლო მათი დაცვა ვაჟკაცთა მოვალეობადაა მიჩნეული – ასახავს ისლამურ სამყაროში მიღებულ დამოკიდებულებას ვაჭართა წრის მიმართ.

ცნობილია, რომ ვეფხისტყაოსანში სულ სხვაგვარი სიტუაციაა წარმოდგენილი. მიუხედავად იმისა, რომ ავთანდილის ნესტან-დარეჯანის საძებნელად წასვლისა და მექარავნების შეხვედრის ამბავი, ერთი შეხედვით, ამირანდარეჯანიანის ტექსტის მსგავს ქარგაზე იწყება, სადაც გვამცნობენ, რომ „უსამ იყო ქარავნისა უზუცესი, კაცი ბრძენი,²⁴ ხოლო მობაღდადენი ვაჭარნი „მაჰმადის სჯულის მჭირავნი,²⁵ რომელთაც ავთანდილი დაცვას აღუთქვამს და ეუბნება: „მე მივინდობ სისხლსა თქვენთა, შემოვისხამ, და-ცა-მწვთების (გწვთების 1712),/ვინცა გებრძვის, ხრმალი ჩემი მბრძოლთა თქვენთა დააცვთების“²⁶ – მალევე რუსთაველი ავთანდილს ათქმევინებს:

თქვენ, ვაჭარნი, ჯაბანნი ხართ, ომისაცა უმეცარნი,
შორს ისრითა არ დაგხოცენ, ჩაიხშენით თანა კარნი:
მარტო მნახეთ, ვის შევება, ვით ვიხმარნე ლომნი მხარნი!
მეკობრისა ნავისანი სისხლნი ნახეთ მონაღვარნი!²⁷

თავად უსამი კი ასე მიმართავს ავთანდილს:

ავთანდილს უსამ მოართვა ვაჭართა შემოთვლილობა:
„შენგან ვართ გამაგრებულნი, ჩვენ ვიციით ჩვენი ფლიდობა,²⁸
რაცა გვაქვს, იგი შენია, ამას არ უნდა ცილობა,
რასაცა მოგვცემ, გვიბოძე, გვიქნია აქა ყრილობა.“²⁹

22 იქვე, გვ. 280-281.

23 იქვე, გვ. 291.

24 სტროფი 1018, სტრიქონი 1. ვეფხისტყაოსანი 1966, გვ. 197; იხ. აგრეთვე: სტროფი ჩკ (1020), სტრიქონი 1. ვეფხისტყაოსანი 1712, გვ. რპჰ (188).

25 „მაჰმადის სჯულის მჭირავნი, აროდეს გვისვამს მაჭარნი“ სტროფი 1019, სტრიქონი 2, ვეფხისტყაოსანი 1966, გვ. 197; იხ. აგრეთვე: სტროფი ჩკა (1021), სტრიქონი 1 ვეფხისტყაოსანი 1712, გვ. რპჰ (188).

26 სტროფი 1023. ვეფხისტყაოსანი 1966, გვ. 197. იხ. აგრეთვე: სტროფი ჩკე (1025), ვეფხისტყაოსანი 1712, გვ. რპჰ (188).

27 სტროფი 1028. ვეფხისტყაოსანი 1966, გვ. 198. იხ. აგრეთვე: სტროფი ჩლ (1030), ვეფხისტყაოსანი 1712, გვ. რპთ (189).

28 1966 წლის გამოცემაში მოცემული ფრაზის ნაცვლად გვხვდება „ჩვენცა გვაქვს ამის ზრდილობა“ სტროფი 1042, სტრიქონი 2, ვეფხისტყაოსანი 1966, გვ. 200.

29 სტროფი ჩმდ (1044), ვეფხისტყაოსანი 1712, გვ. რპბ (192).

ხოლო ვაჭართა საქმიანობას მწერალი ასე ახასიათებს:

დიდ-ვაჭარნი სარგებელსა ამისებრსა ვერ ჰპოვებენ;
 იყიდიან, გაჰყიდიან, მოიგებენ, წააგებენ;
 გლახა თვე ერთ გამდიდრების, სავაჭროსა ყოვლგნით ჰკრებენ:
 უქონელნი წელიწდამდის საქონელსა დაიდებენ.³⁰

მოცემული სტროფი თითქოსდა არ ეწინააღმდეგება ისლამურ დოქტრინას, თუმცა, საკმაოდ ძნელი დასაშვებია, რომ გლახამ, როგორც ეს ტექსტშია მითითებული, ერთ თვეში პატიოსანი ვაჭრობით მოახერხოს გამდიდრება. მოგვიანებით ტექსტი აგრეთვე მიგვითითებს, რომ ვაჭარნი გულანშაროში შემოსვლისას ჯერ უსენტან მიდიან, რომელიც მეფე მელიქ-სურჰავის სახელით ვაჭრებისაგან ძღვენს იღებს:

რა შემოვლენ დიდ-ვაჭარნი, მას ნახვენ და ძღვენსა სძღვნიან,
 უჩვენებენ, რაცა ჰქონდეს, სხვაგან ლარსა ვერ გახსნიან,
 უტურფესთა სეფედ დასხმენ, ფასსა მუნვე დაუთვლიან:
 მათ მაშინვე ააზატებს, ვითა სწადდეს, დაჰყიდიან.³¹

როგორც ამირანდარეჯანიანის ტექსტიდან შევიტყვეთ, ინდოეთის ერთ-ერთი დიდებული, აბულყასუმი, დიდი მოწიწებით მიიღებს და გაუმასპინძლდება ერთ-ერთ მექარავენს აბუ-ბაქარს, რომლისგანაც იგი ამირან დარეჯანის ძის გამოსახულების ამბავს შეიტყობს. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ მუსლიმურ სამყაროში ვაჭართა მიმართ პატივისცემა ჩვეული ამბავია, და თუ გადავხედავთ ვეფხისტყაოსნის ზემოთ მოყვანილ სტროფებს, ნათლად დავინახავთ, რომ ვაჭართა მიმართ კეთილგანწყობა ტექსტში არ ჩანს. ვაჭრები მხოლოდ სიმდიდრის მოხვეჭით არიან ცნობილნი, ხოლო გულანშაროს მმართველი და ვაჭართა უხუცესი მათგან ძღვენის მიღების შემდეგ აძღვეს მათ თავისუფლად ვაჭრობისა და საქონელზე მათთვის სასურველი ფასის დადების უფლებას. როგორც ვხედავთ, თხზულების ავტორი არ მიჰყვება ისლამში თითქმის წმინდანებთან გატოლებული „პატიოსანი ვაჭრების“ შესახებ კონცეფციას რაც, სავარაუდოდ, მისი ქრისტიანულ წარმოშობითა და მრწამსით უნდა იყოს განპირობებული.

ვფიქრობ, ამავე კონტექსტში არანაკლებ ყურადსაღებია გულანშაროს ვაჭართა უხუცესის, უსენის მეუღლის, ფატმანის დახასიათე-

30 სტროფი 1055, ვეფხისტყაოსანი 1966, გვ. 203. იხ. აგრეთვე: სტროფი ჩნ8 (1057), ვეფხისტყაოსანი 1712, გვ. რუდ (194).

31 სტროფი 1057, ვეფხისტყაოსანი 1966, გვ. 203; იხ. აგრეთვე: სტროფი ჩნთ (1099), ვეფხისტყაოსანი 1712, გვ. რუდ (294).

ბაც, განსაკუთრებით, თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ თავად მუჰამედის მეუღლეც ვაჭარი იყო, ხოლო:

„ფატმან-ხათუნ თვალად მარჯვე, არ-ყმაწვილი, მაგრა მზმელი, ნაკეთად კარგი, შავ-გრემანი, პირ-მსუქანი, არ პირ-ხმელი, მუტრიბთა და მომღერალთა მოყვარული, ღვინის მსმელი“-³² და „პურად კარგი მასპინძელი, მხიარული, არ თუ მქისი.“³³

როგორც ვხედავთ, *ვეფხისტყაოსანში* ვაჭართა უზუცვის მეუღლის აღწერაც შორს დგას პატიოსანი ვაჭრის კეთილგონიერი მეუღლის სახისგან.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართველ მეცნიერებს არაერთხელ უსაუბრიათ რუსთაველის უკვდავ პოემაში მოცემულ ვაჭართა წრის დახასიათებაზე,³⁴ რამდენადაც ჩემთვის ცნობილია, არავის გაუმახვილებია ყურადღება იმ ფაქტზე, რომ მუსლიმთათვის და ისლამურ გარემოში შექმნილი ლიტერატურული ტრადიციისათვის, ზოგადად ვაჭართა მიმართ ნეგატიური დამოკიდებულება არა მხოლოდ უცხო, არამედ გარკვეულწილად მიუღებელიც კი არის (როგორც ზემოთ ვიხილეთ, მათ მხოლოდ არაპატიოსანი ვაჭრის გაკიცხვის უფლება აქვთ). მსგავსი უარყოფითი დამოკიდებულება ვაჭართა მიმართ შუა საუკუნეებში დამახასიათებელი იყო არა ისლამური, არამედ ქრისტიანული³⁵ წრეებისა და ტრადიციისათვის.³⁶ თუმცაღა, აქვე ისიც უნდა

32 სტროფი 1065, *ვეფხისტყაოსანი* 1966, გვ. 204; იხ. აგრეთვე: სტროფი ჩაზ (1067), *ვეფხისტყაოსანი* 1712, გვ. რუჯ (296).

33 სტროფი 1059, *ვეფხისტყაოსანი* 1966, გვ.203; ვახტანგისეულ გამოცემაში იკითხება „საყვარელი, არ თუ მქისი.“ სტროფი ჩაა (1061), სტრიქონი 2, *ვეფხისტყაოსანი* 1712, გვ. რუჯ (295).

34 მაგალითისათვის მოვიყვან მცირე ამონარიდს ალექსანდრე ბარამიძისეული მიმოხილვიდან: „*ვეფხისტყაოსანი* ფართოდ ასახავს ვაჭრული სოციალური წრის ცხოვრებას. ამ წრის ყოფიერების ამბავი სიუჟეტურად კარგად არის დაკავშირებული პოემის ძირითადი სოციალური წრის, რაინდული საზოგადოებრიობის გარემოსთან. ვაჭრული წრის ცხოვრება სხვანაირია. სხვანაირია იქ გემოვნება, გრძნობა, სხვანაირია სოციალური ვითარების შინაარსი. გულანშარო, ზღვათა სამეფოს რეზიდენცია, ნამდვილი საზღვაო სააღმოსავლეთო ქალაქია. რუსთაველ მისთვის ჩვეული მხატვრული დამაჯერებლობითა და სრულყოფილებით ხატავს ვაჭრული საზოგადოების ყოფიერების რეალისტურ მომენტებს...“ ალექსანდრე ბარამიძე, „*ვეფხისტყაოსანის* საკითხები I. *ვეფხისტყაოსანის* სოციალური გარემო“, წიგნი: მისივე, *ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან I*. მეორე შევსებული და გადამამუშავებული გამოცემა (თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1945), გვ. 155-180, აქ გვ. 174.

35 რაც, ბუნებრივია, ახალ აღთქმისეულ კონტექსტს, კერძოდ კი, იესოს მიერ ვაჭრების ტაძრიდან გაყრის ეპიზოდებს უკავშირდება (მათე 21: 12-17; მარკოზი 11: 15-18; ლუკა 20:45-47; იოანე, 2:14-27).

36 შესაძლოა, ქრისტიანთა ნეგატიური დამოკიდებულება ვაჭართა მიმართ ყველაზე კარგად ასახული იყოს ლათინურ ენაზე შემონახულ ტექსტში *Opus imperfectum in Matthaeum* (არასრული ნაშრომი [კომენტარი] მათეს [სახარებაზე]). ითვლება, რომ მისი ორიგინალი უნდა დაწერილიყო ბერძნულად V ან VI საუკუნეში.

აღინიშნოს, რომ მკვლევართა თქმით, ზოგიერთ ქრისტიანულ ჰაგიოგრაფიულ ტექსტში, წმინდანები მაინც ეხმარებიან ვაჭრებს, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ნარატივებში ზოგადად აღინიშნება უარყოფითი დამოკიდებულება ვაჭართა მიმართ. ანგელიკი ლეუს თქმით, ზოგ ჰაგიოგრაფიულ ტექსტში „წმინდანი ეხმარება მეზღვაურებსა და ვაჭრებს მტრებისა და მეკობრეთაგან (განსაკუთრებით არაბი მეკობრეებისაგან) თავის დაღწევაში.“³⁷ ჩემი აზრით, ბერძენი მეცნიერის ამ დაკვირვების გათვალისწინება მნიშვნელოვანია აგრეთვე *ამირანდარეჯანიანის* წარმომავლობის საკითხის კვლევისასაც. როგორც უკვე აღინიშნა, თხზულების მერვე კარში – ტილისმათა ამბავში – ამირანდარეჯანის ძეს ვაჭართა დაცვა, ქრისტიანულ ჰაგიოგრაფიულ ნარატივთა წმინდანების დარად, სწორედ არაბ მეკობრეთაგან უწევს.³⁸

ვფიქრობ, საბოლოო სიტყვა ჩემ მიერ *ვეფხისტყაოსნის* ტექსტთან მიმართებით გამოთქმული მოსაზრების ვალიდაციის საკითხში ისლამის სპეციალისტებს ეკუთვნით. თუმცადა, კვლევის ამ ეტაპზეც შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ, როგორც შოთა რუსთაველის ტექსტში ვაჭრებთან დაკავშირებული მონაკვეთებისა და ვაჭართა ფენის ნეგატიურ ქრილში დამახასიათებელი სტროფების მოხმობამ და ისლამურ ტრადიციაში ვაჭართა მიმართ განსაკუთრებული და პატივცემული დამოკიდებულების ურთიერთშეპირისპირებამ დაგვანახა, შეუძლებელია *ვეფხისტყაოსნის* მსგავსი სიუჟეტური ნიუანსების შემცველი ნარატივი შექმნილიყო სპარსულენოვან ისლამურ ლიტერატურულ გარემოში. იგი მხოლოდ ქრისტიანობის წიაღში შეიძლებოდა აღმოცენებულიყო და ვაჭართა მიმართ ქრისტიანთათვის დამახასიათებელი დამოკიდებულების ამსახველია. შესაბამისად, რუსთაველის ქართულად ნათარგმანები „სპარსული ამბავი“ სწორედ რომ თეიმურაზ I-სა და ვახტანგ VI-ს მიერ შემოთავაზებული ინტერპრეტაციით უნდა იყოს გაგებული და სპარსული ლიტერატურული ნორმების მიხედვით გამართულ პოეტურ ტექსტს უნდა გულისხმობდეს. ვფიქრობ, ამ ვარაუდის ვალიდურობის გადასამოწმებლად სპარსული სამიჯნურო ეპოსის შედევრებს უნდა მივმართოთ, რომლებშიაც ყველა პოემას წინ უძღვის შესავალი ნაწილი, სადაც ავტორი, საკუთარი ვინაობის გაცხადების გარდა, აღნიშნავს თხზულების დაწერის წინაპირობასა და მიზეზსაც.

როგორც ანგელიკი ლეუს აღნიშნავს, ტექსტი შეიცავს „კომერციისა და ვაჭრების შეურიგებელ გმობას“ (“intransigent condemnation of commerce and merchants”). Angeliki E. Laiou, “Trade, Profit, and Salvation in the Late Patristic and the Byzantine Period,” in *Wealth and Poverty in Early Church and Society*, ed. by Susan R. Holman (Grand Rapids, MI: Baker Academics, 2008), p. 243-264, at p. 258.

37 “In a number of other miracles, the saint intervenes to deliver sailors and merchants from enemies and pirates, especially Arab pirates.” *ibid.* p. 255.

38 ის. ზემოთ, გვ. 196

როგორც ვხედავთ, მოცემული ციტატის პირველი სტროფის მეორე სტრიქონში შაჰი პოეტს უბრძანებს, საუბარი ობოლი/იშვიათი/დამალული მარგალიტის დარად წარმართოს (ჩვენ გვიძღვენ მასზე თხზულება, ვით მარგალიტი ობოლი/ТЫ П'ВЕ` РЕЧЬ, П'Т`НУЖ` РЕТ` ТН` МУ ..ЕМЧУГ/ tu rédiges un poème tel la perle cachée), ხოლო მეორე სტროფის ბოლო ორ სტრიქონში ამ სასძლოს (ინტერპრეტაციის თანახმად, პოემის) სპარსული და არაბული სამოსით შემოსვას სთავაზობს. როგორც ვიცით, ლეგენდა ლეილასა და მაჯნუნის შესახებ არაბული ლიტერატურიდან, კერძოდ კი, უბრიული ლაზალებიდან, მომდინარეობს,⁴¹ სადაც თავად მაჯნუნი (ყაის იბნ ალ-მალდაფუახი) ცნობილია როგორც პოეტი, რომელმაც ლეილის ლექსები უძღვნა. ეს კრებული არაბულ ტრადიციაში „სიმღერათა წიგნის“ სახელით არის ცნობილი. ამასთან, როგორც მკვლევარნი აღნიშნავენ, ამ სასიყვარულო ლექსებისა და ამ წყვილის შესახებ ცალკეული, მოკლე, ერთმანეთთან კავშირის არმქონე გადმოცემების გარდა, არაბულში ერთიანი, გადაბმული გადმოცემა შუა საუკუნეებში არ არსებობდა.⁴² ამდენად, რომც დაფუძვით, რომ სპარსულ ლიტერატურულ ტრადიციაში არსებობდა ვეფხისტყაოსნის ფაბულის მსგავსი სიუჟეტური ხაზი, იგი, სავარაუდოდ, ლეილისა და მაჯნუნის შესახებ არაბულ ტრადიციაში არსებული ცალკეული გადმოცემების (და არა ერთიანი ნარატივის) მსგავსად შეიძლებოდა არსებულიყო. ეს გადმოცემები კი,

orne celui-ci à la pointe du stylet.
Souverain sur tout autre sera ce récit;
puisse-tu en lui dépenser tous les mots.
De parures de Perse et d'Arabie
tu habilleras cette nouvelle mariée.

Nezâmi. Layla et Majnun. Traduit de persan par Isabelle de Gastines (Paris: Fayard, 2017), p. 25.

- 41 “Long before Neẓāmi’s time, the legend circulated in anecdotal forms in Arabic *aḵbār*. / e anecdotes are mostly very short, only loosely connected, and show little or no plot development. / ey commonly refer to only a few aspects of Majnun’s physical or mental condition, his love-frenzy, his poetic talent and his reclusive lifestyle... Despite the large number of anecdotes, the story did not develop as a unified whole in Arabic in medieval times.” A. A. Seyed-Gohrab, “Leili o Majnun,” in *Encyclopedia Iranica online* (last accessed 29.03.2024).

უბრიული სიყვარულის კონცეპტისა და, ზოგადად, უბრიული ლიტერატურული პრინციპების დახასიათებისათვის, იხ.: დარეჯან გარდავაძე, *უბრიული ლაზალი და გადმოცემები უბრიულ პოეტ-მიჯნურებზე* (თბილისი: [ი.ი.], 2018); მისივე, „უბრიული სიყვარულის კონცეფცია და ვეფხისტყაოსანი“, კრებულში: *შუა საუკუნეების ლიტერატურული პროცესი. საქართველო, ევროპა, აზია. ეძღვნება „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი ბეჭდური გამოცემის 300 წლისთავს*. რედ. ირმა რატიანი. კომპარატივისტული ლიტერატურის ქართული ასოციაციის VI საერთაშორისო სიმპოზიუმის ლიტერატურათმცოდნეობის თანამედროვე პრობლემები მასალები. ნაწ. I. (თბილისი: ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2012), გვ. 269-276.

- 42 И. М. Фильштин “...”, *История арабской литературы. V – начало X века*. И тор... ^, тер`тур Во т`... (М` скв` : ° `y`”, 1985), . 241.

რომლებიც „ვით მარგალიტი ობოლი“ იყო მიმოზნეული და, არჩილის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ამბავსა სპარსთა ნაჭორსა“⁴³ შეიცავდა, ლექსად, ანუ ისლამური ტრადიციის შესაბამისი ფორმულირებით, მორაული ფაზულა/სიუჟეტური ხაზი პოეზიად, ანუ საღვთო სიბრძნედ⁴⁴ სწორედ რუსთაველმა გარდაქმნა.

ამასთან, პოეტთა განცხადება უკვე არსებული სიუჟეტის გამოყენების შესახებ სპარსული სამიჯნურო პოეზიის ერთ-ერთ ტოპოსს უნდა წარმოადგენდეს; განსაკუთრებით თუ გავიხსენებთ იმ ფაქტს, რომ სიუჟეტის ნასესხობაზე საუბრობენ შუა საუკუნეების ირანელი ავტორები: გორგანი *ვის ო რამინის* შესავალ ნაწილში შაჰის შეკითხვაზე „არა იცია ამბავი ვისისი და რამინისი? დია მინდა ამბეისა მათისა შეტყობა და აღრითგან ვეძებ; მასმია სიკეთე მათი;“ პასუხობს: „მე ყუელა ვიცი და მასმია სიკეთე და სეფისპირობა მათი, რომელ კარგი ჰამო ამბავია ბრძანეთა და მეცნიერთაგან თქუმული და შეწყობილი ფალაურითა ენითა: და ფალაური თუ დიდად არვინ იცის, ვერავინ თარგმნის. აწ თუ შენ მიბრძანო, მე გამოვაცხადო ამბავი მათი და ვთარგმნო სპარსულად.“⁴⁵

ვინაიდან გორგანის ორიგინალური ტექსტის პროლოგი უაღრესად მნიშვნელოვანია ზოგადად შუა საუკუნეების სპარსული რომანული ეპოსის სტრუქტურის გაგებისათვის, გადავწყვიტე, *ვის ო რამინის* ინგლისურენოვანი პროზაული თარგმანის შესავალი ნაწილის შინაარსი მოვიხმო. ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთი ასეთია: შაჰი ავტორს ეკითხება, სმენია თუ არა მას რაიმე ვისისა და რამინის ამბის შესახებ, რომელიც, როგორც ამბობენ, საოცარი სრულყოფილებითაა და მთელ ქვეყანაში დიდი პოპულარობით სარგებლობს. გორგანი პასუხობს, რომ იგი წარმოადგენს ექვსი მეცნიერის მიერ შეკრებილ ულამაზეს თხრობას, რომლის მსგავსიც არაფერი იძებნება, მაგრამ ფალაურადაა დაწერილი და ბევრი ველარ იგებს; იგი შეიცავს უამრავი რამის აღწერას, და როდესაც კითხულობ, დიდ აზრს ამ აღწერაში ვერ ნახულობ. ამასთან, როდესაც ის დაიწერა, მაშინ პოეზია

43 გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა, წიგნში: *არჩილიანი*, ტ. 2. რედ. გ. ხარატიშვილი. შესავალი წერილი ალ. ბარამიძე (თბილისი: საქართველოს მუზეუმი, 1936), გვ. 5.

44 პოეზია ლიტერატურის უპირატესი ფანრია შუა საუკუნეების როგორც არაბულ, ისე სპარსულ ლიტერატურაში: “[i]n Arabic literature... poetry has been –and for some still is – the preferred form of literary expression.” Nadia Al-Baghdadi, “Registers of Arabic Literary History,” *New Literary History* 39 (2008): 437-461, at p. 439; “[P]oetry was considered to be the highest form of literary art in Persia.” William L. Hanaway, “Classical Persian Literature,” *Iranian Studies* 31/3-4 (1998): 543-559, at p. 543.

45 *ვისრამიანი*. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს ალექსანდრე გვახარიამ და მაგალი თოდუამ (თბილისი: მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1962), გვ. 34.

ჯერ არ იყო ხელოვნება; ნეტავ შეეძლოთ მაშინდელ მეცნიერებს იმის დანახვა, თუ როგორ იქმნება დღეს პოეტური სტილი, როცა ყველა აზრის მნიშვნელობა გახსნილია და ზედ მეტრი და რითმა დადებული. დღეს ამ თხზულებას კითხულობენ, რათა მისი მეშვეობით ფალაური ენა ისწავლონ; ახლა კი, როდესაც მას მეტრი და რითმა დაემატება, იგი უფრო მიმზიდველი გახდება, ვინაიდან „როგორი დახვეწილი და ტკბილიც არ უნდა იყოს ამბავი, მეტრი და რითმა მას მაინც განაახლებს. თხრობაში მიმოფანტული უნდა იყოს მრავალი მოსაზრება და გამოთქმა, მსგავსად ოქროში ჩასმული სამეფო მარგალიტისა, რომელიც ვარსკვლავებით გამობრწყინდება. შემდეგ კეთილშობილებსა და განათლებულებს შეეძლებათ წაიკითხონ გალექსილი თხზულება, რათა მრავალი ბრძნული მოსაზრება ისწავლონ იქიდან, მაშინ, როდესაც მოსახლეობა და ჩვეულებრივი ადამიანები მას მხოლოდ ამბის გასაგებად თუ კითხულობენ. პოეტის პირიდან ამოსული მსჯელობა იმგვარი უნდა იყოს, რომ მთელი მსოფლიო შემოიაროს და არა იმგვარი, რომ მხოლოდ სახლში დარჩეს და ავტორის გარდა არავინ წაიკითხოს!“ თავის დროზე, წარსულში, როდესაც ავტორებმა შექმნეს ვისისა და რამინის ამბავი, მათ გამოიყენეს სპარსულად შეთხზვის ხელოვნება, რომელიც მათ კარგად იცოდნენ, მაგრამ თხრობაში შეიტანეს უცნაური გამონათქვამები სხვადასხვა ენიდან და არ მიაქციეს ყურადღება მოსაზრებებსა და ანდაზებს, არ გამოიყენეს ისინი ამბის გასამშვენებლად. თუკი მეცნიერი იტვირთავს ამ ამოცანის შესრულებას, ეს თხრობა დაემსგავსება ძვირფასი თვლებით/მარგალიტებით აღსავსე საგანძურს, ვინაიდან ესაა ცნობილი ისტორია, რომელიც უთვალავ საოცარ დეტალს შეიცავს.⁴⁶

46 “That central point of Faith said to me one day, “what do you say about the tale of Vis and Rāmin? They say it is a thing of rare excellence; in this country all are devoted to it,” I replied, “It is a very beautiful story, collected by six scholars. I have never seen a better; it resembles nothing so much as a blossoming garden. However, its language is Pahlavi, and by no means everyone who reads it is aware of its purport; not everyone reads that language well, or even if he reads it, knows its meaning. It contains numerous descriptions of all manner of things, but when you read it over it has no great meaning. For at that time poetry was not an art; there was no scholar of quick wit; if only those scholars could see how diction is produced nowadays, meaning unraveled, meter and rhyme superimposed! the volume is read in this region in order to learn Pahlavi from it, as the people of this clime are ever avid for that sweet speech. When a work has meter and rhyme it is better than when it is arranged haphazardly, particularly when one may find therein sentiments which, when one reads them, will one day stand one in good stead. However dainty and sweet a tale may be, it becomes refurbished by meter and rhyme.

There should be numerous sentiments and expressions scattered here and there in the story, like a royal pearl set in gold, shining out from its midst like stars. Then the nobles and intelligentsia may read it to learn many sentiments from it, whilst the populace and ordinary folk merely read it for the sake of the story. A discourse should be such that when it issues from the poet’s mouth it should travel the wide world, not merely stay at

ახლა ვნახოთ, რას ამბობს თავისი პოემების შესავალ ნაწილში ნიზამი განჯელი. მის თხზულებებთან პარალელის გავლება განსაკუთრებით საინტერესოა, ვინაიდან, როგორც დავით კობიძეს აქვს აღნიშნული, „პოეტური მეტყველებისა და რომანტიკული თხზულებების საერთო ხასიათით ირანელ პოეტებს შორის რუსთაველთან ყველაზე ახლოს ნიზამი (1141-1209) დგას.“⁴⁷ ლეილმაჯუნნიანში პოეტი მიგვანიშნებს, რომ მისი თხზულების ფაბულა არაბულიდანაა ნასესხები. როგორც ზემოთ, მაგალი თოდუასეულ თარგმანიდან მოყვანილ მონაკვეთში⁴⁸ ვნახეთ, პოემის შესავალ ნაწილში, სადაც ავტორი მეფის მიერ მიღებული წერილისა და თხზულების დაწერის ბრძანებაზე გვამცნობს, თხრობის ფაბულისა და სიუჟეტის შესახებ ტექსტში მოცემული ფრაზა ამგვარად უღერს: „წიგნი... არაბული და სპარსული დიბით და ფარჩით შემოსე!“⁴⁹

ნიზამის მიერ ლეილმაჯუნნიანზე უფრო ადრე შექმნილი სამიჯნურო ეპოსის, *ხოსროვშირინიანის* შესავალი ნაწილის თანახმად,

სუყველამ ხოსროვ-შირინისა იცის თქმულება,
ამბავი მასზე უფრო ტკბილი არ მეგულება.
თუმცე ეს ამბავი არის გულთ მოსაწონარი,
დედოფალი ჯერ დამწყვდეული ციხეში არი!
თეთრად ნაწერი არავის აქვს ჯერ გაგებული.

home, declaimed by none but its author!

Now these authorities of the past composed the tale of *Viš* and *Rāmīn*; they used all their art to compose in Persian, for they were masters of Persian.

Thus they composed a story with strange expressions in it from every language. They took no pains over sentiments and proverbs, nor embellished it with these two. If a scholar were to apply himself to it, it would become as pretty as a treasure full of gems; for this is a famous story, whose incidents contain numberless marvels!”

When the Lord heard my words, he placed a crown of pride upon my head. He thus requested me, “Beautify this story as April the garden.” I shall tell it as best as I can, and purge it of those meaningless expressions; for those expressions have become obsolete...” *Viš and Ramin*, translated from the Persian of Fakhṛ ud-Dīn Gurgānī by George Morrison (NY and London: Columbia University Press, 1972), p. 17-18.

47 დავით კობიძე, „რუსთაველისა და ნიზამის შემოქმედების საკითხები“, წიგნში: მისივე, *ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობანი III* (თბილისი: თსუ გამომცემლობა, 1978), გვ. 5-19, აქ გვ. 5.

48 თეიმურაზ პირველის თარგმანი შესრულებულია არა ნიზამის, არამედ XIV-XV საუკუნის ავტორის ვერსიის თანახმად, რაზეც მოწმობს ნაწარმოების შემდეგი ფრაზა: „ლეილ-მაჯუნის ამბავსა შახ შეიდს დავეცილები!“ *ლეილ-მაჯუნნიანი*, გვ. 24. საკითხი დეტალურადაა შესწავლილი ნაშრომში: მაია მამაცაშვილი, *თეიმურაზ პირველის „ლეილ-მაჯუნნიანის“ სპარსული წყაროები* (თბილისი: მეცნიერება, 1967).

ლეილ-მაჯუნნიანის არაბული წყაროებისათვის, იხ.: И. И. Кр`чк` в " „Р`нняя тория п`ве ти` Меджнуне „ ლეი`ე в араб " " „тер`туре“, *Известия АН СССР* 2 (1941): 7-21.

49 *ლეილ-მაჯუნნიანი* (პოემა), გვ. 393.

ქალაქ ბარდაში იყო შავი დასრულებული.
 და მოხუცთაგან ბევრი ჟამი რომ აქვთ განვლილი,
 მეც ეს ამბავი იმ დროისა მაქვს შესწავლილი.
 და ამა ქვეყნის ხანდაზმულთა, მცოვანთა პირთა
 წახალისებით საქმე ესე თავს ვიდე ტვირთად...
 ბრძენმა, რომელმაც ეს ამბავი გვამცნო პირველად,
 ტროფობის ამბავი მოაცილა მან იმათ მთელად!..
არ ვამბობ იმას, რაც ბრძენმა თქვა, სულ სხვაა იგი.
თქმა უკვე ერთხელ ნათქვამისა არ არის რიგი.
გარდა ამისა, რაც გამორჩა იმ ბრძენს ტროფობაზე.
მე სიტყვას ვიტყვი საგანგებოდ სხვა გმირობაზეც.⁵⁰

ვფიქრობ, გორგანისა და ნიზამის თხზულებების შესავალი ნაწილებიდან მოტანილი მონაკვეთები ნათლად ეხმაურება *ვეფხისტყაოსნის* ჩვენთვის საინტერესო სტროფში მოცემულ ინფორმაციას. „ესე ამბავი სპარსული, ქართულად ნათარგმანები“ შეიძლება როგორც *ლეილ-მაჯნუნიანის* ფაბულის არაბული წარმომავლობის გამოძახილს წარმოადგენდეს, ისე *ხოსროვშორონიანის* ძველებთაგან გაგონილი ცნობილი ამბისა, ანდა *ვის ო რამინის* ფალაურად არსებული თხრობის ახალ სპარსულად გალექსვის ზეგავლენითაც იყოს შექმნილი. ამასთან, ბოლო ორ თხზულებაში ხაზგასმითაა აღნიშნული, რომ ძველი ფორმით ეს გადმოცემები „ობოლ მარგალიტს“ წარმოადგენს: ასე, ხოსროვისა და შირინის შემთხვევაში, „თუმც ეს ამბავი არის გულთ მოსაწონარი, დედოფალი ჯერ დამწყვდეული ციხეში

50 *ნიზამი განჯელი. ხოსროვი და შირინი.* თარგმნილი სპარსულიდან ამბაკო ჭელიძის მიერ. მაგალი თოდუას რედაქციით, შესავალი წერილით, განმარტებებითა და ლექსიკონით (თბილისი: ლიტერატურა და ხელოვნება, 1964), გვ. 42-43.
 რუსულ თარგმანში მოცემული მონაკვეთი ასეა გადმოტანილი:

Изве тен в ем X' cp' в, и зн' ф' т о Ширин.

• „... и р' ... з ми^ей и сл' ф' е? Ни один.

° ... ть прет' ния отр' днее не зн'^.

Он', ... к лик неве т, скрыв'^ сь в п' крыв'^^,

И списки не были извесны. И Берџ'

€^ ... т' т сказ нем'^\$ е г' т'.

И в книге древних дней, мне нек' да врученн' ^

В т' й ме тн' ти, сей сказ пр' чел я, в' ... ф' енный.

И старцы, жившие п' близ' ти, меня

Ввели в старинный сказ, исп' лненный огня...

Мудрец сказ' л о них, но не да^ н р' ... зу

• ... з' нью о любви приблизиться ни р' зу...

К р' ... зу мудреца не тр' ну^ ся и вспяты:

1 ... е звуч' ф' ... в не д' лжно п' вторять.

Я м' лв' ф' ... т' е'^ ... , пუფ енных великим,

Ве^ ениям любви внимая мн' ... ликим.

Низами. Хосров и Ширин. “ерев' † пер' † ... •. Лип' ” ер' в' (М' скв' : Г' удар твенн' ' е издательств' ” ут' ... е твенн' ... , тер' турჲ, 1955), . 61-63.

არი.“ მოცემული ფრაზის უკანასკნელ ნაწილს ტექსტის კომენტატორი, მაგალი თოდუა, ასე განმარტავს: „ე.ი. ჯერჯერობით არაა ეს სიუჟეტი სათანადოდ დამუშავებული.“⁵¹ გორგანი კი, როგორც ვნახეთ, გვეუბნება, რომ თხზულების გალექსვა და მისი პოეტური ნორმების მეშვეობით გაფორმება (ანუ, რუსთაველის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „პოვნა და ლექსად გარდათქმა“) ხელს უწყობს თხზულებაში დაფარული ნააზრვეის უკეთ გაფორმებას, ხოლო მასში ხატოვანი გამოთქმებისა და ანდაზების ჩართვა ნაწარმოებს ამსგავსებს „ოქროში ჩასმულ სამეფო მარგალიტს, რომელიც ვარსკვლავებით ბრწყინავს.“ როგორც უკვე ვნახეთ, *ლეილ-მაჯნუნიანის* შესავალი ნაწილიც იმავეს მოიხარებს, როდესაც შაჰი ახსატანი ნიზამის სთხოვს, ლიტონი ამბავი იშვიათ მარგალიტად აქციოს და „წიგნი პატარძალს ამსგავსოს.“

ხოსროვიშირინიანის გვიანდელი, XIV-XV საუკუნის შეიხისეული რედაქციის პროლოგისადმი მიძღვნილ ნაშრომში ლალი გელაშვილი აღნიშნავს: „პროლოგში აუცილებლად უნდა გაშუქებულიყო ფაბულის წარმომავლობის საკითხი. ფაბულა არა პოეტის გამოგონილი, არამედ უცხო წარმოშობის, საყოველთაოდ ცნობილი და მოწონებული უნდა ყოფილიყო. აღმოსავლეთის პოეტთათვის მიღებული იყო პოპულარული სიუჟეტების გადამუშავება. სახელის მოსახვეჭად და საკუთარი პოეტური ნიჭის ნათელსაყოფად ისინი ხშირად ამუშავებდნენ ყველასათვის კარგად ცნობილ ამბავს. ამას ნაზირე ჰქვია. სხვა ნაწარმოების სიუჟეტის საკუთარი თქმულებებისათვის გამოყენება საამაყო საქმედ ითვლებოდა. სწორედ ამ ტიპის ნაწარმოებთა რიგს მიეკუთვნება შეიხის „ხოსროვ-შირინის“ მესნევიც, რომლის ფაბულაზეც ავტორი მიუთითებს, რომ ეს ამბავი... არის უძველესი ჰაფისებიდან მოყოლილი. მონათხრობი.“⁵² აქვე არ შეიძლება არ აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ მაგალი თოდუა ანტიკურ და შუა საუკუნეების ლიტერატურაში ზოგადად „ზიარ ფაბულათა“ შესახებ საუბრობს და მრავალი მაგალითიც მოჰყავს.⁵³

ამდენად, ლოგიკურია დავასკვნათ, რომ ჩვენთვის საინტერესო სტროფში მოყვანილი რუსთაველის განცხადება იმ პერიოდის სპარსული სამიჯნურო რომანისათვის (და, შესაძლოა, არა მხოლოდ სამიჯნურო რომანისათვის, ვინაიდან ფორდოუსი თავისი *შაჰნამეს* შესავალ ნაწილში აგრეთვე გვამცნობს, რომ მან გალექსა უკვე დაწერილი ამბავი⁵⁴) დამახასიათებელ სტანდარტულ ტოპოსურ ელემენტს

51 *ხოსროვი და შირინი*, გვ. 444.

52 ლალი გელაშვილი, „შეიხის ხოსროვ-შირინის პროლოგის სტრუქტურის გაგებისათვის“, *მაცნე* ელ 1 (1989): 80-88, აქ გვ. 86.

53 თოდუა 1993, გვ. 17-95.

54 იხ. თავები „*მეფეთა წიგნის* შექმნის შესახებ“, „დაყიყი მოშაირის ამბავი“ და „ამ

წარმოადგენდეს, რომელსაც ქართველი მეცნიერები გაუცხოების ხერხად მოიხსენიებენ. ალექსანდრე ბარამიძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ვეფხისტყაოსნის ამბავი შეუქმნია თვითონ შოთა რუსთაველს, „სპარსული ამბის“ მომიზეზებით რუსთაველმა გამოიყენა მსოფლიო ლიტერატურაში კარგად ცნობილი ხერხი – სიუჟეტური შენიღბვის ხერხი, სიუჟეტის ხელოვნურად გაუცხოურებისა თუ გაუცნაურების ხერხი.“⁵⁵

ჩემი აზრით, არც ისაა გამოსარიცხი, რომ „სპარსული ამბავი“ ზოგადად სპარსულ სამიჯნურო პოეზიისათვის დამახასიათებელ ლიტერატურულ ნორმებს გულისხმობდეს. როგორც ცნობილი ირანისტი, ინგა კალაძე აღნიშნავს, XI საუკუნის სპარსელი პოეტების სამიჯნურო პოემებში „პოეტის სიმძიმის ცენტრი ძირითადად სიუჟეტზე მოდის“; მისი „პოეტური ფორმის (მესწვევი)“ სტრუქტურა კი მოიცავს 3 ელემენტს: პროლოგი, ნარატიული ნაწილი და ეპილოგი. პოემებში ვხვდებით ლირიკული ელემენტებისა და დიდაქტიკური სენტენციების („არაკები, აფორიზმები, ანდაზები“) სიჭარბეს; „სამიჯნურო პოემას შეუწოვია აგრეთვე ტრადიციები ეპისტოლარული ჟანრისა.“⁵⁶ მკვლევრის თქმით, კლასიკურ სპარსულ რომანულ ეპოსს ახასიათებს: ა) „ეპიკურ პოემაში ლირიკულ გადახვევათა სიუხვე (ინტროსპექტრული მონოლოგები, დიალოგები, ლირიკული წერილები)“; ბ) „სიუჟეტის პოეტიკა – სიუჟეტის დინამიკის შეგნებული შეყოვნება ადამიანის რთული შინაგანი ცხოვრების აქცენტირების ხარჯზე“; გ) „სიყვარული, როგორც სამიჯნურო პოემის მთავარი თემა, ყურადღების გამახვილება ამ გრძნობის სულიერ მხარეზე და აქედან გამომდინარე ღრმა ფსიქოლოგიზმი“; დ) „მხატვრული ინტერესის საგნად არა ტიპური, კანონად ქცეული და ყოველდღიური, არამედ – გამონაკლისი, უმაგალითო და იდეალური მოცემული კატეგორიისათვის. მიჯნურთა სახეებისა და თვით მათი გრძნობების იდეალიზაცია“; ე) „ცალკეული ინდივიდის თვითღირებულების აღიარება, როგორც სამიჯნურო პოემის ჟანრული შინაარსის... ერთ-ერთი მთავარი პოსტულატი“; ვ) „წარსულისა და შორეულის იდეალიზაცია. სპარსულ სამიჯნურო პოემათა უმრავლესობის სიუჟეტები ან საკუთრივ ეროვნულ ისტორიას უკავშირდება, ან უცხო ხალხების თქმულებებს (არაბული ლეგენდები, ბერძნული სიუჟეტები, ბუდისტური გადმოცემანი)“; ზ) „ბერძნული სამყაროს მიმართ ინტერესის აღორძინება“; თ) სპარსული პოეტების სოციალური უტოპია, გამჟღავნებული რომანტიკულ ოცნებაში ჰარმონიული საზოგადოების შესახებ, სადაც ერთად მოსძოვენ ცხვარი

წიგნის შექმნის შესახებ“ *ფირდოუსი. შაჰ-ნამე („მეფეთა წიგნი“)*. დასაწყისი. წიგნში: თოდუა 2008, გვ. 33-49, აქ გვ. 43-47.

55 ალექსანდრე ბარამიძე, „ვეფხისტყაოსნის ფაბულის წყაროს საკითხი“, წიგნში: მისივე, *შოთა რუსთაველი. მონოგრაფიული ნარკვევი* (თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1958), გვ. 45-55, აქ გვ. 48-49.

56 ინგა კალაძე, „სპარსული რომანული ეპოსის სიუჟეტის პოეტიკა (სტრუქტურა, გენეტიკა, სტილისტიკა)“, *თსუ შრომები* 341 (2002): 120-126.

და მგელი“; ი) „ლამენტაციის მოტივი – სპარსული სამიჯნურო პოემის ნიშანდობლივი თვისება (ხშირი ჩივილი საწუთროს გაუტანლობისა და წარმავლობისა, ანუ – სოფლის სამღურავი“; კ) „ადამიანის დამოკიდებულება ბუნებასთან. აქ იგულისხმება რომანული ეპოსის გმირთა ხშირი მიმართვა კოსმოსური ძალებისადმი, პლანეტებისადმი, ხოლო გახელებული მიჯნურის ველად გაჭრის მოტივი, რომელიც სიყვარულის აღმოსავლური ინსტიტუტის ნორმებიდან გამომდინარეობს, წარმოგვიდგება, როგორც ბუნების რომანტიკული აღქმის თავისებური მოდელი.“⁵⁷

აქვე არ შეიძლება არ გავიხსენოთ არაბული ლიტერატურისათვის, კერძოდ კი ყასიდისათვის დამახასიათებელი ძირითადი თემატიკა: ა) ნასიბი – სატრფოს გახსენება, რასაც ხშირად წინ უძღვის უდაბნოში სატრფოს ტომის მიერ მიტოვებული კარვის ნაშთებთან შეჩერება და ამ ნაშთების აღწერა, ცრემლის ღვრა სატრფოს ნაბინადართან; ბ) მადჰი – ქება, შესხმა გამოჩენილი პირისა, ხოტბა; გ) ვასფი – ბუნების, ან ცხოველის (აქლემის, ცხენის) აღწერა; დ) ფახრი/მუფახარა – საკუთარი თავისა ან ტომის შექება; ე) ჰიჯა – გაკილვა მტრისა ან მტრული ტომისა; ვ) ჰიქმა – ფილოსოფიური ან დიდაქტიკური სენტენციები; ზ) ხამრია – ღვინის, ლხინის მოტივი; თ) ტარდი – ნადირობის აღწერა.⁵⁸

როგორც ვხედავთ, ამ თემატიკათა უმეტესობა აგრეთვე ეხმაურება ვეფხისტყაოსანს. ისევე, როგორც არაბული და სპარსული ლიტერატურისათვის დამახასიათებელი მეტაფორათა მყარი ფორმები,⁵⁹ წუხილის იდეისა და გამოხატვის შესაძლებლობათა სიუხვე,⁶⁰ ანდა ნადირობის კონცეფცია სპარსულ ლიტერატურაში (რომელიც სპარსულ ნარატივებში „თავგადასავლის დაწყების სტანდარტულ ფორმატს წარმოადგენს“).⁶¹ ვფიქრობ, ვეფხისტყაოსნის შესწავლისათვის

57 ინგა კალაძე, „სამიჯნურო პოემის რომანტიკული პოეტიკა კლასიკურ სპარსულ ლიტერატურაში“, კრებული: *სპარსულ-ქართული ცდანი. რედ. მაგალი თოდუა* (თბილისი: მეცნიერება, 1983), გვ. 3-11, აქ გვ. 4-6.

58 „ლიტერატურა“, ნაკვეთში: „არაბული კულტურა“, *ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია*, მთ. რედ. ირაკლი აბაშიძე. ტ. I (თბილისი: [n.l.], 1975), გვ. 528.
იხ. აგრეთვე: ვახტანგ თევდორაძე, „ყასიდის როლი შუა საუკუნეების არაბულ-მუსლიმური კულტურის ფორმირება-ჩამოყალიბებაში“, *თავისუფალი უნივერსიტეტის აზიური კვლევების ჟურნალი* <https://journals.org.ge/index.php/asianstudies/article/view/88/38> (ბოლო წვდომის თარიღია: 19/10/2024).

59 *Metaphor and Imagery in Persian Poetry*. Ed. by Ali Asghar Seyed-Gohrab. Iran Studies 6 (Leiden-Boston: Brill, 2012).

60 Sylwia Surdykowska, „/ e Idea of Sadness. / e Richness of Persian Experiences and Expressions“, *Rocznik orientalistyczny* 47/2 (2014): 68-80.

61 „/ e fact that th[e] story begins with the hero setting out on a hunt is interesting... Not only do Persian stories tend to begin this way, but this is, in fact, a *standard format* for the introduction of adventures in Persian texts.“ Geoffrey Herman, „One day David Went out for the Hunt of the Falconiers: Persian / e mes in the Babylonian Talmud“, in Shoshannat Yaakov. *Jewish and Iranian Studies in Honor of Yaakov Elman*, ed. by Shai Secunda and Steven Fine. / e Brill reference Library of Judaism 35 (Leiden-Boston: Brill, 2012), 111-136, at p. 119. იხ. აგრეთვე: William L. Hanaway, Jr. „/ e Concept of the Hunt in Persian

არანაკლებ მნიშვნელოვანია ის ფაქტიც, რომ კლასიკურ სპარსულ ღაზალში აღინიშნება ტენდენცია თხზულების უკანასკნელ ბეითში ავტორის მიერ საკუთარი სახელის ხსენებისა, ხოლო თავად თხზულებაში საკუთარი თავის შექების მოტივის წარმოჩენისა, რაც ჯერ კიდევ ყასიდაში (არაბ. კასიდა) ჩნდება და ორგანულადაა შერწყმული იდეალური პოეზიის შესახებ მსჯელობასთან, რომლის საშუალებითაც „ავტორი ასაბუთებდა საკუთარი ნაწარმოების სამაგალითო თხზულების ნორმებთან შესაბამისობას.“⁶² ასე, ნიზამის *ხოსროვ-შირინიანის* უკანასკნელი სტროფი გვამცნობს:

ოი, უფალო, რაც რამ ჩემი შეცდომით არი,
შემინდე შენი მოწყალებით შესანდობარი!
და სული იყოს წყვილი ჩვენი სალხინო ჟამის,
რომ ითქვას: უფლის მოწყალება ექმნეს ნიზამის!⁶³

რაც შეეხება პოეზიის შესახებ მსჯელობას, იგი პოემის შესავალშია მოცემული, საკმაოდ ვრცელ მონაკვეთში, რომლის ქვესათაურიცაა „ამ წიგნის შედგენის გამო.“⁶⁴ აქ მხოლოდ რამდენიმე ციტატას მოვიყვან:

ჩემმა გულისთქმამ, როცა ჩემში მოყვარე ნახა,
ზეცის დიდების კარავიდან მე გადმომძახა:
„ჰოი, ნიზამი, დაუჩქარე, გიგვიანდება! –
ცა უნდო არის, ქვეყნის ბრუნვა სწრაფადა ხდება.
გაგვიზაფხულე, სანექტარო წყარო გვაპკურე
და ლექსს მანდილი შენ ნაქსოვი წამოახურე!..
სიტყვის გამოთქმა და გალექსვა არის ადვილი,
მაგრამ ლექსვის დროს უნდა იყო მხნე, გამოცდილი!
სიტყვა მართალი თუ გაქვს, იგი ცოტად აქციე,
ერთს ასად ნუ იქმ, ასი სიტყვა ერთად აქციე...“

Literature,” *Boston Museum Bulletin* 69 (1971): 21-34.

62 “Ск^` дыв^` ние^` н^` ниче^` ” пр^`ви^` маркир^`вки п^` ^` еднег^` бейт^` (макта)^` ^` зе^`
п^` м^` щью вве^`ения^` втор^` ” имени (тахалусс) п^` в^` ек^` з^` ^` б^` не т^` лк^`
изменения в т^` ту е^` ^` зе^` сре^` дру^` ” ... нр^` в^` , орм п^` зии, н^` п^` п^` лнение
ее тем^` тиче^` ” репертуар^`. Пре...^` че м т^` т^` ” н тру^` тивн^` ” бенн^` тью
ам^` , ормы ^` зе^` ^` вторская п^` дпись “” тивн^` ” применя^` ась в ” ^` ^` , ^` ^` н^`
т^` .. е ^` у...^` ^` дним из сре^` тв вы^` е^` ения^` ^` емент^` в ” мп^` зици^` нн^` ” тру^` тур^`.
^` ^` иб^` ^` ее ч^` т^` ^` втор^` ” е имя п^` явля^` сь в ” нтек те ам^` в^` хв^` ения (фахр).
являшег^` ся в ” ^` ^` ^` не переменным спутник^` м, ^` ин^` ^` ^` заме тите^` ем в^` хв^` ения
(мадх). М^` тивы ам^` в^` хв^` ения в ” ^` ^` ^` ор^` ниче^` ” вк^` ^` ч^` ^` у...^` ения^`
св^` тв^` ^` ^` льн^` ” п^` зии, п^` ” льку^` втору не^` б^` дим^` бы^` ^` б^` сн^` в^` ть
^` ^` твет твие св^` ег^` творения нормам^` бр^` зц^` в^` ^` ^` чинения. “ ерене енные из
” ^` ^` ^` в^` ^` зель в ” ^` че тве п^` т^` янн^` ” пр^` в^` ..^` ения^` втор^` ” ^` п^` дпи^` , м^` тивы
фахра пр^` ^` ^` ..^` р^` звив^` ться у.. е в рамках п^` тики принявшег^` ” ... нр^` .” М.
Е. Рейснер, “М^` тивы^` втор^` ” ам^` зн^` ния в пер^` ^` ^` ” – н^` ч^` ^` XVIII века,”
Памятники литературной мысли Востока, “. А. Гринцер, °. И. °. °. улин, ре^`.
(М^`сква: ИМЛИ РА°, 2004), . 250-334, . 251.

63 *ხოსროვი და შირინი*, გვ. 439.

64 საინტერესოა, რომ ამ მონაკვეთს მოსდევს ქვეთავი „რამდენიმე სიტყვა სიყვარულის შესახებ.“ იქვე, გვ. 59-61.

სიტყვა ცოტა თქვი საქმისათვის, მას მიიღებენ
და თუ ბევრს იტყვი, მისგან ბევრ ცუდს შეითვისებენ!
ბევრის თქმა შენთვის თუ ძალიან ადვილი არის,
ბევრს ნურას იტყვი, იგი დიდი სირცხვილი არის!
სიტყვა სულია, ხოლო სული სულია მისი,
მიტომაც იგი სულის მსგავსად ხოტბის არს ღირსი...
სიტყვა ზღვისაა მარგალიტი, მყვინთავი – მთქმელი
და მარგალიტის მაძიებელს ხიფათი ელის..
ტყუილის მთქმელის, რაც დრო გადის, ფასი მცირდება,
ვინც მართალს იტყვის, ემატება იმას ღირებულება!⁶⁵
სიტყვა მართალი მისანდოა, ვითარცა დილა,
მას, როგორც ოქროს დაეძებენ, ისმენენ ტკბილად.⁶⁶

ვფიქრობ, ხოსროვშირინიანის ბოლო სტროფი, ვეფხისტყაოსნის ცნობილ ფინალურ სტროფთან ერთად –

ამირან დარეჯანის ძე მოსეს უქია ხონელსა,
აბდულ-მესია შავთელსა, ლექსი მას უქეს რომელსა,
დილარგეთ – სარგის მოგველსა, მას ენა-დაუშრომელსა,
ტარიელ – მისსა რუსთველსა, მისთვის ცრემლ-შეუშრობელს⁶⁷ –

სრულ შესაბამისობაშია არაბულ-სპარსულ ყასიდასა და ლაზალში გამოვლენილი თხზულებაში ავტორის თვითპოზიციონირების კონცეფციასთან, რომლის თანახმადაც, ავტორმა თხზულების ბოლო სტროფში საკუთარი თავი უნდა დაასახელოს. შედეგად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ეს კონცეფცია ვეფხისტყაოსნის ბოლო სტროფის ავთენტურობის შესახებ კამათში უფრო ორიგინალურობის შესახებ მოსაზრებას უჭერს მხარს.

აქვე არ შეიძლება არ გავიხსენო, რომ რუსთაველი თავის პოემაში, ნიზამისეული თხზულების შექმნის მიზეზების გადმომცემი მონაკვეთის დარად, ჯერ გვამცნობს, რომ თხზულება თავად დაწერა:

დავჯე, რუსთველმან, გავლექსე, მისთვის გულს ლახვარ-სობილი,
აქამდის ამბად ნათქვამი, აწ მარგალიტი წყობილი.
მე, რუსთველი, ხელობითა, ვიქმ საქმესა ამა დარი...⁶⁸

65 არ შეიძლება არ აღინიშნოს ამ პოსტულატის მსგავსება არჩილის მართლის თქმის პრინციპთან.

66 იქვე, გვ. 56-58.

67 სტროფი 1587, ვეფხისტყაოსანი 1966, გვ. 301; იხ. აგრეთვე: სტროფი ჩუბად (1584), ვეფხისტყაოსანი 1712, გვ. სპე (285).

68 სტროფი 7, სტრიქონი 3-4 და სტროფი 8, სტრიქონი 1. ვეფხისტყაოსანი 1966, გვ. 10; ვახტანგისეულ გამოცემაში სტროფი ზ-ს (7) 3-4 სტრიქონები ემთხვევა ტექსტის 1966 წლის გამოცემისეულს (ვეფხისტყაოსანი 1712, გვ. ბ (2)); შემდეგ კი, მე-8 სტროფის ნაცვლად მოთავსებულია მონაკვეთი მიჯნურობის შესახებ; ეს თემა ამ გამოცემაში ორადაა გაყოფილი და ნაწილი აქაა მოტანილი (მე-7 სტროფს მოსდევს 1966 წლის გამოცემისეული 23-29 სტროფები, რომლებსაც ვახტანგისეულ ტექსტში შეესაბამება სტროფები ზ-იდ (8-14); მიჯნურობის შესახებ სტროფთა მეორე ნაწილი მოცემულია შაირობის შესახებ მსჯელობის შემდეგ, ანუ 1966 წლის

რასაც ჯერ სპარსული ამბის გადმოქართულების შესახებ სტროფი მოჰყვება, ხოლო შემდეგ, ნიზამის მსგავსად, მსჯელობა პოეზიასა და მიჯნურობის შესახებ. შესაბამისად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ რუსთაველის პოემა მიჰყვება სპარსულ სამიჯნურო პოეზიაში დამყარებულ ნორმებს, რომლებიც, როგორც მკვლევარნი აღნიშნავენ, გამოირჩევა „მკაცრი ფორმალური კონვენციებით, მათ შორის თემატური კონვენციებითაც. ისინი რაოდენობრივად შედარებით მცირეა და ხშირად მეორდება; ხოლო აქცენტი კეთდება არა იმაზე, თუ რა ითქმევა, არამედ იმაზე, თუ როგორ გადმოიცემა სათქმელი.“⁶⁹

ამდენად, დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ, სავარაუდოდ, შოთა რუსთაველი თავის პოემას სწორედ შუა საუკუნეების აღმოსავლური (არაბულ-სპარსული) რომანული ეპოსის ლიტერატურულ ნორმებთან შესაბამისობაში თხზავს, ზუსტად ისე, როგორც იმ პერიოდის ქართველი მხატვრები ბიზანტიურ იკონოგრაფიასა და მის კანონებს იყენებენ მოდელად ქართული ეკლესიებში ფრესკებისა და ხატების, ხოლო ხელნაწერებში მინიატიურების შექმნისათვის. ვფიქრობ, სწორედ სპარსულ-არაბული ლიტერატურული ნორმების მიხედვით შექ-

გამოცემაში მიჯნურობასთან დაკავშირებული 20-22 სტროფები ვახტანგისეულ გამოცემაში კვ-კთ (27-29) სტროფებადაა მოტანილი; უკანასკნელი ორი სტროფი კი (ლ და ლა, ანუ 30 და 31 სტროფები) ორივე გამოცემაში თანხვედრაშია. ამდენად, 1966 წლის გამოცემისეული მე-8 სტროფის პირველი სტრიქონი: „მე, რუსთველი, ხელობითა, ვიქმ საქმესა ამა დარი;“ ვახტანგისეულ გამოცემაში იე (15) სტროფის პირველ სტრიქონშია მოცემული. *ვეფხისტყაოსანი 1712*, გვ. გ (3).

69 “Persian poetry... is characterized by strict formal conventions; it is also defined by thematic conventions. These are relatively few in number and reappear frequently, the emphasis being not on *what* is said, but rather on *how* it is said.” Hanaway, Jr. “The Concept of the Hunt,” p. 21-22.

აქვე არ შეიძლება არ აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ სპარსული რუბაის უანრს, მეცნიერთა თქმით, სპარსულად ჩახარხანა/ჩახარდანა-დაც მოიხსენიებენ (“*Ч`хр руб` (чахархана, чахардана)*.” А. О. Сувор`в, Я. Ф. Ш...нф` `в, А. И. “*š`ev, Средневековая литература мусульманского мира* (С`нкт-Петербург: Президентская бнб` `тека, 2015), С. 71). საფიქრებელია, რომ ამ ტერმინთა და ჩახრუხაული ლექსის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხი ცალკე კვლევას მოითხოვს, განსაკუთრებით თუ გავითვალისწინებთ, რომ მსგავსება იძებნება არა მხოლოდ დასახელებაში; მკვლევართა ნაწილი აგრეთვე მიუთითებს: „*chahārgāna*-დ რამდენიმე ძველ ტრაქტატში იწოდება რობაის ფორმა, რომელსაც ოთხნაწილიანი სტრუქტურა აქვს; მისი შინაარსი კი ხანდახან იძლეოდა საშუალებას, რომ ლექსის ამ ფორმისათვის სიმღერა ეწოდებინათ“ (“*В нек` топс` таринных тр`т`т` руб`` , имею` ee четыре`ч` тну` тру`туру, именуется чахархана` , чахардана. А`тер...ние ег`ин` `т` п` зв`ля` `н`зв`ть ту , орму тих` «песней».*” Ахм`т` €ამимдар, *История персидской литературы* (С`нкт-Петербург: “етербур` ` `е Во т` `в`етение, 2007), . 142). ამასთან, როგორც ჩახრუხაული, აგრეთვე *chahārgāna* წარმოადგენს ოთხ ტაეპიან სტროფს (quatrain), რომლის რითმია “*xxxx` ანდა ` `в`.*” თუმცა, საკითხი, რამდენად შეიძლება ჩახრუხაული რითმის სახელწოდება სპარსული *chahārgāna/чахархана/чахардана*-ს ანალოგიით იყოს გადმოსული ქართულში, ჩემს კომპეტენციას სცილდება. იგი მხოლოდ ქართულ და სპარსულ რითმულ საზომთა და სახელდებების შორის მსგავსების გამო და ძველ ქართულ საერო პოეზიაზე არაბულ-სპარსული ლიტერატურული ნორმების კიდევ ერთი შესაძლო ზეგავლენის საჩვენებლად წამოგვწიე.

მნილ თხზულებას უნდა გულისხმობდეს თეიმურაზ I-ისა და ვახტანგ VI-ს განცხადება, რომ „სპარსულის მიბაძვით რადგან ათქმევინა თამარ მეფემ, აწ იმას ამბობს სპარსთაგან ვსთარგმნეო“. ხოლო იმ ფაქტზე, რომ თხზულების სიუჟეტი ისლამურ სამყაროში არ უნდა იყოს შეთხზული და ქრისტიანი ავტორის ნააზრევს უნდა წარმოადგენდეს, ნაწარმოებში მოცემული ვაჭართა წრის დახასიათებაც ნათლად მიუთითებს; შეუძლებელია იმ რელიგიურ გარემოში, სადაც თავად მოციქული საერო ცხოვრებისას ვაჭრობით იყო დაკავებული და სადაც ეს ხელობა საპატიო საქმიანობად მიიჩნეოდა, შექმნილიყო ვაჭართა წრის მიმართ ნეგატიური დამოკიდებულების შემცველი პოეტური თხზულება; ვინაიდან, მუსლიმურ ტრადიციაში, პოეზია, ფაქტობრივად, ღვთისმეტყველებასთან გატოლებულ ლიტერატურულ ჟანრად მიიჩნეოდა, პოეტურ ნაწარმოებში მუჰამედის ამქვეყნიური საქმიანობის გაკიცხვა, სავარაუდოდ, არათუ მიუღებელი, არამედ წარმოუდგენელიც უნდა ყოფილიყო.

ამასთან, ვეფხისტყაოსანზე მსჯელობისას არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ მკვლევართა უმეტესობა რომანს „ვეროპული რაინდული რომანის კონტექსტში“ განიხილავს,⁷⁰ რაც ბუნებრივიცაა, ვინაიდან აღმოსავლური სამიჯნურო რომანი (ანტიკური ბერძნული რომანის მსგავსად), უფრო მიჯნურთა ამბების გადმოცემითაა დაინტერესებული (აღმოსავლური რომანის შემთხვევაში კი, მათი სულიერი სამყაროს დახატვითაც), ხოლო შუა საუკუნეების ევროპულ სარაინდო-სამიჯნურო რომანში სიყვარულის ისტორიის პარალელურად არანაკლები ყურადღება ეთმობა რაინდული კოდექსის ქებასა და გმირული სულისკვეთების დემონსტრირებას. მაკა ელბაქიძე, აჯამებს რა საკითხთან დაკავშირებულ სამეცნიერო ლიტერატურას, აღნიშნავს, რომ „ვეფხისტყაოსნის ავტორის მსოფლმხედველობა სწორედ კლასიკური ქართული ფილოსოფიურ-თეოლოგიური აზროვნების ნაყოფია, შესაბამისად, ის ეყრდნობა ყველა იმ წყაროს, რომელსაც გვიანდელი შუასაუკუნეების ევროპის პროგრესული ინტელექტუალური ძალები – ქრისტიანულ ლიტერატურას, (ბიბლიას და სასულიერო მწერლობას), ანტიკურ-ბერძნულ (პლატონი, არისტოტელე) ფილოსოფიასა და არეოპაგიტულ ნეოპლატონიზმს.“⁷¹ აქვე არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ რუსთაველის პოემაში ადვილადაა შესამჩნევი არა მხოლოდ ზემოთ განხილული სპარსული ლიტერატურული ნორმების გამოყენების ტენდენცია, არამედ ევროპული სარაინდო რომანისათვის დამახასიათებელი სასიყვარულო და საგმირო-სარაინდო ხაზთა შერწყმაც (განსხვავებით სპარსული სამიჯნურო პოემებისაგან, სადაც მიჯნური სრულიადაა მოცული თავისი გრძობით; ასე, მაგალითად, რამინი ვისრამიანში, ივიწყებს ვაჟ-

70 სხვადასხვა მეცნიერის მოსაზრებათა მიმოხილვა მოცემულია ნაშრომში: მაკა ელბაქიძე, „ვეფხისტყაოსანი – გზა რენესანსისკენ“, კრებულში: ქართული ლიტერატურა. ისტორია საერთაშორისო ლიტერატურული პროცესების ჩრდილში, რედ. ი. რატიანი (თბილისი: საარი, 2016), გვ. 110-121, აქ გვ. 113. შენ. * (1).

71 იქვე, გვ. 117.

კაცის მოვალეობას და ვისისთან შეხვედრის სურვილის გამო სამარცხვინოდ იპარება საბრძოლო მზადებაში მყოფი შაჰი მოაბადის ბანაკიდან).⁷²

ვფიქრობ, თამარის ეპოქისა და ძველი ქართული საერო ლიტერატურის მწვერვალის, რუსთაველის უკვდავი პოემისა და ზოგადად, იმ ეპოქის ქართული კულტურის ამბივალენტურ ხასიათს კარგად გამოხატავს ბეთანიაში შემორჩენილი ფრესკა თამარ მეფის გამოსახულებით (თარიღდება XII-XIII სს. მიჯნით; სურ. 1).⁷³ ფრესკის შექმნისას მხატვარი, რუსთაველის მსგავსად, ერთმანეთს უხამებს დასავლურ და აღმოსავლურ ტრადიციებს და სამეფო ოჯახის წევრების გამოსახვისას იყენებს როგორც დასავლურ, აგრეთვე აღმოსავლურ სტილისტურ ნორმებს. შედეგად, ბეთანიის ფრესკაზე ბიზანტიურ იმპერიულ სამოსში გამოწყობილი და ბიზანტიური იკონოგრაფიის ნორმების მიხედვით გამოსახული თამარ მეფისა და გიორგი III-ის გვერდით ვხედავთ თამარის მარცხნივ მოთავსებული ლაშა-გიორგის გამოსახულებასაც, რომელიც იმ ეპოქისათვის დამახასიათებელი აღმოსავლური, კერძოდ კი სპარსული იკონოგრაფიული ნორმის ზეგავლენითა და მასთან შესაბამისად არის დახატული. განსხვავება საკმაოდ თვალშისაცემია; მნახველი თვალის ერთი შეველებითაც აფიქსირებს სხვაობას მეფისა და დედოფლის სხეულთა სწორ ფრონტალურ გამოსახულებასა და ლაშა-გიორგის სამი მეოთხედით მიტრიალებულ, წელში გამოყვანილ ფიგურას შორის. ამ ფრესკაში თითქოსდა შეჯამებულია იმდროინდელი (და არა მხოლოდ) ქართული რეალობის კავშირი დასავლეთსა და აღმოსავლეთთან, რაც ევროპისა და აზიის გასაყარზე მდებარე საქართველოს კულტურის ძირითადი მახასიათებელი იყო საუკუნეთა განმავლობაში და რჩება დღესაც.

72 ტექსტის დასაწყისში რამინი დახასიათებულია, როგორც „ძალად და გულად ვითა ლომი, სიფიცხედ ვეფხისაგანცა უფიცხესი... მშვილდსა მისსა ვერვინ მოჰზიდვიდა, შუბითა და ასპარეზითა მისებრ ვერავინ იმღერდის, ესრე რომელ ჭვრეტასა მისსა... არცა ვინ მათ უამთა შიგა მისი შემბმელი კაცი იპოვებოდა. მისისა მნახველისა ჯალაბი ესეთი შეიქმნის, რომელ იგი მიდამო ველი და ფლორცნი ვიღარ იტყვიდინ და ყველა კელ-აპყრობით მისსა მზეგრძელობასა ღმრთისაგან ითხოვდინ“ (ვისრამიანი 1962, გვ. 38). მაგრამ, როდესაც შაჰი მოაბადს სურს, რომ ვისიზე გამიჯნურებული რამინი საბერძნეთში წაიყვანოს საბრძოლველად, „რამინ ტირილისა და კუნესისაგან ესრე დამჭლდა და გაკმა, რომელ თმისაებრ დაწულილდა...რამინ ესრე გაკდა, რომელ მისისა სიცოცხლისაგან იმედი გარდასწყუილეს...“ დაავადებული რამინი შაჰს გურგანს მიჰყავს და იქ ტოვებს. მომჯობინებულს, მას „ვისისა ნახვისა ღონეთა ძებნა შეექმნა, გულსა უკუამლო ცეცხლი მოედდა და თობა აღარა ჰქონდა. შიჯდა ცხენსა მარტო და სწრაფვით წავიდა“ (იქვე, გვ. 142-143). მოგვიანებით, შაჰმა ვისი ჯერ მარავს წაიყვანა, ხოლო შემდეგ იქედან აშქუთადღევანს გააგზავნა. რამინი შაჰს გურგანიდან მარავში გაჰყვა, მაგრამ ვინაოდან ვისი იქ არ დახვდა, „მოსთქუმიდა და ტიროდა.“ უიმედობით შეპყრობილი რამინი საომრად წასვლის ნაცვლად შაჰს გამოეპარა, „გამოიარნა ქალაქისა კარნი და მიაპყრა პირი მის ციხესა, სადა ვისი ჯდა“ (იქვე, გვ. 146-147).

73 ბეთანიის მოხატულობის ზოგადი მიმოხილვისთვის, იხ: ეკა პრივალოვა, „ბეთანიის მოხატულობა“, საბჭოთა საქართველო 8 (1980): 55-62.

სურ 1. ბეთანიის ფრესკა

ამდენად, *ვეფხისტყაოსნის* სრულყოფილი ანალიზისათვის სასურველი იქნება მივმართოთ კოორდინატთა სისტემას, რომლის გამოყენების აუცილებლობაზეც ძველი ქართული ნარატიული წყაროების მოკლე დახასიათებისას ვისაუბრე.⁷⁴ კოორდინატთა სისტემის გამოყენება საშუალებას გვაძლევს, ერთი და იმავე ნარატივის ფარგლებში გამოვყოთ სხვადასხვა ფორმა (ჩვენს შემთხვევაში, ლიტერატურული ნორმა) და სპეციფიკური შინაარსი, ვინაიდან „სისტემის ერთი ღერძი უნდა მოიცავდეს ფორმის, მეორე კი – შინაარსის განგრძობითობას.“⁷⁵ ჩვენს შემთხვევაში კოორდინატთა ერთ ღერძზე შეგვიძლია მოვათავსოთ სხვადასხვა მეცნიერთა მიერ გამოვლენილი ევროპულ და აღმოსავლურ ლიტერატურულ ნორმათა, თუ ძველი ქართული საეკლესიო, სახობო (აბდულმესიანი, თამარიანი), თუ *ვეფხისტყაოსანზე* ადრინდელად მიჩნეულ საერო (ამირანდარეჯანიანი, ვისრამიანი) მწერ-

74 ირმა ყარაულაშვილი, „ძველი ქართული ნარატიული წყაროები (მოკლე მიმოხილვა)“, კრებულში: *დავით აღმაშენებელი – 950*. საქართველოს ეროვნული არქივის VIII საერთაშორისო კონფერენციის არქივთმცოდნეობა, წყაროთმცოდნეობა – ტენდენციები და გამოწვევები, 21-23 სექტემბერი 2023. რედ. ქ. ასათიანი და სხვ. (იბეჭდება). ინგლისური ვარიანტისათვის, იხ. Irma Karaulashvili, “Georgian Narrative Sources and the Process of Identity Formation (A Brief Outline).” In *L’Arménie et les Arméniens, entre Byzance et le Levant*. Mélanges offerts à Gérard Dédéyan. Isabelle Augé, Marie-Anna Chevalier, Claude Mutay’an et Isabelle Ortega, eds. Vol. 2. Collection « Histoire et sociétés». Montpellier: Presses universitaires de la Méditerranée, 2023, 95-110, at 100).

75 “[T]o plot each particular... writing on a grid, where one axis is a continuum of form, and the other – a continuum of content.” Mimi Hanaoka, “Perspectives from the Peripheries: Strategies for “Centering” Persian Histories from the “Peripheries”,” *Journal of Persianate Studies* 8 (2015): 1-22, at 2.

ლობის ძეგლებში დაფიქსირებულ იმ თავისებურებათა მაგალითები, რომლებიც რუსთაველის თხზულებაში იძებნება (მათ შორის, მოცემულ სტატიაში ხაზგასმული სპარსულ ლიტერატურულ ნორმებთან შესაბამისობაც). ხოლო კოორდინატთა მეორე ლერძზე მოთავსდება პარალელები როგორც ვეფხისტყაოსნის შინაარსთან დაკავშირებული მსოფლიო სამიჯნურო თუ საგმირო-სარაინდო ეპოსის სხვადასხვაენოვან ნიმუშებთან, აგრეთვე იმ ფილოსოფიურ სენტენციებთან, რომლებიც იძებნება როგორც სპარსულ სამიჯნურო პოეზიაში,⁷⁶ აგრეთვე

76 მაგალითად გამოდგება ქართული *ვისრამიანის* მეორე თავის („ამბავი ვისისა და რამინისა და უზუცესისა ძმისა მისისა შაჰი მოაბადისი“) ბოლოს მოცემული სენტენციები: „ჰუქუმათი – განგება ღმრთისა და შეგონება: საწუთრომსა საქმე და მუხთლობა დაუთვალავია; საწუთრო ასრე ნასკვითა შეჰკრავს, რომელ ათასი ცნობა და გონება იყოს, ველარ გაქსნის. აგრე გამიჯნურდა შაჰი მოაბად, რომელ უშობელსა შეირთვიდა.

შეგონება: ცნობამან ესე ხვაშიადი მისისა გულისაგან [არ] გამოაცხადა, რომელ დედისაგან მისი ფათერაკი იშობებოდა.“ *ვისრამიანი*. მეორე გამოცემა. ალ. ბარამიძის, პ. ინგოროყვას და კ. კეკელიძის რედაქციითა და შესავალი წერილით (თბილისი: სახელგამი, 1938), გვ. 7. საინტერესოა, რომ ალექსანდრე გვახარიასა და მაგალი თოდუას 1962 წლის გამოცემაში ეს მონაკვეთი, ისევე როგორც მსგავსი სენტენციების შემცველი სხვა მონაკვეთები, შესავალი განმარტებების გარეშე, მოცემულია, როგორც ძირითადი ტექსტის ნაწილი. ასე, ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი ციტატა იძებნება მესამე თავის („ამბავი ვისის შობისა და ხუზისტანს აღზრდისა“) დასაწყისში, რომლის ტექსტიც ასე იწყება: „საწუთრომსა საქმე და მუხთლობა დაუთვალავია; საწუთრო ასრე ნასკვითა შეჰკრავს, რომელ ათასი ცნობა და გონება იყოს, ველარ გაქსნის. აგრე გამიჯნურდა შაჰი მოაბად, რომელ უშობელსა შეირთვიდა. ცნობამან ესე ხვაშიადი მისისა გულისაგან [არ] გამოაცხადა, რომელ დედისაგან მისი ფათერაკი იშობებოდა.“ *ვისრამიანი* 1962, გვ. 37.

აქვე არ შეიძლება არ გავიხსენიოთ *დონ კიხოტის* პროლოგში სერვანტესის მიერ ავტორსა და მის მეგობარს შორის გამართულ დიალოგში აღნიშნული შემდეგი მონაკვეთები. ავტორი მეგობარს ეკითხება: „რას იტყვის უძველესი კანონმდებელი, ანუ ხალხი, რომ ამოდენა ხანი დავნიწყებამი ვიმყოფებოდი და ახლა სერვანტეს ძირითად დაუძღურებელი კვლავ ასპარეზზე გამოვდივარ და ისიც ჩალასავით გამოფიტული თხზულებით, სადაც მკითხველი ვერც რა მახვილგონიერებას შეხვდება, ვერც მჭევრმეტყველებას, ვერც სიბრძნესა და მეცნიერებას, ვერც სქოლიოებს კაბადონებზე და ვერც განმარტებას და შენიშვნებს წიგნის ბოლოში; სხვა წიგნები კი, თუმცა წმიდა მოგონებებითა და ზღაპრებითაც არიან სავსენი, მაინც .ისე არიან შეზავებული არისტოტელეს, პლატონისა და სხვა ფილოსოფოსთა აზრებით, რომ ალტაცებული მკითხველი წიგნის ღირსებით გაოცებულია და მთხვევლიც მწიგნობრად, განათლებულად და მჭევრმეტყველად მიაჩნია-მეთქი.“ (*მიველ სერვანტეს საავედრა, მახვილგონიერი იდალგო დონ კიხოტ ლამანჩელი*. წიგნი I. თარგმანი ნიკო ავალიშვილისა (თბილისი: საბჭოთა მწერალი 1958), გვ. 2-3).

მეგობარი პასუხობს: „თქვენი პირველი შეწუხების მიზეზი ის არის, რომ წიგნის დასაწყისში დიდებულ და სახელოვან კაცთა მიერ შეთხზული სონეტები, ეპიგრამები და შესხმანი არ დაგიტანებიათ. ამ უბედურებას აი როგორ უნდა უშველოთ: ეგ შესხმანი და სონეტები როგორმე თქვენ თვითონ შეთხზეთ, და ქვეშ – ვისი სახელიც უფრო მოგწონთ, ის მოაწერეთ, თუნდ მღვდელმთავარ იოანე ინდოეთელისა, ან ტრაპიზონის იმპერატორისა!... (იქვე, გვ. 4) თქვენ თქვენი წიგნი სარაინდო რომანების გასაკიცხებად დაგიწერიათ, – ამ საგანზე კი არც არისტოტელეს უწერია რამე. და არც წმიდა ბასილს; ციცერონს ხომ სარაინდო რომანებზე არავითარი წარმოდგენა არა აქვს, მოჩმახულ სისულელებებს და აბდაუბდას არავითარი საერთო არა აქვს ჭეშმარიტების ზუსტ მოთხოვნილებასა და ვარსკვლავთმრიცხველობის დაკვირვებებთან; თქვენს წიგნს რა ხელი აქვს გეომეტრიულ განზომილებასთან ან საისტორიო საბუთებთან და წესებთან; მისი საგანი არც ქადაგებაა, სადაც ღვთაებრივი და კაცობრიული ერთმანეთში არის არეული: ამგვარი ქადაგებისაგან ღმერთმა ყველა ქრისტიანი დაიხსნას ერთადერთი, რითაც უნდა ისარგებლოთ თქვენს

ქრისტიან ნეოპლატონიკოსთა თუ მუსლიმ სუფისტთა ნაშრომებში.

აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ, ჩემი ფიქრით, რუსთაველის უკვდავი პოემის სრულყოფილი ანალიზი, უკვე არსებული კვლევების გათვალისწინების პარალელურად, მხოლოდ ქართული საერო და სასულიერო ლიტერატურის მკვლევართა და ირანულ და არაბულ ლიტერატურათა ისტორიის, ანტიკური და ბიზანტიური რომანის, კურთუაზიული პოეზიისა და შუა საუკუნეების სარაინდო რომანის, ანტიკური და შუა საუკუნეების ბერძნული ფილოსოფიისა და ისლამური სუფიზმის სპეციალისტთა ერთობლივი კვლევის შედეგად შეიძლება მივიღოთ. იმედს ვიტოვებ, რომ სამეცნიერო საზოგადოება მალე იხილავს ამგვარ ინტერდისციპლინურ მიდგომათა კომბინირების პრინციპზე დაფუძნებულ სამეცნიერო პროექტის რეალიზაციის შედეგად შესრულებულ ვრცელ (და, შეძლებისდაგვარად, ამომწურავ) სამეცნიერო ნაშრომს.

ნაშრომის დაკაბადონება დასრულებული იყო, როდესაც აღმოვაჩინე, რომ ჩემ მიერ სტატიის რედაქტირებისას დაიკარგა მნიშვნელოვანი ინფორმაცია; კერძოდ კი, მითითება შოთა რუსთაველის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის მიერ 2021 წელს გამოქვეყნებული კრებულის "ინტეკულტურული სივრცე: რუსთაველი და ნიზამი" მითითება. ამ ხარვეზის ნაწილობრივ აღმოფხვრას სტატიის ელექტრონულ ვერსიაში ამ მითითებით ვახერხებ. სრულად კი ხარვეზი სტატიის განახლებულ ვერსიაში (ანდა დამოუკიდებელ პუბლიკაციაში) შესწორდება.

ამდენად, იქნებ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ქართველ მთარგმნელთათვის ვის ო რამინის სიუჟეტზე უფრო მეტად თხზულების ავტორის შესაძლო „ქართველობა“ იყო მიმზიდველი, რამაც განაპირობა თხზულების თარგმნა და მისი პოპულარობა „ავტორის სამშობლოში.“

შეჯამებები ABSTRACTS

Merab Ghaghanidze

The University of Georgia, Georgia
merabghaghanidze@yahoo.com

***The Drought* by Aleksandre Kutateli: Religion, Revolution and Power in the Arena of Apocalyptic Expectations**

The Drought (1927), a short story by Georgian writer Aleksandre Kutateli (1898-1982), draws a picture of a region of Georgia at the beginning of the twentieth century, when the country was part of the Russian Empire and revolutionary unrest was just beginning to stir.

The story describes (the last, enlarged version of the short story was published in 1974) a Georgian village where drought and an epidemic are raging, ruthlessly destroying plants, animals and people alike. Such a state of affairs inspires apocalyptic fears and feelings among the village residents.

The characters in the story fall under two categories: those with religious sentiments and apocalyptic expectations, on the one hand, and those with a revolutionary spirit, who plan to change the existing circumstances and are to establish a new political order, on the other. As the epilogue of the story notes, it is the young revolutionary forces that achieve victory when the communist government is already established in the country.

One of the protagonists of the story is an archpriest named Iakob Pkhakadze, a well-educated clergyman with no personal belief, who uses the religious feelings of the others in order to gain power and influence. This character seems to understand religion in the same way as the Grand Inquisitor from the novel *The Brothers Karamazov* (1880) by Fyodor Dostoevsky (1821-1881) did. It seems plausible to suggest that Kutateli, while perceiving Dostoevsky's Inquisitor and creating his own image of archpriest Pkhakadze, was inspired by the work of Vasily Rozanov (1856-1919), namely *The Legend of the Grand Inquisitor by F. M. Dostoevsky* (1894), as this book had a notable impact on the twentieth-century modernist writers in general, and on the Georgian modernists in particular.

Irakli Robakidze

Tbilisi State University, Georgia
irakli.robakidze918@hum.tsu.edu.ge

Mythic Paradigms in Grigol Robakidze's Novel *The Cry of the Goddess*

The article opens with an overview of the worldview-philosophical foundations of the poetics of Grigol Robakidze's novels. Namely, it discusses Goethe's doctrine about *Urphaenomen* on the one hand and the Nietzschean *Die ewige Wiederkunft des Gleichen* on the other. It is argued that, based on the above-mentioned teaching of Goethe, Robakidze revisited and fundamentally transformed the Nietzschean concept.

The article proceeds by discussing two mythic paradigms, *Die ewige Wiederkunft des Gleichen* and the myth of Dali, represented in Robakidze's novel *The Cry of the Goddess* (Germ. *Der Ruf der Göttin*, 1934). Particular attention is paid to the literary interpretation and blending of the myths.

The final part summarizes research findings and concludes that, in *The Cry of the Goddess*, the embedding of *Ursprung* in the historical phenomenon is Robakidze's interpretation of the paradigm of *Die ewige Wiederkunft des Gleichen*, while the conflict between the mythical and the historical shown in the love of the main character, as well as his death, echoes the paradigm of Dali's myth.

Irma Karaulashvili

Ilia State University, Georgia
irma_karaulashvili@iliauni.edu.ge

'An Ancient Persian Tale, Retold in the Georgian Tongue,' and the Circle of Merchants in *The Knight in the Panther's Skin*

The article attempts to make a new interpretation of the famous verse found in the preface of the renowned epic poem by the twelfth century eminent Georgian poet, Shota Rustaveli. The verse under scrutiny runs as follows:

An ancient Persian tale I took, and in the Georgian tongue retold.
Until that time, it was an unset pearl; from hand to hand it rolled.
But I transformed it for the one who is so beautiful and bold.
To the one who ravished my reason, I have brought poetic gold.¹

1 Verse 9. *Shota Rustaveli. The Knight in the Panther's Skin*. Translated from Georgian by

According to the *communis opinio*, the first scholar to put this chivalric romance under scholarly scrutiny was the famous Georgian king, poet, and intellectual, Vakhtang VI (1675-1737), in his commentaries on the first 1712 edition of the poem. He writes that although Rustaveli claims the tale he narrates has Persian origins,

This story is not found in Persia. While Persians are good poets, King Tamar, being a good and powerful ruler, considered that [poetry] of such caliber should also be found in Georgia, and ordered her secretary to create a good verse in the Georgian tongue. As King Tamar forced him to write it in imitation of the Persian [style], he [the author – I.K.] declares that he has translated it from Persian, and yet, such a story is not found in Persia. Indeed, he invented the story and wrote the poem himself; however, because it imitated the Persian verse, he claims that he retold a Persian story in the Georgian tongue...

As a detailed analysis of poems translated from Persian during the sixteenth-seventeenth century) by the Georgian king-poets (who were well-versed in Persian poetry) has revealed, King Vakhtang VI was not the first intellectual to attempt to understand the enigma of the “Persian tale” – that distinction belongs to King Teimuraz I (1589-1648), who, in the preface to *Iosebzikhaniani* (a translation of the Persian romance of Yūsuf u *Zulaykhā*), states that Rustaveli, upon the order of Queen (King) Tamar, who wanted to hear Persian verse in the Georgian tongue, invented the story and wrote the poem, declaring that he found the initial version of the story in Persian.

To my mind, the opinion voiced by the two king-poets is to be believed: the plot of the poem is indeed an original invention of the Georgian poet, while the literary norms that he employed to express it in verse were shaped by the principles of Persian poetry. This view has been voiced by many Georgian and foreign scholars, with the main argument favouring this assumption being the *ex silentio* of Persian sources; that is to say, the absence of such a tale in Persian tradition.

We can find an argument supporting the Georgian origins of the poem in the tale of *The Knight in the Panther’s Skin* itself, namely, in the episode which evolves in the so-called “city of the sea,” Gulansharo. Here, the main characters of the story are the chief of the merchants, Usen (Husain), and his unfaithful wife, Phatman-Khatun (Fatima). Rustaveli paints the merchants as cowards:

Merchants and traders are weaklings, unskilled in the knowledge of warfare,
Therefore seek shelter and safety, lest the swift arrows destroy you!² /

Venera Urushadze (Tbilisi: Sabchota Sakartvelo, 1986), 16.

2 Verse 1028. *The Knight in the Panther’s Skin*, 1986, 141.

You merchants are cowards and know nothing of fighting; close the hatches upon you, that you may have shelter from arrows.³

Moreover, Usam, the head of a caravan of merchants, himself declares that the merchants are untrustworthy (according to him, the merchants themselves declare that they are rogues).

The attitude towards merchants in Islam can be described as one of respect and reverence due to the fact that the Prophet Muhammad and his first wife, Khadija, were occupied with trade. The only case in which we encounter critique of merchants in Muslim literature is that of an “untrustworthy trader.” Therefore, it seems almost impossible that the verses about the traders from the poem of Rustaveli could have appeared in Muslim milieu.

The accounts given by the Georgian king-poets of the sixteenth to eighteenth centuries regarding the Georgian origins of Rustaveli’s poem appear to be reliable. Their claim that the tale is furbished according to the norms of Persian poetry is also correct, as we encounter major characteristics of Persian romance in *The Knight in the Panther’s Skin*. Aside from the employment of topics and metaphors traditional to Persian poetry, we also encounter verses about poetry and love in the preface. Further, as per Persian literary norms, the author names himself in the last verse of his poem (as, for example, does Nizami in his *Layli u Majnun*):

Amiran, son of Darejan, was praised by Mosé Khoneli,
Shavteli, whose songs are renowned, sang of Abdul-Mesia,
And with his untiring tongue, Tmogveli exalted Dilarget,
But I, Rustaveli, praise Tariel, for whom I shed undrying tears.⁴

Rustaveli’s poem is treated by scholars not only in the context of Persian literature, but also in that of European chivalric romance; and indeed, the heroic characters of the male protagonists of the poem echo similar characters of medieval European chivalric literature (not found in medieval Persian romances; as an example we can cite the eleventh-century Persian poem *Vīs u Rāmīn*. Here, the main protagonist of the romance, Ramin, fled from the battlefield in order to see his lover, Vis). Scholars also put special emphasis on the philosophical-theological characteristics of the poem; that is to say, its two-fold (Muslim and Christian) context is universally acknowledged.

Thus, I would like to suggest the use of methodology that I have already employed in my work as I attempted at providing an overview of Georgian

3 *Shota Rustaveli. The Lord of the Panther-Skin*. Translated by R. H. Stevenson (Tbilisi: Artanuji, 2021), 171

4 Verse 1587. *The Knight in the Panther’s Skin*, 1986, 212.

narrative sources.⁵ It advises “to plot each particular... writing on a grid, where one axis is a continuum of form, and the other a continuum of content.”⁶ This approach will give us the opportunity to demarcate the application of various forms (in our case, literary norms believed by various scholars to have been used in the poem) and specific content within *The Knight in the Panther’s Skin*, be it either Medieval Oriental (Persian) and European chivalric romance, or Christian Neoplatonism and Sufism. Respectively, only a thorough comparative study of the poem – one that involves specialists in Georgian secular and ecclesiastical literature, in antique and Byzantine romances, in the literature of European cortoisie, in Iranian and Arabic literature, and in ancient and medieval Greek philosophy and Islamic Sufism – can shed light on the enigmas found in the famous work by eminent Georgian poet, Shota Rustaveli.

5 Irma Karaulashvili, “Georgian Narrative Sources and the Process of Identity Formation (A Brief Outline).” In *L’Arménie et les Arméniens, entre Byzance et le Levant*. Mélanges offerts à Gérard Dédéyan. Isabelle Augé, Marie-Anna Chevalier, Claude Mutafian et Isabelle Ortega, eds. Vol. 2. Collection «Histoire et sociétés». Montpellier: Presses universitaires de la Méditerranée, 2023, 95-110, at 100.

6 Mimi Hanaoka, “Perspectives from the Peripheries: Strategies for “Centering” Persian Histories from the “Peripheries”,” *Journal of Persianate Studies* 8 (2015): 1-22, at 2.

კვლევის ანგარიში RESEARCH REPORTS

რუსუდან გერსამია, ირინა ლობჯანიძე,
თამუნა სხულუხია, ნინო წულაია
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო
rgersamia@iliauni.edu.ge

მეგრული ენის დოკუმენტირება: სამეგრელოში ლინგვისტური ექსპედიციების ანგარიში (2022-2023)*

მეგრული ქართველურ ენათაგან ერთ-ერთია, რომელიც მიღებულია წინარე ქართველური ენის ისტორიული დიფერენცირების შედეგად. მეგრელები კომპაქტურად სახლობენ საქართველოს დასავლეთ ნაწილში, სამეგრელო-ზემო სვანეთის მუნიციპალიტეტების ქალაქებსა და სოფლებში. მეგრული, სვანურ და ლაზურ ენებთან ერთად, იუნესკოს მიერ აღიარებულია საფრთხეში მყოფ ენად (Moseley and Nicolas 2021), რაც ყველაზე მეტად ვლინდება ენისა და კულტურის / ტრადიციების ტრანსმისიის პრობლემებში, რასაც, თავის მხრივ, განსაზღვრავს სოციუმის ცვალებადი დამოკიდებულება ენისა და კულტურის / ტრადიციების მიმართ. ენის ფლობის ხარისხის დასადგენად მნიშვნელოვანია მეტყველების აღწერა მისი განვითარების სინქრონიულ დონეზე, რისთვისაც გამოიყენება ენისა და კულტურის დოკუმენტირება სავსე პირობებში, რაც ნიშნავს ენობრივი მასალის ამსახველი კოლექციის შექმნას და ლინგვისტური მონაცემების, მათ შორის, ტექსტების, სიტყვების სიების, აუდიო და ვიდეო ჩანაწერების დამუშავება-არქივირებას ბუნებრივი ენების დამუშავების შესაბამისი პროგრამების (FLEx, Elan) გამოყენებით.

FLEx (FieldWorks Language Explorer) არის პროგრამა, რომელიც გამოიყენება ენობრივი და სოციოკულტურული მონაცემების მართვისთვის, ლექსიკური და ტექსტური მასალის დამუშავებისთვის. პროგრამა, ძირითადად, განკუთვნილია სავსე ენათმეცნიერებისთვის და გამოიყენება მონაცემების ფონოლოგიური, მორფოლოგიური, ლექსიკოგრაფიული, სოციოლინგვისტური და ანთროპოლოგიური პრობლემების გადასაჭრელად.

* სტატია იბეჭდება შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული სამეცნიერო პროექტის ფარგლებში. პროექტის სათაურია: „მეგრული ენის ანოტირებული კორპუსი ფორმალური გრამატიკითა და ელექტრონული ლექსიკონით“ (საგრანტო ხელშეკრულება FR-21-993; 21/03/2021).

ენობრივი მასალა იქმნება საველე პირობებში მეგრულ ენაზე მოსაუბრეთა შორის და სათანადო დამუშავების შემდგომ ინტეგრირდება FLEx-ში. სწორედ ამ მიზანს ემსახურებოდა 2022 და 2023 წლების ზაფხულში სამეგრელოში მოწყობილი სამეცნიერო ექსპედიციები, რომელთა ფარგლებშიც შეიქმნა პროგრამისათვის ლინგვისტურად ვალიდური, ჟანრულად და თემატურად მრავალფეროვანი მეგრულენოვანი მასალა (ნარატივები, ინტერვიუები); წინასწარ შემუშავებული კითხვარების მიხედვით, აღიწერა სამეგრელოში არსებული თანამედროვე სოციოლინგვისტური სიტუაცია. საველე ენობრივი სამუშაოები განხორციელდა შოთა რუსთველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის ფარგლებში: „მეგრული ენის ანოტირებული კორპუსი ფორმალური გრამატიკითა და ელექტრონული ლექსიკონით“, რომელიც ხორციელდება ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლინგვისტურ კვლევათა ინსტიტუტის ბაზაზე.

დღემდე ჩაწერილია 54 სთ 12 წთ 41 წმ ზეპირი მასალა. აუდიო და ვიდეო ფაილები ამ ეტაპისათვის მოიცავს სენაკურ-მარტილურსა (SM) და ზუგდიდურ-სამურზაყანოული (ZS) დიალექტის ზუგდიდური კილოკავის ჩანაწერს. ZS – 31:42:26, SM – 22:30:15. სულ ჩაწერილია 81 რესპონდენტი, ქალი – 44, კაცი – 37. სამურზაყანოული კილოკავის ჩაწერა იგეგმება 2024 წელს და ითვალისწინებს 10-15 სთ-ის ჩანაწერის შექმნას.

ყველა ჩანაწერი ავთენტურია და ზუსტად ასახავს ბუნებრივ მეტყველებას; ტექსტები გაშიფვრისას არ სწორდება რომელიმე დიალექტისთვის დამახასიათებელი ლინგვისტური ნიშნების მიხედვით და მისდევს რესპონდენტის თხრობას.

ექსპედიციის პროცესი და საველე მასალის მოპოვება განხორციელდა საველე ენათმეცნიერებაში არსებული თანამედროვე მეთოდებისა და მიდგომების დაცვით (იხ. Bower 2008; Gippert, Himmelman and Mosel 2006). წინასწარ დეტალურად იყო კონცეპტუალიზებული ექსპედიციები, რაც გულისხმობდა კონკრეტული არეალებისა და ლოკაციების, მარშრუტებისა და დროითი გეგმა-გრაფიკების შემუშავებას სავარაუდო რესპონდენტებთან შეთანხმებაზე დაყრდნობით; განსაზღვრული იყო რისკ-ფაქტორებიც და ეს ყოველივე ემსახურებოდა ყოველდღიური სამუშაოების პროტოკოლირებას დროის ეფექტურად გამოყენების მიზნით.

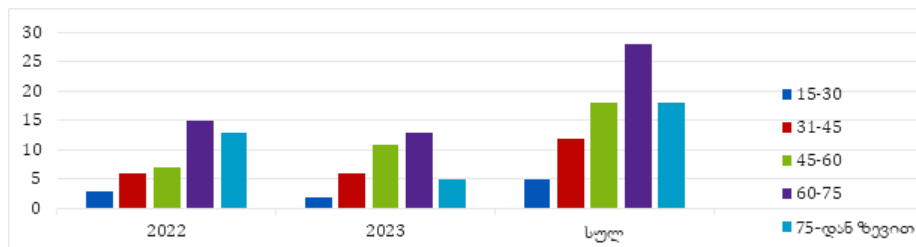
რესპონდენტთა შერჩევა დაეყრდნო ნებისმიერობის პრინციპს, თუმცა ჩაწერის პროცესში დაცულია ასაკობრივი ზღვარი, გენდერული სხვაობა, თემატური და ჟანრული მრავალფეროვნება, რაც ემსახურება დაბალანსებული არქივის / კორპუსის შექმნას.

ასაკი	15-30	31-45	46-60	61-75	75-	ჯამი
ქალი	3	1	2	8	6	20
კაცი	1	3	2	2	1	9
ჯამი	4	4	4	10	7	29

ცხრილი 1. 2022 წლის ექსპედიციის მონაცემი

ასაკი	15-30	31-45	46-60	61-75	75-	ჯამი
ქალი		5	5	7	7	24
კაცი	1	3	9	11	4	28
ჯამი	1	8	14	18	11	52

ცხრილი 2. 2023 წლის ექსპედიციის მონაცემები

ცხრილი 3. დაჯამებულ მონაცემთა დიაგრამა

საველე პირობებში ვიდეომასალა მომზადდა .mp4, ხოლო აუდიო ფაილები .wav ფორმატში ჩამწერი მოწყობილობის შემდეგი პარამეტრების საფუძველზე: 48 კჰც, 16 ბიტი, სტერეო.

საველე სამუშაოს დროს გამოყენებული იყო ტექსტის ჩაწერის ორი მეთოდი: ობსერვირება – სიტუაციებსა და მოვლენებზე დაკვირვება ბუნებრივ პირობებში, შრომითი საქმიანობის პარალელურად ჩაწერა, და ელიციტირება – მიზნობრივი გამოკითხვის მეთოდი, რომელიც ამ შემთხვევაში მიმართული იყო სოციოლინგვისტური მასალის მოპოვებისკენ.

ნარატიული ტექსტური მასალა თემატურად მრავალფეროვანია და მოიცავს აუდიო/ვიდეო მასალას, რომელიც აღწერს:

1. მეგრელთა ყოფა-ცხოვრებას ძველ დროში და ახლა; ძირითად სამეურნეო-დარგობრივ საქმიანობას; ტრადიციულ მეგრულ სამზარეულოს; სხვადასხვა ტიპის, დანიშნულების ნაგებობათა არქიტექტურის აღწერას.

2. მეგრელთა რწმენა-წარმოდგენებს, მითოლოგიურ სამყაროს და მათთან დაკავშირებულ საკრალურ დამოკიდებულებებს, რიტუალურ ქცევას, წესებს, ატრიბუტებს;
3. სათავგადასავლო ამბებს, ზღაპრებს, შელოცვებს;
4. გეოგრაფიული ადგილების ტოპოლოგიურ დახასიათებას, ტოპონიმთა ხალხურ ეტიმოლოგიებს.

სოციოლინგვისტური კითხვარი, რომლის მიზანია სამეგრელოში თანამედროვე სოციოლინგვისტური სიტუაციის აღწერა, შემუშავდა გუდრიხ დილმანის კონცეფციაზე დაყრდნობით (Dillman 1978, 80), რომელიც განასხვავებს კითხვის შინაარსის ხუთ ტიპს: *ქცევა, რწმენა, ცოდნა, დამოკიდებულებები და ატრიბუტები*.

1. **ქცევა:** ენობრივ-კულტურული ვითარება (მაგ. ნათესაობის ფორმები, რიტუალები, მისალმება/გამომშვიდობება და ა.შ.);
2. **შეხედულებები:** მეგრელთა აზრი მათი ენობრივი სამყაროსა და სხვა ენების ზეგავლენის შესახებ;
3. **ცოდნა:** ენის ათვისება, რომელიც უკავშირდება თაობათა შორის ცოდნის გადაცემას მოზრდილებსა და ბავშვებს შორის;
4. **დამოკიდებულებები:** მეგრელთა დამოკიდებულება საკუთარი ენისა და მისი ენობრივი მახასიათებლებისადმი;
5. **ატრიბუტები:** ინფორმაცია ინფორმატორების შესახებ (მაგ. სქესი, ასაკი და ა.შ.).

ფონეტიკური დამუშავება-გაშიფვრის შემდეგ ველზე მოპოვებული მასალის გადატანა ხდება FLEx-ის პროგრამაში, რაც გულისხმობს ტექსტის სტრუქტურირებას, აბზაცებად და წინადადებებად სწორად დაყოფას, გამყოფ ნიშნად წერტილის გამოყენებას, რაც მეგრულის, როგორც ზეპირი ენის, ტექსტისათვის გარკვეულ სირთულეს წარმოადგენს, ვინაიდან ის პაუზისთვის სხვა ნიშნებს იყენებს. დამუშავების შემდგომ ტექსტები ინტეგრირდება FLEx-ის პროგრამის ტექსტურ ბაზაში და ტექსტი აღიწერება ექსტრალინგვისტური ინფორმაციის გათვალისწინებით. შემდგომ ეტაპზე კი ჩაიწერება საერთაშორისო ფონეტიკური ანბანით (IPA), ინგლისურ ენაზე ითარგმნება და მუშავდება ლექსიკურად და გრამატიკულად. კონვერტირებისათვის გამოიყენება სპეციალურად ამ პროექტისათვის შექმნილი ტექსტური კონვერტორი (გერსამია და ლობჟანიძე 2022).

2022 წელს მარტვილის, წალენჯიხისა და ჩხოროწყუს სოფლებში ჩაწერილი ტექსტებიდან FLEx-ში შეტანილია და ყველა პარამეტრის მიხედვით დამუშავებულია 102 გვერდიანი მასალა, საათობრივი მოცულობით – 6 სთ 23 წთ, რაც შეადგენს 3 481 წინადადებასა და 26 972 სიტყვაფორმას.

ლინგვისტურ მონაცემთა დამუშავების ამ ეტაპის მონაცემებზე დაყრდნობით შესაძლებელია ზოგიერთი დასკვნის გაკეთება მეგრული ენის იმ სტრუქტურული და ლექსიკური ცვლილებების შესახებ, რომლებსაც ნათლად აჩვენებს თანამედროვე მეგრული მეტყველების ამსახველი საველე მასალა.

მეგრული ენის დიალექტები არ ისწრაფვიან უნიფიკაციისაკენ და ინარჩუნებენ სხვაობებს ფონეტიკურ და მორფონოლოგიურ დონეზე.

ფონეტიკა-ფონოლოგია

1. **ხმოვანთა გემინაცია.** ხმოვანთა ე.წ. სიგრძის /გემინაციას აპირობებს: ა) უფრო ხშირად მორფემათა საზღვარზე ხმოვანი ინვენტარის შემცველი მორფემების შეხვედრა და ასეთ შემთხვევაში თითოეული ხმოვანი ფუნქციური ღირებულების მქონე სეგმენტის ფონემური ინვენტარია; ბ) სიტყვის ინლაუტში ან აუსლაუტურ ნაწილში ხმოვნის ფონეტიკურად დაგრძელება, რომელსაც უფრო პროსოდიული ღირებულება აქვს. მიმდევრულად ორი ხმოვანი სენაკურ-მარტივლურს ახასიათებს, იშვიათად – ზუგდიდურს, რადგან ამ უკანასკნელში გემინირებული მიმდევრობები ფონეტიკური გარდაქმნების შედეგად მონოფონემური ხდება ან საერთოდაც შეიძლება ნულში გადავიდეს ანუ ზედაპირულ სტრუქტურაში არ იყოს წარმოდგენილი.

2. **ხმოვანთა ნეიტრალიზაცია.** ნეიტრალური ხმოვანი, რომელიც მეგრულში /ი/ და /უ/ ხმოვნების დავიწროების შედეგია, კვლავ აქტიურად ვლინდება ზუგდიდის, წალენჯიხისა და ჩხოროწყუს ტექსტებში, იშვიათად მარტივლის ტექსტებშიც (მაგვანს „ქვევრს“, *მიამიძღეს* „შიგნთ გვედო“, *გემდგდეს* „გვედგა“, *ართიანქკმა* „ერთმანეთთან“, *შარვარს* „შარვალს“, *ქმაძღუო* „ეცვა...“) ჩნდება.

ნეიტრალური ხმოვანი თანამედროვე მეგრულში ფუნქციონირების არეალს იფართოებს, იგი აქტიურად ჩნდება სონორების შემდეგ, ასევე თანხმოვანფუძიანი სახელების სახელობითის /-ი/ ნიშნის მონაცვლედ: ბაბ-ღ „ბაბუა“, ბებ-ღ „ბებია“, წეს-ღ „წესი“, მუთუნ-ღ „არაფერი“, დენაბად-ღ „დანაბადი“, გიშაჭღლ-ღ „გამოკერილი“, ბრღლ-ღ „ბევრი“, გურ-ღ „გული“, თხითხ-ღ „თხელი“, ოსურ-ღ „ცოლი“, ოჭნახ-ღ „საწნახელი“, ჟანგბად-ღ „ჟანგბადი“, ჟირ-ღ „ორი“, რაგად-ღ „ლაპარაკი“, რკიაფ-ღ „კვილი“, სკან-ღ „შენი“, სკვამ-ღ „ლამაზი“ და ა.შ.

3. **ხმოვანთა მოკვეცა / „კვეცილი სტილი“:** სიტყვის აუსლაუტში სრულხმოვნობა სენაკურ-მარტივლურს ახასიათებს, ხმოვანთა შეკვეცით მიღებული „კვეცილი სტილი“ (ტ. გუდავა) ყველაზე შესამჩნევია წალენჯიხისა და ზუგდიდის ტექსტებში, ჩხოროწყუს ტექსტებში კი ორივენაირად გვხვდება, რესპონდენტთა ნაწილი ორივე სტილის წა-

რმოთქმას ურევს, ნაწილი კი მხოლოდ კვეცილი სტილით საუბრობს.

სამივე ფონეტიკური ნიშანი – *ხმოვანთა ნეიტრალიზაცია*, *ხმოვანთა გემინაცია* და *ხმოვანთა მოკვეცა* – ზეგავლენას ახდენს მეგრული სიტყვის შემადგენელ მარცვალთა რაოდენობაზე, ანუ დამარცვლის პრინციპსა და მახვილის ადგილზე სიტყვასა თუ ფრაზაში.

4. **მახვილი.** მახვილის დასმის წესები მეგრული სათავის ტოგო გუდავამ (გუდავა 1969) შეიმუშავა. იყო აღნიშნული წესის რეანალიზის ცდაც (იხ. შენგელია, ფონიავა და მემიშიში 2020), თუმცა, დოკუმენტირებული აუდიო მასალა აჩვენებს, რომ მეგრულში სიტყვათმახვილისა და ფრაზული მახვილის ადგილის დასადგენად საჭიროა მეგრული ტექსტების კორპუსულ ბაზა[ებ]ში მახვილის ადგილის მარკირება და მახვილის დასმის წესების ანალიზი უფრო დიდ მონაცემებზე დაყრდნობით.

ჩაწერილი ტექსტების მოსმენაზე დაყრდნობით კი დასტურდება, რომ მახვილით განსხვავებულ ზმნურ ფორმობრივ ომონიმიას აპირობებს სიტყვის აუსლაუტის მდგომარეობა, თუ როგორ არის ის წარმოდგენილი – სრული თუ კვეცილი სტილით. აღნიშნული ნიშანი კი მეგრული ენის დიალექტთა მადიფერენცირებელი ნიშანია, რაც თავისთავად იმას ნიშნავს, რომ ომოფორმები სხვადასხვა დიალექტური წარმომავლობისაა.

მაგალითისათვის შდრ.:

(Z) AOR: [გო]სკირ „გაშრა“ – FUT: [გო]სკირუ „გაშრება“

(SM) AOR: [გო] სკირუ „გაშრა“ – FUT: [გო]სკირუუ „გაშრება“

(Z) AOR: [გო]კურცხ „გაიღვიძა“ – FUT: [გო]კურცხუ „გაიღვიძებს“

(SM) AOR: [გო]კურცხუ „გაიღვიძა“ – FUT: [გო]კურცხუუ „გაიღვიძებს“

ომონიმია არ წარმოიქმნება ერთი დიალექტის დონეზე, მაგრამ ერთი ენის შიგნით მას სწორედ განსხვავებული დიალექტების მონაცემები ქმნის, იდენტური ფონემათმომდევრობა – მორფოლოგიური ფორმა, რომელსაც მახვილი სხვადასხვა მარცვალზე მოუდის და ერთმანეთს გრამატიკული ფუნქციით უპირისპირდება.

5. **იოტიზაცია, პალატალიზაცია.** მეგრული ენის ორივე დიალექტში იოტა პოზიციურად გამოვლენილი ბგერაა. პოზიციები რიგ შემთხვევაში ემთხვევა, ნაწილში კი დიალექტების მიხედვით განსხვავდება:

ა) ლ > ი კვლავ თვალსაჩინოა მარტივლური კილოს ბანძურ თქმაში სიტყვის ყველა პოზიციაში (ქაჯაია 1956): *დესხუძუხე* (< *ლე-სხულუხე*), *დე* (< *ლე < რე*) „არის“, *დაფენდი* (< *ლაფენდი < ლაჟაფენდი*) „თამაშობდი“, *ახაი* (< *ახალი*) „ახალი“.

საგულისხმოა, რომ /ლ/ ფონემა ხშირად შენარჩუნებულია სხვა ენათა გავლენით დამკვიდრებულ ფუძეში, თუნდაც მაშინ, როცა ის ჩასმულია მეგრულ მორფომოდელში: *დეტალურო* „დეტალურად“, *ბოთლის* „ბოთლს“, *კულტურამ* „კულტურის“, *წელიწადიმ* „წელიწადის“, *სურვილი* „სურვილი“, *გავრცელებულქ* „გავრცელებულმა“, *განმავლობას* „განმავლობაში“, *ხალხის* „ხალხს“, *ამავდროულყო* „ამავდროულად“ და სხვ.;

ბ) შ > ღ პროცესი, როცა -შ ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანია, ორივე დიალექტის ტექსტებში დასტურდება. მარტივების ტექსტებში: *თუთაად ბოფოშოთ* (< თუთამ ბოლოშოთ) „თვის ბოლომდე“, *კატუდ ბირცხად თოს* (< კატუმ ბირცხამ თოლს) „კატის ფრჩხილის თვალს“, *დიხაად ფუნქცია* (< დიხამ ფუნქცია) „მიწის ფუნქცია“ და სხვ. ზუგდიდურში: *ბილბაშიმ შქას* (< ბილბაშიმ შქას) „თამადის შუაში“, *თინეფიმ ქუდეშ* (< თინეფიმ ქუდეშ) „მათი სახლის“, *თხად სკუა* (< თხამ სკუა) „თხის შვილი“ და სხვ.;

გ) ი > ე ცვლილება როგორც ძირეულ, ისე აფიქსური მორფემების ფონემურ ინვენტარში, მარტივებისთვის დამახასიათებელი ნიშანია: *ქეშოხვამიდეუს* < *ქეშოხვამილუეს* < *ქეშოხვამილუეს* „შეახვედრეს“, *გითოძიქედკო* < *გითოგიჩქედუკო* „გამოგჩენოდა“, *გეგაძუნუდ* < *გეგოძუნუდ* „არ დაყვებოდა / არ მიჰყვებოდა“ და სხვ.;

დ) გი > ე: მეორე ობიექტური პირის ნიშანი /გ-/ პალატალიზებულია, როცა მას /ი/ ხმოვანი მოსდევს, რომელიც ქცევის ნიშანია; ის ფუნქციურად შეიძლება იყოს ხმოვანპრეფიქსული თავსართი ან ზმნისწინის შემადგენელი ფონემური ინვენტარი: *გე-ე-შაგორი* > *გე-გი-შაგორი* „გამოარჩიე“, *ვა-ე-ლამდეს* < *ვა-გი-ლამდეს* „არ აპირებდით“, *გეგნო-ე-ღონანქია* < *გეგნო-გი-ღონანქია* „გადაგიყვანო“ და სხვ., აღნიშნული პროცესი ხშირია წალენჯიხისა და ჩხოროწყუს ტექსტებში;

ე) ტექსტებში გამოვლინდა პალატალიზებული /მო/, /მე/ ხმოვნები, რომლებშიც არ იგულისხმება ფუნქციურად დატვირთული ორი ფონემა, რაც არც ისე იშვიათია მორფემათა საზღვარზე, როგორცაა მაგ.: *გ-ე-ე-ოთ-ი-კონ* < *გ-ე-გ-ი-ოთ-ი-კონ* „უნდა ამოგეძირკვა“, არამედ იქ, სადაც მათი გაჩენა მოსალოდნელი არ არის. მაგ. წალენჯიხის ტექსტებში: *გე-ე-ო-ბუნდუ* „ამოასხამდა“ და სხვ.; ჩხოროწყუს ტექსტებში: *გე-ე-ო-ციკინუ* „წამოყო“, *გი-ე-ო-ვიძანდეეს* „დააკლავდენ“, *ქიგ-ე-ე-ბღვი* „დავდევი“.. მარტივილი: *გი-ე-ო-ვიძანდეეს* „დააკლავდენ“, *თითო-ე-ე-ულ* „თითოეული“, *ჟა-ე-ე-ნჩღოვითი* „ორმოცდაათი“ და სხვ.

მორფონოლოგია და მორფოლოგია

1. მორფემათა საზღვარზე ფონეტიკური გარდაქმნის წესები (იხ. Кипшидзе 1914; გუდავა და გამყრელიძე 1981) დაცულია ზუგდიდურში, ხოლო მარტვილის ტექსტებში ამოსავალი მორფემები წარმოდგენილია სრული ფონეტიკური ინვენტარით. ჩხოროწყუს ტექსტებში კი ორივე არეალისათვის დამახასიათებელი ვითარება ვლინდება, რაც ინტერფერენციული ზონის დამახასიათებელი ნიშანია.

2. მიცემითი ბრუნვის ნიშნების განაწილების პრინციპები იგივეა. ასევე, ვლინდება არაკანონიკური კომპლექსების გარდაქმნის საკითხები მორფემათა საზღვარზე მოთხრობითსა და მიცემითში. სახელის რიცხვის ალომორფების განაწილება დიალექტების მიხედვით არ შეცვლილა (იხ. კარტოზია და სხვ. 2010). მოთხრობითსა და მიცემითში ანაპტიქსური -ი ხმოვნიათი სახელური პარადიგმა თანაბრად ვლინდება როგორც მარტვილურ, ასევე ზუგდიდურ ტექსტებშიც; საგულისხმოა, რომ /ი/ ხმოვნის ჩართვას უკვე განზოგადებული სახე აქვს და ჩართულია იქაც, სადაც ამის ფონოტაქტიკურად შეზღუდვა არ არის – სონორების შემდეგ: ბოთლის „ბოთლს“, ყამბარის „ყავარს“; ლ > ღ -ის შემდეგ: სტომის < სტოლის „მაგიდას“, მწვანილის < მწვანილის „მწვანილს“, ედის < ელის „იელს“, მოსავადის < მოსავალს „მოსავალს“ და სხვ.

3. ზმნურ მორფემათა სლოტებში პირის ნიშნის ადგილი არის ძირიდან მარცხნივ მეორე სლოტში. დადგენილი წესებია: ა) პირის ნიშანი ფუძის ანლაუტურ თანხმოვანთან შეხვედრის შემდეგ ზუგდიდურში გარდაიქმნება ჰომოგენურობის პრინციპის შესაბამისად და სუბიექტური პირის /ვ-/ მორფემა {ბ-, ფ-, პ-, მ-, Ø-} ალომორფებით რეალიზდება, ხოლო ობიექტური /მ-/ {ბ-, ფ-, პ-, ვ-, Ø-} ნიშნებით; ბ) პირის ნიშნის მეტათეზისი ზმნის ძირში მხოლოდ ზუგდიდურში ხდება (მაგ. ვ-მუშენქ > მუ-ბ-შენქ „ვმუშაობ“), რითაც ის განსხვავდება მარტვილურ-სენაკურისგან (იხ. კარტოზია და სხვ. 2010; ქირია და სხვ. 2015).

სამეგრელოში მოპოვებული ახალი საველე მასალა პირის ნიშნებთან დაკავშირებით აჩვენებს, რომ ზემოთ ჩამოთვლილი წესები შეცვლილი არ არის და შენარჩუნებულია დიალექტთა განმასხვავებელ ერთ-ერთ თავისებურებად, თუმცა ახალი ტენდენციებიც ვლინდება, კერძოდ:

ა) მარტვილის ტექსტებში ვ- პირისნიშნის ვარიანტის პარალელურად თავს იჩენს ჰომოგენურად გარდაქმნილი პირისნიშნის ვარიანტები: ფ-ცხოვრენტ, „ვცხოვრობთ“, ფ-ხვადუთ „ვხვდებით“, გიე-ბ-რვდედით „დავრობდით“, ქიმეე-ფ-თით „მივდივით“, ფ-ჩხომა-

ანქ „ვთევზაობ“; ქიმიი-ბ-ლანთ „მოვიტანთ“; გე-ბ-ძუნა „გვაღვეს“; ქო-დო-ბ-დობოდუთ „დავსნდებით“; ვა-ბ-გინაფაფუდენდითია „ვგებულობდით“ და სხვ. ალომორფი /ბ-/ მკვეთრების წინა პოზიციაში გვხვდება, მაგ.: ვა-ბ-ტემებუენდითია „არ ვტოვებდით“, ქომო-ბ-კიდი „მოვიკიდე“, ი-ბ-ტყობუდით „ვიმალებოდით“, ბ-ჭუნდით „ვწვავდით“ და სხვ.

ბ) წალენჯიხისა და ჩხოროწყუს ტექსტებში [-1] და [-2] მორფემათა სლოტები ხშირად იცვლება, ანუ პირის ნიშანი გადაისმევა ხმოვანი პრეფიქსის (ქცევის ნიშნის) შემდგომ: გეკ-ი-ბ-კვათ < *გეკო-ვ-ი-კვათი „ამოვიჭერი“; ვეთ-ი-ბ-ლანქ < *გეთო-ვ-ი-ლანქ „გამოვიტან“; დ-ი-ბ-ჭყანქ < *დო-ვ-ი-ჭყანქ „დავიწყებ“; დ-ი-ბ-გურე < *დო-ვ-ი-გურე „დავისწავლე“; დ-ი-ბ-ძახი < *დო-ვ-ი-ძახი „დავიძახე“; გ-ი-ბ-ჭყოლიდე < *გო-ვ-ი-ჭყოლიდე „დავივიწყე“..

ბ) ქართულიდან შემოსულ ზოგიერთ ფუძეში პირველი სუბიექტური პირის ორი ნიშანი ჩანს, ერთი ანლაუტში, მეორე კი ფუძეს ორ ნაწილად ხლეჩს (1) (2):

- (1) ვ-ა-ბ-ზროვნ-ენ-ქ „ვაზროვნებ“ შდრ. ძირი: აზროვნ-S1-R1-S1-R1-Th-S1sg
- (2) ვ-ა-ბ-რსებ-ენ-ქ „ვარსებობ“ შდრ. ძირი: არსებ-S1-R1-S1-R1-Th-S1sg

4. იმპერფექტივის აღმნიშვნელი თმV-/მV- ალომორფები, რომლებიც პირველი და მეოთხე სერიების მოდელელებში შედის და მოქმედების პროცესს აღნიშნავს (ქობალავა 2010), დამახასიათებელია მარტივლიური ტექსტებისათვის, თუმცა რამდენიმე შემთხვევა ზუგდიდური კილოკავის (resp. წალენჯიხისა და ჩხოროწყუს) ტექსტებშიც გამოვლინდა.

5. მარტივლიელი რესპონდენტების ნაწილი ნამდა „რომ“ კავშირის მნიშვნელობით ნამდგა „რომელიც“ ფორმას იყენებს:

- (3) კირით დო ტუტათ ინახებუუ მაგვანიი დინახდე, **ნამდგა** ობიქ ვემეკიდაასენ.
- „კირით და ნაცრით ინახება ქვევრი, რომ ობი არ მოიკიდოს“;
- (4) **პათეშ უკუდ მოხვად თეშ, ნამდგა** ართმაჟია ქეშდოხვამიდეუეს.
- „ამის მერე მოხდა ისე, რომ ერთმანეთს შეგვახვედრეს.“

ცვლილებები სინტაქსურ კონსტრუქციაში

ახალგაზრდების მეტყველება განსხვავებულია ასაკოვანი რესპონდენტების მეტყველებისგან ლექსიკურადაც და სინტაქსურადაც.

მეგრულში სპეციფიკურია წინადადების ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია, რომელიც ქართულს ხშირად არ ემთხვევა, ამიტომაც ასა-

კოვანი ადამიანების ქართულ საუბარში ხშირია ამ კონსტრუქციის პირდაპირ გადმოტანის მცდელობა, რაც მათ მეტყველებას ქართულისთვის არაბუნებრივს, თუმცა მეგრულისთვის სავსებით დასაშვებს ხდის. ახალგაზრდა, განსაკუთრებით 20-35 წლის რესპონდენტებში მეგრულისათვის ბუნებრივი სინტაქსური კონსტრუქციების ქართულის მიხედვით შეცვლა /გამარტივება შეინიშნება, ეს განსაკუთრებით უარყოფით ნაცვალსახელიან ვარენო „არ არის რომ“; ვარდუო „არ იყო რომ“ კონსტრუქციებს ეხება:

(5) ხოჯეფი სოდე ვარდუო კირდუნ თი ადგილს ოხოჯურს უძახდეს (რესპ. ოფელია ცქვიტაია, 75 წლის)

„ხარები სადაც არ იყო რომ ება, იმ ადგილს სახარეს ეძახდენ.“
შდრ.

ხოჯეფი კირდუნ თი ადგილს ოხოჯურს უძახდეს.

„ხარები რომ ება, იმ ადგილს სახარეს ეძახდენ.“

(6) ასე ასეიანი ვარენო შეუდარე ართიანსუნი, ვეშიდარინე.

(რესპ. ჯაირან. გოგუა. 81 წლის)

„ახლა ახლანდელი არ არის რომ შეუდარო ერთმენტს, ვერ შედარდება.“

შდრ.

ასე ასეიანი ქეშეუდარე ართიანსუნი, ვეშიდარინე.

„ახლა ახლანდელი რომ შეუდარო ერთმანეთს, ვერ შედარდება.“

2022 წლის მასალაში ვარდუო-ს გამოყენების 15, ხოლ ვარენო-ს გამოყენების 9 მაგალითი გვხვდება ასაკოვან რესპონდენტებში. ახალგაზრდებში მათი გამოყენების არცერთი მაგალითი არ დასტურდება. მაგალითი (7) კი იმის დასტურია, როგორ არის დესემანტიზირებული ან და „თუ“ კავშირის მნიშვნელობის აღქმა შესუსტებული, როცა პირობით დამოკიდებულ წინადადებაში ერთმანეთის გვერდით გამოყენებულია თუ კავშირის მეგრული და ქართული ვარიანტები:

(7) ანუ თუ დაგამთქნარენსუდა, თიწკია უეჭვეი მუნაჟამა რე.

„ანუ თუ დაგამთქნარებს [თუ], მაშინ უეჭველად მოჟამული არის“
(რესპ. გიორგი სხულუხია, 25 წლის)

ლექსიკური შედგენილობა. სესხება. ენათა გავლენა

ლექსიკური თვალსაზრისით თვალსაჩინოა რამდენიმე ტენდენცია:

1. კოდების გადართვა ზედა ასაკობრივი ზღვრის (75-დან ზევით) რესპონდენტებს არ ახასიათებთ. ქვედა ასაკობრივ ზღვარში L2 ქართულია და ჩნდება წინადადების ან ცალკეული სიტყვების დონეზე.

განმაპირობებელი ფაქტორი სხვადასხვა ჩანს. ქართული სალიტერატურო ენის, როგორც განათლების ენის, გავლენა მეგრულზე ცალკეული ლექსემების დონეზეც აისახება, რაც თვალშისაცემია დაახლოებით 60-65 წლამდე რესპონდენტებში;

2. ნასესხობების თვალსაზრისით ენაში კვლავ გამოიყენება რუსიზმები, რომლებიც ადრინდელი შემოსული და დამკვიდრებულია, შეთვისებულია მეგრულის ლექსიკურ სისტემასთან (*პროლი, სტოლი, შკაფი, გარდერობი, პლატოკი, პატალოკი, ფეჩქი, დურაქი, დვარეცი, ზაბორი, კრასკა, ბიდონი, ბოჭკა, სტოიკა, სტოლბა, ტოკი, ხადავოი, დრუჟბა, ნასოსი, პისტოლეტი, ბენზინი, სალიარკა, გაზი, სეტკა, კასრული, ვილკა, ჩუგუნი, პადელნიკი და სხვ.*). ახალგაზრდების მეტყველებაში იკვეთება ზოგი სიტყვის ქართულით ან მეგრული სიტყვებით ჩანაცვლების მცდელობა, მაგ.: ზაბორი / ლობერი, ტოკი / დენი, დვარეცი / სასახლე, დურაქი / სულელი და სხვ.

საერთაშორისო სიტყვებთან ერთად (*ტელევიზორი, ტელეფონი, აეროპორტი, აეროპლანი, კომპიუტერი და სხვ.*), ახალგაზრდების მეტყველებაში აქტიურ მიმოქცევაშია ტექნოლოგიებთან და სოცქსელებთან დაკავშირებული ლექსიკა: *ინსტაგრამი, ფეისბუქი, ტიკტოკი, გუგლი, მესინჯერი, ვოცაპი, სკაიპი და ა.შ.*

3. მორფოლოგიური ნასესხობები არ ჩანს, თუ არ ჩავთვლით ორიოდ მაგალითს, როცა ობიექტის მრავლობითობა, რომლის გამოსახატავად მეგრულს დამოუკიდებელი მარკერი არ გააჩნია, აღინიშნება ქართული /გვ-/ პრეფიქსით: *გვ-იწეენს „გვიწევს“; გვ-იყვენა „გვიყვებიან“; გვ-ამართლენა „გვამართლებენ“.*

L2-ის გავლენით დამკვიდრებული ფორმობრივი მოდელირება ორი ძირითადი გზით ხორციელდება: ა) სახელის ან ზმნის ძირი / ფუძე ქართულია და მეგრულ მორფოლოგიურ ყალიბშია ჩასმული; ბ) ფორმა ქართულ და მეგრულ მორფემებს (ძირეულს, აფიქსურს) შერეულად შეიცავს. ასეთ შემთხვევაში ქართული მორფემების მნიშვნელობები დესემანტიზირებულია.

FLEx-ის პროგრამაში ინტეგრირებისათვის მზად არის 2023 წლის საველე ექსპედიციის დროს ჩაწერილი მასალის 8 საათი, რომელიც მოიცავს სენაკის, აბაშის, ხობის, ფოთის, ზუგდიდის და ჩხოროწყუს ტექსტებს. აღნიშნული მასალის ანალიზის შემდეგ (რასაც ასევე დავემატება სამურზაყანოულის ტექსტების ანალიზი) გვექნება სრული სურათი თანამედროვე პერიოდისათვის მეგრულის ენობრივი (ლექსიკურ-გრამატიკული) მდგომარეობისა და მისი დიალექტების განმასხვავებელი ნიშნების შესახებ. ასაკობრივად განსხვავებულ რესპონდენტთა მეტყველების ერთმანეთთან შედარება კი საშუალებას მოგვცემს, დავადგინოთ ენობრივი ცვლილებების თვისობრიობა და რაოდენობა, რამაც უნდა განსაზღვროს ენის საფრთხეში ყოფნის ხარისხი.

დამოწმებანი

- გერსამია, რუსუდან და ირინა ლობჯანიძე. 2022. *მეგრულის კონვერტორი* <https://irinalobzhanidze.com/megrelian/converter/converter.html> . ბოლო წვდომა 2022 წლის 15 ივნისი.
- გუდავა, ტოგო. 1969. მახვილის ადგილისათვის მეგრულში. კრებულში: *გიორგი ახვლედიანი – 80, საიუბილეო კრებული*, რედ. შოთა ძიციგური, 106-111, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- გუდავა, ტოგო და თამაზ გამყრელიძე. 1981. თანხმოვანთკომპლექსები მეგრულში. კრებულში: *აკაკი შანიძეს*, რედ. შოთა ძიციგური, 202-243. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- კარტოზია, გურამ, რუსუდან გერსამია, მათა ლომია და თათა ცხადაია. 2010. *მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი*. თბილისი: მერიდიანი.
- ქაჯაია, ოთარ. 1956. /ლ/ ფონემისათვის მეგრულის მარტვილურ-ბანძურ თქმაში. *ცხინვალის პედინსტიტუტის შრომები*, ტ. III.
- ქირია, ჭაბუკი, ლალი ებუგბაია, ომარ მემიშიში და მერაბ ჩუხუა. 2015. *ლაზურ-მეგრულის გრამატიკა I. მორფოლოგია*, თბილისი: მერიდიანი.
- ქობალავა, იზაბელა. 2010. აწმყოს ფუძის ერთი თავისებურებისათვის მეგრულში. *ენათმეცნიერების საკითხები I-II*: 234-249.
- Кипшидзе, Иосиф. 1914. *Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем*. С.-Петербург: Типография Императорской Академии Наук.
- შენგელია, ეთერ, ნათია ფონიავა და მათა მემიშიში. 2020. *მეგრულ-ლაზური ინტონაცია*, თბილისი: უნივერსალი.
- Bowern, Claire. 2008. *Linguistic Fieldwork: A Practical Guide*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Dillman, Don A. 1978. *Mail and Telephone Surveys: The Total Design Method*. New York: Wiley.
- Gippert Jost, Nikolaus P. Himmelmann and Ulrike Mosel, eds. 2006. *Essentials of Language Documentations*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Moseley, Christopher and Alexandre Nicolas. 2021. UNESCO: World Atlas of Languages: Mingrelian. UNESCO. <https://en.wal.unesco.org/languages/mingrelian>.
- SIL Fieldworks Language Explorer (FLeX), Version 9.1. (2024, January 01). Retrieved from Fieldwork: Language Technology: <https://software.sil.org/fieldworks/>

ირინა ლობჯანიძე, ერეკლე მალრაძე, სვეტლანა ბერიკაშვილი,
ანზორ გოზალიშვილი, თამარ ჯალალონია
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო
irina_lobzhanidze@iliauni.edu.ge

ქართული ენის უნივერსალური სინტაქსური ანოტირების პრინციპები*

ნაწილი 1. შესავალი

ბუნებრივი ენის დამუშავების მთავარ ამოცანას წარმოადგენს უნივერსალური ენობრივი რესურსების შექმნა მსოფლიოს სხვადასხვა ენისთვის, რომლებსაც განეკუთვნება სხვადასხვა ენობრივი პროექტის ფარგლებში შექმნილი როგორც პროგრამული მომსახურება, ასევე მონაცემთა ბაზები (მაგ. უნივერსალური სინტაქსური დამოკიდებულებები (UD),¹ უნივერსალური მორფოლოგია (UniMorph),² ფრაზეოლოგიური შესიტყვებების პარსინგი (PARSEME)³ და სხვ.). უნივერსალური დამოკიდებულებების პერსპექტივიდან გამომდინარე, ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან რესურსს უნივერსალურ დამოკიდებულებათა ინიციატივა წარმოადგენს, რომელიც უზრუნველყოფს სხვადასხვა ენის კროსლინგვისტურ ანოტირებას სინტაქსურ ხეთა ბანკების გაზიარების მიზნით. ამ მხრივ, აღსანიშნავია, რომ ეს რესურსი არც ერთ ქართველურ ენას არ მოიცავს, არც ქართულს მოიცავდა 2023 წლამდე. აღნიშნული კი გამოწვეული იყო შემდეგი გარემოებებით: პირველი, ქართული განიცდის მონაცემების უკმარისობას; მეორე, რესურსები, რომლებიც იქმნება სხვა ენებისათვის, ნაკლებად გამოსადეგია ქართულისათვის ანოტირების მორფოსინტაქსური სქემატური სხვაობების გამო. ამავდროულად, რესურსები, რომლებიც შეიქმნა ქართულისათვის, როგორცაა მორფოლოგიური ანალიზატორი და

* კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით [FR-22-20496]. წინამდებარე პუბლიკაციაში გამოთქმული ეკუთვნის ავტორებს და შესაძლებელია არ ასახავდეს ფონდის შეხედულებებს.

1 იხ. <https://universaldependencies.org/>, ბოლო წვდომა: 2023 წლის 2 დეკემბერი.

2 იხ. <https://unimorph.github.io/>, ბოლო წვდომა: 2023 წლის 2 დეკემბერი.

3 იხ. <https://typo.uni-konstanz.de/parseme/>, ბოლო წვდომა: 2023 წლის 2 დეკემბერი.

გენერატორი (Lobzhanidze 2022) ახდენენ ლემების, მეტყველების ნაწილებისა და მორფოსინტაქსური ტეგების მიწერას, თუმცა არ ახდენენ ომონიმურ განმსგავსებას და სინტაქსურ ანალიზს; ასევე, მონაცემები ქართული ენის კორპუსიდან (GLC)⁴ და KartNLP⁵ არ არის საკმარისი ზემოხსენებული მიზნებისათვის.

ქართული ენის სინტაქსური ანოტირების სქემების შემუშავება საფუძველს წარმოადგენს რთული მორფოლოგიის მქონე ენების სინტაქსური პარსინგისათვის და, ასევე, მცირე რესურსების მქონე ენების (როგორცაა ქართველური ენები) დამუშავების გაუმჯობესებისათვის. წინამდებარე ანგარიში აღწერს ქართული ენის სინტაქსური ანოტირების სქემების შემუშავებასთან დაკავშირებულ ზოგიერთ საკითხს და წარმოადგენს ქართული ენის მორფოსინტაქსური კომპიუტერული ანალიზისა და უნივერსალურ სინტაქსურ დამოკიდებულებათა პროექტის (# FR-22-20496) ანგარიშის ნაწილს.

ნაშრომი შედგება ოთხი ნაწილისაგან. პირველი ნაწილი მოკლედ აღწერს სხვადასხვა ენობრივ რესურსს, რომელიც ხელმისაწვდომია ქართული ენის შემთხვევაში (XPOS დონე) ანოტირების და ტეგირების სხვადასხვა დონეზე, არსებულ კორპუსებს და მათი მონიშვნის დონეებს და აღნიშნავს სინტაქსური ანოტირების საჭიროებას. მეორე ნაწილი ყურადღებას ამახვილებს პროგრამულ უზრუნველყოფაზე, რომელიც გამოიყენება ქართული ენის არსებული ტეგსეტების უნივერსალურ დამოკიდებულებათა ფორმატთან დასაკავშირებლად ენაზე დამოკიდებული ტეგსეტის (UPOS) და თვისებათა ტეგსეტის (FEATS) დონეზე და იმ ფუნქციებზე, რომლებიც გამოტოვებულია UPOS და FEATS დონეზე, ხოლო მესამე ნაწილში განიხილება ქართული ენის სინტაქსური ანოტირების პრინციპები შესაბამისი ფორმატის ფაილების მაგალითზე (Georgian-ud-test.conllu, README.md და ა.შ.) და ენობრივი დოკუმენტირების ფაილები (introduction.md და index.md), რომლებიც უკვე ატვირთულია GitHub⁶-ზე. მეოთხე ნაწილი აჯამებს შესრულებულ სამუშაოს და აღწერს სინტაქსური ხეთა ბანკის განვითარების სამომავლო პერსპექტივას.

ნაწილი 2. ქართული ტეგსეტის უნივერსალურ დამოკიდებულებათა ტეგსეტთან დაკავშირების პრინციპებისათვის

სინტაქსური უნივერსალიების კვლევის თეორიული საფუძველი, როგორც წესი, ორ თეორიულ ჩარჩოს მოიცავს, კერძოდ, ფუნქციონა-

4 იხ. <http://corpora.iliauni.edu.ge/>, ბოლო წვდომა: 2023 წლის 2 დეკემბერი.

5 იხ. <https://kartnlp.iliauni.edu.ge/>, ბოლო წვდომა: 2023 წლის 2 დეკემბერი.

6 იხ. https://github.com/UniversalDependencies/UD_Georgian-GLC/tree/dev/ და https://github.com/UniversalDependencies/docs/blob/pages-source/_ka/, ბოლო წვდომა; 2023 წლის 2 დეკემბერი.

ლურ-ტიპოლოგიურს (გრინბერგი 1966 და სხვ.) და ფორმალურ-გენერაციულს (ჩომსკი 1976 და სხვ.). ბუნებრივი ენის დამუშავების ფარგლებში ზემოაღნიშნული თეორიული ჩარჩოების გამოყენება, ძირითადად, ორიენტირებულია ერთიან მიდგომაზე, რომელიც უზრუნველყოფს კროსლინგვისტურ ენობრივ აღწერას მეტყველების ნაწილების (PoS) ტეგირების, კომპონენტებისა და დამოკიდებულებათა პარსინგისა და კორპუსზე დაფუძნებული მიდგომების დონეზე. ქართულისათვის ანოტირების სქემის შემუშავების თეორიულ საფუძველს წარმოადგენს ენობრივი უნივერსალიებისა და შესაბამისი ქართული ენისათვის დამახასიათებელი სინტაქსური სტრუქტურების აღწერა, ხოლო პრაქტიკულ საფუძველს – კომპიუტერული ენობრივი რესურსების გამოყენება სინტაქსური ანალიზისთვის. აღნიშნული წინაპირობები გამოიყენება შემდეგი მიზნების მისაღწევად: ა) ქართული ენის სინტაქსური ფუნქციებისა და დამოკიდებულებების განსაზღვრისათვის; ბ) ქართულის ენის ანოტირების სახელმძღვანელოს შესადგენად; გ) ცალკეული მეტყველების ნაწილებისათვის (PoS) უნივერსალურ დამოკიდებულებათა ანოტირების სქემის შესამუშავებლად წინადადების შემდეგი ტიპებისათვის: მარტივი, რთული თანწყობილი, რთული ქვეწყობილი; დ) სატესტო ხეთა ბანკის შესაქმნელად. ზემოაღნიშნული მიზნების მიღწევა მჭიდროდ უკავშირდება დამოკიდებულებათა გრამატიკის მეთოდებს, რომლებიც გამოიყენება ქართული წინადადებების მონაცემთა სახით წარმოსადგენად, რადგანაც ქართულს, ისევე როგორც სხვა ენებს, აქვს იერარქიული სტრუქტურა (კვაჭაძე 1996), რომელიც მოიცავს სახელურ შესიტყვებებს, ზმნურ შესიტყვებებს და ა.შ.

არსებული მონაცემების შეჯერების მიზნით, ქართული ენის არსებული ტეგსეტიები (Lobzhanidze 2021, 2022) შედარდა უნივერსალურ დამოკიდებულებათა ტეგსეტს და შემუშავდა უნივერსალურ დამოკიდებულებათა ქართული ენის შესაბამისი ტეგსეტიების ორი სია:

- უნივერსალური მეტყველების ნაწილების (UPOS) ტეგების სია ემსახურება მეტყველების ძირითადი ნაწილების მონიშვნას. UPOS ტეგების გარდა, უნივერსალურ დამოკიდებულებათა (CoNLL-U) ფორმატი უზრუნველყოფს ქართული ენისათვის დამახასიათებელი მეტყველების ნაწილების ტეგირებას პირობითი ენობრივი (XPOS) ტეგების გამოყენებით. შესაბამისად, .conllu ფორმატის სატესტო ფაილიც მოიცავს შესაბამის ველს, რომელიც ემსახურება XPOS ტეგების ჩვენებას. ტეგსეტიების შეჯერებისას გამოვლინდა რამდენიმე განმასხვავებელი ნიშანი, რომლითაც უნივერსალური ტეგსეტი განსხვავდება ქართული

ენის ტრადიციული ტევსეტიკისგან, კერძოდ, უნივერსალური დამოკიდებულებების მიხედვით, ზოგადი არსებითი სახელები აღინიშნება როგორც NOUN, ხოლო შესაბამისი საკუთარი არსებითი სახელები როგორც PROP. მაშინ როცა ქართული ენის ამოსავალ ტევსეტებში (2021, 2022) ზოგადი არსებითი სახელები წარმოდგენილია როგორც +Noun ან Nc, ხოლო საკუთარი სახელები – როგორც +Noun+Prop ან Np.

- ლექსიკური თვისებების (FEATS) ტევების სია, რომელიც იყოფა ლექსიკურ თვისებებად, მაგ. ნაცვალსახელის ტიპი (PronType), რიცხვითი სახელის ტიპი (NumType) და სხვ. და ფლექსიურ თვისებებად სახელური და ზმნური პარადიგმებისათვის, მაგ. რიცხვი (Number), ბრუნვა (Case) და სხვ. სახელური და ზმნური პარადიგმების ტევების სიები, ბუნებრივია, განასხვავებენ თვისებებს, რომლებიც გამოიყენება მხოლოდ სახელებთან ან მხოლოდ ზმნებთან. გამოვლინდა, ასევე, ზოგიერთი ქართული ენისთვის დამახასიათებელი თავისებურებაც, მაგ. მიახლოებითი რიცხვითი სახელები, გვარის სხვადასხვა ტიპი და ა.შ.

ქართული ენის სინტაქსური ტევები წარმოდგენილია უნივერსალურ დამოკიდებულებათა ტევების სიის სახით და შედარებულია უნივერსალურ დამოკიდებულებათა სიასთან, რომელიც ხელმისაწვდომია <https://universaldependencies.org/u/dep/index.html>. ქართული ენისთვის დამახასიათებელი ინფორმაცია, როგორიცაა ტოკენიზაცია და სეგმენტაცია, ინფორმაცია ქართული ენის მორფოლოგიისა და სინტაქსის შესახებ, ინფორმაცია ზემოაღნიშნული ტევებისა და თვისებების შესახებ, აიტვირთა GitHub-ის საცავში ამოსავალი introduction.md და index.md ფაილების სახით.⁷

ნაწილი 3. ქართული ენის სინტაქსური ანოტირების პრინციპები

ქართული ენის კორპუსი (დობორჯგინიძე და ლობჯანიძე 2012-2019) და ქართული ენის ანოტირების ხელსაწყოები, როგორიცაა: ტოკენიზატორი, მორფოლოგიური ანალიზატორი და გენერატორი (Lobzhanidze 2022) გამოიყენება ცალკეული ტოკენების ლემატიზაციისა და მორფოსინტაქსური ანოტირებისათვის. აღნიშნულ რესურსებს დაემატა სინტაქსური ფუნქციების მონიშვნის სკრიპტები. შესაბამისად, პროექტზე მუშაობისას მოხდა თეორიული და კომპიუტერული მიდგომების გამოყენება წინადადებების საზღვრე-

⁷ იხ. https://github.com/UniversalDependencies/docs/blob/pages-source/_ka/, ბოლო წვდომა: 2023 წლის 2 დეკემბერი.

ბისა და სინტაქსური დამოკიდებულებების მისანიჭებლად, კერძოდ:

- ქართული ენის სინტაქსური ფუნქციებისა და დამოკიდებულებების განსაზღვრა, რომელიც მოიცავს შესიტყვების სტრუქტურის მონაცემთა აღწერასა და ანალიზს, წინადადების შემადგენელ ნაწილებს შორის ფუნქციონალური ურთიერთობებისა და ქართული ენის დამოკიდებულებათა მიმოხილვას;
- ქართულის სინტაქსური ანოტირების ინსტრუქციების შედგენა, რომელშიც წარმოდგენილია ინფორმაცია სახელური შესიტყვების (მაგ. განსაზღვრებისა და ფუნქციური სიტყვების დამოკიდებულების და ა.შ.) შესახებ, მარტივი (მაგ. გარდაუვალი და გარდამავალი წინადადებების, ვალენტობის ცვლილებისა და ა.შ.) და რთული (მაგ. ქვეწყობილი და თანწყობილი) წინადადებებისა და სხვა კონსტრუქციების შესახებ (საჭიროების შემთხვევაში);
- უნივერსალურ დამოკიდებულებათა ანოტირების სქემების შემუშავება ცალკეული მეტყველების ნაწილებისათვის წინადადებების ტიპების გათვალისწინებით: მარტივი, რთული ქვეწყობილი, რთული თანწყობილი, რომელიც მოიცავს დოკუმენტირებული ტეგების, თვისებებისა და სინტაქსური ურთიერთობების მიმოხილვას სინტაქსური ანოტირების წინასწარ შემუშავებული ინსტრუქციების შესაბამისად, რომლებიც მოიცავენ ინფორმაციას სიტყვებს შორის დამოკიდებულებათა ურთიერთობების, ფუნქციონალური სიტყვების სტატუსისა და შერჩეული დამოკიდებულებების ტაქსონომიის შესახებ.

ქართული ენის წინასწარ შემუშავებული საწყისი ფაილი (Georgian-ud-test.conllu) მოიცავს 151 წინადადებას, რაც 2123 ტოკენს შეადგენს. წინადადებების რაოდენობა განისაზღვრა მოდელის მინიმალური მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად. მოდელში იგულისხმება დასწავლის გზით UDPIPE⁸ რესურსის გამოყენებით მოდელის შექმნა. წინადადებები შემთხვევითი პრინციპით შეირჩა ქართული ენის კორპუსიდან (დობორჯგინიძე და სხვ. 2012-2019). შემუშავებული ფაილი 10 სვეტისგან შედგება, მათ შორის:

- ID: დამოკიდებულების ხის მიხედვით სეგმენტირებული წინადადება, რომლის ტოკენიზაცია შესრულებულია ქართული ენის კორპუსის ანოტირების მიხედვით, რომელსაც შეემატა მრავალსიტყვიანი ტოკენების ავტომატური ტოკენიზაცია. წინადადებების ნუმერაცია 00001-დან იწყება;

8 იხ. <https://ufal.mff.cuni.cz/udpipe/2/models>, ბოლო წვდომა: 2023 წლის 2 დეკემბერი.

- FORM: სიტყვის ფორმა ან პუნქტუაციის სიმბოლო ქართული ენის კორპუსის ანოტირებიდან;
- LEMMA: სიტყვის ამოსავალი ლემა, რომელიც ავტომატურად განისაზღვრება ქართული ენის კორპუსის ანოტირებიდან;
- UPOS: მეტყველების ნაწილების უნივერსალური ტეგები, რომლებიც უკავშირდება ქართული ენის კორპუსის ამოსავალ ანოტირებას;
- XPOS: ენის მეტყველების ნაწილის ტეგსეტი დობორჯგინიძის და ლობჯანიძის (2012-2019) და ლობჯანიძის (2022) მიხედვით;
- FEATS: მორფოლოგიური თვისებების სია, რომელიც შედგენილია ქართული ენის კორპუსის ანოტირების მიხედვით;
- HEAD: მიმდინარე სიტყვის თავი ამოიცნობა და მოინიშნება ავტომატურად ხელით ჩასწორების გზით;
- DEPREL: სიტყვების უნივერსალური დამოკიდებულებები ამოიცნობა და წინადადების თავს (HEAD) დაუკავშირდება ავტომატურად ხელით ჩასწორების გზით;
- DEPS: დამოკიდებულების გრაფიკი მეთაური წყვილების სახით გასნაზღვრება ავტომატურად ხელით ჩასწორების გზით;
- MISC: მოიცავს ინფორმაციას ტოკენების ავტომატური სეგმენტირებისა და ტრანსლიტერაციის შესახებ.

ნაწილი 4. დასკვნები

უნივერსალურ დამოკიდებულებათა ხელსაწყოების გამოყენებით შესაძლებელი ხდება ხეთა ბანკის კროსლინგვისტური თანმიმდევრული ანოტირება, რაც მნიშვნელოვანია მულტილინგვური პარსერებისა და კროსლინგვისტური დასწავლის უზრუნველყოფისათვის ენობრივი ტიპოლოგიის პერსპექტივის გათვალისწინებით. და ვინაიდან დღემდე არ არსებობს ქართული ენის ხეთა ბანკი, უნივერსალური დამოკიდებულებების სინტაქსური მოდელის კვლევა ძალიან მნიშვნელოვანია სხვადასხვა პერსპექტივიდან გამომდინარე. ამრიგად, ანგარიშიში წარმოდგენილია ქართულის სინტაქსური ანოტირების სქემის შექმნის საწყისი ეტაპი, რომელიც ემსახურება ქართული ენობრივი მონაცემების თავსებადობის უზრუნველყოფას კროსლინგვისტურ ჭრილში და სამომავლოდ გამოყენებული იქნება ქართული ენის ხეთა ბანკის შესაქმნელად. ამ მომენტისათვის ზოგიერთი თვისება კიდევ უნდა დაემატოს ენობრივ დოკუმენტაციას და საცავი ხელახლა განახლდება ივნისისათვის. სამომავლო პერსპექტივები მჭიდროდ

უკავშირდება ქართული ენის ლინგვისტური მოდელის გაწვრთნას UDPIPE-ის გამოყენებით.

დამოწმებანი

- დობორჯგინიძე, ნინო და ირინა ლობჯანიძე. 2012-2019. *ქართული ენის კორპუსი*. თბილისი. <http://corpora.iliauni.edu.ge/>.
- კვაჭაძე, ლეო. 1996. *თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი*. თბილისი: რუბიკონი.
- Chomsky, Noam. 1976. *Reflections on Language*. London: Temple Smith.
- de Marneffe, Marie-Catherine, Bill MacCartney and Christopher D. Manning. 2021. Generating Typed Dependency Parses from Phrase Structure Parses. *Computational Linguistics*, vol. 47, Issue 2: 255-308.
- Greenberg, Joseph. 1966. *Universals of Language*. Cambridge: MIT Press.
- Lobzhanidze, Irina. 2022. *Finite-State Computational Morphology: An Analyzer and Generator for Georgian*. Cham: Springer.
- , 2021. *MULTEXT-East Morphosyntactic Specifications, Revised Version 6: Georgian Specifications*. August 20. <http://nl.ijs.si/ME/V6/msd/html/msd-ka.html>.
- Nivre, Joakim, Bandmann Megyesi, Beáta. 2007. Bootstrapping a Swedish Treebank Using Cross-Corpus Harmonization and Annotation Projection. In *Proceedings of the Sixth International Workshop on Treebanks and Linguistic Theories*, eds. Koenraad De Smedt and Jan Hajič and Sandra Kübler. NEALT Proceedings Series, vol. 1: 97-102. Bergen: Northern European Association for Language Technology (NEALT).
- Nivre, Joakim and Chiao-Ting Fang. 2017. Universal Dependency Evaluation. In *Proceedings of the NoDaLiDa 2017 Workshop on Universal Dependencies (UDW)*, eds. Marie-Catherine de Marneffe, Joakim Nivre and Sebastian Schuster, 86-95. Gothenburg, Sweden: Association for Computational Linguistics.

აბსტრაქტები ABSTRACTS

Rusudan Gersamia, Irina Lobzhanidze,
Tamuna Skhulukhia, Nino Tsulaia

*Ilia State University, Georgia
rgersamia@iliauni.edu.ge*

Documentation of Megrelian: A Report on Linguistic Expeditions to Samegrelo (2022-2023)

During the summers of 2022 and 2023, linguistic expeditions were carried out to Samegrelo. Within this initiative, linguistically valid, genre- and thematically diverse material, totaling up to 55 hours, was generated for the FLEx program so as to document the current sociolinguistic situation in Samegrelo. This was done through pre-designed questionnaires.

The field material from 2022 was entered into FLEx and processed for 6 hours and 23 minutes. This comprised 102 pages of text, consisting of 3,481 sentences and 26,972 unique forms.

At the current stage, the linguistic evidence suggests that the dialects of the Megrelian language do not show a tendency towards uniformity. Instead, they maintain distinctions at the phonetic, morphonological, and morphological levels. Generally, changes in the Megrelian language affect vocabulary and syntax, and are caused by the influence of Georgian.

**Irina Lobzhanidze, Erekle Maghradze, Svetlana Berikashvili,
Anzor Gozalishvili, Tamar Jalaghonia**

*Ilia State University, Georgia
irina_lobzhanidze@iliauni.edu.ge*

Universal Syntactic Annotation Guidelines for Georgian

One of the most crucial Natural Language Processing (NLP) tasks is associated with the universality-driven development of language resources for different languages (e.g. Universal Dependencies (UD), UniMorph, PARSEME, etc.). This article describes the possibility of creating a Syntactic TreeBank for Georgian, and consists of four sections.

The first section briefly describes different linguistic resources that exist concerning Georgian and mentions the importance of syntactic annotation. The second section focuses on the tools used for mapping the existing targets for Georgian to the UD format. The third section includes a description of the principles of syntactic annotation and language-specific documentation files, while the fourth section summarizes the work done and describes the future stages of the development of the syntactic TreeBank.

კონფერენციის მიმოხილვა

CONFERENCE REVIEW

თინათინ მარგალიტაძე
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო
tinatin.margalitadze@iliauni.edu.ge

პირველი საერთაშორისო კონფერენცია ლექსიკოგრაფიაში ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტში

2023 წლის 10-12 ნოემბერს, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტში ჩატარდა პირველი საერთაშორისო კონფერენცია „ლექსიკოგრაფია 21-ე საუკუნეში“. კონფერენცია 2022 წელს დააარსეს ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტმა და ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა. კონფერენციის ორგანიზატორია ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის „ლექსიკოგრაფიისა და ენობრივი ტექნოლოგიების ცენტრი“.

კონფერენცია ჩატარდება ორ წელიწადში ერთხელ მონაცვლეობით, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტსა და ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში.

კონფერენციის მიზანია, საქართველოში შექმნას ფორუმი თანამედროვე ლექსიკოგრაფიის საკითხებზე სამსჯელოდ, დარგის შემდგომი პოპულარიზაციისათვის როგორც ჩვენს ქვეყანაში, ისე მთელ რეგიონში. ლექსიკოგრაფიამ, მისი მრავალსაუკუნოვანი არსებობის მანძილზე, დიდი ევოლუცია განიცადა. იგი მუდამ ფუნქციონირებდა და მიჰყვება ენათმეცნიერებისა თუ სხვა მომიჯნავე დარგების მიღწევებს, რომლებიც საფუძვლად ედებოდა ახალ თეორიებს, მეთოდებსა თუ მიდგომებს. მაგრამ ციფრულმა ეპოქამ ყველაზე დიდი გამოწვევების წინაშე დააყენა დარგი, განაპირობა რევოლუციური ცვლილებები და ლექსიკოგრაფია გადააქცია თანამედროვეობის ერთ-ერთ ყველაზე დინამიკურ და სწრაფად განვითარებად დარგად. ბექტდურმა ლექსიკონებმა გზა დაუთმეს ელექტრონულ და ონლაინლექსიკონებს, რამაც თანდათან მოითხოვა მრავალი თეორიული და პრაქტიკული საკითხის გადაზრება. სწრაფი პროგრესი ენობრივი ტექნოლოგიებისა და ხელოვნური ინტელექტის სფეროში და უფრო სრულყოფილი და დახვეწილი აპლიკაციების შექმნის მოთხოვნა ქმნის იმის საჭიროებას, რომ ლექსიკოგრაფებმა წინ გაიხედონ და განსაზღვრონ ლექ-

სიკოგრაფიისა და ლექსიკოგრაფების ადგილი ამ ახალი რეალობის გათვალისწინებით. თანამედროვე ლექსიკოგრაფია ქვეყნის მართლმადიდებლური და რელიგიური დარგად გადაიქცა. ამგვარი ინტერდისციპლინური საქმიანობისას, მეცნიერებს სჭირდებათ, იყვნენ ინოვაციურები, ეძებონ ახალი გზები, მეთოდები, მიდგომები. მეორე მხრივ, ციფრული ტექნოლოგიების შემოჭრა ფილოლოგიაში ხანდახან იწვევს მეტისმეტ ყურადღებას ტექნოლოგიებისადმი და მათი შესაძლებლობების გადაჭარბებულ შეფასებას, შინაარსის საზიანოდ. აქაც საჭიროა სხვადასხვა მეთოდისა და მიდგომის შემოქმედებითი კომბინაცია.

ზემოხსენებული ვითარების თვალსაზრისით, ქართული ლექსიკოგრაფიის დღევანდელი მდგომარეობა განსხვავდება ევროპული ქვეყნების მდგომარეობისგან. ქართულ ლექსიკოგრაფიაში ჯერ კიდევ ძალიან ბევრი რამ არის გასაკეთებელი, ძალიან ბევრი ენობრივი რესურსია შესაქმნელი, რომლებიც საფუძვლად უნდა დაედოს ენობრივი ტექნოლოგიებისა და აპლიკაციების განვითარებას. სწორედ ამიტომ არის მნიშვნელოვანი ასეთი ფორუმის საქართველოში ჩატარება, რომელმაც ხელი უნდა შეუწყოს ამ მნიშვნელოვანი დარგის სწორ განვითარებას ჩვენს ქვეყანაში, რეგიონსა და საქართველოს მსგავს სხვა ქვეყნებში. იმედი გვაქვს, რომ კონფერენცია დაეხმარება ამ სფეროში მომუშავე მეცნიერებს ევროპული, და ზოგადად, საერთაშორისო ცოდნისა და გამოცდილების გაცნობასა და საკუთარი მიდგომებისა და მეთოდოლოგიების შემუშავებაში, რომლებიც მოერგება მათ ენებსა და ენობრივ ვითარებას. ასევე იმედი გვაქვს, რომ კონფერენცია ხელს შეუწყობს რეგიონში დარგის პოპულარიზაციას და ნიჭიერი ახალგაზრდების მოზიდვას ლექსიკოგრაფიის სფეროში სამუშაოდ.

კონფერენციის თემატიკა მოიცავდა შემდეგ მიმართულებებს: ლექსიკოგრაფია და ენობრივი ტექნოლოგიები; ლექსიკოგრაფია და კორპუსის ლინგვისტიკა; ლექსიკოგრაფია სპეციალური ენებისათვის, ტერმინოლოგია და ტერმინოგრაფია; ლექსიკოგრაფიული თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ლექსიკოლოგიური საკითხები; ორენოვანი ლექსიკოგრაფია; ლექსიკონის შექმნის პროცესი; ლექსიკონის მომხმარებელთა კვლევა და ლექსიკონის დიდაქტიკა.

კონფერენციაზე წარმოდგენილმა ყოველმა მოხსენებამ გაიარა ორი ანონიმური რეცენზირება.

კონფერენციის მუშაობაში მონაწილეობდა 55 მეცნიერი საქართველოდან, დანიიდან, ავსტრიიდან, უნგრეთიდან, აშშ-დან, საფრანგეთიდან, იტალიიდან, ესპანეთიდან, პორტუგალიიდან, მექსიკიდან, გერმანიიდან და სხვა ქვეყნებიდან. ქართველი მეცნიერები წარმო-

ადგენდნენ 5 ქართულ უნივერსიტეტს: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტს, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტს, ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტსა და სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტს.

მისასალმებელია, რომ კონფერენციაში მონაწილეობდნენ ახალგაზრდა მეცნიერები, მაგისტრანტები, დოქტორანტები, მათ შორის ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექსიკოგრაფიის მიმართულების დოქტორანტები, ლექსიკოგრაფიის ევროპული სამაგისტრო პროგრამის (European Master in Lexicography) როგორც კურსდამთავრებულები, მათ შორის ქართველი კურსდამთავრებულები, ისე ამჟამინდელი სტუდენტები.

კონფერენციაზე გაიმართა 11 სამეცნიერო სხდომა, მონაწილეებმა მოისმინეს 37 მოხსენება, მათ შორის სამი პლენარული მოხსენება, 25 მოხსენება, 9 კვლევა კი პოსტერების სახით იყო წარმოდგენილი.

პირველი საერთაშორისო კონფერენციის წამყვანი თემატიკა იყო: „ლექსიკოგრაფია ტრადიციული მეთოდებისა და თანამედროვე ტექნოლოგიების სინთეზის გზით“.

კონფერენციის ორენოვანი პროგრამა, თეზისების კრებული და სრული მოხსენებების კრებული გამოქვეყნებულია კონფერენციის ვებსაიტზე.

Pius ten Hacken

University of Innsbruck, Austria
pius.ten-hacken@uibk.ac.at

Conference Report: International Conference Lexicography in the XXI Century, Tbilisi 10-12 November 2023

The international conference *Lexicography in the XXI Century* took place at Ilia State University in Tbilisi and was organized by the Centre for Lexicography and Language Technologies. In the space of three full days, it featured three keynote lectures, 25 regular papers and a poster session with nine posters.

Conferences can be conceived of in two ways. One view of a conference is that it is a vehicle for presenting new ideas, another that it is an occasion for making new contacts and renewing existing ones. Both are important goals, but it is essential to keep a proper balance between them. That a conference is called *international* produces a certain risk in this respect. In an extreme interpretation of the former view, the audience is less important than the confirmation that one has given the presentation at an international conference. I can confirm that such conferences take place, because I found myself attending them and justifying the predicate *international*. This may serve to demonstrate research activity, but it is not very satisfactory otherwise. In an extreme interpretation of the latter view, attendance at the sessions is less important than the conversations during the breaks. I have also attended such conferences. They are often large international conferences with many parallel sessions, which makes it difficult to navigate to a good personal selection for attendance.

The organization of the programme in Tbilisi and the way the delegates shaped it ensured that we stayed well clear of either of these extremes. The absence of parallel sessions brought all participants together in one room, so that we built up a shared experience. The predicate *international* did not depend on only a few invited participants from abroad. With an almost equal share of presentations, scholars from a wide range of European and North American countries ensured a genuine international exchange. Georgian lexicographers and lexicologists took this opportunity to present their work to an international audience and engage in discussions with them. They showed that there

is every reason that in the case of Georgia, international exchange implies a bidirectional mode of communication. The particular historical and linguistic background in Georgia has resulted in specific features of lexicographic relevance that are also interesting for scholars from different backgrounds, if only because they call into question assumptions one has not consciously thought about before. The coffee breaks and the lunch breaks provided opportunities to explore these issues in more detail. If any proof was needed, they showed that a conference in presence is incomparably more fruitful than an online one.

Each day, the programme started with a keynote lecture. The three keynote lectures framed the other presentations by a well-thought selection of topics. On the first day, my presentation focused on the position of theory in lexicography and compared it to the situation in medicine, which can be thought as the prototypical example of applied science. On the second day, Lars Trap-Jensen considered the future of lexicography in view of technical advances in AI, arguing that AI will not make lexicographers redundant, but will raise the standards they are expected to meet. On the final day, Tinatin Margalidze gave an overview of the recent history, current state and future perspectives of lexicography in Georgia. As for many smaller languages, there are specific challenges involved in building adequate corpora, using the opportunities offered by electronic lexicography and promoting the teaching of dictionary use to language users as well as of dictionary-making skills to future lexicographers.

While it would be impossible to mention the topics of all regular papers and posters here and unfair to select only a few, it is worth mentioning that the authors included both established scholars and PhD students. This mix was very fortunate and stimulated the exchange of ideas, because established scholars contributed their extensive knowledge gained from experience, while PhD students often presented new ideas that do not follow traditional patterns.

In the book of abstracts, the conference is presented as the first of a series. Given the quality of the presentations and the fruitful exchange of views they triggered, it is to be hoped that the series will continue building on this experience. It is good to know that there will be a second conference, organized in Batumi.

თამარ მახარობლიძე
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო
tamar.makharoblidze@iliauni.edu.ge
ლეა ნეში
უნივერსიტეტი პარიზი 8, საფრანგეთი

„სამხრეთ კავკასიური ცარცის წრე 3“ (SCCC-3)

2023 წლის 2-4 ოქტომბერს ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტში ჩატარდა ლინგვისტური კონფერენცია “სამხრეთ კავკასიური ცარცის წრე 3“ (SCCC-3) და ამავე ღონისძიების ფარგლებში გაიმართა ლინგვისტთა საერთაშორისო საშემოდგომო სკოლაც (<https://linguistics.iliauni.edu.ge/>). ეს სასწავლო-კვლევითი ფორუმი არის კომბინირებული ღონისძიება, რომელსაც 2016 წელს პარიზში ჩაეყარა საფუძველი და შედარებით მცირე სამუშაო შეხვედრებით გაგრძელდა ჩრდილოეთ ამერიკაში, ხოლო 2018 წელს თბილისში შედგა „სამხრეთ კავკასიური ცარცის წრის“ მეორე კონფერენცია. პანდემიის დროს დაწესებული შეზღუდვების გამო მცირე ხნით შეფერხდა ღონისძიების ჩატარება, თუმცა 2023 წელს შესაძლებელი გახდა SCCC-3 ფორუმის გაგრძელება პირისპირ ფორმატში.

SCCC-3-ის მიზანი იყო ადგილობრივი ქართველოლოგიური კვლევების დაახლოების ხელშეწყობა თანამედროვე ლინგვისტურ მეთოდოლოგიურ ჩარჩოსთან, ასევე უცხოეთის კვლევით ცენტრებსა და უნივერსიტეტებში მიმდინარე საენათმეცნიერო თუ ფილოლოგიურ დისკუსიებში ქართველოლოგიური მასალის აქტიურად ჩართვა; ამასთანავე, მდიდარი ქართველოლოგიური და კავკასიოლოგიური სამეცნიერო ლიტერატურის რეაქტუალიზაცია, ქართველ ახალგაზრდა მეცნიერთა ჩართვა საერთაშორისო კვლევებში და უცხოელ ახალგაზრდა მეცნიერთა შორის ქართველური ენების, როგორც უმდიდრესი საკვლევი მასალის, პოპულარიზება.

აღნიშნული პლატფორმის ამოცანები იყო:

- ქართველოლოგიის განვითარებისათვის საჭირო თანამშრომლობითი სივრცეების შექმნა საქართველოსა და მსოფლიოს წამყვან კვლევით ცენტრებში;

- ენათმეცნიერების დარგში ადგილობრივ და უცხოელ, როგორც ახალგაზრდა, ასევე გამოცდილ ქართველოლოგებს შორის დიალოგისთვის ხელის შეწყობა;
- ახალგაზრდა მეცნიერებისათვის შესაძლებლობების მიცემა, რომ ისინი გასცნობოდნენ მსოფლიოს წამყვანი ენათმეცნიერების შრომებს როგორც ქართველოლოგიის, ასევე ენათმეცნიერების სხვადასხვა დარგების მიმართულებით;
- შესაძლებლობის მიცემა ქართველი მკვლევარებისთვის, რომ მოესმინათ წამყვანი უცხოური უნივერსიტეტების პროფესორ-მკვლევართა სემინარები თანამედროვე მეთოდოლოგიური მიდგომებისა და აქტუალური საკვლევო პრობლემების შესახებ;
- ქართველოლოგიური კვლევების პოპულარიზებისთვის ხელის შეწყობა ადგილობრივ და საერთაშორისო დონეზე.

ლონისძიების მიზნებიდან და ამოცანებიდან გამომდინარე, კონფერენცია და საშემოდგომო სკოლა მოიცავდა მრავალ ლინგვისტურ სფეროს: ქართველური ენები (ქართული, სვანური, ლაზური, მეგრული), ბასკური, საფრთხეში მყოფი ენები, ენის განვითარება, ბილინგვიზმი, ყესტური ენები, ნეიროლინგვისტიკა, მორფოლოგია, ფონოლოგია, სინტაქსი, ლექსიკოგრაფია და ლექსიკოლოგია, ენობრივი მემკვიდრეობა, დიალექტოლოგია, ტიპოლოგია, კორპუსის ლინგვისტიკა და ენის ათვისება.

ცხადია, რომ ახალგაზრდა ქართველი მკვლევარებისა და ასევე სტუდენტებისთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ენათმეცნიერების განსხვავებული დარგების შესახებ ამ ტიპის მაღალკვალიფიციური ლექციების მოსმენას, ეს მათ ეხმარება საკვლევო სფეროების სწორად შერჩევაში, ასევე სამეცნიერო დიაპაზონის გაფართოებაში. როგორც უკვე აღინიშნა, ლონისძიების პირველი ეტაპი დაეთმო კონფერენციას, რომელზეც მოხსენებები წაიკითხეს ქართველმა და უცხოელმა მეცნიერებმა, შედგა პოსტერების პრეზენტაციები და ჩატარდა ტუტორიალები. კონფერენცია გაგრძელდა საშემოდგომო სკოლით, რომლის ფარგლებშიც საერთაშორისო ავტორიტეტის მქონე მეცნიერები უძღვებოდნენ კურსებს ლინგვისტიკის სხვადასხვა სფეროში. აღნიშნულმა კონფერენციამ და შემოდგომის სკოლამ შექმნა დიალოგის საშუალება ადგილობრივ და უცხოელ ქართველოლოგებს შორის, შესაძლებლობა მისცა ახალგაზრდა მეცნიერებსა და დოქტორანტებს, ერთ სივრცეში გასცნობოდნენ მსოფლიოს წამყვანი უნივერსიტეტების მკვლევართა ნაშრომებსა და უახლეს მიდგომებს, მათ შორის ენათმეცნიერების ისეთ სფეროებშიც, რომლებიც საქართველოში ჯერ არ ისწავლება.

კონფერენციასა და შემოდგომის სკოლაში მონაწილეობა მიიღეს მსოფლიოს ათეულობით წამყვანი უნივერსიტეტის პროფესორებმა და ახალგაზრდა მკვლევარებმა. განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო პოლიპერსონალური გრამატიკული სისტემების მორფოლოგიისა და მორფოსინტაქსის საკითხებს. წინა შეხვედრების მსგავსად, ღონისძიება მოიცავდა ტუტორიალებს, პრეზენტაციებსა და პოსტერ სესიებს, რამაც არაფორმალური დისკუსიისთვის უფრო დიდი სივრცე შექმნა. „სამხრეთ კავკასიური ცარცის წრე 3“ ასევე მასპინძლობდა ტუტორიალებს ბილინგვიზმის, ბავშვთა განვითარებისა და ექსპერიმენტული ლინგვისტური კვლევების შესახებ.

აღნიშნული კონფერენცია ჩატარდა ჰიბრიდულ ფორმატში. ახალგაზრდა ქართველ მკვლევარებსა და სტუდენტებს შეეძლოთ ენათმეცნიერების განსხვავებული დარგების შესახებ მაღალკვალიფიციური ლექციების მოსმენა და საერთაშორისო პროფესიული კონტაქტების დამყარება. ქართველ ენათმეცნიერებთან ერთად ღონისძიებაში მონაწილეობდნენ პროფესორები და დოქტორანტები შემდეგი ამერიკული და ევროპული უნივერსიტეტებიდან და კვლევითი ცენტრებიდან: მერილენდის უნივერსიტეტი (აშშ); უნივერსიტეტი პარიზი 8 (საფრანგეთი); CNRS – კოტ დაზურის უნივერსიტეტი, IKER. ბაიონი (საფრანგეთი); სამხრეთ კალიფორნიის უნივერსიტეტი (აშშ); პარიზის უნივერსიტეტი (საფრანგეთი); ნეგევის ბენ-გურიონის უნივერსიტეტი (ისრაელი); ბოლაზიჩის უნივერსიტეტი (თურქეთი); მილანის ბიკოკას უნივერსიტეტი (იტალია); პოლ ვალერის უნივერსიტეტი, მონპელიე 3 (საფრანგეთი); ჩიკაგოს უნივერსიტეტი (აშშ); CNRS, SFL, პარიზი (საფრანგეთი); ბარ-ილანის უნივერსიტეტი (ისრაელი); რაისის უნივერსიტეტი ჰიუსტონი, ტეხასი (აშშ); კალიფორნიის უნივერსიტეტი (აშშ); მონრეალის უნივერსიტეტი (კანადა); ლონდონის დედოფალ მერის უნივერსიტეტი (დიდი ბრიტანეთი); ტორონტოს უნივერსიტეტი (კანადა); ფლორენციის უნივერსიტეტი (იტალია); ნანტის უნივერსიტეტი (საფრანგეთი).

კონფერენციის პირველი დღე მოიცავდა ენათმეცნიერების შემდეგ სფეროებს: ფესტური ენები, ენობრივი მემკვიდრეობა, ქართველოლოგიური კვლევები და პოსტერების პრეზენტაცია. კონფერენცია მისალმებით გახსნა ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორმა ენათმეცნიერმა ნინო დობორჯგინიძემ, რის შემდეგაც წარმოდგენილი იყო მოხსენება „ფესტური ენის კვლევები საქართველოში“ (მახარო-ბლიძე, ნანიტაშვილი). ღონისძიება გაგრძელდა ტუტორიალებითა და ლექციებით. წარმოდგენილი იყო ტუტორიალი მემკვიდრული ენების შესახებ (ნატალია მეირი და მარია პოლინსკი), ტუტორიალი სვანური

მორფოლოგიის შესახებ (დევიდ ერშლერი). ლექცია ბასკური ენის შესახებ (რიკარდო ერეპარე). პარალელურად შესვენებებზე მოეწყო პოსტერების პრეზენტაციები. კონფერენციის მეორე დღეს პირველი მოხსენება წარმოადგინა ცნობილმა ამერიკელმა მეცნიერმა ჯოანა ნიკოლსმა, შემდეგ კი ბალქიზ ოზტურკმა, ომერ დემიროკმა და ომერ ერენმა გამართეს ტუტორიალი ლაზური ენის შესახებ, იოანა ჩიტორანმა და კეროლან კრაჟმა ჩაატარეს ტუტორიალი ფონოლოგიაში, შემდეგ კი სვანური ფონოლოგიის შესახებ ტუტორიალი წარადგინეს ფრანგმა პროფესორმა ჟან ლეო ლეონარდმა და იდიან შიმ. პარალელურად შესვენებებზე მოეწყო პოსტერების პრეზენტაციები. დღის ბოლოს მოხსენება კომპიუტერული ლინგვისტიკის სფეროში წაიკითხა ირინა ლობჟანიძემ. კონფერენციის ბოლო დღეს კონფერენცია გაიხსნა ცნობილი ქართველოლოგის, ქვეინ თუითის მოხსენებით ქართველურ ენათა კვლევების შესახებ. შემდეგ თინათინ მარგალიტაძემ ჩაატარა ტუტორიალი ლექსიკონის შესახებ; ფრანგი სპეციალისტები, ფოლი და ნეში კი გაუძღვნენ ტუტორიალს სინტაქსის შესახებ. შემდგომ რუსუდან გერსამიამ და ირინა ლობჟანიძემ წარმოადგინეს ტუტორიალი საფრთხეში მყოფი ენის – მეგრულის შესახებ. ბრუნვის თეორია და არგუმენტების სტრუქტურა ქართულში იყო ახალგაზრდა ქართველი მკვლევრის, სვეტლანა ბერიკაშვილის მოხსენება.

ლინგვისტთა საშემოდგომო სკოლაში უცხოელმა პროფესორებმა ენათმეცნიერების სხვადასხვა მიმართულებებში წაიკითხეს შემდეგი კურსები: ენის განვითარება (მარია ტერეზა გუასტი), ნეიროლინგვისტიკა (კურსი კარლო ჩეკეტო და მაურო ვიგანო), ბილინგვიზმის გრამატიკული ასპექტები (მარია პოლინსკი და ნატალია მირი), ჟესტური ენების ტიპოლოგია (მარია ანე სალანდრე) და მორფოლოგიის კურსი (მოჰამედ ლარაუკი).

ლონისძიების მიწურულს გაიმართა კონფერენციისა და ლინგვისტთა საშემოდგომო სკოლის დახურვის ღონისძიება და მონაწილეებს გადაეცათ სერტიფიკატები. მონაწილეებმა და დამსწრეებმა შეაფასეს პროცესი და ერთხმად აღნიშნეს, რომ ჩატარებული ღონისძიება იყო საკმაოდ მაღალი კლასის.

აბსტრაქტები ABSTRACTS

Tinatin Margalitzadze

*Ilia State University, Georgia
tinatin.margalitzadze@iliauni.edu.ge*

First International Conference on Lexicography at Ilia State University

The I International Conference *Lexicography in the XXI Century* was held at Ilia State University, Tbilisi, Georgia from 10 to 12 November 2023. The conference was established in 2022 by Ilia State University and Batumi Shota Rustaveli State University and will be held biannually.

The motto of the I International Conference was: “Lexicography – by combining traditional methods and modern technologies”.

The topics of the conference included the following: Lexicography and language technologies; Lexicography and corpus linguistics; Lexicography for Specialized Languages, Terminology, and Terminography; Lexicological Issues of Lexicographical Relevance; Bilingual Lexicography; The Dictionary-Making Process; Research on Dictionary Use and Issues of Dictionary Didactics. During the review process, each submitted abstract was evaluated by two in-dependent blind referees.

The conference aims to create a forum for the discussion of issues concerning modern lexicography in Georgia, so as to further popularize this field in our country and the region. Lexicography as a field of knowledge has undergone significant evolution and has become a truly multidisciplinary field. Rapid changes in language technology and artificial intelligence, and the demand for the creation of more sophisticated applications, compel lexicographers to look ahead and foresee the place of lexicography and lexicographers in these developments. Conference proceedings are published on the [conference website](#).

პიუს ტენ ჰაკენი

ინსბრუკის უნივერსიტეტი, ავსტრია
pius.ten-hacken@uibk.ac.at

**კონფერენციის ანგარიში: საერთაშორისო კონფერენცია
 „ლექსიკოგრაფია 21-ე საუკუნეში“; თბილისი, 10-12 ნოემბერი, 2023**

თბილისში, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტში, გაიმართა საერთაშორისო კონფერენცია „ლექსიკოგრაფია 21-ე საუკუნეში“, რომელიც ორგანიზებული იყო ლექსიკოგრაფიისა და ენობრივი ტექნოლოგიების ცენტრის მიერ. კონფერენციაზე სამი დღის განმავლობაში წარმოდგენილი იყო სამი პლენარული მოხსენება, 25 ძირითადი მოხსენება და პოსტერ-სესია ცხრა პოსტერით.

პარალელური სესიების არარსებობის წყალობით, ყველა მონაწილემ ერთ სივრცეში მოიყარა თავი, რაც ინფორმაციის გაზიარების მხრივ თანაბარ პირობებში გვაყენებდა. მეცნიერთა ფართო სპექტრი ევროპისა და ჩრდილოეთ ამერიკის ქვეყნებიდან იდეათა ქვეყნობრივად საერთაშორისო გაცვლის საშუალებას იძლეოდა. ქართველმა ლექსიკოგრაფებმა აგრეთვე ისარგებლეს შესაძლებლობით, წარედგინათ თავიანთი ნაშრომები საერთაშორისო აუდიტორიისათვის და განხილვა-მსჯელობა გაემართათ უცხოელ სტუმრებთან.

პროგრამა ყოველდღე პლენარული მოხსენებით იწყებოდა. პლენარული მოხსენებები წარმოადგინეს პიუს ტენ ჰაკენმა, ლარს ტრაპ-იენსენმა და თინათინ მარგალიტაძემ.

აღსანიშნავია, რომ ავტორთა შორის იყვნენ როგორც გამოცდილი და აღიარებული მეცნიერები, ასევე დოქტორანტურის სტუდენტები. ამგვარი წარმომადგენლობა ძალზე სასარგებლო იყო და იდეათა და მოსაზრებათა გაცვლას უწყობდა ხელს.

თეზისების კრებულში ნათქვამია, რომ ეს კონფერენცია პირველია კონფერენციათა მთელი რიგიდან. სასიამოვნო იყო იმის შეტყობა, რომ გაიმართება მეორე კონფერენცია, რომელსაც ბათუმი უმასპინძლებს.

Tamar Makharoblidze

Ilia State University, Georgia
tamar.makharoblidze@iliauni.edu.ge

Léa Nash

University of Paris 8, France

South Caucasian Chalk Circle 3 (SCCC-3)

On October 2-4, 2023, the Linguistic Conference *South Caucasian Chalk Circle 3* (SCCC-3) was held at Ilia State University, and the International Fall School of Linguists was also held within the same event (<https://linguistics.iliauni.edu.ge/>). The first SCCC met in Paris in September 2016 and was followed up by smaller meetings in North America and the second SCCC in Tbilisi in 2018. There was an unfortunate break due to the pandemic, and we were delighted to resume the meetings in person in 2023 at ISU, in Tbilisi. Following up on its general theme, SCCC-3 brought together linguists working on different aspects of the scientific study of language and experts in Georgian and South Caucasian (Kartvelian) languages and placed special emphasis on the morphology and morphosyntax of polypersonal grammatical systems. As in the prior meetings, SCCC-3 included several tutorials, presentation and poster sessions, to create as much space for informal discussions as possible. In 2023, SCCC-3 also hosted tutorials on bilingualism, child language development, and experimental design in linguistic research. The conference was followed by the Fall School of Linguistics (5-10 October).

The conference and Fall School had a big variation of linguistic fields: Kartvelian languages (Georgian, Svan, Laz, Megrelian), Basque, endangered languages, language development, bilingualism, sign languages, neurolinguistics, morphology, phonology, syntax, lexicography, language heritage, dialectology, typology, corpus linguistics and language acquisition.

Together with Georgian linguists, the professors and doctoral students from different American and European Universities and research centres (University of Maryland, USA; University of Paris 8, France; CNRS – Université Côte d’Azur, IKER, Bayonne, France; University of South California, USA; Université Paris Cité, France; Ben-Gurion University of the Negev, Israel; Boğaziçi University, Turkey; University of Milan Bicocca, Italy; University of Paul Valéry Montpellier 3, France; University of Chicago, USA; CNRS, SFL, Paris, France; Bar-Ilan University, Israel; Rice University Houston, Texas, USA, University of California, Berkeley, US; University of Montréal, Canada; Queen Mary University of London, UK; University of Toronto Canada; University of Florence, Italy; University of Nantes, France) participated in the event.

რეცენზია

BOOK REVIEW

შუქია აფრიდონიძე. მიმართვის ფორმები ახალ ქართულში: სტრუქტურა და ფუნქციონირება. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2023, 333 გვ.

2023 წლის გაზაფხულზე გამოიცა პროფესორ შუქია აფრიდონიძის მონოგრაფია „მიმართვის ფორმები ახალ ქართულში: სტრუქტურა და ფუნქციონირება“. ამ წიგნით საფუძველი ჩაეყარა ქართველოლოგიური ბიბლიოთეკის სერიას ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტში. სამწუხაროდ, ქალბატონი შუქია თავისი წიგნის გამოცემას ვერ მოესწრო. წიგნის პრეზენტაცია მისი გარდაცვალებიდან ერთი წლის თავზე გაიმართა, 25 აპრილს, ქალბატონი შუქიას დაბადების დღეს.

ისე გამოვიდა, რომ ბოლო საუბარი შუქია აფრიდონიძესთან სწორედ სახელური მიმართვის ფორმების შესახებ გვექონდა; კერძოდ, იმ საკითხებზე, თუ როგორაა წარმოდგენილი მიმართვის ფორმები ბერძნულსა და ქართულში, სწორედ მაშინ გამიზიარა ქალბატონმა შუქიამ ის დაკვირვება, რომელსაც ახლა მონოგრაფიის პირველი ნაწილის პირველ თავში ვკითხულობთ, სადაც გაშლილია მსჯელობა ანთროპონიმების შესახებ:

„ქართულში საზოგადო და საკუთარ სახელთა ვოკატივი ავლენს ორ ტენდენციას: ნებისმიერი სიგრძის თანხმოვანზე ფუძეგათავებულ აპელატივებს ო ხმოვანს ურთავს, ორ- ან მეტმარცვლიან ხმოვანზე ფუძეგათავებულ სახელებს კი უცვლელად ტოვებს, ან შეიძლება ვ თანხმოვანი დაურთოს. ასე აღწევს ენა ბუნებრივ რიტმულ ბალანსს. ისიც ჩანს, რომ ქართული ვოკატივი გაურბის ერთმარცვლიანობას და ისწრაფვის მეტი ვოკალიზაციისკენ, რაც მთავარია, **ხმოვანი აუსლაუტისკენ**“ (გვ. 36). ამ მოსაზრებას მხარს უმაგრებს ბერძნულ მამაკაცის სახელთა დამკვიდრება ქართულში ვოკატივის ხმოვანდაბოლოებიანი ფორმით: **პეტრე, პავლე, ივანე, თომა, ლუკა** და სხვ. ს. ყაუხჩიშვილი ამ ფაქტს ისტორიულად ბერძნულ-ქართული ენობრივ-კულტურული ურთიერთობის ზეპირი ტრადიციების არსებობით ხსნის, - წერს ავტორი, - მაგრამ აქვე გასათვალისწინებელია ზეპირი კონტაქტებიც ძველი ქრისტიანული სამყაროს სხვა წევრებთან. შუქია აფრიდონიძე შენიშნავს, რომ ორგანული მხოლოდ ქართულისთვის აღმოჩნდა ხმო-

ვნით დაბოლოებული ვოკატივის ფორმები არა საკუთრივ ვოკატივში, არამედ სხვა ბრუნვებშიც; და ამ კონტექსტში საინტერესოა, რომ თვით ფორმა **ქრისტე** (ბერძნული Christos-ის ვოკატივის ფორმა) მხოლოდ ქართულს შემორჩა ზეპირი გზით გავრცელებული წოდებითი ბრუნვის ფორმით (გვ. 36-37).

სპეციფიკური ვოკატიური ფორმების არსებობა – ეს ის ნიშანია, რომლითაც ქართული ენა განსხვავდება სხვა ენებისაგან, – აღნიშნავს მკვლევარი და იქვე დასძენს, რომ სწორედ სპეციფიკური ვოკატიური ფორმები გვევლინება ქართულში მიმართვების ლექსიკური გამდიდრების მასტიმულირებელ წყაროდ. მიმართვების ეს თემატური ჯგუფი ყველაზე ვრცელია და მოიცავს სხვადასხვა ასაკობრივი ჯგუფის, ადამიანთა ნათესაური თუ სოციალური ურთიერთობის (კერძოდ, ხელობა-თანამდებობისა და წოდების) ამსახველ სახელებს.

ტერმინით – მიმართვის ფორმა, როგორც თავად ავტორი განმარტავს, მრავალფეროვანი შინაარსი გამოიხატება: „**მიმართვა** შეიძლება გავიგოთ არა მარტო როგორც **მოსმობა** ან **მოწოდება** სახელით გამონათული სულიერისა თუ მასთან გათანაბრებული უსულო საგნისადმი, არამედ როგორც **მოწოდება** ამა თუ იმ მოქმედებისაკენ“ (გვ. 67). შესაბამისად, მიმართვის ფორმა არ მოიცავს მხოლოდ სახელურ მიმართვებს (წოდებით ბრუნვაში დასმულ სახელებს, იგივე ვოკატივებს: **შვილო, ძმაო, შე დალოცვილო, შე ეშმაკისფეხო, თქვენო უდიდებულესობავ...**, ის მოიცავს ზმნური მიმართვების ბრძანებით ფორმებს - იმპერატიულ მიმართვებს (სადაც მეორე პირის ფორმები ემთხვევა მეორე სერიის წყვეტილს: **იყავ > იყავი, უთხარ > უთხარი, ადექ > ადექი, იხსენ > იხსენი...**), და კითხვით მიმართვებს - ინტეროგატიულ მიმართვებს, რომლებიც, თავის მხრივ, წარმოდგენილია ორ ჯგუფად - სპეციალურ, კითხვითი სიტყვების შემცველ კითხვებად (მაგალითად, **სად იყავი?, ვინ მოვიდა?**) და ზოგად კითხვებად, რომლებიც „კი“ ან „არა“ პასუხს მოითხოვს.

შუქია აფრიდონიძე აქვე გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ მიმართვათა ჩამონათვალში პირობითად შეიძლება ასევე გამოიყოს ელიფსიის შედეგად მიღებული ე.წ. სასიგნალო მიმართვები მოწოდება-მოსმობის ფუნქციით, რომელთაც ახასიათებს თხრობითი კილოსაგან აშკარად გამორჩეული ტონის სიმაღლე და მომდევნო პაუზა (**სდექ! სწორდი! ფრთხილად!** და სხვ.)

მიმართვის ფორმების ეს კლასიფიკაცია ცხადყოფს, თუ რამდენად დიდია განხილული მასალა და რაოდენ მრავალშრიანია სამეცნიერო კვლევა, რომელიც წარმოდგენილია ამ ინტერდისციპლინური ხასიათის ნაშრომში.

ახალი ქართულის მასალას (ილუსტრაციები მოყვანილია ქართული ლიტერატურიდან) ავსებს ძველი ქართულის მონაცემებიც. როგორც თავად ავტორი აღნიშნავს, „გზადაგზა წამოჭრილ კითხვებზე პასუხის გასაცემად საჭირო გახდა ენის ისტორიის ცალკეული საკითხების გათვალისწინებაც. და ამასთან, რაკი მიმართვა დიალოგური მეტყველების სპეციფიკური კომპონენტია, რიგ შემთხვევაში მოხმობილია დიალექტოლოგიური მასალის მონაცემებიც“ (გვ. 13).

მიმართვის ფორმათა აღწერა-ანალიზის პროცესი ითვალისწინებს ფონეტიკური (შესაბამისად, რიტმულ-ინტონაციური), მორფოლოგიური, სინტაქსური, ლექსიკური და პრაგმატიკული საკითხების მიმოხილვას. აქედან გამომდინარე, ამ მონოგრაფიას მრავალმხრივი ღირებულება აქვს როგორც მორფოსინტაქსური და ლექსიკური, ასევე სოციოლინგვისტური და კულტუროლოგიური თვალსაზრისით.

მონოგრაფია ორი ნაწილისაგან შედგება. პირველი ნაწილი ეძღვნება მიმართვის ფორმათა სტრუქტურას, მეორე ნაწილი კი – მიმართვის ფორმათა ფუნქციონირებას, ადრესანტ-ადრესატის ურთიერთობის სოციოლინგვისტურ ასპექტებს.

ნიშანდობლივია, რომ პირველ ნაწილში – მიმართვის ფორმათა სტრუქტურა – ავტორი მსჯელობს ყველა იმ საკითხზე, რომლებიც პირდაპირ თუ ირიბად უკავშირდება ქართული მიმართვების ფორმირების საკითხს. ასეთია, მაგალითად, რედუცირების საკითხი მახვილის გავლენით და ზოგადად მიმართვებთან დაკავშირებული რიტმიკულ-ინტონაციური საკითხები. ქართულში რედუცირებული მიმართვების ფორმები მრავლად დასტურდება: **ქა, ჯო, ჭირიმე, ადე, აიყვა, ასწი, გამო** და ა.შ. რედუცირებული იმპერატიული ზმნური ფორმის საინტერესო მაგალითი გვხვდება „ვეფხისტყაოსანშიც“: „დაბნედილსა ნუ დამაგდებ, მიშველე რა, მარგე, მოვე!“ (გვ. 94-94).

აქვე გამოყოფდი მონაკვეთს კლიტიკების შესახებ, სადაც ავტორი მსჯელობს ენაში მიმდინარე ბუნებრივ პროცესებზე, როდესაც ხდება არა მხოლოდ სიტყვათა ინტონაციურ-აქცენტუაციური შერწყმა, არამედ სიტყვების სრული ლექსიკალიზაცია და ახალი ლექსემების შექმნა. „შეიძლება ითქვას, ჩვენ თვალწინ ერთ სიტყვად ჩამოყალიბდა ახალი სიტყვა „არადა“, – წერს ავტორი, – რომელიც შემჭიდროებული სავარაუდო ვარიანტია გამოთქმისა „ის კი არა და.“ ასეთივე პერსპექტივა უჩანს არაერთ ამჟამად ორ სიტყვად ხმარებულ ერთეულებს: **მით უფრო, მით უმეტეს, არც ერთი, ვერც ერთხელ** და სხვ.“ (გვ. 163).

პირველ ნაწილში ასევე განხილულია ფორმაუცვლელი სიტყვების გამოყენების შემთხვევები მიმართვებთან (**მითხარი, აბა! მოდი**

ერთი!..), პერიფერიული ლექსიკისა და სიტყვათწარმოების საკითხები. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა, თუ რა კანონზომიერება იჩენს თავს ახალი დერივაციული მიმართვის ფორმების გაჩენისას, როგორია ხმაბაძვითი ლექსიკის როლი სახელდებისა და, შესაბამისად, მიმართვის ფორმების წარმოებაში (**სისინა, ჭრიჭინა...**), რა თავისებურებებს ამჟღავნებს ე.წ. საბავშვო სიტყვები მიმართვებში (**წიპა, ჭიტა, ბუა...**) და სხვ. მკითხველს საშუალება ეძლევა, თვალი გაადევნოს ენაში მიმდინარე ცვლილებათა ტენდენციებს და გაეცნოს ამ ტენდენციების ლინგვისტურ შეფასებას, შეფასებას ენის ისეთი ფაქიზი მკვლევრისა, როგორც ქალბატონი შუქია აფრიდონიძეა.

მონოგრაფიის მეორე ნაწილი მთლიანად პრაგმატიკული ხასიათისაა. ავტორი აღნიშნავს, რომ მიმართვის ფორმათა გამოყენება და დიფერენცირება ეფუძნება ადრესატისა და ადრესანტის ურთიერთმიმართებას და სწორედ ამ მიმართების საფუძველზე განისაზღვრება მიმართვების ძირითადი ფუნქციები – დენოტატიური და ორნამენტული.

დენოტატიური მიმართვების ლექსიკურ-სემანტიკურ ჯგუფებში განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ქართული ენისთვის დამახასიათებელი მიმართვები, რომლებსაც მკვლევარი უკუქცევით მიმართვებად მოიხსენიებს. ეს არის უფროსი თაობის უმცროსი თაობისადმი მიმართვები, რომლებიც ვარიანტული სახითაა წარმოდგენილი: დედა შვილს შვილოსაც ეძახის და დედასაც (გვ. 172).

მიმართვების, როგორც კომუნიკაციის, დიალოგური მეტყველების აუცილებელი ელემენტების, კვლევისას წარმოჩნდება ის სოციალურ-კულტურული შრეები, რომლებიც დროთა განმავლობაში დალექილა ქართულ ენობრივ ცნობიერებაში და ფორმაცვალებადი თუ ფორმაუცვლელი სახით ენობრივ ფაქტად შემონახულა.

იცვლება დრო, იცვლება სოციალურ-პოლიტიკური ფორმაციები, საზოგადოების სოციალური იერარქია, წესები და ეს ცვლილებები ირეკლება ენაშიც. მკითხველისთვის უდავოდ საინტერესოა დაკვირვება იმაზე, თუ როგორ იცვლება ენობრივი ფაქტები ჩვენ თვალწინ და როგორ იცვლებოდა ისინი დროის ქრილში, საზოგადოების სოციალური იერარქიის კონტექსტის გათვალისწინებით – დაწყებული ნათესაური ურთიერთობებითა და დამთავრებული სამსახურებრივი უფროს-უმცროსობის იერარქიით.

მიმართვის ფორმათა ანალიზი იმ არქაული რწმენა-წარმოდგენების დანაშრევსაც ამოატივტივებს, მთის ხალხების ტრადიციებში სახელის ტაბუსთან რომაა დაკავშირებული და საკუთარი სახელისთვის მაგიური ძალის მინიჭების ტრადიციას რომ ეხმიანება. ქართველ

ეთნოლოგთა აღწერილი მასალის შესწავლის საფუძველზე ირკვევა, რომ ცოლ-ქმარი არათუ ერთმანეთს, ერთმანეთის და-ძმასა და მშობლებსაც კი ვერ მიმართავდნენ სახელით ან ამ სახელის შემცველი შესიტყვებით, მაგალითად, ქმრისეულ მიმართვებში ჭარბობდა აქელატივები მიმართვის დროსაც (**დიაცო, ბებერო, სახლობავ**) და მიუმართავად ხსენების დროსაც – **ჩემ დიაც, ჩემ ჯალაფ**.

როგორც შუქია აფრიდონიძე შენიშნავს, საგულისხმოა, რომ საკუთარი სახელის აკრძალვა უფრო ვრცელდებოდა ქალთა მეტყველებაზე და, შესაბამისად, პარაფრაზული მეტყველების ძირითადი შემოქმედნი იყვნენ ოჯახში რძლად მოყვანილი ქალები: „გ. თედორაძის წიგნიდან „ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში“ ჩანს, რომ მამამთილის სახელის სახსენებლად რძალი აღსაწერად იყენებდა მაზლის სახელს, ვთქვათ, ასე: „ვაჟას მამავ!..“ დაძახება-მოხმობისას თუშეთში ქალი ქმარს სხვადასხვანაირად მიმართავდა: „ეგე კაცო“, მაზლს – „ბიჭო“ ან „ვაჟავ“, მულს – „ქალო“, „მარწყო“ (წითელი ლოყების გამო), „თეთრო“ (თეთრი პირისახის ქალისადმი მიმართვისას)“ (გვ. 178-179).

ყველაზე მკაფიოდ, ავტორის დაკვირვებით, ცოლქმრული ურთიერთმიმართვების ფორმებია გამოკვეთილი. ქართველური ენების მასალის ანალიზის საფუძველზე მკვლევარი მიდის იმ დასკვნამდე, რომ მეუღლის სახელზე ტაბუს დადების ტრადიცია საერთო ქართველური ენობრივი მოვლენა ჩანს (მაგალითად, აჭარაში ცოლ-ქმრის მიერ ერთმანეთისთვის სახელით მიმართვა სათაკილოდ მიიჩნეოდა; **სახელიში ფულუა (სახელის დამალვა)** – ასე უწოდებდნენ ამ აკრძალვას სამეგრელოში (გვ. 180), და შეიძლება საერთო კავკასიურ მოვლენადაც კი იქნეს განხილული.

მოწოდება-მოხმობის ფორმათა გამოყენების საკითხებზე მსჯელობა უშუალოდ უკავშირდება სამეტყველო ეტიკეტის საკითხებს. ქართული სამეტყველო ეტიკეტის პრობლემებს მეორე ნაწილის მესამე თავი ეძღვნება: „მეტყველების ეტიკეტი და მისი მექანიზმები ქართულში“. სისტემურობა და კანონზომიერი ხასიათი – ეს ის თვისებებია, რომლებიც, ავტორისეული შეფასებით, ქართული სამეტყველო ეტიკეტისთვისაა ნიშნული: „ქართული ვერბალური ეტიკეტი მიმართვის გამოთქმებში ცალკეული და გაბნეული ფორმულების გროვას კი არ წარმოადგენს, არამედ ქმნის ერთიან მწყობრ სისტემას, რომელიც, თავის მხრივ, ქვესისტემებისგან შედგება;“ – წერს შუქია აფრიდონიძე (გვ. 216), და იქვე წარმოგვიდგენს, თუ რა გზა გამოიარა ქართული მიმართვის ფორმებმა, მაგალითად, მეფისა და ღვთისადმი შენობითი მიმართვიდან („*ჰე ღმერთო ერთო, შენ შეჰქმენ სახე ყოვლისა ტანისა*“, „*მეფეო, ყოლა ვერ ვიტყვით შენსა მაგისად დარე*

ბით..“) თქვენობითამდე (თქვენო კეთილშობილებავ, თქვენო ბრწყინვალეობავ), ანდა როგორ შემოდის და რისი ანალოგი შეიძლება იყოს ნორმატიულად უმართებულოსუფიქსიანი ფორმები ენაში ე.წ. „პატივისცემის მრავლობითის“ საჩვენებლად: **ბოდიშით, ხალხნოთ, კარგით...** და ა.შ.

წიგნში ყურადღებას იქცევს ცალკეული მიმართვის ფორმების ფუნქციონირების სოციალურ-კულტურული კონტექსტები. მაგალითად, სიტყვა „ბატონის“ გამოყენების არეალი და ამ ლექსემის სემანტიკური ცვლილებები: მისი დესემანტიზაცია, ახალი სემანტიკით აღჭურვა, გენდერული ნიშნით გამორჩევა...

„ძვირფასო და საყვარელო **ბატონო მარჯორი**“, – ივანე მაჩაბლის მეუღლე ტასო მაჩაბელი ასე მიმართავდა მარჯორი უორდროპს. „ჩემო დიდად პატივცემულო **ბატონო ეკატერინე**“, – სწერს თედო სახოკია ეკატერინე გაბაშვილს. „მიმართვის ასეთი ფორმა არ არის ამა თუ იმ ადრესანტის პიროვნული აჩემება, უბრალოდ ფორმამ „ქალბატონო“ უფრო გვიან მოიკიდა ფეხი ადრესატის სქესის ხაზგასასმელად, – ასეთ ახსნას უძებნის სიტყვა ბატონის ქალისადმი მიმართვის ფორმად გამოყენების ფაქტს ავტორი (გვ. 200-201).

თავაზიანობის ფორმების განხილვისას შუქია აფრიდონიძე განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს ზმნური მიმართვის წყვილულ ფორმებს, რაც ქართული ენის თავისებურებად შეიძლება ჩაითვალოს: ქართულში, როგორც დიაქრონიულ, ისე სინქრონიულ ჭრილში, მოქმედებს ზმნურ მიმართვებზე დაფუძნებული ეტიკეტური მეტყველების მკაფიოდ გამოხატული სისტემა, რომელიც გულისხმობს მეწყვილე ზმნების არსებობას: **ბრძანდებით – გახლავართ, მობრძანდით – გეახლით, ბრძანეთ – მოგახსენეთ** და ა.შ. მკვლევარი მიიჩნევს, რომ „თავაზიანობის გამომხატველი ზმნები მომდინარეობს ისტორიულად წინმსწრები სოციალური უთანასწორობის ხანიდან, სახელდობრ იმ ეპოქიდან, როცა საპირისპირო წრეთა არათანაბარმა სოციალურმა ვითარებამ ბუნებრივად მეტყველებაშიც პოვა ასახვა და ჩამოყალიბდა თავისებური „**მეტყველების ეტიკეტის**“ სახით, რომელიც კულტურული ტრადიციების მქონე ხალხების ცხოვრებაში ბუნებრივად შექმნილა“ (გვ. 267).

ნაშრომის ბოლო თავში თავმოყრილია სალიტერატურო ენის ნორმების ტიპობრივი დარღვევები მიმართვის ფორმების გამოყენების დროს და პრაქტიკული დანიშნულების რჩევა-რეკომენდაციები, რომელთა გათვალისწინებაც ყოველდღიურად გვჭირდება ქართული ენის ფუნქციონირების ნებისმიერ სფეროში. ეს თავი მოიცავს ანთროპონიმთა ბრუნების მართლწერის, საეკლესიო მიმართვის ფორმათა

მართებული გამოყენების, მრავლობითობის სწორი გამოყენების საკითხებს, მოკლედ, ქალბატონი შუქიას იმ ფასეულ რჩევებს, რომლებიც უკვე ძალიან დაგვაკლდა ყოველ ჩვენგანს.

დაბოლოს, ვის უხმობს ეს წიგნი? ის უხმობს ყველას, მეცნიერს, სწავლის მძებნელს, ყველას, ვისთვისაც ძვირფასია ქართული ენა, ვისაც აღელვებს ქართული ენისა და ქართული ენათმეცნიერების მომავალი და უბრალოდ ნებისმიერ მკითხველს, ვისაც გაუჩნდება სურვილი, ენობრივი პრიზმიდან გახედოს ჩვენს სამყაროს. ეს წიგნი არის ის გამორჩეული ხმა, რომელიც დაუტოვა ქალბატონმა შუქიამ ქართულ მეცნიერებას.

თამარ სუხიშვილი

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო

tamar.sukhishvili@iliauni.edu.ge

აბსტრაქტი ABSTRACT

Shukia Apridonidze. The Structure and Functioning of Forms of Address in Modern Georgian. Tbilisi: Ilia State University Press, 2023, 333 pp.

First published in 2023, the monograph by Professor Shukia Apridonidze, “The Structure and Functioning of Forms of Address in Modern Georgian” is the first work in Georgian to present a reinterpretation of the notion of address and to treat the theme in detail through theoretical analysis and offering practical recommendations. This publication launched the book series “The Library of Kartvelian Studies” at Ilia State University.

The forms of address incorporate not only vocative forms of nouns, but also verbal forms (imperatives), as well as interrogative forms (both special and general questions). Ellipted or signaling forms are also added to the list.

“Although the purpose of the work is to study the structure and functioning of diverse forms of address in modern Georgian, the history of the language has naturally had to be taken into account in order to find a more or less satisfactory answer to various questions”, the author says (p. 308).

Linguistic data of the regional dialects are also elaborated. The monograph consists of two parts: Part 1: The Structure of Address Forms, and Part 2: Functioning of the Forms of Address. The Relationship of the Addresser and Addressee.

The study of the forms of address focuses on phonetic (consequently rhythmic and intonational), morphological, syntactic, lexical and pragmatic issues. As such, the monograph presents a comprehensive description and detailed analysis of a number of questions dealing directly or indirectly with the problems of structure, meaning, function and utilization of the address forms.

“In describing some questions of the communication relation between the addresser and addressee, sociolinguistic and culturological aspects predominate,” Professor Apridonidze notes (p. 326), going on to describe how social-political and cultural changes have been reflected in the language.

Special attention is given to the tendencies which are language specific, i.e. putting the taboo on proper nouns, specific forms of address used by parents

for their children, Georgian speech etiquette peculiarities, and more. The last chapter covers normative questions on the use of forms of address in the standard language, and provides recommendations for Georgian language users.

This book is essential reading for scholars, students, amateurs, and for all those who show even a slight interest in the Georgian language and Georgian linguistics. The monograph preserves the distinguished voice of Professor Shukia Apridonidze, a prominent Georgian scholar, and is a valuable contribution to Georgian scholarly research.

Tamar Sukhishvili

Ilia State University, Georgia

tamar.sukhishvili@iliauni.edu.ge

უცხოური ქართველოლოგია KARTVELIAN STUDIES ABROAD

ბერნარ უტიე
საფრანგეთის სამეცნიერო კვლევების ეროვნული ცენტრი

შუშანიკის მარტილობა ჰიპოთეზა სახარებათა ქართული თარგმანის თარიღის შესახებ*

მისთვის ჩვეული დაკვირვებით, სიზუსტითა და კვლევის ახალი პერსპექტივებით აგნეს უზუნიაძე ცოტა ხნის წინ ჩვენი ყურადღება მიაპყრო ახალი აღთქმის ციტაციას შუშანიკის მარტილობაში.¹ ნება მიბოძეთ, პატივი მივაგო მას, მოკრძალებით გავაგრძელო მისი კვლევა და დავუდასტურო ჩემი აღფრთოვანება და მეგობრობა.

გამომცემლების თანახმად, სახარების ციტაციები შედარებით იშვიათად გვხვდება ორივე ტიპის ტექსტში: სამი მათგანი (გვ. 20-21, იოანე 10, 16; გვ. 34-35: ლუკა I, 47; გვ. 22-23: მათე 10, 28) და კიდევ ორი ალუზია (გვ. 18-19: იოანე 3, 5 და გვ. 20-21, იოანე 3, 6) გვხვდება სომხურ ტექსტში²; ქართულ ტექსტში³ კი გვაქვს ექვსი ალუზია (გვ. 12: მათე 10, 13; გვ. 13: იოანე 10,16; გვ. 24: ლუკა 12, 12, თუმცა იგი შეიძლება ჭეშმარიტ ციტაციად ჩაითვალოს; გვ. 25: მარკოზ 9, 44; გვ. 27: მათე 10, 39; გვ. 28: მათე 20, 6).

მაგრამ, თუ ყურადღებით დავაკვირდებით ტექსტს, მეტადრე ქართულს, ავტორის სიტყვები ამოცნობადია: შუშანიკი იესო ქრისტესავით ეწამა და გარდაიცვალა; აქ არაფერია ორიგინალური, რადგან თხრობები მარტილობის შესახებ, დაწყებული პირველმოწამე სტეფანედან, წმინდანს წარმოგვიდგენენ ღვთაებრივი მოდელის მიხედვით. ჩვენ ტექსტში გავაიგივებთ ალუზიები, რომლებიც სწორად შეიძლება ძნელად საწვდომი გვეჩვენოს, მაგრამ V ს-ში ადვილად გასაიგივებელი იყო მსმენელისა თუ მკითხველისთვის, რომლებმაც ზეპირად იცოდნენ სახარების ტექსტი: ორიოდ სიტყვაც კმაროდა კონტექსტის შესახსენებლად.

* Le martyre de Šušānik. Une hypothèse au sujet de la date des traductions géorgiennes des Évangiles, Revue des études arméniennes, t. 39, Hommage à Agnès Ouzounian, 2020, 593-597.

1 Agnès Ouzounian, Note à propos d' une citation néo-testamentaire dans le Martyre de Šušānik, in: Mélanges Jean-Pierre Mahé (Travaux et mémoires 18) éd. A. Mardirossian, Agnès Ouzounian et C.Zuckerman, Paris, 2014, 493-505.

2 კრიტიკული გამოცემა: ო. შიუჩაიუანს, *Մուրբ Շուշանիկի վկայաբանություն*, Երևան, 1996, 18-60.

3 კრიტიკული გამოცემა: ი. აბულაძე, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I (V-X სს), თბილისი, 1963, 11-29. ი. აბულაძემ კრიტიკული გამოცემა გამოაქვეყნა 1938 წ., რომელიც 1968 წ. ხელახლა გამოიცა.

პირველი ალუზია, რომელიც მინდა წარმოგიდგინოთ, გახლავთ იოანეს ორი ფრაგმენტის ნაზავი,⁴ ძირითადი ნასესხობა დისკურსიდან სერობის შემდეგ – შუშანიკიც იბარებს თავის უკანასკნელ სურვილს:

(1) იოანე 17, 9, 11; 10, 16

მარტვილობა 13, 3-6: „შენნი მოცემულნი არიან და შენ დაიცვენ იგინი ... ყოფად ერთ სამწყსო ერთისა მწყემსისა“

ადიშის ოთხთავი: „მომცენ მე, რამეთუ შენნი არიან... დაიცვენ ესენი ... რადთა იყვნენ ერთ ... სამწყსო და ერთ მწყემს“

პროტოვულგატა: „მომცენ მე, რამეთუ შენნი არიან... დაიცვენ ესენი ... რადთა იყვნენ ერთობით ... სამწყსო და ერთ მწყემს“

სიტყვა „ერთობით“ არ არის მარტვილობაში. შეიძლება ვიფიქროთ ორი ალუზიის შერწყმაზე, თუ ავიღებთ სიტყვას „ერთი“ იოანე 10, 16-დან და არა იოანე 17, 11-დან – იგი საერთოა იოანე 10, 16-ის ორივე რედაქციისთვის; თუმცა აუცილებლად დაიძებნებოდა მარტვილობის ადიშის რედაქციასთან თანხვედრის სხვა მაგალითებიც.

(2) იოანე 16, 20

მარტვილობა 14, 15-16: „ვითარ ... სიხარული მწუხარებად გარდაიქცა?“

ადიშის ოთხთავი: „მწუხარებად თქუენი სიხარულად გექმნეს“

პროტოვულგატა: „მწუხარებად თქუენი სიხარულად გარდაიქცეს“

კვლავ საქმე გვაქვს სერობის შემდგომ კონტექსტთან – ოლონდ, კონსტატაცია საპირისპიროა. ამჯერად ზმნა პროტოვულგატიდანაა.

(3) მარკოზი 12, 13-15

მარტვილობა 14, 17-18: „ზაკუვით ... უნდა მონადირებად ... ხოლო ... მან ცნა“

ადიშის ოთხთავი: „რადთამცა მონადირეს იგი... ზაკუვით ... ხოლო მან უწყოდა“

პროტოვულგატა: „...რადთა მონადირონ იგი ... ზაკუვით ... ხოლო თავადმან იცოდა“

ზმნა „მონადირება“ სახარებებში მხოლოდ ამ შემთხვევაში გვხვდება. მარტვილობის რედაქცია ადიშის რედაქციიდან სესხულობს მარტივ ნაცვალსახელს, ხოლო ზმნა უფრო ახლოსაა პროტოვულგატის ზმნასთან.

(4) მათე 26, 75

მარტვილობა 16, 2: „ცრემლით გარე განვიდა“

ადიშის ოთხთავი: „გამოვიდა გარე და ტიროდა“

პროტოვულგატა: „გა/მო/ვიდა გარე ... და ტიროდა“

4 ქართული ტექსტების ნახვა შეიძლება საიტზე: titus.uni-frankfurt.de/texte/etca/cauc/ageo/nt/ntkpl/ntkpl.htm.

მარტვილობის „განვიდა“ მხოლოდ უძველეს ხელნაწერში, X საუკუნის პარხლურ მრავალთავშია; სხვა ხელნაწერებში გვაქვს „გამოვიდა“; პროტოვულგატის ხელნაწერებში ორივე მათგანია; გადამწერებმა სახარებები ზეპირად იცოდნენ.

(5) მათე 26, 20

მარტვილობა 16, 23: „და რაჟამს შემწუხრდა“

ადიშის ოთხთავი: „და ვითარ დამწუხრდა“

პროტოვულგატა: „და ვითარ შემწუხრდა“

სერობის შემოტანა მათესთან; ზმნას პროტოვულგატის ზმნისწინი აქვს.

(6) მათე 27, 34

მარტვილობა 17, 2: „გემოდ არარადსად იხილა“

ადიშის ოთხთავი: „ვითარ გემოდ იხილა, არა უნდა სუმად“

პროტოვულგატა: „მი-რად-ილო არა უნდა სუმის“

მარტვილობაში იგივე ზმნაა, რაც ადიშის ოთხთავში; უშუაწიკი უარს ამბობს რძლის მიწოდებულ სასმელზე.

(7) მარკოზი 14, 44

მარტვილობა 17, 19-20: „ბრძანა ... შეყვანებად და კრძალულად დაცვა მისი“

ადიშის ოთხთავი: „წარიყვანეთ კრძალულად“

პროტოვულგატა: „წარიყვანეთ კრძალულად“

ეს ზმნიზედის გამოყენების ერთადერთი შემთხვევაა სახარებებში: გრძელდება პარალელი იუდას მიერ გაყიდულ ქრისტესთან.

(8) ლუკა 23, 27

მარტვილობა 20, 31-33: „მოვიდოდა ... ამბოხი მრავალი დედებისა და მამებისა, ... უკუანა შეუდგეს ... და ტირიდეს“

ადიშის ოთხთავი: „მისდევდა მას სიმრავლე ერისაჲ მის და დედებისაჲ, რომელნი ტიროდეს“

პროტოვულგატა: „შეუდგა მას სიმრავლეჲ ერისაჲ და დიდებისაჲ რომელნი ეტყებდეს“

აქ მარტვილობა ამკარად ორივე რედაქციიდან სესხულობს.

(9) მათე 27, 24

მარტვილობა 21, 18: „უბრალომცა ვარ“

ადიშის ოთხთავი: „უბრალო ვარ“

პროტოვულგატა: „უბრალომცა ვარ“

აქ გამეორებულია პილატეს სიტყვა პროტოვულგატის უმეტეს ხელნაწერებში მოცემული ფორმით.

(10) იოანე 1, 36

მარტვილობა 22, 4: „ვიხილე ტარიგი იგი“

ადიშის ოთხთავი: „კრავი“

პროტოვულგატა: „ტარიგი იგი“

იოანესთან გვაქვს მსხვერპლად მითითებული იესო; აქაც, მარტვილობა აშკარად სესხულობს პროტოვულგატიდან.

მარტვილობაში გვხვდება სხვა ფრაგმენტებიც, სადაც იაკობი ავითარებს შუშანიკის ქრისტესთან იდენტიფიკაციის თემას და სადაც სახარებების ქართული თარგმანები თანხვედრაშია: მაგრამ, აქ ჩვენი მიზანია, წარმოვაჩინოთ, რომ იაკობ ცურტაველი იცნობდა და იყენებდა სახარებათა ორივე ძველ ქართულ თარგმანს, ძირითადად კი პროტოვულგატას.

ხომ არ დადგა დრო, შემოგთავაზოთ ნ. მარის იმ პოზიციისგან განსხვავებული თვალსაზრისი, რომლის თანახმადაც, ადიშური რედაქცია სომხურიდან შეიძლება იყოს ნათარგმნი, ხოლო პროტოვულგატა სომხურ და ქართულ ეკლესიებს შორის მომხდარი განხეთქილების შემდეგ მის ბერძნულის მიხედვით რევიზირებულ ვარიანტს წარმოადგენდეს? აქ მოყვანილი და ქართველ კოლეგათა მონაცემები, ვფიქრობ, სხვა ვარაუდის სასარგებლოდ მეტყველებენ, კერძოდ იმაზე, რომ ორივე ძველი თარგმანი (V ს-ის I ნახევრის) პალესტინური ბერძნულიდანაა შესრულებული: პროტოვულგატა საქართველო/იბერიაში, ადიშური რედაქცია კი – პალესტინაში (ლამარა ქაჯაია გიორგი ათონელის შენიშვნის საფუძველზე ვარაუდობდა, რომ იგი შესაძლოა, საბაწმიდაში მისივე რედაქციით იყოს შექმნილი).

რამდენიმე იშვიათი ლექსიკური ნასესხობა, როგორცაა „ჩოროროდ“, მოწმობს, რომ როცა ქართველი მთარგმნელი არ იცნობდა ბერძნულ ტერმინს, სომხურ თარგმანს ჩახედავდა და ქართულს მას უსადაგებდა. იგივე მოვლენა მივუთითებ ფსალმუნების თარგმანისთვის ებრაელთა მუსიკალურ ინსტრუმენტებთან დაკავშირებით.

ფრანგულიდან თარგმნა

ცინა ბიბილეიშვილმა

კავკასიის უნივერსიტეტი, საქართველო

tsissana@hotmail.com

ნეკროლოგი OBITUARY

ვინფრიდ ბოედერი (1937-2023)

2023 წლის 22 დეკემბერს გარდაიცვალა ვინფრიდ ბოედერი, ცნობილი გერმანელი ქართველოლოგი, ოლდენბურგის უნივერსიტეტის პროფესორ-ემერიტუსი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორი, საქართველოს დიდი მეგობარი და გულშემატკივარი.

ვინფრიდ ბოედერის მდიდარი და მრავალფეროვანი ლინგვისტური მემკვიდრეობა საერთაშორისო პროფესიულ წრეებში ჯეროვნადაა დაფასებული. ჩვენ, ქართველი ენათმეცნიერები, განსაკუთრებულ (რომ არა ვთქვათ მიკერძოებულ) მადლიერებას გამოვხატავთ ბატონი ვინფრიდის მიმართ ქართველოლოგიურ კვლევაში შეტანილი უნიკალური წვლილის გამო (იხ. ნაშრომების ბიბლიოგრაფია <https://kadmos.iliauni.edu.ge/index.php/kadmos/article/view/118/107>).

გასული საუკუნის 60-იანი წლების მიწურულიდან სიცოცხლის ბოლომდე ვინფრიდ ბოედერი ინტენსიურად იკვლევდა ქართულის, ზოგადად, ქართველოლოგიის უმნიშვნელოვანეს პრობლემემატიკას. მან ახლებური ხედვითა და ღრმა თეორიული გააზრებით იკვლია, დააზუსტა, გაამდიდრა და, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, საერთაშორისო სამეცნიერო დისკუსიის საგნად აქცია ქართველურ ენათა ლინგვისტური ანალიზის არაერთი საკითხი, მათ შორის, ქართული და ქართველური ენების სტრუქტურა და ისტორია, ძველი და ახალი ქართული ენის, ცალკეული დიალექტების ფონეტიკა-ფონოლოგია, მორფოლოგია, სინტაქსი და ტექსტის ლინგვისტიკა.

ვინფრიდ ბოედერი პირველია, ვინც ეროვნული იდენტობის თეორიული ჩარჩოს ფარგლებში იკვლია ქართული ენის ისტორიული სოციოლინგვისტიკის საკითხები და ნაშრომთა მთელი ციკლი მიუძღვნა ქართულის, როგორც „ჩუენი ნათესავის“ (ლენტი მროველი) იდენტობის მაკონსტრუირებელი „მთავარი ელემენტის“ (ვ. ბოედერი), ეროვნული ენის ისტორიის უმნიშვნელოვანეს ასპექტებს, განსაკუთრებით, ენის როლს ერის თვითცნობიერების ჩამოყალიბების პროცესში.

გარდა წმინდა ლინგვისტური და სოციოლინგვისტური საკითხებისა (ფონეტიკა-ფონოლოგია, გრაფოლოგია, მორფოლოგიური და სინტაქსური სტრუქტურა, ტექსტის ლინგვისტიკა, ენის ისტორია, დიალექტოლოგია, დამოკიდებულება შმობლიური/სახელმწიფოებრივი ენის მიმართ და ა.შ.), იგი სიღრმისეულად იკვლევდა ფოლკლორულ ტექსტებს, კერძოდ, ქართულ ანდაზებს და სვანურ ზეპირსიტყვიერებას.

ბატონი ვინფრიდის სახელს უკავშირდება ქართველოლოგიისა და კავკასიოლოგიის უმნიშვნელოვანესი ნაშრომების თარგმნა და დასავლურ სამეცნიერო წრეებში პოპულარიზაცია. მისი თარგმანებიდან განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა თამაზ გამყრელიძისა და გივი მაჭავარიანის წიგნის: „სონანტა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში“ გერმანული თარგმანი, რომელიც 1982 წელს გამოიცა ტუბინგენში.

ქართული ენათმეცნიერების საერთაშორისო აღიარებას დიდად შეუწყო ხელი ვინფრიდ ბოედერის კიდევ ერთმა ინიციატივამ: ფრანგულ გამოცემაში: „Bedi Kartlisa. Revue des Études Georgiennes et Caucasiennes“ იგი წლების განმავლობაში ბეჭდავდა ვრცელ რეცენზიებს ქართული/ქართველური საენათმეცნიერო ლიტერატურის შესახებ; პარალელურად ბატონი ვინფრიდი ასრულებდა ძალიან შრომატევად ბიბლიოგრაფიულ საქმიანობას და ცნობილი საერთაშორისო სამეცნიერო გამომცემლობის, BRILL-ის ლინგვისტური ბიბლიოგრაფიის სერიაში აქვეყნებდა ქართული საენათმეცნიერო ლიტერატურის ვრცელ ანოტაციებს (იხ. <https://bibliographies.brill.com/LBO/>). დანანებით უნდა ვთქვათ, რომ ეს არის ერთადერთი, ყველაზე სანდო, დასავლური სტანდარტებით შედგენილი ქართული/ქართველური საენათმეცნიერო ბიბლიოგრაფია.

უკანასკნელ წლებში ვინფრიდ ბოედერი აკადემიკოს ავთანდილ არაბულთან ერთად ინტენსიურად მუშაობდა ქართულში, კერძოდ, ხევსურულ დიალექტში რთულფუძიანი სიტყვების წარმოებისა და მათი ლექსიკურ-სემანტიკური, ფონეტიკურ-მორფოლოგიური თუ სინტაგმატური პრობლემატიკის კვლევაზე. ნაშრომის ქართული ვერსია ბატონი ვინფრიდის გარდაცვალებამდე რამდენიმე დღით ადრე დაი-

ბეჭდა (ვინფრიდ ბოედერი, ავთანდილ არაბული, „სინტაქსურ კოორდინაციასა და ზმნურ სიტყვაწარმოებას შორის. ზმნური დვანდვა ხევსურულში“).

ბატონი ვინფრიდისა და მისი მეუღლის, ქალბატონი დორის ბოედერის სახლი ოლდენბურგში ნამდვილი კვლევითი ცენტრი იყო უმდიდრესი ქართველოლოგიური და ზოგადად, საენათმეცნიერო ბიბლიოთეკით. ეს სახლი წლების განმავლობაში გულლიად მასპინძლობდა კავკასიოლოგიის საერთაშორისო ფორუმს: *Kaukasische Sprachprobleme*, რომელიც ქართველური და კავკასიური ენების მკვლევართა შეხვედრის ადგილად და სამეცნიერო ფორუმად იქცა. ბატონი ვინფრიდის რედაქტორობით 2003 წელს გერმანიაში გამოიცა ამ ფორუმზე წაკითხული მოხსენებების კრებული. ვინფრიდ ბოედერის ანდერძის თანახმად, ამ ბიბლიოთეკის ქართულენოვანი წიგნები გადაეცა იენის უნივერსიტეტის კავკასიოლოგიურ განყოფილებას, ხოლო ძირითადი ნაწილი, უმდიდრესი სამეცნიერო ლიტერატურა უცხოურ ენებზე – საქართველოს პარლამენტის ეროვნულ ბიბლიოთეკას.

ბატონმა ვინფრიდმა 2021 წელს ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტს გადმოსცა თავისი ქართველოლოგიური არქივის უნიკალური მასალა: აკაკი შანიძისა და ვინფრიდ ბოედერის მიმოწერა (გამოიცემა 2024 წელს).

ქართველურ ენათა შესანიშნავი მკვლევრის სახელი არაერთ საქველმოქმედო ინიციატივას უკავშირდება. 1990-იანი წლებიდან ბატონმა ვინფრიდმა და მისმა მეუღლემ, ქალბატონმა დორის ბოედერმა, თავიანთ მეგობრებთან ერთად დაამკვიდრეს არაჩვეულებრივი ტრადიცია: ისინი აგროვებდნენ თანხას თითოეული მეგობრის დაბადების დღისთვის და საჩუქრის მაგივრად აგზავნიდნენ საქართველოში „კარიტასის“ ფონდში ყველაზე შეჭირვებული ადამიანების დასახმარებლად. ქალბატონი დორისისა და ბატონი ვინფრიდი განსაკუთრებულ მზრუნველობას იჩენდნენ საქართველოში ლეიკემიით დაავადებული ბავშვების მიმართ და ერთ-ერთი საერთაშორისო ფონდის მეშვეობით ეხმარებოდნენ მათ.

ბატონი ვინფრიდის უკანასკნელი სურვილი, უფრო ზუსტად მისი ანდერძი სწორედ ამ ბავშვებზე ზრუნვა იყო. მისი გარდაცვალების მეორე დღეს გერმანიის ქალაქ ოლდენბურგის პრესაში ბატონი ვინფრიდის მეუღლემ და მისმა მეგობრებმა გამოაქვეყნეს ნეკროლოგი, რომელშიც საქართველოს გამორჩეული მეგობრის, არაჩვეულებრივი მოქალაქის, ქართველოლოგისა და ენათმეცნიერის, ბატონი ვინფრიდ ბოედერის უკანასკნელი სურვილია გაცხადებული:

„ჩვენგან წავიდა შეუდარებელი ადამიანი, პროფესორი ვინფრიდ ბოედერი. მისი სამეცნიერო ცხოვრება ეკუთვნოდა კლასიკურ ენებს, ქართულ ენას და ადამიანებს საქართველოდან, რომლებიც მის სამეცნიერო საქმიანობას დიდად აფასებდნენ.

ჩაფიქრებული ყვავილების ნაცვლად გთხოვთ შემოწირულობას საქართველოში სიმსივნით დაავადებული ბავშვებისთვის.

მეგობრებისა და ახლობლების სახელით დორის ბოედერი“

ბატონი ვინფრიდის უცხოელი და ქართველი მეგობრების უკანასკნელი საჩუქარი საქართველოში ლეიკემიით დაავადებულ ბავშვთა საერთაშორისო ფონდს გადაეცა.

საბსტრეკტი ABSTRACT

Winfried Boeder (1937-2023)

Ilia State University and the Editorial Board of *Kadmos* are deeply saddened by the passing of Winfried Boeder, Professor Emeritus of the University of Oldenburg, distinguished scholar, Kartvelologist, member of the Editorial Board of *Kadmos* and Honorary Doctor of ISU. The journal thus publishes an 'in memoriam' tribute on behalf of Ilia State University.

ჩვენი ავტორები

Contributors

შუქია აფრიდონიძე† – ემერიტუს-პროფესორი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Shukia Apridonidze† – Professor Emeritus, Ilia State University

სვეტლანა ბერიკაშვილი – ასოცირებული პროფესორი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Svetlana Berikashvili – Associate Professor, Ilia State University

ცისანა ბიბილეიშვილი – პროფესორი, კავკასიის უნივერსიტეტი

Tsisana Bibileishvili – Professor, Caucasus University

ნინო გალდავაძე – ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი

Nino Galdavadze – PhD student, Ilia State University

რუსუდან გერსამია – ასოცირებული პროფესორი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Rusudan Gersamia – Associate Professor, Ilia State University

ანზორ გოზალიშვილი – მკვლევარი, ლინგვისტურ კვლევათა ინსტიტუტი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Anzor Gozalishvili – Researcher, Institute of Linguistic Studies, Ilia State University

თამარ კალხიტაშვილი – მკვლევარი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ლინგვისტურ კვლევათა ინსტიტუტი

Tamar Kalkhitashvili – Researcher, Ilia State University, the Institute of Linguistic Studies

ეკა კვირკველია – მეცნიერ-თანამშრომელი, ჰამბურგის უნივერსიტეტის ხელნაწერთა კულტურების შემსწავლელი ცენტრი (CSMC)

Eka Kvirkvelia – Research Associate, Centre for the Study of Manuscript Cultures (CSMC), Hamburg University

მზია ლაპიაშვილი – დამოუკიდებელი მთარგმნელი

Mzia Lapiashvili – Freelance translator

ირინა ლობჯანიძე – პროფესორი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Irina Lobzhanidze – Professor, Ilia State University

თინათინ მარგალიტაძე – პროფესორი, ლექსიკოგრაფიისა და ენობრივი ტექნოლოგიების ცენტრის დირექტორი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Tinatini Margalitadze – Professor, Director of the Centre for Lexicography and Language Technologies at Ilia State University

ერეკლე მაღრაძე – პროფესორი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Erekle Maghradze – Professor, Ilia State University

თამარ მახარობლიძე – პროფესორი, ფესტური ენის ლაბორატორიის ხელმძღვანელი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Tamar Makharoblidze – Professor, Head of the ISU Sign Language Research Lab at Ilia State University

ლეა ნეში – პროფესორი, საფრანგეთის სამეცნიერო კვლევების ეროვნული ცენტრი, უნივერსიტეტი პარიზი 8
Léa Nash – Professor, French National Centre for Scientific Research (CNRS), University of Paris 8

ირაკლი რობაკიძე – თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი
Irakli Robakidze – PhD student, Tbilisi State University

თამარ სუხიშვილი – ასოცირებული პროფესორი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Tamar Sukhishvili – Associate Professor, Ilia State University

თამუნა სხულუხია – მკვლევარი, ლინგვისტურ კვლევათა ინსტიტუტი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Tamuna Skhulukhia – Researcher, Institute of Linguistic Studies, Ilia State University

ბერნარ უტიე – საფრანგეთის სამეცნიერო კვლევების ეროვნული ცენტრის (CNRS) კვლევითი ხელმძღვანელი, ემერიტუს-მკვლევარი; ბიბლიური რელიგიების კვლევითი ცენტრის (CERL) მონოთეისტური კვლევების ლაბორატორიის (LEM) ნამდვილი წევრი

Bernard Outtier – Director of Research Emeritus at CNRS, France; Statutory Member of the Laboratory of Monotheist Studies, CERL

გრიგოლ ფერაძე – ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის და პოლ ვალერის უნივერსიტეტის, მონპელიე 3-ის დოქტორანტი
Grigol Pheradze – PhD student, Ilia State University, Paul Valéry University Montpellier 3

მერაბ ლაღანიძე – პროფესორი, საქართველოს უნივერსიტეტი
Merab Ghaghanidze – Professor, the University of Georgia

ირმა ყარაულაშვილი – ასოცირებული პროფესორი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Irma Karaulashvili – Associate Professor, Ilia State University

ნინო წულაია – მკვლევარი, ლინგვისტურ კვლევათა ინსტიტუტი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Nino Tsulaia – Researcher, Institute of Linguistic Studies, Ilia State University

თამარ ჯალაღონია – მკვლევარი, ლინგვისტურ კვლევათა ინსტიტუტი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Tamar Jalaghonia – Researcher, Institute of Linguistic Studies, Ilia State University

პიუს ტენ ჰაკენი – პროფესორი, ინსბრუკის უნივერსიტეტი
Pius ten Hacken – Professor, University of Innsbruck